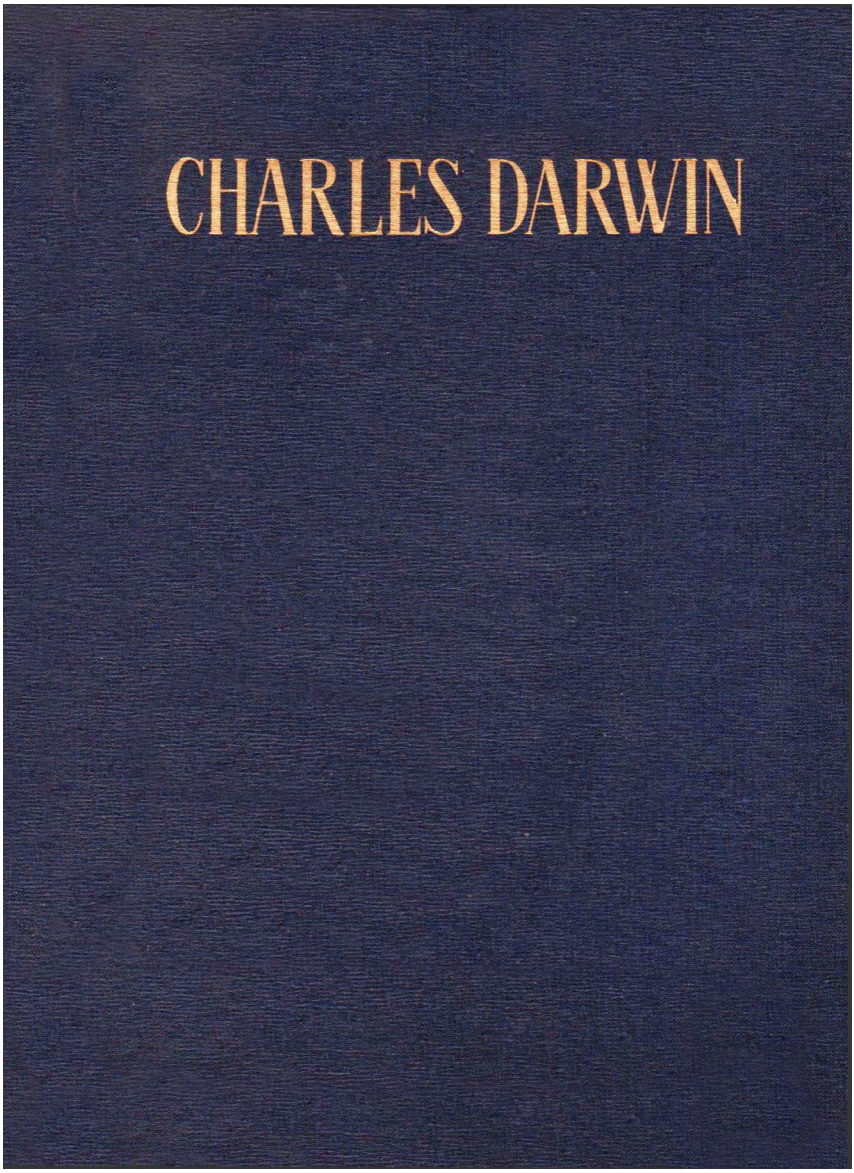

EXPRESIA EMOŢIILOR LA OM ŞI ANIMALE

*

DESPRE INSTINCT

Clasicii ştiinţei universale vii

EXPRESIA EMOŢIILOR

LA OM ŞI ANIMALE

DESPRE INSTINCT

D E

Charles Darwin

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

1967

Tradusă din limba engleză (EUGEN MARGULIUS) şi confruntata cu traducerile din limba rusă (NICOLAE BOTNARIUC), limba germană (ION T. TARNAVSCHI), limba franceză (VASILE D. MÂRZA) şi cu textul original (ION E. FUHN). Redactor responsabil: acad. VASILE D. MÂRZA

CÂTEVA DATE ASUPRA *EXPRESIEI EMOŢIILOR LA OM ŞI ANIMALE*

Expresia emoţiilor la om şi animale1 constituie a noua operă darwinistă tradusă pentru prima dată, în mod integral, în limba română. Această traducere s-a

făcut de asemenea sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România şi este tipărită de Editura Academiei noastre în colecţia „Clasicii ştiinţei universale”[1].

Lucrarea în englezeşte reprezintă ediţia oficială tipărită de către Editura John Murray (care a tipărit şi celelalte opere ale lui Darwin). Lucrarea ne-a fost procurată de dr. Pierre Ionesco, ca şi multe din celelalte opere darwiniste; îi mulţumim şi pe această cale pentru sprijinul susţinut acordat.

Traducerea *Expresiei emoţiilor*... s-a efectuat de acelaşi colectiv ca şi celelalte opere. Făcându-se traducerea mai întâi din limba engleză în limba română, s-a confruntat apoi cu textul englez şi concomitent cu traducerile în limba rusă[2], în limba

---

1 Celelalte opere ale lui Ch. Darwin traduse și publicate în Editura Academiei sint : Originea speciilor, Variațiile animalelor și plantelor suit influenta domesticirii. Efectele fecundării încrucișate și ale autofccundării in regnul vegetal, Diferitele dispozitive cu ajutorul cărora orhideele sini fecundate de către insecte, Diferite forme de flori de pe plante de aceeași specie, Plantele insectivore, Descendenta omului și selecția sexuală (toate in colecția „Clasicii științei universale", publicate între anii 1958 și 1967) și Amintiri despre dezvoltarea gtndirii și caracterului meu. Autobiografie (1962).

2 Traducere publicată In 1953 în Operele lui Ch. Darwin, voi. V, Editura Academiei de Științe a U. R. S. S.

germană[3] şi în limba franceză[4].

Secţia ştiinţelor biologice, Prezidiul Academiei şi în special preşedintele Academiei noastre, academician Miron Nicolescu, au arătat o largă înţelegere faţă de această lucrare. Le mulţumim cu recunoştinţă.

Editura Academiei Republicii Socialiste România a depus eforturi susţinute pentru ca această excepţional de valoroasă lucrare să apară în condiţii cât mai bune.

Expresia emoţiilor la om şi animale a fost tipărită în 1872. Aşa cum s-a arătat în studiul introductiv la *Descendenţa o mul am selecţia sexuală*, la început în intenţiile lui Darwin a fost ca *Expresia emoţiilor*... să constituie un capitol al *Descendenţei omului*... Darwin a început să adune sporadic material pentru această lucrare încă din 1838, după cum arată în *Amintiri*... *Autobiografie* şi în introducerea la *Expresia emoţiilor*... Pentru adunarea materialului a apelat, ca de obicei, la colaboratori voluntari, cărora le-a trimis

3 Traducere efectuată de V. Cams.

4 Traducere făcută de S. Pozzi și R. Benoit, publicată in Edit. C. Reinwald, Paris, 1871.

scrisori şi chiar un chestionar. Aceşti colaboratori erau solicitaţi pentru a-i comunica date asupra popoarelor coloniale din Asia, India, China, Ceylon, Peninsula Malacca 6, Australia, Filipine şi Noua Zeelandă 7, Africa (Egipt, Abisinia, Africa de sud) [5], America de Sud[6] şi despre triburile de indieni din America de Nord[78]. A adunat date despre comportarea emotivă a alienaţilor u, a animalelor domestice (mai mult) şi sălbatice (mai puţin şi în special a celor din parcurile zoologice, cum este cel din Londra) [9]; a examinat şi

---

5 Notăm dintre corespondenții lui Darwin din această regiune a globului nostru pe rajaliul Brooke din Peninsula Malacca, ing. F. Gcach și dl. Swinhoe din China, dl. Gcnch din Malaezia, dl. Erskine, Toplin și J. Scoți din India, Rev. S. Glenic din Ceylon ș. a.

Dr. Adolph Meyer din Filipine, dl. Wilson, Dyson Lacy, R. Brough Smith din diferite state din Australia, Rev. J. M. Stack din Noua Zeelandă ș. a.

D-nii Windwood Reade, Asa Gray (ultimul in timpul unei călătorii cu soția sa în Egipt), căp. Speed din Abisinia, d-na Barker, dl. Gaika și Mansucl Whcalc din regiunile locuite de cafri ș. a.

6 Catchistul Bridges din Țara de Foc, Fr. Müller din Brazilia ș. a.

7 Dr. Rothrock și mai ales medicul militar W. Mathews, ca și Crautz, i-au cules date lui Darwin despre triburile de indieni din Nordul Americii.

8 Dr. Crighton Browne, lnlr-o mare măsură, și dr. Nicol Pathrick, mai puțin, i-au transmis informații despre comportarea afectivă a alienaților, iar Blair despre orbii din naștere.

9 In această privință, un mare ajutor a primit de la Bartlett, directorul Parculuijzoologic din Londra, și de la alții. Marler 11 critică pe Darwin pentru că a examinat comportamentul afectiv la prea puține animale sălbatice.

comandat fotografii[10]; a notat reacţiile emotive ale propriilor săi copii, de la naştere şi câţiva ani după aceea[11]. Materialul adunat fiind foarte bogat, Darwin s-a decis să scrie o broşură separată asupra expresiei emoţiilor, broşură care a apărut la un an după *Descendenţa omului*...

Descendenţa omului şi selecţia sexuală şi *Expresia emoţiilor la om şi animale* constituie un tot organic, având multe trăsături comune, dar şi multe trăsături speciale.

Vom expune aici, cât mai succint posibil, numai unele din trăsăturile şi direcţiile de dezvoltare la om cuprinzând cele două opere darwiniste. În *Expresia emoţiilor*... Darwin aduce dovezi foarte convingătoare că exprimarea stărilor afective prezintă o evoluţie filogenetică, dovedită prin grupe de muşchi şi prin organe similare, care sunt folosite la animalele superioare (mamifere, maimuţe şi om) pentru exprimarea aceloraşi stări afective. Darwin constată

10 A obținut fotografii de la Rejlandcr și Kindcrmann, clișee de la Duchenne, a cerut desene de la T. Wood și de la pictorul Riviere etc.

11 A mai avut schimb de păreri In privința stărilor emotive cu Sir J. Paget, Michel Foster, Tcgetmeier, Jenner Weir, Sutton, prof. Dondcrs, d-na Wedgwood, Gunther ș. a.

că la animalele domestice – câine, pisică, cai – precum şi la maimuţe şi alte animale majoritatea muşchilor care sunt folosiţi în exprimarea stărilor emotive sunt acumulaţi sub pielea capului (ochi, gură, nas, frunte şi urechi) [12][13]. La aceste animale şi la copilul nou-născut există o unitate în privinţa grupelor de muşchi şi a expresiei mai simple a unor stări afective similare.

Formarea de organe de expresie similare, situate în aceleaşi regiuni ale capului, ca şi de expresii analoge ale aceloraşi stări afective, la toţi indivizii aceleiaşi specii şi la mulţi reprezentanţi ai clasei mamiferelor, nu este pentru Darwin o întâmplare. Această similitudine denotă şi sub raport de exprimare afectivă o filiaţie a acestor animale din strămoşi comuni, precum şi o filiaţie a omului din animale inferioare lui.

---

12 în capitolul al V-lca al Expresiei emoțiilor . . . , Darwin arată că rumegătoarele prezintă o gamă

13e xprimare, pe de o parte, și similitudinea organelor cu care este exprimată fiecare categorie emotivă, pe de altă parte. După el, aceste puncte de asemănare dintre om și cvadrumane nu sunt de obicei luate In considerație. Darwin indica poziția relativ aceeași a trăsăturilor feței. Emoțiile similare se manifestă cu ajutorul mișcărilor acelorași grupe de mușchi, inserați sub pielea feței, mai ales In jurul sprincenelor, nasului și al gurii. Urechea externă, folosită prin mușchii săi la exprimarea unor emoții la unele mamifere (de exemplu la cal), este curios de asemănă' tor alcătuită la toate mamiferele,

Ideea unităţii raselor umane – demonstrată pe larg de Darwin prin alte argumente în *Descendenţa omului*... – este reluată şi în *Expresia emoţiilor*... în ultima el demonstrând că un mare număr de stări emotive sunt exprimate în acelaşi fel la toate rasele umane16. Darwin aduce în sprijinul ideii unităţii expresiei afective la om şi animale un impresionant de mare număr de dovezi, propunându-şi, pe de altă parte, să infirme şi teoriile creaţioniste, care circulau acum nouă decenii în domeniul exprimării emoţiilor, cum au fost şi cele exprimate de C. Bell în importanta sa lucrare *Anatomia expresiilor*, des citată şi folosită de Darwin. Deci pentru Darwin caracterele comune anatomice, ca şi expresiile afective similare, dovedesc descendenţa animalelor din strămoşi comuni, şi nu creaţia fiecărei specii. Azi nimeni nu mai contestă această teză.

Darwin aduce multe dovezi în sprijinul teoriei că omul adult prezintă un comportament afectiv mult mai complex şi mai variat decât antropoidele şi decât copilul nou-născut. Acesta din urmă se apropie mult de antropoide din acest punct de vedere; numărul

expresiilor emotive ale copilului este mai mic decât la adult. Omul adult exprimă stări afective mai multe, mai variate şi mai complexe decât copilul, cum sunt: îndoiala, dispreţul, dezgustul, ironia, înroşirea de ruşine sau emoţie 17, apariţia acestor stări afective fiind determinată de gradul de dezvoltare cu vârsta a altor funcţii[14]. Există deci şi o dezvoltare stadială ontogenetică a expresiei emotive la om. Acelaşi lucru se poate spune despre semnalele reflexe ale unor animale[15].

---

14 Cap. XIV.

Cap. XIII.
Cap. XIV.

15 Se cunosc mul Ic exemple in acest sens, clin care vom cita numai unul. Reflexele se pot modifica în cursul dezvoltării aceluiași individ. O scrie de date noi de neurofiziologie vin în sprijinul acestei idei. Așa, de exemplu, S. N. Haintin, elev al lui Anohin, demonstrează că la puii de graur după ecloziune comportarea lor față de hrana adusă de părinți este In funcție de reacțiile dc semnalizare, auditive, tactile și luminoase. Ele sînt caracteristice primei zile după ecloziune. Dar reacția animalului la semnale se schimbă prin apariția din a doua zi după ecloziune a inhibiției (reflexe) de diferențiere. Semnalele auditive sint sesizate puternic atita timp cit ochii puilor nu sint încă deschiși. După deschiderea ochilor, semnalele auditive și tactile sini înlocuite cu semnale vizuale. Dezvoltarea funcției vizuale modifică la graur comportarea sa reflexă (S. N. Haiutin, Znacenie signalnih faclorov v formirovanii piș- cevogo povedeniea plenfov muholovki-pestrușki, Musciccipci hypoleuca, Biul. eesper. Biologhii i Mediținî, 1963, voi. 10, p. 14—17). A. I. Miliaghin demonstrează în plus că la puii de graur abia eclozați excitanții auditivi sint complecși. Ei își însumează acțiunile lor, iar suma excitanților acționează mai puternic decît excitanții izolați (A. I. Miliaghin, Znacenie kompleksnlh razdrajenii v nasledslvennih rcakfiah

Datele şi faptele foarte numeroase, analizate deosebit de minuţios, ca şi generalizările făcute de Darwin pe această bază, demonstrează că, după Darwin, şi „afectivitatea se supune legilor evoluţiei”[16]. Noi nu putem concepe această facultate separat de celelalte facultăţi psihice, aşa încât putem şi azi susţine această teză a lui Darwin, care între timp a fost dovedită prin datele pedologiei, psihologiei vârstelor, neurologiei, psihiatriei şi prin dezvoltarea altor ramuri ale acestor ştiinţe. Toate acestea conchid că specia umană trece printr-o dezvoltare ontogenetică nu numai în privinţa funcţiilor şi structurilor somatice, ci şi în privinţa funcţiilor psihice.

Darwin a demonstrat pe baza observaţiilor făcute de către colaboratorii săi voluntari din casele de sănătate din Anglia, că stările afective complexe

---

jivotnogo organisma, Trudi Smolenskogo Gosudarstvcn- nogo Medinstituta, 1961, voi. XII, p.18-24).

16 S. G. Gellerstein scrie un remarcabil studiu critic cu ocazia prezentării traducerii în limba rusă a Expresiei emoțiilor . . . Studiul se intitulează Charles Darwin. Vlrajenie emoții u celoveka i jivotnlh (Ch. Darwin. Expresia emoțiilor la om și animale) (Ch. Darwin, Opere, t. V, Edit. Academici de Științe a U. R. S. S., Moscova, 1963, p. 659—680). în acest studiu, Gellerstein arătă, printre altele, că Darwin demonstrează că afectivitatea se supune legilor evoluției (p. 665),

manifestate se simplifică într-o măsură la alienaţi, a. proptindu-se ca nivel de cele prezentate de copii (atât prin ceea ce numim azi lipsa inhibiţiei, cât şi prin slaba ei funcţionare).

În *Descendenţa omului şi selecţia sexuală*, Darwin sesizează caracterul unitar al comportamentului afectiv general în cadrul speciei, ca şi aspectul reflex, instinctiv, al semnalelor, în special al comportamentului animalelor în perioada împerecherii. În *Expresia emoţiilor*... nu este discutată problema selecţiei sexuale şi nici cea a semnalelor pe care şi le trimit animalele în acest caz. Comportamentul afectiv în cazul expresiei emoţiilor, contracţia aceloraşi grupe musculare sau intrarea în acţiune a aceloraşi organe viscerale la toate rasele umane, ca şi la toate animalele din aceeaşi grupă, toate aceste manifestări au de asemenea un caracter net reflex, ereditar, instinctiv. Darwin aduce argumente puternice în sprijinul tezei, potrivit căreia expresia multor stări afective este reflexă. Vom alege numai câteva dintre argumentele lui Darwin, şi anume acelea după care expresia emoţiilor la omul normal

este complet superpozabilă cu expresiile stărilor afective similare prezentate de orbi şi surzi. Darwin a ales pe acei orbi şi surzi din naştere care au învăţat să citească şi să se exprime dar la care expresia emoţiilor nu a fost influenţată de imitarea vizuală sau sonoră a altor oameni.

Ideea că instinctele sunt foarte puternice în viaţa noastră psihică, şi în cadrul ei în sfera afectivă, este demonstrată de Darwin prin argumentul că unele mişcări expresive ale feţei, deşi sunt executate cu ajutorul muşchilor striaţi voluntari, pot scăpa de sub influenţa voinţei, devenind reflexe. În această categorie, Darwin pune unele mişcări reflexe involuntare, efectuate cu ajutorul muşchilor piramidali ai nasului, ai ochilor şi ai gurii, secreţia lacrimală ş.a.

În multe din operele sale, Darwin acordă o mare atenţie instinctelor, de care s-a ocupat din timpul pregătirii materialului pentru *Originea speciilor* (în capitolul al VIII-lea al *Originii speciilor* discută problema formării şi modificării instinctelor, combătând teza imuabilităţii lor). Darwin nu a intercalat în *Originea speciilor* tot materialul adunat

asupra instinctelor şi nici în *Expresia emoţiilor*... sau în *Descendenţa omului*... Deoarece problema instinctelor trece ca un fir roşu prin cele două lucrări, am considerat util pentru completarea informaţiei publicului ştiinţific românesc ca, la sfârşitul traducerii noastre, să adăugăm şi articolul postum al lui Darwin asupra instinctelor, tipărit de G.I. Komanes şi reprezentând materialul nepublicat pregătit pentru *Originea speciilor*.

În acest articol, Darwin atacă problema naşterii instinctelor din interferenţa dintre fondul instinctiv vechi şi obiceiuri întâmplătoare, citând câteva exemple deosebit de valoroase în sprijinul acestei păreri. Tot în această lucrare asupra instinctelor, Darwin reia o teză din *Originea speciilor* –, el demonstrează că cele mai multe instincte sunt puternic adaptate la condiţiile de viaţă, dar că uneori instinctele nu sunt perfect adaptate la scop. Această afirmaţie scoate în evidenţă o altă latură a instinctelor, bine observată de Darwin, şi anume că ele pot funcţiona perfect în condiţiile care le-au generat, şi, când aceste condiţii se modifică, elementul adecvat

din ele scade uneori catastrofal. Darwin citează exemplul tigrilor din Java ucişi de emanaţiile otrăvitoare din unele părţi ale insulei (tigrii şi alte animale din aceste regiuni nu sunt adaptaţi să sesizeze elementul toxic din aer) şi pe cel al găinii sălbatice din India care, prin cotcodăcitul său după ce a ouat, atrage animalele de pradă sau vânătorii spre locul unde se ascunde.

Darwin sesizează de asemenea că instinctele, în cadrul evoluţiei speciilor, prezintă un fond comun şi un element adaptiv; de exemplu, animalele derivând din strămoşi comuni, chiar dacă ajung să trăiască în areale foarte diferite şi îndepărtate unele de altele, pot prezenta caractere modificate ale instinctelor, adecvate arealului nou de viaţă, dar că întotdeauna aceste instincte păstrează încă multe elemente comune. Această constatare întăreşte teoria lui Darwin după care şi instinctele pot evolua în cadrul descendenţei modificate a speciilor. Darwin ajunge astfel la concluzia că instinctele fac parte dintr-o legitate mai generală, care dirijează progresul tuturor organismelor, că nu au fost create aşa cum le vedem

astăzi, ci că ele s-au format în procesul evoluţiei speciilor. Această părere, foarte temerară pentru vremea când a fost formulată, a fost reluată şi puternic dezvoltată de fiziologii materialişti din lumea întreagă, creându-se o ramură nouă a fiziologiei, neurofiziologia. La dezvoltarea neurofiziologiei au adus contribuţii deosebit de valoroase teoretice şi practice, I.M. Secenov, Bechterew, I.P. Pavlov, Gh. Marinescu şi continuatorii lor, Sherrington şi şcoala sa.

Problema mecanismelor de declanşare a stărilor afective. În *Expresia emoţiilor*... mai mult decât în *Descendenţa omului*... Darwin a reuşit să aplice metoda sa de generalizări legice, ajungând la elaborarea a trei principii, care, după Darwin, au apărut şi ele în procesul evoluţiei speciilor.

Primul principiu, al „asociaţiilor folositoare”, a fost cel mai amplu dezvoltat de Darwin. Materialul documentar adus de Darwin în demonstrarea acestui principiu este de-a dreptul uluitor ca varietate, cantitate şi fineţe de analiză. În exprimarea unor emoţii, Darwin a observat că frecvent are loc

asocierea unor structuri musculare ale glandelor lacrimale (uneori), mai des a aparatului respirator, cordului, vaselor mici, secreţiilor cutanate, a contracţiilor peristaltice ale tubului digestiv etc. Toate acestea demonstrează că sfera afectivă s-a dezvoltat la animal şi la om prin asociaţii noi din domeniul nu numai al organelor inervate de nervii feţei, ci şi al celor viscerali. Aceste asociaţii se întâlnesc de multe ori nu numai la om; ele nu sunt apanajul speciei umane, ci le găsim şi la animale. Se poate afirma că principiul asociaţiilor folositoare a fost moştenit de om de la strămoşii săi şi că a fost dezvoltat în condiţiile speciale prin care a trecut evoluţia speciei noastre. Azi ştim că tabloul asociaţiilor în stările emotive este mai complex şi că la cele schiţate mai sus se adaugă şi mediatorii chimici, secreţiile hormonale, metaboliţii ş.a. Primul principiu al lui Darwin a fost cel mai bine acceptat de partizanii teoriei sale, dar şi golit de conţinut (iar uneori parafrazat) de către unii dintre adversarii concepţiei darwiniste 21.

Principiul al doilea, al „antitezei”, a fost mult mai puţin bine definit şi documentat de către Darwin,

nefiind luat în consideraţie mult timp. Abia în zilele noastre, după mai bine de o jumătate de secol de uitare, a fost reluată problema principiului antitezei. Au început să se adune date care demonstrează net, în cadrul selecţiei sexuale şi în afara ei, fondul realist al principiului antitezei 22. Reconsiderarea actuală este cu atât mai importantă cu cât, după publicarea *Expresiei emoţiilor*... cel de-al doilea principiu al lui Darwin a fost obiectul unor luări de poziţii foarte defavorabile pentru el23.

Al treilea principiu, al „acţiunilor directe” 24 ale sistemului nervos, se apropie mult de teoria parabiozei, adică a reacţiilor paradoxale, dezvoltată de Vvedenski. Acest principiu de asemenea a fost foarte mult discutat.

21 Aşa cum arată în detaliu Gellerstein, în interesantul său studiu critic, vorbind despre teoriile lui Riband, Wundzi ş.a. (S. G. Gellerstein, op. cit., p. 670 – 671).

22 P. Marler, *Developments in the Study of Animal communication*, în *Darwin’s Biological Work*.

Some Aspects reconsidered, sub red. lui P.R. Bell, Science Edition, J. Wiley and Son, New York, 1959, p. 150 – 206.

23 S.G. Gellerstein, op. cit., p. 666.

21 Expresia emoţiilor... cap. III-IV.

Vvedenski explică reacţiile paradoxale ale celulelor nervoase la animale şi la om în condiţiile de aplicare a unor excitanţi supraliminari. La omul cu psihicul bolnav, regimul de lucru al celulei nervoase se reduce uneori în mod simţitor. În acest caz, chiar excitanţi de intensitate slabă pot produce efecte paradoxale[17].

În *Expresia emoţiilor*... Darwin dă exemple de asociere a doua sau chiar a celor trei principii în exprimările emotive complexe, cum se observă

17 Expresia emoțiilor ... S. A. Barnett, în articolul său The Expression of the Emotion (publicat în A Cenlury of Darwin, ed. a 2-a, Edit. Heincmann, Londra-Melbourne-Toronto, 1959, p. 206—230), citează din lucrarea lui Masscrman (1946) un alt aspect al celui dc-al treilea principiu. El redă două cazuri de înlocuire de comportament („Displaccment-behaviour") în cazul a două reacții paradoxale, îndeplinite într-un moment nepotrivit. După autor, parc să existe o paralelă evidentă între conflictele interne la om și folosirea în acest caz a comportamentului „dc înlocuire", cum a căutat să arate Barnett în 1955. Psihanaliștii, după Barnett (p. 226), se ocupă mult de astfel de fenomene. Această carte și Darwin's Biological Work... mi-au fost trimise de dl. Joscph Needham, F.R.S., din Cambridge, căruia îi mulțumim călduros pe această cale).

câteodată în reacţii de apărare[18], de dispreţ sau de dezgust[19], de înroşire a feţei sub influenţa unor stări emotive şi altele în care principiul antitezei şi uneori şi al acţiunilor directe ale sistemului nervos ar putea fi asociate cu primul principiu.

Cele trei principii formulate de Darwin dau o mare pondere teoretică *Expresiei emoţiilor*... şi, cu toate discuţiile aprinse şi contradictorii care s-au purtat în jurul lor, cele trei principii se confirmă din ce în ce mai mult; ele continuă să capete un conţinut nou odată cu aplicarea de metode noi, moderne, în studiul analitic al fenomenelor reflexe ale sferei afective.

Trebuie să atragem de asemenea atenţia asupra unui alt element. Darwin îşi susţine concluziile sale teoretice privitoare la mişcările emotive pornind de la ipoteza că mişcările reacţionale, odată dobândite, se transmit ereditar[20], atât sub aspectul dezvoltării structurilor musculare, cât şi al legăturilor funcţionale, asociaţiilor etc. Fondul acestei idei îl găsim în toată şcoala neurofiziologică sovietică

18 Cap. III-IV.
19 Cap. XI.
20 Cap. XIV.

actuală „în neurofiziologia din ţara noastră şi din alte ţări. Asemenea aprecieri se pot aplica şi reacţiilor emotive descrise de Darwin, care nu pot deveni reflexe fără sprijinul eredităţii.

Adversarii actuali ai teoriei moştenirii caracterelor dobândite (de exemplu S.A. Barnett) deseori privesc cu scepticism sau chiar trec sub tăcere concepţii care nu se acordă cu părerile lor. De multe ori, şi operele lui Darwin sunt astfel tratate.

*

Ecoul pe care l-a avut *Expresia emoţiilor*... printre contemporanii lui Darwin a fost mare şi de multe ori părerile au fost diametral opuse. Lucrarea a impresionat însă prin excepţional de bogata sa documentare, prin fineţea şi adâncimea observaţiilor. Dacă ar fi rămas numai la domeniul documentării, după Gellerstein şi alţii, *Expresia emoţiilor*... ar fi fost totuşi o carte unică în felul ei şi neîntrecută; dar teoretizările din ea au constituit o bază de plecare şi de discuţie şi pentru alte domenii. Putem afirma că *Expresia emoţiilor*... a fost prima operă din secolul trecut care a contribuit într-o foarte mare măsură să

fundamenteze materialist şi evolutiv domeniul psihologiei şi al psihiatriei, domeniu în care speculaţiile lui H. Spencer şi ale altora n-au reuşit să se impună. Gellerstein, în studiul său, dezvoltă cu competenţă influenţa *Expresiei emoţiilor*... asupra dezvoltării psihologiei şi psihiatriei contemporane.

Din domeniul uman s-a trecut şi în domeniul animalelor. Comportamentul reflex al unor nevertebrate, instinctele cu caracterul lor net adecvat, puternic adaptat la mediu au făcut pe unii zoologi să vorbească despre „inteligenţa” animalelor. Ei au acordat de multe ori acestei noţiuni un conţinut antropomorf sau au alunecat în interpretări nematerialiste.

Adaptarea animalelor la mediul de viaţă cu ajutorul reflexelor a fost încadrată de Pavlov şi de continuatorii săi în comportamentul adecvat primului sistem de semnalizare, care cuprinde toate sferele lor de activitate, inclusiv sfera afectivă. Viaţa socială îmbogăţeşte mult conţinutul comportamentului instinctelor sociale – mai ales la vertebratele homeoterme. Numărul semnalelor de comunicare

între indivizi la speciile cu viaţă socială creşte uneori foarte mult şi, odată cu ele, creşte în complexitate şi creierul lor[21].

Teoria reflexă a activităţii creierului, elaborată de I.M. Secenov, şi teoria semnalelor, elaborată de Darwin pentru demonstrarea existenţei selecţiei sexuale, după părerea noastră, au fost îmbinate şi dezvoltate în mod esenţial de către Pavlov. Ilustrul darwinist sovietic, continuator al lui Secenov, în studiul acestei probleme, a pornit de la primul sistem de semnalizare. El a demonstrat că la om, în procesul dezvoltării sale, pe seama primului sistem de semnalizare, se formează cel de-al doilea sistem, acela al vorbirii. Între aceste două sisteme de semnalizare există relaţii reciproce foarte complexe. Cuvântul, „semnal al semnalelor”, are, după Pavlov, legi dintre care unele nu se depărtează de cele ale primului

21 Așa cum a arătat acum cîteva decenii, printre primii, Constantin Ionescu în teza sa de doctorat, efectuată sub conducerea lui E. Haeckel. Mai aproape de noi, P. Marler (op. cit.) consacră o amplă revistă generală semnalelor emise dc animale. El descrie semnalele chimice la pești, la albine, la șopîrle de apă etc. Sunt descrise semnale vizuale la insecte, păianjeni, ca și la pisări. P. Marler arată, de exemplu după Schenkel, că la lupi, care trăiesc in grupe superior organizate, există cel puțin 21 de semnale de comunicare, din care 15 sînt vizuale. După Marler, viața socială dezvoltă mult semnalele de comportament.

sistem de semnalizare, din care derivă. Creierul şi baza sa funcţională, activitatea nervoasă superioară umană, s-au dezvoltat, aşa cum a arătat foarte clar F. Engels, din faptul că în evoluţia omului, ca specie, la factorii biologici existenţi la strămoşi s-a adăugat factorul social al muncii. Acest ultim factor a crescut treptat în importanţă, pe măsură ce omul a dezvoltat tot mai mult forţele de producţie socială, care, toate, au dus la evoluţia inteligenţei şi a limbajului articulat. Omul se depărta tot mai mult de strămoşul său din lumea maimuţelor vechi.

Elementul social, în evoluţia stărilor afective ale speciei umane, n-a fost luat în consideraţie de către Darwin, ceea ce, considerăm noi, este cea mai însemnată şi mai gravă lipsă a celor două opere ale lui Darwin asupra omului, *Expresia emoţiilor…* şi *Descendenţa omului…*

Expresia emoţiilor la om şi animale are însă numeroase părţi pozitive, care compensează lacuna semnalată mai sus. Prin conţinutul său, prin metodologia folosită de Darwin în demonstrarea unităţii raselor, prin descoperirea unora din legile

evoluţiei afectivităţii, ca şi prin latura filosofică materialistă şi anticreaţionistă, lucrarea rămâne o capodoperă a biologiei materialiste, înscriindu-se glorios în tezaurul ştiinţei universale.

Acad. V.D. MÂRZA

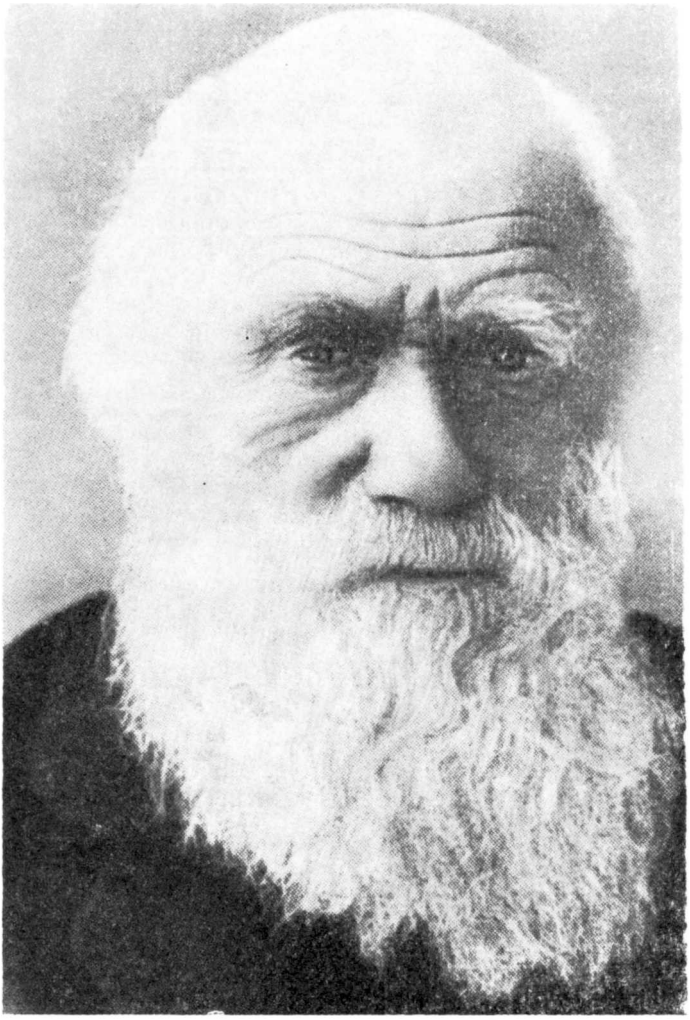

Charles Darwin

SUMAR

Pag.

Introducere 5

Capitolul 1

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI

Enunţarea celor trei principii de bază – Primul principiu – Acţiunile folositoare devin obişnuite în asociaţie cu anumite stări psihice şi sunt executate fiind sau nu utile în fiecare caz particular – Puterea obişnuinţei – Ereditate – Mişcări asociate obişnuite la om – Acţiuni reflexe – Tranziţia de la obiceiuri la acţiuni reflexe – Mişcări asociate obişnuite la animalele inferioare Observaţii finale 19

Capitolul al 11 – 1 e a

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI – *continuare*

Principiul antitezei – Exemple la cline şi pisică – Originea principiului – Semne convenţionale – Principiul antitezei nu a luat naştere din acţiuni contrare executate conştient sub influenţa unor impulsuri contrare.31

Capitolul al 111 – 1 e a

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI – *încheiere*.

Principiul acţiunii directe a sistemului nervos

excitat asupra corpului, independent de voinţă şi parţial de obişnuinţă – Schimbarea culorii părului – Tremuratul muşchilor – Secreţii modificate – Transpiraţia – Expresia durerii extreme – De mânie, mare bucurie şi spaimă – Contrast, între emoţiile care provoacă sau nu provoacă mişcări expresive – Stări psihice excitante şi deprimante – Rezumat 11

Capitolul al IV – 1 e a MIJLOACE DE EXPRESIE IA ANIMALE

Emiterea de sunete Sunete vocale – Sunete altfel produse – Ridicarea apendicilor dermali ai părului, penelor etc. sub influenţa emoţiilor de mânie şi spaimă – Tragerea înapoi a urechilor ca pregătire, de luptă şi ca expresie a minici Ciulirea urechilor şi ridicarea capului în semn de atenţie 51

Capitolul al V-lea

EXPRESII SPECIALE LA ANIMALE

Diferite mişcări expresive la clini, pisici, cai, rumegătoare, maimuţe – Expresia lor de bucurie şi afecţiune, de durere, de mânie, de uimire şi de spaimă 67

Capitolul al V I – 1 e a

EXPRESII SPECIALE LA OM: SUFERINŢĂ ŞI PLÂNS

Ţipătul şi plânsul sugacilor – Aspectul trăsăturilor feţei – Vârsta la care începe plânsul – Efectele reţinerii obişnuite a plânsului – Plânsul în hohote – Cauza contracţiei muşchilor din junii ochilor în timpul ţipătului – Cauza secreţiei lacrimilor 83

Capitolul al VII-lea

PROASTĂ DISPOZIŢIE, NELINIŞTE. MÂHNIR, DEPRIMARE, DESPERARE

Pag-Efectul general al mâhnirii asupra sistemului – Poziţia oblică a sprâncenelor sub influenţa suferinţei – Despre cauza poziţiei oblice a sprâncenelor – Despre coborârea colţurilor gurii 9!

Capitolul al VIII-lea

BUCURIE, BUNĂ DISPOZIŢIE, DRAGOSTE, SENTIMENTE AFECTUOASE, DEVOTAMENT

Râsul, în primul rând expresia bucuriei – Idei ridicole – Mişcarea trăsăturilor feţei în timpul râsului – Natura sunetului produs – Secreţia lacrimală în timpul râsului zgomotos – Gradaţia de la râs zgomotos la surâs delicat – Buna dispoziţie – Expresia dragostei

– Sentimente afectuoase – Devotament 111

Capitolul al IX-lea

REFLECTARE. MEDITARE, 1RASCIBTLITATE, ÎMBUFNARE, HOTĂRÂRE

Actul încruntării – Reflectarea eu efort sau cu perceperea a ceva dificil sau dezagreabil – Meditare abstractă – Iroscibililalc Posomorâre – încăpăţânare – îmbufnare şi ţuguierea buzelor – Hotărâre sau determinare închirierea strânsă a gurii 125

Capitolul al X-lea

URĂ ŞI MÂNIE

Ură – Furie, efectele ei asupra sistemului – Dezvelirea dinţilor – Furia la alienaţii mintali – Mânie şi indignare – Modul în care sâni exprimate la diferite rase umane – Sarcasm şi sfidare – Dezvelirea caninului pe una din părţile feţei 135

Capitolul al XI-lea

DISPREŢ, DESCONSIDERARE, DEZGUST, VINOVĂŢIE, MÂNDRIE ETC., NEAJUTORARE, RĂBDĂRI –, AFIRMAŢIE ŞI NEGAŢIE

Dispreţ, desconsiderare şi zeflemea, diferit exprimate – Surâs batjocoritor – Gesturi exprimând

dispreţ

— Dezgust – Vinovăţie, viclenie, mândrie etc.

— Neajutorare sau neputinţă – Răbdare – Încăpăţânare – Ridicarea din umeri comună majorităţii raselor umane – Semne de afirmaţie şi negaţie 115

Capitolul al XII-lea

SURPRINDERE, MIRARE, FRICĂ, GROAZĂ

Surprindere, mirare – Ridicarea sprâncenelor – Deschiderea gurii – Ţuguierea buzelor – Gesturi însoţind surprinderea – Admiraţia – Frica – Spaima – Zbârlirea părului – Contracţia muşchiului platismal

Dilatarea pupilelor Groază Concluzie Ifil

Capitolul al XIII-lea

ATENŢIE ÎNDREPTATĂ ASUPRA PROPRIEI PERSOANE, RUŞINE. TIMIDITATE, MODESTIE, ÎNROŞIRE

Natura înroşirii – Ereditate – Părţile corpului cele mai influenţate de înroşire la diferite rase umane

— Gesturi însoţitoare ale înroşirii – Confuzie mintală – Cauzele înroşirii – Atenţie asupra propriei persoane, elementul fundamental al înroşirii – Timiditate – Ruşine ca urmare a încălcării legilor

morale şi a regulilor convenţionale – Modestie – Teoria înroşirii – Recapitulare 179

Capitolul al XIV-lea

OBSERVAŢII FINALE ŞI REZUMAT

Cele trei principii conducătoare care au determinat mişcările principale ale expresiei – Ereditatea lor Despre rolul jucat de voinţă şi intenţie la dobândirea diferitelor expresii – Recunoaşterea instinctivă a expresiei – Legătura dintre subiectul nostru şi unitatea specifică a raselor umane – Despre dobândirea succesivă a diferitelor expresii de către strămoşii omului – Importanţa expresiei – Concluzie 199

INDEX 211

DESPRE INSTINCT 219

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Par.

1. Schema muşchilor feţei, după Sir C. Bell 17

2. Schema muşchilor feţei, după Henle 17

3. Schema muşchilor feţei, după Henle 17

4. Căţel pândind o pisică pe o masă 28

5. Câine apropiindu-se de un alt câine cu intenţii

ostile 32

6. Acelaşi câine [din fig. 5] într-o stare psihică umilă şi afectuoasă 32

7. Corcitură de câine ciobănesc în aceeaşi stare ca cel din figura 5 33

8. Acelaşi câine [din fig. 7] mângâindu-şi stăpânul 31

9. Pisică înfuriată pregătită de luptă 34

10. Pisică în stare psihică afectuoasă 35

11. Ţepi producători de sunete, din coada unui porc spinos… 56

12. Găină alungind un câine de la puii ei 58

13. Lebădă alungind un intrus 58

14. Cap de câine mârâind 68

15. Pisică speriată de un câine 73

16. *Cynopithecus Niger* în stare liniştită 77

17. Acelaşi [din fig. 16], mulţumit de a fi mângâiat 77

18. Cimpanzeu dezamăgit şi îmbufnat 79

19. Din fotografia unei femei demente, pentru a arăta starea, părului ei 170

20. Groază 172

21. Groază şi spaimă 176
Planşa I 84
Planşa II 101
Planşa III 111 Planşa VII 172
Planşa IV 111
Planşa V 117
Planşa VI 152
Planşa VII 172

N. B. Mai multe dintre figurile din aceste şapte planşe în heliogravură au fost reproduse de pe fotografii, în loc de a fi reproduse de pe negativele originale; de aceea ele sunt întrucâtva neclare. Ele sunt totuşi copii fidele şi sunt mult superioare, pentru scopul meu, oricărui desen, oricât de îngrijit executat.

INTRODUCERE

S-au scris multe lucrări despre expresie, însă şi mai multe despre fizionomie, adică despre recunoaşterea caracterului prin studiul formei permanente a trăsăturilor feţei. În lucrarea de faţă nu ne vom ocupa de acest din urmă subiect. Tratatele

mai vechi[22] pe care le-am consultat nu mi-au fost decât de puţin folos sau chiar de niciunul. Renumitele *Conferences*... 2 ale pictorului Le Brun, publicate în 1667, constituie cea mai cunoscută lucrare veche şi conţin unele observaţii bune. O altă lucrare, ceva mai veche, anume *Discours*... rostite în 1774 – 1782 de către binecunoscutul anatomist olandez Camper 3, cu greu poate fi considerată ca reprezentând vreun progres pozitiv în acest subiect. Lucrările de mai jos merită, din contra, consideraţia cea mai deplină.

Sir Charles Bell, atât de reputat pentru descoperirile sale în fiziologie, a publicat în 1806 prima ediţie şi în 1844 a treia ediţie a lucrării sale *Anatomy and Philosophy of Expression* 4. Se poate spune, pe drept cuvânt, nu numai că el a pus bazele acestui subiect ca o ramură a ştiinţei, ci că a construit şi un înălţător edificiu. În toate privinţele, lucrarea sa este extrem de interesantă, conţinând prezentări

22 J. Parsons, în lucrarea sa din adenda la „Philosophical Transactions" pentru 1746, p. 41, dă o listă de 41 de aulori care au scris despre expresie.

8 Conférences sur l'Expression des différents Caractères des Passions, Paris, in-cvarlo, 1667. Citez întotdeauna din Conférences ...» ediția lui Lavater reeditată de Moreau, apărută în 1820, după cum sc arală în voi. IX, p. 257.

grafice ale diferitelor emoţii, şi este admirabil ilustrată. Se admite în general că meritul său constă mai ales în faptul că a arătat raportul intim care există între mişcările de expresie şi cele de respiraţie. Unul din punctele cele mai importante, neînsemnat după cum ar putea părea la prima vedere, este că muşchii din jurul ochilor se contractă în mod involuntar în timpul eforturilor violente de expirare, cu scopul de a proteja aceste organe delicate de presiunea sanguină. Acest fapt, care a fost pe deplin cercetat pentru mine, cu cea mai mare amabilitate, de către profesorul Donders din Utrecht, aruncă, după cum vom vedea mai jos, un val de lumină asupra mai multora dintre cele mai importante expresii ale fizionomiei omului.

3 *Discours par Pierre Camper sur le moyen de représenter les diverses passions* ele., 1792.

4 Am citat întotdeauna din ediţia a 3-a, 1844, publicată după moartea lui Sir C. Bell, care conţine ultimele sale corecturi. Prima ediţie din 1806 este mult inferioară ca valoare, ea neconţinând unele din părerile sale mai importante.

Meritele lucrării lui Sir C. Bell au fost subevaluate sau complet ignorate de către mai mulţi autori străini, însă au fost pe deplin admise de unii, ca, de exemplu, de dl. Lemoine[23], care, pe bună dreptate, spune: „Le livre de C. Bell devrait être médité par quiconque essaye de faire parler le visage de l'homme, par les philosophes aussi bien que par les artistes, car, sous une apparence plus légère et sous le prétexte de l'esthétique, c'est un des plus beaux monuments de la science des rapports du physique et du moral".

Din motive care vor fi indicate îndată, Sir C. Bell nu a încercat să urmărească până la sfârşit vederile sale în măsura în care ar fi putut s-o facă. El nu încearcă să explice de ce diferiţii muşchi sunt puşi în acţiune sub impulsul diferitelor emoţii; de ce, de exemplu, capetele interioare ale sprâncenelor sunt ridicate, iar colţurile gurii sunt lăsate în jos la o persoană mâhnită sau neliniştită.

În 1807, dl. Moreau a publicat o ediţie a lucrării

23 De la Physionomie el de la Parole, de Albert Lemoine, 1861, p. 101.

lui Lavater asupra fizionomiei[24], în care a înglobat mai multe dintre propriile sale lucrări, conţinând descrieri excelente ale mişcărilor muşchilor faciali, însoţite de multe observaţii valoroase. El aruncă totuşi foarte puţină lumină asupra aspectului filosofic al

24* „Oricine încearcă să facă să vorbească obrazul omului, atit filozofii cît și artiștii, ar trebui să mediteze asupra cărții lui C. Bell, deoarece sub o aparență mai neînsemnată și sub pretextul esteticii, el este unul din cele mai frumoase monumente ale științei raporturilor dintre fizic și moral" (.V. Irutl.).

® L'Arl de connailre les Hommes ele., de (i. Lavater. Prima ediție a aceslei lucrări, apărută în 10 volume, ia care se referă in prefața ediției din 1820, conținind observațiile d-lui Moreau, parc să fi fost publicată in 1807; și nu mă îndoiesc că așa este, deoarece Notice sur Lavater, la Începutul volumului I, are data de 13 aprilie 1806. Totuși, in unele lucrări bibliografice se dă data de 1805 — 1809; parc însă imposibil ca data de 1805 să fie corectă. Dr. Duciienne observă (Mecanisme de la Physionomie Humaine, in-oclavo, ediția 1862, p. 5, și Archives Générales de Médecine, ianuarie și februarie 1862) că dl. Moreau „a composé pour son ouvrage un article important" („a compus un articol important pentru lucrarea sa") etc. în anul 1805, iar în volumul I al ediției din 1820 găsesc pasaje cu dala de 12 decembrie 1805 şi altul din 5 ianuarie 1806, în afară de cel din 13 aprilie 1806, citat mai sus. Ca urmare a faptului că unele din aceste pasaje au fost compuse în 1805, dr. Duchenne atribuie domnului Moreau prioritate asupra lui Sir C. Bell a cărui lucrare, după cum am văzut, a fost publicată în 1806. Acesta este un mod foarte neobişnuit de a determina prioritatea lucrărilor ştiinţifice; asemenea chestiuni sunt însă de o importanţă extrem de mică în comparaţie cu meritele lor relative. Pasajele din Moreau şi Le Brun, citate mai sus, sâni luate în acest caz, ca şi în altele, din ediţia din 1820 a lui Lavater, vol. IV, p. 228, şi vol. IX, p. 279.

„Această acţiune a muşchilor corugatori (*corruqator supercilii*) este unul dintre simptomele cele mai evidente ale expresiei sentimentelor penibile sau concentrată" (n. trad.).

„Să strângă, să concentreze principalele trăsături ale *feţei*, după cum

subiectului. De exemplu, vorbind despre actul încruntării, adică al contracţiei muşchiului, denumit de autorii francezi „sourcilier” (*corrugator supercilii*), dl. Moreau observă pe bună dreptate: „Cette action des sourciliers est un des symptômes les plus tranchés de l’expression des affections pénibles ou concentrées”. El adaugă apoi că, prin legătura şi poziţia lor, aceşti muşchi sunt adaptaţi „à resserrer, à concentrer les principaux traits de la face, comme il convient dans toutes ces passions vraiment oppressives ou profondes, dans ces affections dont le sentiment semble porter l’organisation à revenir sur elle-même, à se contracter et à s’amoindrir, comme pour offrir moins de prise et de surface à des impressions redoutables ou importunes. Cel care crede că observaţii de acest fel aruncă vreo lumină asupra importanţei sau originii diferitelor expresii are o altă părere despre acest subiect decât mine.

În pasajul de mai sus nu există decât un foarte

---

cer toate aceste pasiuni cu adevărat apăsătoare sau profunde, aceste stări afective al căror sentiment pare să determine ca organizaţia să-şi revină, să se contracte şi să se *micşoreze* ca pentru a fi mai puţin influenţată şi a oferi mai puţină suprafaţă impresiilor de temut sau supărătoare” (*N.* trad.).

mic progres, dacă există vreunul în tratarea filosofică a acestui subiect, faţă de cel atins de pictorul Le Brun, care, în 1667, descriind expresia de spaimă, spune: „Le sourcil, qui est abaissé d'un côté et élevé de l'autre, fait voir que la partie élevée semble le vouloir joindre au cerveau pour le garantir du mal que l'âme aperçoit, et le côté qui est abaissé et qui paraît enflé, nous fait trouver dans cet état par les esprits qui viennent du cerveau en abondance, comme pour couvrir l'âme et la défendre du mal qu'elle craint; la bouche fort ouverte fait voir le saisissement du cœur, par le sang qui se retire vers lui, ce qui l'oblige, voulant respirer, à faire un effort qui est cause que la bouche s'ouvre extrêmement, et qui, lorsqu'il passe par les organes de la voix, forme un son qui n'est point articulé; que si les muscles et les veines paraissent enflés, ce n'est que par les esprits que le cerveau envoie en ces parties-là". Am considerat că frazele premergătoare merită citate ca exemple ale absurdităţilor surprinzătoare care au fost scrise asupra acestui subiect.

The Physiology or Mechanism of Blushing

(*Fiziologia sau mecanismul înroşirii feţei*) de dr. Burgess a apărut în 1839; în capitolul al XIII-lea mă voi referi frecvent la această lucrare.

În 1862, dr. Duchenne a publicat două ediţii, in-folio şi in-octavo, ale lucrării sale *Mecanisme de la Physionomie Humaine*, în care analizează, cu ajutorul electricităţii, şi ilustrează, cu fotografii admirabile, mişcările muşchilor faciali. El mi-a permis în mod generos să copiez oricâte doresc din fotografiile sale. Lucrările sale au fost apreciate ca fiind de mică importanţă sau au fost complet ignorate de către unii dintre compatrioţii săi. Este posibil ca dr. Duchenne să fi exagerat importanţa contracţiei unor muşchi izolaţi în redarea expresiei, întrucât, datorită modului intim în care muşchii sunt conexaţi, după cum se poate vedea din desenele anatomice ale lui Henle 7 – cele mai bune, cred, care au fost publicate vreodată –, este greu de crezut că acţiunea lor este separată. Este totuşi evident că dr. Duchenne a sesizat aceasta în mod clar, precum şi alte surse de erori, şi, deoarece se ştie că el a reuşit în mod perfect să elucideze fiziologia muşchilor mâinii eu ajutorul electricităţii, este

probabil că în general are dreptate în ceea ce priveşte muşchii faciali. După părerea mea, dr. Duchenne a realizat progrese considerabile în acest subiect prin faptul că l-a tratat. Nimeni nu a studiat mai ou grijă contracţia fiecărui muşchi separat şi ridurile care rezultă pe piele. El a arătat de asemenea, ceea ce constituie un serviciu foarte important, care muşchi sunt cel mai puţin sub controlul unic al voinţei. Dr. Duchenne nu intră decât foarte puţin în consideraţii teoretice şi rareori încearcă să explice de ce anumiţi muşchi, şi nu alţii, se contractă sub influenţa anumitor emoţii.

„Sprânceana care este aplecată de o parte şi ridicată de cealaltă arată că partea ridicată parc să vrea să o unească cu creierul pentru a-l proteja de răul pe care sufletul îl întrevede, iar partea aplecată şi care pare umflată, ne face să ne găsim în această stare prin gândurile care vin abundent din creier ca pentru a acoperi sufletul şi a-l apăra de răul de care se teme: gura larg deschisă arată emoţia puternică a inimii, prin sângele care se retrage spre ea, ceea ce, voind să respire, o obligă să facă un efori care face ca

gura să se deschidă la maximum, şi care, atunci când trece prin organele vocii, dă naştere unui sunet care nu este articulat; că dacă muşchii şi vinele par umflate nu este decât din cauza spiritelor (senzaţiilor) pe care creierul le trimite în acele părţii" (n. trad.).

7 Handbuch der sistematischen Anatomie des Menschen, voi, I, partea a 3-a, 1858.

Un distins anatomist francez, Pierre Gratiolet, a ţinut la Sorbona o serie de prelegeri despre expresie, şi notele sale au fost publicate (1865) după moartea sa sub titlul *De la Physionomie et des Mouvements d'Expression*. Aceasta este o lucrare foarte interesantă, plină de observaţii valoroase. Teoria sa este oarecum complexă şi, în măsura în care poate fi redată într-o singură frază (p. 65), ea este următoarea: „Il résulte, de tous les faits que ai rappelés, que les sens, l'imagination et la pensée elle-même, si élevée, si abstraite qu'on la suppose, ne peuvent s'exercer sans éveiller un sentiment corrélatif, et que ce sentiment se traduit directement, sympathiquement, symboliquement ou métaphoriquement, dans toutes les sphères des

organes extérieurs, qui le racontent tous, suivant leur mode d'action propre, comme si chacun d'eux avait été directement affecté"[25].

Gratiolet pare să fi trecut cu vederea obiceiul moştenit şi chiar, într-o anumită măsură, obiceiul la individ; de aceea el nu reuşeşte, după părerea mea, să dea explicaţia justă şi chiar nicio explicaţie multor gesturi şi expresii. Ca o explicaţie a ceea ce el numeşte mişcări simbolice, voi cita observaţiile sale (p. 37), luate de la dl. Chevreul, asupra unui om jucând biliard. „Si une bille dévie légèrement de la direction que le joueur prétend lui imprimer, ne l'avez-vous vu cent fois la pousser du regard, de la tête et même des épaules, comme si ces mouvements, purement symboliques, pouvaient rectifier son trajet? Des mouvements non moins significatifs se produisent quand la bille manque d'une impulsion suffisante. El, chez les joueurs novices, ils sont quelquefois accusés

25 „Din toate faptele pe cai c le-am amintit rezulta că simțurile, imaginația și Însăși gindirea, oricît dc înaltă și abstractă am presupune-o, nu pot funcționa fără a da naștere la un sentiment corelativ, și că acest sentiment se traduce direct, prin simpatie, în mod simbolic sau metaforic, în toate sferele organelor exterioare, care, după modul lor propriu dc acțiune, 11 traduc toate ca și cînd fiecare ar fi fost direct afectat" (N. trad.).

au point d'éveiller le sourire sur les lèvres des spectateurs"[26]. După mine, asemenea mişcări pot fi atribuite pur şi simplu obişnuinţei. Ori de câte ori cineva a dorit să mişte un obiect într-o anumită parte, el l-a împins întotdeauna în acea parte: dacă a vrut să-l deplaseze înainte, l-a împins înainte, şi dacă a vrut să-l oprească, l-a tras înapoi. De aceea, când cineva vede bila sa ducându-se într-o direcţie greşită şi doreşte intens să meargă într-altă direcţie, nu poate evita, din obişnuinţă îndelungată, să execute în mod inconştient mişcări care în alte cazuri le-a constatat că eficace.

Ca un exemplu de mişcări simpatice, Gratiolet (p. 212) citează cazul următor: „Un jeune chien à oreilles droites, auquel son maître présente de loin quelque viande appétissante, fixe avec ardeur ses yeux sur cel objet dont il suit tous les mouvements, et pendant que les yeux regardent, les deux oreilles se portent en avant comme si cel objet pouvait être entendu"[27]. Aici,

---

26 „Dacă o bilă deviază ușor de la direcția pe care jucătorul vrea să i-o imprime, nu l-ați văzut de o

27 s ulă de ori impingind-o cu privirea, cu capul și chiar cu umerii, ca și cind aceste mișcări pur simbolice ar

în loc de a vorbi de simpatia dintre ochi şi urechi, îmi pare mai lesne de crezut că, uitându-se atenţi putea să-i rectifice mersul? Mişcări nu mai puţin semnificative se produc atunci când impulsul dat bilei este prea slab. Iar la jucătorii novici aceste mişcări sunt uneori într-atât de pronunţate încât provoacă surâsul spectatorilor" (n. trad.).

„Un căţel cu urechile drepte, căruia stăpânul îi arată de la distanţă o bucată de carne apetisantă, îşi fixează ochii asupra acestui obiect, urmăreşte toate mişcările acestuia, şi în vreme ce ochii privesc, amândouă urechile se îndreaptă spre faţă, ca şi când acest obiect ar putea fi auzii" (n. trad.).

la un obiect oarecare, câinii şi-au ciulit urechile pentru a percepe vreun sunet şi invers, s-au uitat atent în direcţia unui sunet pe care poate că l-au auzit, iar după multe generaţii, mişcările acestor organe au devenit puternic asociate prin obişnuinţă îndelung continuată.

Dr. Piderit a publicat în 1859 o lucrare despre expresie, pe care am văzut-o, însă prin care, după cum afirmă el, a anticipat pe Gratiolet în multe din vederile

sale. În 1867, el a publicat lucrarea *Wissenschaftliches Sistem der Mimik und Physiognomik*. Este aproape imposibil de a reda în câteva fraze o sinteză justă a concepţiilor sale. Următoarele pasaje vor putea exprima eventual tot ce se poate spune pe scurt: „Mişcările musculare de expresie sunt în parte legate de obiecte imaginare şi în parte de impresii senzoriale imaginare. În această propoziţie rezidă cheia înţelegerii tuturor mişcărilor musculare expresive” (p. 25).

Apoi, „mişcările expresive se manifestă mai ales prin muşchii numeroşi şi mobili ai feţei, parţial din cauză că nervii prin care ei sunt puşi în mişcare îşi au originea în cea mai apropiată vecinătate a organului minţii, însă de asemenea parţial pentru că aceşti muşchi servesc să susţină organele de simţ” (p. 26). Dacă dr. Piderit ar fi studiat lucrarea lui Sir C. Bell, probabil că nu ar fi spus (p. 101) că râsul violent provoacă o încruntare din cauză că ţine de natura durerii sau că la sugaci (p. 103) lacrimile irită ochii şi astfel provoacă contracţia muşchilor înconjurători. Multe observaţii bune sunt presărate prin tot acest

volum, la care mă voi referi ulterior.

Discuţii scurte despre expresie pot fi găsite în diferite lucrări care nu au nevoie să fie tratate amănunţit aici. Totuşi, dl. Bain a abordat în două din lucrările sale acest subiect cu oarecare amănunţime. El spune[28]: „Consider că expresia însăşi este o parte integrantă a simţirii. Cred că o lege generală a minţii este că, împreună cu faptul simţului interior sau al conştiinţei, există o acţiune difuzabilă sau de excitare asupra membrelor corpului”. Într-alt loc el adaugă: „Un număr considerabil de fapte pot fi aduse sub principiul următor: anume că stările de plăcere sunt legate de o sporire, iar stările de suferinţă de o reducere a unora sau a tuturor funcţiilor vitale”. Însă legea de mai sus a acţiunii de difuziune a sentimentelor pare prea generală pentru a arunca multă lumină asupra expresiilor speciale.

Tratând despre sentimente în lucrarea sa *Principles of Psychology* (1855), dl. Herbert Spencer

---

28 The Senses aiul llie Inlcllecl, ed. a 2-a, 1861, p. 96 și (le iunie 1855. Vezi (le. asemenea ediția a 2-a a lucrării
288. Prefața la prima ediție a aceslei lucrări poarlă dala d-lui Bain despre The Emoționa and the Will.

face următoarele observaţii:

„Atunci când este puternică, frica se exprimă prin ţipete, prin eforturi de a se ascunde sau de a scăpa, prin palpitaţii şi tremurare, iar acestea sunt tocmai manifestările care ar însoţi suportarea însăşi a răului temut. Pasiunile distrugătoare sunt arătate printr-o tensiune generală a sistemului muscular, prin scrâşnetul dinţilor şi scoaterea ghearelor, prin dilatarea ochilor şi a nărilor, prin mârâit; acestea sunt formele mai slabe ale acţiunilor care însoţesc uciderea prăzii”. În aceasta constă, după cum cred, adevărata teorie a unui mare număr de expresii, însă interesul principal şi dificultatea subiectului rezidă în urmărirea rezultatelor minunat de complexe. Deduc că cineva (nu am fost însă în măsură să stabilesc cine anume este) a exprimat cândva o părere aproape similară, întrucât Sir C. Bell spune: „S-a susţinut că aşa-numitele semne exterioare ale pasiunii nu sunt decât concomitentele acelor mişcări voluntare pe care structura le face necesare”. Dl. Spencer a publicat de asemenea o lucrare valoroasă asupra fiziologiei râsului, în care insistă asupra „legii generale că

sentimentul, trecând de o anumită intensitate, se descarcă prin acţiune corporală” şi că „o revărsare de forţă nervoasă, nedirijată de niciun motiv, va lua evident mai întâi drumurile cele mai obişnuite; şi dacă acestea nu vor fi suficiente, se va revărsa apoi în cele mai puţin obişnuite”. Cred că această lege este de cea mai mare importanţă pentru elucidarea subiectului nostru u.

Toţi autorii care au scris despre expresie, cu excepţia domnului Spencer, marele exponent al principiului evoluţiei, par să fi fost ferm convinşi că speciile – inclusiv, natural, omul – au apărut în starea lor actuală. Fiind astfel convins, Sir C. Bell susţine că mulţi dintre muşchii noştri faciali „servesc numai pentru expresie” sau că sunt „un dispozitiv special” în acest singur scop[29]. Însă din simplul fapt că maimuţele antropoide au aceiaşi muşchi faciali ea şi noi[30] reiese ca foarte puţin probabil că în cazul nostru aceşti muşchi servesc exclusiv pentru expresie, deoarece

---

29 Psychology, 1872, p. 539. Pol afirma, pentru a nu fi acuzat cil încalc domeniul d-lui Spencer, că am anunțat, în lucrarea mea The Desc.r.nl ofMan,c» scrisesem atunci

30 De la Physionomie . . ., p. 12 și 73.

nimeni, presupun eu, nu ar fi dispus să admită că maimuţele au fost înzestrate cu muşchi speciali numai pentru a-şi expune strâmbăturile lor hidoase. Se pot de fapt atribui pentru aproape toţi muşchii faciali întrebuinţări distincte, independent de expresie.

Evident că Sir C. Bell a vrut să facă o distincţie, cât mai largă posibil, între om şi animalele inferioare şi, în consecinţă, el afirmă că „la fiinţele inferioare nu există, expresie, afară de cea la care se poate referi mai mult sau mai puţin clar, ea actele lor de voinţă sau instincte necesare". El susţine mai departe că faţa lor „pare capabilă să exprime mai ales furie şi frică"[31]. Însă omul însuşi nu îşi poate exprima dragostea şi umilinţa atât de clar prin semne exterioare ca un câine atunci când, cu urechile pleoştite, cu buzele atârnând, cu corpul unduitor şi dând din coadă, îşi întâmpină stăpânul iubit. Şi aceste mişcări la câine nici nu pot fi explicate ca fiind acte de voinţă sau instincte necesare mai mult decât privirea radioasă şi obrazul surâzător al unui om care îşi întâlneşte un vechi prieten. Dacă Sir C. Bell ar fi fost întrebat în

---

311 8 Mécanisme de la Physionomie Humaine, ctl. a 8-a, p. 31.

legătură cu expresia afecţiunii la câine, el ar fi răspuns, fără îndoială, că acest animal a fost creat cu instincte speciale, adaptându-se pentru asocierea sa cu omul, şi că orice altă cercetare în legătură cu acest subiect este de prisos.

O parte a volumului de faţă: primele mele note manuscrise despre subiectul expresiei poartă data de 1838.

13 Anatomy and Philosophy of Expression, ed. a 3-a, p. 98, 121 şi 131.

13 Prof. Owen afirmă în mod expres („Proc. Zool. Soc.”, 1830, p. 28) că aşa este la orangutan şi indică precis toţi muşchii mai importanţi care sunt bine cunoscuţi ca servind la om pentru exprimarea sentimentelor sale. Vezi, de asemenea, descrierea mai multor muşchi faciali la cimpanzeu, de către prof. MacAlister, „Annals and Magazine of Natural History”, mai 1871, vol. VII, p. 342.

14 Anatomy and Philosophy of Expression, p. 121 şi 138.

15

Cu toate că Gratiolet neagă în mod categoric13

că vreun muşchi s-ar fi dezvoltat numai cu scopul expresiei, el nu pare să fi reflectat vreodată asupra principiului evoluţiei. El pare să considere fiecare specie ca o creaţie separată. La fel este şi cu ceilalţi autori care au scris despre expresie. De exemplu, după ce vorbeşte despre mişcările membrelor, dr. Duchenne se referă la cele care dau expresie feţei şi observă: „Le créateur n'a donc pas eu à se préoccuper ici des besoins de la mécanique; il a pu, selon sa sagesse, ou – que l'on me pardonne cette manière de parler – par une divine fantaisie, mettre en action tel ou tel muscle, un seul ou plusieurs muscles à la fois, lorsqu'il a voulu que les signes caractéristiques des passions, même les plus fugaces, fussent écrits passagèrement sur la face de l'homme. Ce langage de la physionomie une fois crée, il lui a suffi, pour le rendre universel et immuabile, de donner à tout être humain la faculté instinctive d'exprimer toujours ses sentiments par la contraction des mêmes muscles[32]".

---

32 „Creatorul nu a avut nevoie să se preocupe de cerințele mecanicii ; el a putut, după Înțelepciunea sa, sau - să..DE COMPLETAT.. - unul sau mai mulţi muşchi în acelaşi timp, atunci când a vrut ca semnele caracteristice ale pasiunilor, chiar ale

Mulţi autori consideră întregul subiect al *Expresiei*... ca inexplicabil. Astfel, renumitul fiziolog Müller spune: „Expresia complet diferită a trăsăturilor feţei la pasiuni diferite arată că, după felul sentimentului excitat, se acţionează asupra unor grupe total diferite de fibre ale nervului facial. Asupra cauzei acestui fapt suntem în completă ignoranţă”.

Fără îndoială că, atâta timp cât omul şi alte animale sunt considerate drept creaţii independente, se pune o frână efectivă dorinţei noastre naturale de a cerceta pe cât posibil cauzele expresiei. După această doctrină, orice şi totul poate fi tot atât de bine explicat; doctrina s-a dovedit tot atât de pernicioasă în privinţa expresiei, ca şi a oricărei alte ramuri a isteriei naturale. La om, unele expresii, ca zbârlirea părului sub influenţa unei spaime extreme, sau dezvelirea dinţilor sub imperiul unei furii teribile, cu greu pot fi înţelese numai pe baza credinţei că omul a existat

---

celor mai fugitive, să fie trecător înscrise pe faţa omului. Acest limbaj al fizionomiei odată creat, creatorului i-a fost suficient, pentru a-l face universal şi imuabil, să dea oricărei fiinţe omeneşti facultatea instinctivă de a-şi exprima întotdeauna sentimentele prin contracţia aceloraşi muşchi” (*N.* trad.).

cândva într-o stare mult inferioară, asemănătoare animalelor. Existenţa aceloraşi expresii la specii distincte, deşi înrudite, cum sunt mişcările aceloraşi muşchi faciali în timpul râsului la om şi la diferite maimuţe, devine oarecum mai inteligibilă, dacă credem în descendenţa lor dintr-un strămoş comun. Cel care admite, din motive generale, că structura şi obiceiurile tuturor animalelor s-au dezvoltat treptat va privi întregul subiect al expresiei într-o lumină nouă şi interesantă.

Studiul expresiei este dificil datorită faptului că mişcările sunt adesea imperceptibile, trecătoare. O deosebire poate fi clar percepută şi totuşi poate fi imposibil de a afirma, cel puţin după cum am constatat, în ce constă. Atunci când asistăm la vreo emoţie puternică, simpatia noastră este atât de profund stimulată, încât observarea atentă este uitată sau devine aproape imposibilă, fapt pentru care am avut multe dovezi curioase. Imaginaţia noastră este o altă sursă de erori, şi încă şi mai serioasă, întrucât, dacă din natura condiţiilor ne aşteptăm să vedem o anumită expresie, cu uşurinţă ne imaginăm prezenţa

ei. În ciuda bogatei sale experienţe, dr. Duchenne şi-a închipuit timp îndelungat, după cum afirmă el, că mai mulţi muşchi se contractă la anumite emoţii; în cele din urmă, el s-a convins că mişcarea era limitată la un singur muşchi.

Pentru a obţine o cât mai bună bază şi a determina, independent de opinia curentă, în ce măsură anumite mişcări ale trăsăturilor feţei şi gesturi exprimă realmente anumite stări de spirit, am găsit următoarele mijloace ca fiind cele mai utile.

În primul rând, am observat sugacii, deoarece, după cum constată Sir C. Bell, ci manifestă multe emoţii „cu o forţă extraordinară”, pe când mai târziu în viaţă unele dintre emoţiile noastre „nu mai au sursa pură şi simplă din care ian naştere în fragedă copilărie”[33].

În al doilea rând, mi-a venit în minte că ar trebui studiaţi demenţii, întrucât ei sunt predispuşi pasiunilor celor mai puternice şi le dau drumul fără control. Eu personal nu am avut ocazie să o fac, aşa încât m-am adresat dr. Maudsley, de la care am primit

33 Analonv/ and Philosophy of Expression, ed. a 3-a,

o recomandaţie către dr. J. Crichton Browne, care conduce un imens azil în apropiere de Wakefield şi care, după cum am constatat, se şi ocupase de acest subiect. Acest excelent observator mi-a trimis, cu o amabilitate neobosită, numeroase note şi descrieri cu valoroase sugestii asupra multor probleme; nu pot aprecia îndeajuns valoarea ajutorului său. Sunt de asemenea îndatorat amabilităţii domnului Patrick Nicol, de la azilul de nebuni din Sussex, pentru relatările interesante asupra a două sau trei chestiuni.

În al treilea rând, după cum am văzut mai sus, dr. Duchenne a supus curentului galvanic anumiţi muşchi de pe faţa unui bătrân, a cărui piele era puţin sensibilă, şi a produs astfel diverse expresii care au fost fotografiate la scară mare. Din fericire, m-am gândit să arăt mai multe din cele mai bune clişee, fără nicio explicaţie, la mai mult. de douăzeci de persoane culte, de diferite vârste şi de ambele sexe, întrebându-le în fiecare caz ce emoţie sau sentimente presupun că l-ar fi animat pe bătrân; am notat răspunsurile lor întocmai. Mai multe dintre expresii au fost imediat recunoscute de aproape toate persoanele, cu toate că

nu le-au descris în exact aceiaşi termeni; şi cred că ne putem bizui pe ele ca fiind juste şi vor fi ulterior descrise amănunţit. Pe de altă parte, aprecieri extraordinar de diferite au fost exprimate în legătură cu câteva dintre ele. Această prezentare a fost folositoare într-un alt fel, convingându-mă cât de uşor putem fi înşelaţi de imaginaţia noastră deoarece, atunci când m-am uitat pentru prima dată la fotografiile dr. Duchenne, citind în acelaşi timp textul şi aflând astfel ce intenţionau să reprezinte, am fost cuprins de admiraţie faţă de veracitatea tuturor fotografiilor, cu numai câteva excepţii. Totuşi, dacă le-aş fi examinat fără nicio explicaţie, aş fi fost fără îndoială tot atât de nedumerit într-unele cazuri cum au fost şi alte persoane.

În al patrulea rând, speram să obţin mult ajutor de la marii maeştrii ai picturii şi sculpturii, care sunt observatori atât de minuţioşi. Am primit în consecinţă fotografii şi gravuri ale multor opere binecunoscute; însă, în afară de câteva excepţii, nu am profitat cu nimic din aceasta. Motivul este, fără îndoială, că în operele de artă frumuseţea este obiectul principal, iar

muşchii faciali puternic contractaţi distrug frumuseţea[34]. În general, istoria compoziţiei este exprimată cu o forţă şi un adevăr minunat prin accesorii iscusit redate.

19 Vezi observaţii în acest sens în *Laneonn* a lui I. Essing, tradusă de W. Ross, 1836, p. 19.

În al cincilea rând, mi-a părut extrem de important să stabilesc dacă aceleaşi expresii şi gesturi predomină, după cum s-a afirmat adesea, fără dovezi suficiente, la toate rasele umane, mai ales la cele care nu au fost decât puţin în contact cu europenii. Ori de câte ori aceleaşi mişcări ale trăsăturilor obrazului sau ale corpului exprimă aceleaşi emoţii la mai multe rase umane distincte, putem deduce cu multă probabilitate că asemenea expresii sunt cele adevărate, şi anume că sunt înnăscute sau instinctive. Expresiile sau gesturile convenţionale, dobândite de individ în perioada timpurie a vieţii, s-ar fi deosebit probabil la diferitele rase, întocmai ca şi limbile pe care le vorbesc. În consecinţă, am pus în circulaţie, la începutul lui 1867, anumite întrebări tipărite cu rugămintea, care a fost

34p . 198.

pe deplin respectată, ca să se acorde încredere numai observaţiilor reale, şi nu memoriei. Aceste întrebări au fost scrise după un interval de timp îndelungat, în care atenţia mi-a fost îndreptată în alte direcţii, şi acum îmi dau seama că ele ar fi putut fi considerabil îmbunătăţite. La unele din copiile mai târzii am adăugat, în manuscris, câteva observaţii suplimentare:

— Mirarea se exprimă prin ochii şi gura larg deschisă şi prin sprintenele ridicate?

— Ruşinea provoacă înroşirea obrazului atunci când culoarea pielii permite să fie vizibilă? Şi în special cât de jos pe corp se întinde înroşirea?

— Atunci când un om este indignat sau sfidător se încruntă, îşi îndreaptă corpul şi capul, îşi înalţă umerii şi îşi strânge pumnii?

— Atunci când reflectează profund asupra vreunui subiect sau încearcă să înţeleagă vreo problemă grea, se încruntă sau i se încreţeşte pielea sub pleoapele inferioare?

— Atunci când este în dispoziţie proastă, îi sunt colţurile gurii lăsate în jos şi colţul interior al sprâncenelor ridicat de muşchiul pe care francezii îl

denumesc „muşchiul suferinţei”? în această stare, sprânceana devine uşor oblică şi puţin umflată la capătul interior, iar fruntea este încreţită transversal la mijloc, nu însă pe toată lăţimea ei, ca atunci când sprâncenele sunt ridicate în semn de mirare.

— Când este în bună dispoziţie, îi strălucesc ochii, cu pielea puţin încreţită în jurul şi dedesubtul lor şi cu colţurile gurii puţin trase înapoi?

— Când un om ia în batjocură pe cineva, i se ridică colţul buzei superioare deasupra caninului dinspre omul căruia i se adresează?

— S-ar putea recunoaşte o expresie de îndârjire sau de încăpăţânare, care se manifestă mai ales prin gura strâns închisă, sprânceana coborâtă şi o uşoară încruntare?

— Se exprimă dispreţul printr-o uşoară ieşire în afară a buzelor, prin ridicarea nasului, cu o uşoară expiraţie?

— Dezgustul se manifestă prin lăsarea în jos a buzei inferioare, cea superioară fiind uşor ridicată, şi printr-o expirare bruscă, oarecum asemănătoare unei vomitări incipiente sau ca atunci când scuipi?

— Frica extremă se exprimă în general la sălbatici în acelaşi mod ca şi la europeni?

— Râsul este dus vreodată la o asemenea extremitate incit să aducă lacrimi în ochi?

— Atunci când cineva doreşte să arate că nu poate împiedica ceva de a fi făcut, sau că el însuşi nu poate face ceva, nu ridică el din umeri, nu îşi întoarce el coatele spre interior, nu îşi întinde mâinile spre exterior şi îşi deschide palmele având sprâncenele ridicate?

— Când copiii sunt îmbufnaţi, îşi ţuguiază şi li se proeminează considerabil buzele?

— Pot fi recunoscute expresii de vinovăţie, de viclenie sau de gelozie, cu toate că nu ştiu cum pot fi definite acestea?

— Se dă vertical din cap la afirmaţie şi lateral la negaţie?

Observaţii asupra indigenilor care au avut puţine legături cu europenii ar fi desigur foarte valoroase, cu toate că cele asupra oricăror indigeni m-ar interesa foarte mult. Observaţii generale asupra expresiei sunt de mică valoare, iar memoria este atât de înşelătoare,

încât rog în mod insistent să nu i se acorde încredere. O descriere precisă a fizionomiei la orice emoţie sau stare de spirit, cu o expunere a condiţiilor în care a avut loc, ar fi de mare valoare.

La aceste întrebări am primit treizeci şi şase de răspunsuri de la diferiţi observatori, mai mulţi dintre ei fiind misionari sau protectori ai băştinaşilor, cărora le sunt profund îndatorat pentru marea osteneală pe care şi-au dat-o şi pentru valorosul ajutor pe care l-am primit în acest fel. Voi indica numele lor spre sfârşitul acestui capitol, pentru a nu întrerupe observaţiile de faţă. Răspunsurile sunt în legătură cu mai multe dintre cele mai diferite şi mai sălbatice rase omeneşti. În multe cazuri s-au înregistrat condiţiile în care fiecare expresie a fost observată şi în care expresia însăşi a fost descrisă. În asemenea cazuri, se poate avea toată încrederea în răspunsuri. Atunci când răspunsurile au fost numai da sau nu, le-am primit întotdeauna cu prudenţă. Din informaţiile astfel dobândite, decurge că aceeaşi stare psihică este exprimată în toată lumea cu o uniformitate remarcabilă; acest fapt este prin el însuşi interesant,

ca o dovadă a strânsei asemănări a structurii corporale şi a dispoziţiei mintale a tuturor raselor omeneşti.

În al şaselea şi ultim rând, m-am ocupat, pe cât mai mult posibil, de expresia diferitelor pasiuni la unele dintre animalele mai comune, ceea ce consider că este de o importanţă capitală, desigur nu pentru a hotărî în ce măsură anumite expresii sunt caracteristice anumitor stări psihice la om, ci pentru că oferă cea mai sigură bază de generalizare a cauzelor sau a originii diferitelor mişcări ale expresiei. La observarea animalelor este mai puţin probabil să fim influenţaţi de imaginaţia noastră; şi putem fi siguri că expresiile lor nu sunt convenţionale.

Din motivele indicate mai sus, şi anume: natura fugitivă a unor expresii (schimbările trăsăturilor feţei fiind adesea extrem de mici), simpatia fiindu-ne uşor stârnită atunci când vedeam vreo emoţie puternică, iar atenţia fiindu-ne astfel sustrasă, imaginaţia înşelându-ne prin faptul că ştim în mod vag la ce să ne aşteptăm, cu toate că fără îndoială puţini dintre noi ştim care sunt modificările exacte ale fizionomiei şi, în

sfârşit, chiar cu lunga noastră familiaritate cu acest subiect, din toate aceste cauze combinate observarea expresiei nu este câtuşi de puţ în uşoară, după cum nu au întârziat să descopere multe persoane pe care le-am rugat să observe anumite aspecte. Prin urmare, este greu a determina cu certitudine care sunt mişcările feţei şi ale corpului ce caracterizează de obicei anumite stări de spirit. Sper totuşi că unele îndoieli şi dificultăţi au fost înlăturate prin observarea sugacilor, a demenţilor, a diferitelor rase omeneşti, a operelor de artă şi, în sfârşit, a. muşchilor faciali sub acţiunea curentului galvanic, după cum a fost efectuată de către dr. Duchenne.

Rămâne însă dificultatea mult mai mare de a înţelege cauza sau originea diferitelor expresii şi a judeca dacă se poate avea încredere în vreo explicaţie teoretică. De altfel, judecând cât putem mai bine cu raţiunea noastră, fără ajutorul vreunor reguli, care din două sau mai multe explicaţii este cea mai satisfăcătoare sau dacă sunt cu totul nesatisfăcătoare, nu văd decât o singură cale de a verifica concluziile noastre. Aceasta este de a observa dacă acelaşi

principiu după care o anumită expresie pare să poată fi explicată este aplicabil la alte cazuri înrudite şi mai ales dacă aceleaşi principii generale pot fi aplicate, eu rezultate satisfăcătoare, atât la om, cât şi hi animalele inferioare. Sunt îndemnat să cred că această din urmă metodă este cea mai folositoare. Dificultatea de a judeca veracitatea oricărei explicaţii teoretice şi de a o verifica printr-o anumită orientare a cercetării provoacă slăbirea interesului pe care acest studiu îl trezeşte.

În sfârşit, în legătură cu propriile mele observaţii, pot afirma că le-am început în anul 1838 şi că de atunci şi până azi m-am ocupat ocazional de acest subiect. La data de mai sus eram tentat să cred în principiul evoluţiei sau în descendenţa speciilor din alte forme inferioare. În consecinţă, atunci când am citit marea lucrare a lui Sir C. Bell, ipoteza sa că omul a fost creat cu anumiţi muşchi special adaptaţi pentru exprimarea sentimentelor sale mi s-a părut nesatisfăcătoare. Îmi părea probabil că obiceiul de a ne exprima sentimentele prin anumite mişcări, cu toate că acum au devenit înnăscute, fusese dobândit,

în med treptat, în vreun fel oarecare. A descoperi însă în ce mod asemenea obiceiuri au fost dobândite, era o problemă foarte încurcată. Întregul subiect a trebuit examinat sub un nou aspect şi fiecare expresie cerea o explicaţie raţională. Această credinţă m-a îndemnat să întreprind lucrarea de faţă oricât de imperfect ar putea fi realizată.

Voi da acum numele persoanelor cărora, după cum am spus, le sunt profund îndatorat pentru informaţiile cu privire la expresiile prezentate de diferite rase omeneşti şi voi indica în fiecare caz unele din împrejurările în care observaţiile au fost făcute. Datorită marii amabilităţi şi puternicei influenţe a domnului Wilson din Hayes Place, Kent, am primit din Australia nu mai puţin de treisprezece serii de răspunsuri la întrebările mele. Acest fapt a fost în special oportun, întrucât băştinaşii australieni sunt situaţi printre cele mai distincte rase umane. Se va vedea că observaţiile au fost făcute» mai ales în sud, în părţile îndepărtate ale coloniei Victoria; câteva răspunsuri excelente au fost însă primite din nord.

Dl. Dyson Lacy mi-a dat în detaliu câteva

observaţii valoroase, pe care le-a făcut in Queensland, [pe o suprafaţă! la mai multe sute de kilometri în interior. Sunt fcarte îndatorat domnului R. Brough Smyth, din Melbourne, pentru observaţii personale şi pentru faptul că mi-a trimis mai multe dintre următoarele scrisori, şi anume: de la Rev. dl. Ungenauer de la Lake Wellington, misionar la Gippsland, Victoria, care a avut o mare experienţă eu indigenii; de la dl. Samuel Wilson, proprietar de pământ, locuind la Langerenong, Wimmera, Victoria; de la Rev. George Taplin, supraintendentul Aşezământului industrial băştinaş de la Port Maeleay; de la dl. Archibald G. Lang din Coranderik, Victoria, profesor la o şcoală unde indigenii, bătrâni şi tineri, sunt adunaţi din toate părţile coloniei; de la dl. II. B. Lane din Belfast, Victoria, magistrat de poliţie şi director de închisoare, ale cărui observaţii sunt, după cum am fost asigurat, demne de toată încrederea; de la dl. Templeton Burmett din Echuca, a cărui staţiune este situată la frontiera coloniei Victoria şi care a fost astfel în măsură să observe mulţi băştinaşi ce nu au avut decât puţine raporturi cu albii. El şi-a comparat

observaţiile cu cele ale altor două persoane, care au locuit mult timp în acea vecinătate; de asemenea, de la dl. J. Bulmer, un misionar dintr-o parte îndepărtată a Gipsslandului, Victoria.

Sunt de asemenea îndatorat distinsului botanist dr. Ferdinand Müller din Victoria, pentru câteva observaţii personale şi pentru faptul că mi-a trimis altele făcute de d-na Green, precum şi pentru câteva din scrisorile de mai sus.

În privinţa maorilor din Noua Zeelandă, Rev. J.W. Stack a răspuns numai la câteva din întrebările mele; răspunsurile au fost însă remarcabil de complete, clare şi desluşite, cu indicarea împrejurările în care aceste observaţii au fost făcute.

Rajahul Brooke mi-a furnizat oarecare informaţii în legătură eu daiacii din Borneo.

În privinţa malaezilor am avut succes deplin, întrucât dl. E. Geach (căruia i-am fost prezentat de dl. Wallace) a observat, în decursul şederii sale în interiorul peninsulei Malacca, în calitate de inginer de mine, mulţi băştinaşi care nu au fost niciodată în contact cu albii. El mi-a scris două scrisori lungi, cu

observaţii admirabile şi detaliate, asupra expresiilor. A observat de asemenea şi imigranţii chinezi din Arhipelagul Malaez.

Consulul englez Swinhoe, binecunoscutul naturalist, de asemenea a observat pentru mine pe chinezi în ţara lor de baştină şi a făcut investigaţii prin alte persoane în care putea, avea încredere.

În India, pe când locuia în calitatea sa oficială în districtul Admednugur din provincia Bombay, dl. H. Erskine s-a ocupat de expresia locuitorilor; a constatat însă că este foarte greu de a ajunge la o concluzie sigură, datorită obişnuinţei lor de a-şi ascunde toate emoţiile în prezenţa europenilor. El a obţinut de asemenea informaţii pentru mine de la dl. West, judecător în Canara, şi a consultat câteva persoane indigene inteligente asupra anumitor aspecte. La Calcutta, dl. J. Scott, directorul Grădinii botanice, a observat cu grijă, timp îndelungat, oamenii din diferite triburi, folosiţi acolo, şi nimeni nu mi-a trimis detalii atât de complete şi de valoroase. Obişnuinţa unei observaţii exacte, câştigată prin studiile sale botanice, a fost aplicată la subiectul de faţă. Pentru Ceylon, sunt

foarte îndatorat Rev. S.O. Glenie pentru răspunsurile la unele din întrebările mele.

Revenind la Africa, nu am avut noroc în legătură cu negrii, cu toate că dl. Winw ood Reade m-a ajutat în măsura posibilităţilor sale. Ar fi fost relativ uşor să fi obţinut informaţii în privinţa sclavilor negri din America, însă, întrucât oi au trăit timp îndelungat în tovărăşia albilor, asemenea observaţii ar fi fost de mică valoare. În părţile de sud ale continentului, d-na Barber a observat pe cafri şi pe fingoşi şi mi-a trimis multe răspunsuri clare. Dl. J.P. Manşei Weale a făcut de asemenea unele observaţii asupra indigenilor şi mi-a procurat un document curios în limba engleză, anume părerea lui Christian Gaika, fratele şefului Sandilli, asupra expresiilor compatrioţilor săi. În ceea ce priveşte regiunile de nord ale Africii, căpitanul Speedy, care a locuit timp îndelungat printre abisinieni, a răspuns întrebărilor mele în parte din memorie şi în parte din observaţii făcute asupra fiului regelui Teodor, care era pe atunci în grija sa. Profesorul şi d-na Aşa Gray s-au ocupat de câteva puncte privind expresiile băştinaşilor, după cum le-au

observat pe când urcau cursul Nilului.

Asupra marelui continent american, dl. Bridges, un misionar care locuia printre fuegieni, mi-a răspuns la câteva întrebări asupra expresiei lor, pe care i le adresasem cu mulţi ani înainte. În jumătatea de nord a continentului, dr. Rothrock s-a ocupat cu expresiile triburilor sălbatice atnah şi espyox, de pe râul Nasse din nord-vestul Americii. Dl. Washington Matthews, medic asistent din armata Statelor Unite, a observat de asemenea cu deosebită grijă (după ce văzuse întrebările mele, publicate în „Smithsonian Report”) câteva din cele mai sălbatici triburi din regiunile de vest ale Statelor Unite, anume tetonii, grooventrii, mandanii assinaboinii; răspunsurile sale s-au dovedit a fi de cea mai mare valoare.

În sfârşit, pe lângă aceste surse speciale de informaţii, am adunat câteva fapte, date incidental, din cărţi de călătorii.

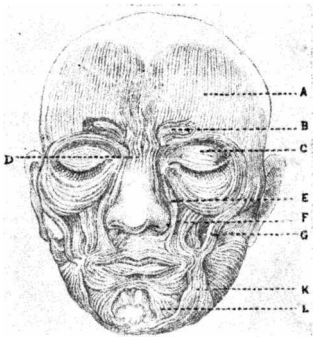

Fig. 1. – Schema muşchilor feţei, după Sir G. Bell.

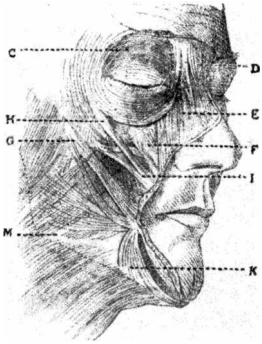

Fig. 2. – Schema muşchilor feţei, după Henle.

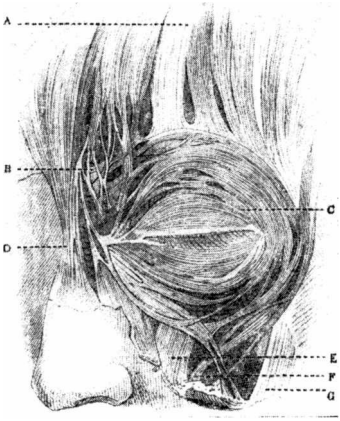

Fig. 3. – Schema muşchilor feţei, clupfi Henle: A,

Occipifo-frontalis; 13, *corrugator supercilii*; G, *orbicularis palpebrarum*; D, *pţ/ramidalis naşi*: E, *leualor labii superioris naşi*; I, *levalor Iubii proprius*; G, *zygomulieus*; II, *maluris*: I, *zygomalieus minor*; K, *triangularis or is* sau *depressor ung u i i or is*; I., *quadrains menii*; M, *risorius*, porţiune din *platysma myoides*.

Deoarece va trebui să mă refer adesea, mai ales în partea din urmă a acestui volum, la muşchii faciali ai omului, am dat să se copieze şi să se reducă o diagramă (fig. 1) din lucrarea lui Sir C. Bell şi alte două, cu detalii mai precise (fig. 2 şi 3), din binecunoscuta *Handbuch der sistematischen Anatomie des Menschen* a lui Henle. Aceleaşi litere se referă la aceiaşi muşchi în toate cele trei figuri, însă se dau numele numai ale celor mai importanţi, la care va trebui să mă refer. Muşchii faciali se unesc în mare maură între ei, şi, după cum sunt informat, aproape că nu apar pe o faţă disecată atât de clar, aşa cum sunt reprezentaţi aici. Unii autori consideră că aceşti muşchi sunt în număr de nouăsprezece perechi şi unul

stingher[35]; alţii însă consideră numărul lor cu mult mai mare, ridicându-se, după Moreau, chiar la cincizeci şi cinci. Ei sunt, după cum admit toţi cei care au scris despre acest subiect, de o structură foarte variabilă, iar Moreau observă că aproape nu seamănă între ei nici măcar la o jumătate de duzină de indivizi[36]. Funcţiunea lor este de asemenea variabilă. Astfel, capacitatea de a-şi arăta caninii de o singură parte se deosebeşte mult la diferite persoane. După dr. Piderit22, capacitatea de a-şi ridica aripile nărilor este extrem de variabilă şi se pot cita şi alte asemenea cazuri.

În sfârşit, trebuie să-mi exprim cu plăcere obligaţiile ce le am faţă de dl. Pejlander pentru osteneala ce şi-a dat fotografiind pentru mine diferite expresii şi gesturi. Sunt de asemenea îndatorat domnului Kindermann, din ITamburg, pentru a-mi fi împrumutat negative excelente de sugaci care plâng, şi dr. Wallich, pentru un negativ atrăgător al unei fete care surâde. Mi-am exprimat mai sus obligaţiile faţă

35 Dl. Parlritlgc, Todd’s C.yclopedia of Analomy and Physiology, voi. II, p. 227.

36 De la Physionomie, G. Lavalcr, voi. IV, 1820, p.

de dr. Duchenne, pentru că mi-a permis cu generozitate să copiez şi să reduc unele din fotografiile sale mari. Toate aceste fotografii au fost tipărite după procedeul heliotip, exactitatea copiei fiind astfel garantată. Aceste plânşi sunt indicate prin cifre romane.

Sunt de asemenea foarte îndatorat domnului T.W. Wood pentru extrema ostenealăpe care şi-a dat-o desenând după natură expresiile a diferite animale. Un distins pictor, dl. Riviere, a avut amabilitatea de a-mi da două desene de câini – unul într-o dispoziţie ostilă, iar celălalt într-una umilă şi mângâietoare. Dl. A. May mi-a dat de asemenea două schiţe similare de câini. Dl. Cooper a depus toată străduinţa la gravarea în lemn. Unele dintre fotografii şi desene reprezentând un *Gynopithecus*, anume cele [făcute] de dl. May şi de dl. Wolf, au fost reproduse mai întâi de dl. Cooper pe lemn cu ajutorul fotografierii şi apoi gravate, în acest fel asigurându-se aproape completa lor exactitate.

274. Despre numărul muşchilor faciali, vezi vol. IV, p. 209 – 211.

— *V issenschafiliches Sistem der Mimik und Physiognomik*, 1807, p. 91.

CAPITOLUL I

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI

Enunţarea celor trei principii de bază – Primul principiu – Acţiunile folositoare devin obişnuite în asociaţie cu anumite stări psihice şi sunt executate fiind sau nu utile în fiecare caz particular – Puterea obişnuinţei – Ereditate – Mişcări asociate obişnuite la om – Acţiuni reflexe – Tranziţia de la obiceiuri la acţiuni reflexe – Mişcări asociate obişnuite la animalele inferioare – Observaţii finale.

Voi începe prin a enunţa cele trei principii care cred că explică majoritatea expresiilor şi gesturilor folosite în mod involuntar de om şi de animalele inferioare sub influenţa a diferite emoţii şi senzaţiix. Nu am ajuns însă la aceste trei principii decât la sfârşitul observaţiilor mele. Ele vor fi discutate în mod general în capitolul de faţă şi în următoarele. Faptele observate atât la om, cât şi la animalele inferioare vor fi folosite aici, însă aceste din urmă fapte sunt preferabile, întrucât este mai puţin probabil că ele ne

înşală. În capitolele al IV-lea şi al V-lea voi descrie expresiile speciale ale unora dintre animalele inferioare, iar în capitolele următoare cele ale omului. Oricine va putea astfel să aprecieze în ce măsură cele trei principii ale mele aruncă lumină asupra teoriei acestui subiect. După mine, atât de multe expresii sunt explicate în acest fel în mod destul de satisfăcător, încât ulterior se va constata că aproape toate intră în aceleaşi categorii sau în unele foarte asemănătoare. Aproape că nu este nevoie să lămuresc dinainte că mişcările sau schimbările în orice parte a corpului – ca datul din coadă la câine, culcatul urechilor la cal, ridicarea umerilor la om sau dilatarea vaselor capilare ale pielii – pot. toate servi la fel de bine la expresie. Cele trei principii sunt următoarele:

— *Principiul obiceiurilor folositoare asociate*.

— Anumite acţiuni complexe sunt direct sau indirect folositoare în anumite stări psihice, cu scopul de a potoli sau a satisface anumite senzaţii, dorinţe etc.; ori de câte ori aceeaşi stare psihică este produsă, oricât de slab, există o tendinţă, din puterea obişnuinţei sau prin asociaţie, ca aceleaşi mişcări să

fie executate, cu toate că atunci ele pot să nu fie nici de cel mai mic folos. Unele acţiuni, de obicei asociate prin puterea obişnuinţei cu anumite stări psihice, pot fi parţial reprimate prin voinţă şi, în asemenea cazuri, muşchii care sunt cel mai puţin sub controlul direct al voinţei sunt totuşi cei mai susceptibili să mai acţioneze încă, determinând mişcări pe care le recunoaştem ca fiind expresive. În anumite alte cazuri, inhibarea unei mişcări obişnuite necesită alte mişcări uşoare; acestea sunt de asemenea expresive.

— Dl. Herbert Spencer (*Essays*... seria a 2-a, 1863, p. 138) a făcut o deosebire clară între emoţii şi senzaţii, acestea din urmă fiind „generate de constituţia noastră corporală". El consideră drept sentimente atât emoţiile, cât şi senzaţiile.

— *Principiul antitezei*.

— Anumite stări psihice duc la anumite acţiuni obişnuite, care sunt folositoare, ca şi în cazul primului principiu. Or, atunci când se produce o stare psihică direct opusă, există o tendinţă puternică şi involuntară de a executa mişcări de o natură direct opusă, cu toate că ele nu sunt de niciun folos; în unele cazuri,

asemenea mişcări sunt extrem de expresive.

— *Principiul acţiunilor datorate constituţiei sistemului nervos, de la început independente de voinţa şi într-o oarecare măsură independente de obişnuinţa* – Atunci când sistemul senzitiv este puternic excitat, forţa nervoasă este generată excesiv şi este transmisă în anumite direcţii bine definite, depinzând de legătura celulelor nervoase şi parţial de obişnuinţă sau alimentarea cu forţa nervoasă poate fi, după cât se pare, întreruptă. Se produc astfel efecte pe care le recunoaştem ca expresive. Pentru a fi concişi, putem denumi acest al treilea principiu ca principiu al acţiunii directe a sistemului nervos.

În ceea ce priveşte primul principiu, se ştie bine cât de puternică este forţa obişnuinţei. Mişcările cele mai complexe şi mai grele pot fi executate, cu timpul, fără cel mai mic efort sau cunoştinţă. Nu se ştie în mod precis cum se face că obişnuinţa este atât de eficace în facilitarea mişcărilor complexe; fiziologii admit însă „că forţa conducătoare a fibrelor nervoase sporeşte cu frecvenţa excitării lor”. Aceasta se aplică la nervii mişcării şi senzaţiei, precum şi la cei în

legătură cu actul gândirii. Aproape că nu încape îndoială că o oarecare modificare fizică se produce în celulele nervoase sau în nervii care sunt folosiţi de obicei, deoarece altfel este imposibil de înţeles în ce fel este moştenită tendinţa către anumite mişcări dobândite. Că ele sunt moştenite, vedem la cai în transmiterea unui anumit mers, cum e galopul uşor şi buiestrul, care nu le sunt fireşti; vedem de asemenea la prepelicarii tineri în indicarea vânatului, la setterii tineri în urmărirea acestuia, la anumite rase de porumbei în modul curios de a zbura etc. Avem cazuri analoge la oameni, în moştenirea unor ticuri sau gesturi neobişnuite, asupra cărora vom reveni îndată. Pentru cei care admit evoluţia treptată a speciilor, cel mai izbitor exemplu al perfecţiunii cu care cele mai grele mişcări coordonate pot fi transmise, este oferit de fluturele de noapte *Macroglossa*, întrucât acest fluture, curând după ieşirea din cocon, aşa cum se poate constata după puful de pe aripile sale intacte, poate fi văzut încremenit în aer, cu trompa lui lungă, filiformă, desfăşurată şi introdusă în orificiile minuscule ale florilor; şi cred că nimeni nu a văzut

vreodată acest fluture învăţând să execute asemenea operaţie dificilă, care cere o mare precizie.

Atunci când există o tendinţă moştenită sau instinctivă de a executa o acţiune sau o preferinţă moştenită pentru anumite feluri de hrană, un anumit grad de obişnuinţă este adesea sau în general necesar la individ. Găsim aceasta în zei nervilor în *Principles of Biology*, vol. II, p. 346 şi în lucrarea *Principles of Psychology*, *ed. a* 2-a, p. 511 – 557.

mersul calului şi, într-o anumită măsură, în indicarea vânatului de către câini; eu toate că unii câini tineri indică vânatul în mod excelent de prima dată când sunt duşi la vânătoare, totuşi adesea ei asociază atitudinea respectivă, moştenită, cu erori ale mirosului şi ale aprecierii distanţei. Am auzit afirmându-se că, dacă unui viţel i se permite o singură dată să sugă de la mamă, ulterior este mai greu de hrănit eu mina[37]. Se ştie că omizile care au fost hrănite cu frunzele unor anumite specii de arbori au

37 O observație aproape exact în același sens a fost făcută de mult de Hipocrat și de ilustrul Ilarvcy, deoarece ambii afirmă că un animal tînăr uită, în decurs de cîteva zile, arta suplului și nu o poate redobîndi fără oarecare dificultate. Dau aceste afirmații pe baza autorizației dr. Darwin, Zoonomia, 1794, vol. I, p. 140.

pierit de foame mai degrabă decât să mănânce frunzele unui alt arbore, cu toate că în stare naturală acesta le oferea hrana lor firească; şi tot aşa şi cu multe alte cazuri.

Capacitatea de asociere este admisă de oricine. Dl. Bain observă că „acţiunile, senzaţiile şi starea sentimentelor care au loc simultan sau în succesiune strânsă tind să crească împreună sau să se unească, în aşa fel încât, atunci când ulterior vreuna din ele apare în minte, apare şi ideea celorlalte”[38]. Este atât de important pentru scopul nostru de a recunoaşte pe deplin că unele acţiuni se asociază uşor cu alte acţiuni şi cu diferite stări psihice, încât voi da foarte multe exemple, în primul rând în legătură cu omul şi ulterior cu animalele inferioare. Unele dintre exemple sunt de o natură foarte neînsemnată pentru scopul nostru, însă ele sunt tot atât de bune ca şi unele obiceiuri mai importante. Se ştie de toată lumea cât de greu sau chiar imposibil este ca, fără încercări repetate, să mişti membrele în anumite direcţii opuse, mişcări care nu au fost practicate niciodată. Cazuri analoge se

38f apte analoge, The Varialion of Animals and Plants

întâmplă şi cu senzaţiile, ca la experienţa obişnuită, când, rotind o bilă sub vârfurile a două degete încrucişate, ai senzaţia exactă a doua bile. Când cade la pământ, oricine se apără întinzându-şi braţele, şi, după cum a observat profesorul Alison, puţini pot rezista de a nu reacţiona în acest fel atunci când se trântesc voit pe un pat moale. Ieşind afară din casă, un om îşi pune mănuşile în mod cu totul inconştient, ceea ce poate părea o operaţie extrem de simplă, însă cel care a învăţat un copil să-şi pună mănuşi ştie că nu este câtuşi de puţin aşa.

Atunci când mintea ne este mult influenţată, la fel ne sunt şi mişcările corpului; aici intră însă parţial în joc un alt principiu, pe lângă obişnuinţă şi anume revărsarea nedirijată de forţă nervoasă. Vorbind despre cardinalul Wolsey, Norfolk spune:

„O ciudată tulburare îi frăininlă mintea, îşi muşcă buza şi tresare.

Se opreşte brusc, priveşte la pământ, îşi duce degetul la frunte, sare drept în sus şi porneşte cu paşi grăbiţi; se opreşte iar, îşi loveşte pieptul eu putere şi apoi îndată.

Cu ochii aţintiţi la lună, l-am văzut Cum lua poziţiile cele mai ciudate”.

(Shakespeare, *llenric al VIII-lea*, actul III, scena 2)

under Domestication, vol. II, p. 304. [trad. rom., p. 65 şi 434]. *5 The Senses and the Intellect*, ed. a 2-a, p. 332. Prof.

Iluxiey observă (*Elementari/ Lessons în Physioloyy*, ed. a 5-a, 1872, p. 306): „Se poate stabili drept regulă că, dacă două stări mintalc sunt evocate împreună sau succesiv, suficient de frecvent şi de intens, producerea ulterioară a uneia din ele va fi suficientă pentru a evoca pe cealaltă, fie că dorim sau nu aceasta”.

O persoană vulgară adesea se scarpină în cap când este nedumerită în mintea, să şi cred că ea procedează astfel din obişnuinţă, ca şi când ar resimţi o senzaţie corporală uşor incomodă, anume o mâncărime pe cap, la care este în mod special predispusă şi de care se uşurează în acest fel. Un altul se freacă la ochi când este nedumerit sau tuşeşte uşor când este stingherit, procedând în ambele cazuri ca şi

când ar resimţi o senzaţie uşor neplăcută la ochi sau pe trahee[39].

Din cauza folosirii continue a ochilor, există în special posibilitatea de a se acţiona asupra lor prin asociaţie, sub influenţa a diferite stări psihice, cu toate că este evident că nu se poate vedea nimic. După cum observă Gratiolet, un om care respinge în mod vehement o propunere îşi va închide cu siguranţă ochii sau îşi va întoarce faţa; însă, – dacă acceptă propunerea, va da din cap afirmativ şi îşi va deschide larg ochii. În acest ultim caz, omul procedează ca şi cum ar vedea clar obiectul, iar în primul caz ca şi când nu-l vede sau nu ar vrea să-l vadă. Am observat că, atunci când descrie un spectacol groaznic, omul îşi închide strâns ochii pentru moment sau îşi scutură capul ca pentru a nu vedea sau a îndepărta ceva neplăcut; m-am surprins pe mine însumi când, gândindu-mă pe întuneric la un spectacol oribil, mi-am închis strâns ochii. Uitându-se brusc la un obiect

39 Graliolel (De la Physinnomie . . . , p. 324), tn discuția sa asupra acestui subiect, dă multe exemple analoge. Vezi p. 42, asupra deschiderii și închiderii ochilor. Engel este citat (p. 323) asupra schimbării mersului omului pe măsura schimbării gindurilor sale.

oarecare sau privind în jur, oricine îşi ridică sprâncenele, aşa încât ochii să poată fi deschişi repede şi larg, iar dr. Duchenne observă că, încercând să-şi reamintească ceva, omul îşi ridică adesea sprâncenele ca pentru a vedea acel ceva. Un domn hindus a făcut exact aceeaşi observaţie către dl. Erskine în legătură cu compatrioţii săi. Am observat o tânără doamnă care, încercând serios să-şi reamintească numele unui pictor, a privit mai întâi la un colţ al tavanului, apoi la colţul opus, arcuindu-şi sprânceana de acea parte, cu toate că, natural, nu era nimic de văzut acolo.

În majoritatea cazurilor de mai sus, putem înţelege cum mişcările asociate au fost dobândite prin obişnuinţă; la unii indivizi însă, anumite gesturi ciudate sau ticuri au apărut în asociaţie cu anumite stări psihice, datorită unor cauze complet inexplicabile şi sunt fără îndoială ereditare. Am arătat într-altă parte un caz, observat de mine, al unui gest extraordinar şi complex, asociat cu sentimente plăcute, care a fost transmis de la un tată la fiica sa,

precum şi alte câteva fapte analoge[40].

poziţie considerabila i s-a descoperit de către soţia sa curioasa apucătură ca, atunci când dormea dus pe spate, în pat, să-şi ridice încet braţul drept în faţa obrazului până la frunte şi apoi să-l lase să cadă cu o smucituru hruscia, aşa încât încheietura mâinii să cadă cu greutate pe rădăcina nasului. Această apucătură nu se repeta în fiecare noapte, ci apărea ocazional şi era independentă de orice cauză bine stabilită. Uneori că era repetatăfără întrerupere timp ele o oră sau mai mult. Nasul acelei persoane era proeminent şi rădăcina lui îl durea adesea din cauza loviturilor pe care le primea. Într-un timp s-a produs o rană neplăcută, care s-a vindecat cu greu din cauza repetării, noapte de noapte, a loviturilor care au provocat-o la început. Soţia lui a trebuit să

40 The Varialion uf Aninuds and Planls under liomes- lication, voi. II, p. 6. Ereditatea unor gesturi obișnuite este alil dc importantă pentru noi, încil mă folosesc cu plăcere de permisiunea d-lui F. Gallon pentru a da, cu propriile sale cuvinte, acest caz remarcabil : „Următoarea relatare a unui obicei apărind la indivizi din trei generații consecutive este de un interes special, intru- clt el apare numai in timpul somnului adine și de aceea nu poate fi datorat imitației, ci trebuie să fie complet natural. Amănuntele sint demne de toată încrederea, deoarece le-am cercetat îndeaproape și vorbesc bazat pe dovezi numeroase și independente. Unui domn cu o

îndepărteze nasturele de la mâneca cămăşii de noapte, pentru că îi producea zgârieturi serioase; sau încercat unele mijloace, ca acela de a-i lega braţul.

Mulţi ani după moartea sa, fiul său s-a căsătorit cu e în cursul acestui volum se va da un alt exemplu curios, [care ilustrează] o mişcare ereditară ciudată, asociată cu dorinţa de a obţine un obiect.

Există şi alte acţiuni executate în mod obişnuit în anumite împrejurări, independente de obişnuinţă, care par să fie datorate imitaţiei sau unui fel de simpatie. Astfel, unele persoane care taie ceva cu foarfecele pot fi văzute mişcându-şi fălcile simultan cu braţele foarfecelui. Când învaţă să scrie, copiii adesea îşi răsucesc limba în mod ridicol, în timp ce îşi mişcă degetele. După cum am fost asigurat de o persoană în care pot avea încredere, atunci când un cântăreţ profesionist răguşeşte puţin brusc, mulţi din cei prezenţi au fost auziţi dregându-şi vocea; aici probabil că obişnuinţa intră în joc, deoarece în împrejurări similare ne dregem vocea. Hi s-a spus de asemenea că la întreceri de sărituri, în vreme ce executantul îşi efectuează săritura, mulţi dintre spectatori, în general

bărbaţi şi băieţi, îşi mişcă picioarele; aici iarăşi obişnuinţa intră probabil în joc, întrucât este foarte îndoielnic dacă femeile ar acţiona în acest fel.

Acţiuni reflexe. – în sensul strict al termenului, acţiunile reflexe sunt datorate excitării unui nerv periferic, care transmite influenţa sa anumitor celule nervoase, iar acestea, la rândul lor, provoacă acţiunea anumitor muşchi sau glande; şi toate acestea pot avea loc fără nicio senzaţie din jartea noastră sau fără să fim conştienţi, cu toate că adesea sunt astfel însoţite. Întrucât multe acţiuni reflexe sunt foarte expresive, acest subiect trebuie examinat aici cu o oarecare amănunţime. Vom vedea de asemenea că unele din ele se transformă treptat în acţiuni care au luat naştere din obişnuinţă şi cu greu pot fi deosebite 9. Tuşitul şi strănuta tul sunt exemple de acţiuni reflexe. La copiii nou-născuţi, primul act de respiraţie este adesea un strănut, cu toate că acesta necesită o mişcare coordonată a numeroşi muşchi. Respiraţia este parţial voluntară, însă mai ales reflexă, şi este executată în modul cel mai bun şi mai natural fără intervenţia voinţei. Un număr enorm de mişcări complexe sunt

reflexe. Un exemplu din cele mai bune ce se poate da este cel adesea citat, al unei broaşte decapitate, care desigur că nu poate simţi şi nu poate executa, în mod conştient, nicio acţiune. Totuşi, dacă se pune o picătură de acid pe suprafaţa inferioară a coapsei unei broaşte în această stare, ea va şterge picătura cu suprafaţa superioară a labei aceluiaşi picior. Dacă această labă este îndepărtată prin tăiere, broasca nu poate acţiona în acest fel... De aceea, după câteva eforturi zadarnice, ea va renunţa de a încerca în acest fel, va părea neliniştită, ca şi când, după cum zice Pflüger, ar căuta vreo altă cale, şi până în cele din urmă se va folosi de laba celuilalt picior, reuşind să şteargă acidul. Evident că aici avem nu numai contracţii ale muşchilor, ci contracţii combinate şi coordonate în ordinea cuvenită, într-un scop special. Acestea sunt acţiuni care au toate aspectul de a fi conduse de inteligenţă şi provocate de voinţă la un animal al cărui organ recunoscut al inteligenţei şi voinţei a fost îndepărtat”[4142].

41 Dr. Maudsley, „Body and Mind”, 1870, p. 8.

42 Vezi discuția foarte interesantă asupra Întregului subiect de către Claude Bernard Leçons sur les Propri

Doamnă care nu auzise niciodată de această particularitate familială. Ea a observat exact aceeaşi particularitate la soţul ei; nasul lui însă, nefiind deosebii de proeminent, nu a suferit până acum din cauza loviturilor. Acest obicei nu se producea atunci când era pe jumătate adormit, de exemplu când dormita în fotoliul său, însă în momentul când adormea greu, era susceptibil să înceapă. Obiceiul era, ca şi la tatăl său, intermitent: uneori oprindu-se timp de mai multe nopţi, iar alteori având loc fără întrerupere o parte din fiecare noapte, şi era executat, ca şi de tatăl său, cu mâna dreaptă.

Unul din copiii săi, o fată, a moştenit acelaşi obicei. Ea îl executa lot cu mâna dreaptă, însă într-o formă uşor modificată, întrucât, după ce ridica braţul, fata nu lăsa să-i cadă încheietura mâinii pe rădăcina nasului, ci palma mâinii j) e jumătate închisă cădea pe nas şi în josul lui, lovindu-l relativ repede. Acest obicei era de asemenea intermitent la acest copil, uneori neapărând timp de câteva luni, iar alteori apărând aproape fără întrerupere”.

— Prof. Huxley observă (*Elementarii Physiulogij*,

cd. a 5-a, p. 305) că acţiunile reflexe specifice măduvei spinării sunt *naturale*, însă cu ajutorul creierului, adică prin obişnuinţă, pot fi dobândite o infinitate de acţiuni reflexe *artificiale*. Virchow (*Sammlung Wissenschaft. Vorträge* etc., „Über das Rückenmark", 1871, p. 24 şi 31) admite că unele acţiuni reflexe cu greu pot fi deosebite de instincte; despre acestea din urmă se poate adăuga că unele nu pot şi deosebite de obiceiuri moştenite.

Deosebirea dintre mişcările reflexe şi cele voite o observăm la copiii foarte mici, care nu sunt în stare, după cum sunt informat de către Sir Henry Holland, să execute anumite acţiuni întrucâtva analoge tuşitului şi strănutatului, anume de a-şi sufla nasul (adică de a-şi comprima nasul şi a sufla violent prin nări) şi de a-şi curăţa gâtul de flegmă. Ei trebuie să înveţe să execute aceste acţiuni şi totuşi ele sunt executate de noi, atunci când suntem puţin mai în vârstă, aproape tot atât de uşor ca şi acţiunile reflexe. Totuşi, strănutul sau tuşea nu pot fi controlate de voinţă decât parţial sau de loc, pe când suflatul nasului şi dresul vocii sunt complet la comanda

noastră.

Atunci când suntem conştienţi de prezenţa unei particule iritante în nări sau pe trahee – adică atunci când aceleaşi celule nervoase senzoriale sunt excitate, ca şi în cazul strănutatului şi al tuşitului –, putem elimina voit particula, împingând cu forţa aer prin aceste căi, însă nu putem face aceasta cu aceeaşi forţă, rapiditate şi precizie ca printr-o acţiune reflexă. În acest din urmă caz, celulele nervoase senzoriale par să excite celulele nervoase motorii fără vreo irosire de forţă, comunicând mai întâi cu emisferele cerebrale – sediul conştiinţei şi voinţei noastre, în toate cazurile pare să existe un antagonism profund între aceleaşi mişcări, după cum sunt ele dirijate de voinţă sau de un stimul reflex, în forţa cu care sunt executate şi cu uşurinţa cu care sunt provocate. După cum afirmă Claude Bernard, „l'influence du cerveau tend donc à entraver les mouvements réflexes, à limiter leur force et leur étendue" 11.

Dorinţa conştientă de a executa o acţiune reflexă opreşte sau întrerupe uneori efectuarea ei, cu toate că nervii senzoriali corespunzători pot fi stimulaţi. De

exemplu, cu mulţi ani în urmă am pus un mic rămăşag cu o duzină de tineri că nu vor strănuta dacă prizează tabac, cu toate că toţi au declarat că strănutau în mod invariabil; în consecinţă au luat toţi câte o priză, însă, din marea dorinţă de a reuşi, niciunul nu a strănutat, cu toate că ochii le lăcrimau şi toţi, fără excepţie, au fost nevoiţi să-mi plătească rămăşagul.

Sir H. Holland observă că atenţia acordată actului înghiţirii împiedică mişcările respective, de unde urmează probabil, cel puţin parţial, că unor persoane le este greu să înghită o pilulă.

Un alt exemplu familiar al unei acţiuni reflexe este închiderea involuntară a pleoapelor atunci când se atinge suprafaţa ochiului. O mişcare similară de clipire este provocată când se îndreaptă o lovitură înspre obraz; însă aceasta este o acţiune obişnuită, şi nu una strict reflexă, deoarece stimulul este transmis prin minte, şi nu prin excitarea unui nerv periferic. Întregul corp şi capul sunt trase în general brusc înapoi în acelaşi timp. Aceste din urmă mişcări pot fi însă împiedicate dacă pericolul

— *Chapters on Mental Physiology*, 1858, p. 85.

„Influenţa creierului tinde deci să împiedice mişcările reflexe, să le limiteze forţa şi întinderea” (A. trad.).

nu pare imaginaţiei ca fiind iminent, însă faptul că raţiunea ne spune că nu există niciun pericol nu este suficient. Pot menţiona un fapt neînsemnat, ilustrând acest punct şi care m-a amuzat la timpul său. Mi-am pus obrazul aproape de geamul gros din faţa unei vipere de la grădina zoologică cu hotărârea fermă de a nu mă trage înapoi dacă şarpele se repede să mă muşte; însă, îndată ce s-a repezit, hotărârea mea s-a topit şi am sărit unul sau doi metri înapoi cu o rapiditate uimitoare. Voinţa şi raţiunea mea erau neputincioase faţă de imaginarea unui pericol care nu fusese niciodată resimţit.

Violenţa unei tresăriri pare să depindă parţial de vioiciunea imaginaţiei şi parţial de starea obişnuită sau temporară a sistemului nervos. Cine se va ocupa de tresărirea calului său, când este obosit sau când este odihnit, va vedea cât de perfectă este gradaţia de la o simplă privire fugitivă spre un obiect neprevăzut, cu o îndoială de o clipă dacă este periculos, până la o

săritură atât de rapidă şi violentă, încât animalul probabil că nu s-ar putea întoarce, în mod voit, atât de brusc. Sistemul nervos al unui cal vioi şi foarte bine hrănit îşi trimite ordinul sistemului motor atât de rapid, încât nu are timp să examineze dacă pericolul este real sau nu. După o tresărire violentă, atunci când este excitat şi când sângele îi curge uşor prin creier, el este foarte susceptibil să tresară din nou; după cum am observat, la fel este şi cu copiii foarte mici.

O tresărire din cauza unui zgomot brusc, atunci când stimulul este transmis prin nervii auditivi, este întotdeauna însoţită la persoanele adulte de clipitul pleoapelor13. Am observat totuşi că, cu toate că copiii mei tresăreau la zgomote bruşte, până la vârsta de două săptămâni cu siguranţă că ei nu clipeau întotdeauna din ochi şi cred că nu o făceau niciodată. Se pare că tresărirea unui copil mai mare reprezintă o vagă agăţare de ceva pentru a-l împiedica să cadă. Am scuturat o cutie de carton aproape de ochii unuia dintre copiii mei în vârstă de 114 zile şi nu a clipit câtuşi de puţin; când am pus însă câteva acadele în

cutie, ţinând-o în aceeaşi poziţie ca mai înainte, şi le-am scuturat, copilul a clipit violent din ochi de fiecare dată şi a tresărit puţin. Era evident imposibil ca un copil păzit cu grijă să fi învăţat din experienţă că un zgomot aproape de ochii săi reprezintă un pericol pentru ochi. Însă o asemenea experienţă trebuie să fi fost câştigată la o vârstă mai târzie, în decursul unei lungi serii de generaţii, şi, din ceea ce ştim despre ereditate, nu este nimic improbabil în transmiterea unui obicei descendenţilor la o vârstă mai timpurie decât cea la care a fost dobândit pentru prima oară de către părinţi.

Din observaţiile de mai sus pare probabil că unele acţiuni, care la început erau executate conştient, s-au transformat prin obişnuinţă şi asociaţie în acţiuni reflexe şi sunt acum atât de puternic fixate şi ereditare, încât sunt executate chiar atunci când nu sunt nici de cel mai mic folos 14, ori de câte ori apar aceleaşi cauze care iniţial le-au provocat la noi prin voinţă. În asemenea cazuri, celulele nervoase senzoriale excită celulele motorii fără să comunice mai întâi cu celulele de care depind conştiinţa şi

voinţa noastră. Probabil că iniţial strănutul şi tuşea au fost

— Dr. Maudsicy observă („Body and Mind”, p. 10) că „mişcările reflexe, care de obicei servesc un scop util, pot în împrejurările schimbate ale bolii să producă mult rău, devenind chiar o ocazie de suferinţă violentă şi a unei morţi extrem de dureroase”.

dobândite prin obiceiul de a expulza, pe cât de violent posibil, orice particulă iritantă din căile respiratorii sensibile. În ceea ce priveşte timpul, a existat mai mult decât suficient pentru ca aceste obiceiuri să fi devenit înnăscute sau transformate în acţiuni reflexe, deoarece ele sunt comune majorităţii sau tuturor patrupedelor superioare şi de aceea trebuie să fi fost dobândite iniţial într-o perioadă foarte îndepărtată. Nu pretind că pot spune de ce actul de a-şi drege vocea nu este o acţiune reflexă şi că trebuie învăţată de copiii noştri; putem vedea însă de ce suflatul nasului în batistă trebuie învăţat.

Este aproape de necrezut că mişcările unei broaşte decapitate, atunci când îşi şterge o picătură

de acid sau alt obiect de pe coapsă, mişcări atât de bine coordonate într-un scop special, să nu fi fost mai întâi executate în mod voit, devenind ulterior uşoare prin obişnuinţă îndelung continuată, pentru ca în cele din urmă să fie executate inconştient sau independent de emisferele cerebrale.

Pare de asemenea probabil ca tresărirea să fi fost iniţial dobândită prin obiceiul de a sări, cât mai repede posibil, departe de pericol, ori de câte ori simţurile noastre ne avertizau. Tresărirea este, după cum am văzut, însoţită de clipitul pleoapelor, aşa încât să apere ochii, organele cele mai delicate şi mai sensibile ale corpului; şi cred că este întotdeauna însoţită de o inspiraţie bruscă şi puternică care este pregătirea naturală pentru orice efort violent. Însă atunci când un om sau un cal tresare, inima îi bate nebuneşte, şi în acest caz se poate spune cu adevărat că avem un organ care nu a fost niciodată sub controlul voinţei, luând parte la mişcările reflexe generale ale corpului. Vom reveni însă la acest subiect într-un capitol viitor.

Contracţia irisului, când retina este stimulată de

o lumină vie, este un alt exemplu de mişcare care pare imposibil să fi fost executată la început în mod voit şi apoi fixată prin obişnuinţă; întrucât nu se cunoaşte ca irisul să fie sub controlul conştient al voinţei la vreun animal. În asemenea cazuri trebuie descoperită o oarecare explicaţie, complet distinctă de cea din cazul obişnuinţei. Radiaţia forţei nervoase de la celulele nervoase puternic excitate către alte celule în legătură cu ele, ca în cazul când o lumină vie pe retină ar provoca un strănut, ne-ar ajuta poate să înţelegem cum au luat naştere unele acţiuni reflexe. O radiaţie a forţei nervoase de acest fel, dacă a produs o mişcare tinzând să micşoreze iritaţia iniţială, ca în cazul contracţiei irisului, pentru a împiedica ca prea multă lumină să cadă pe retină, a putut fi ulterior folosită şi modificată în acest scop special.

Mai merită observat faptul că acţiunile reflexe sunt, după toate probabilităţile, susceptibile de uşoare variaţii, după cum sunt toate structurile corporale şi instinctele; şi orice variaţii, care sunt folositoare şi de suficientă importanţă, vor tinde să fie păstrate şi moştenite.

Astfel, acţiunile reflexe odată câştigate într-un anumit scop ar putea fi modificate ulterior, independent de voinţă sau obişnuinţă, aşa încât să servească vreunui scop distinct. Asemenea cazuri ar fi paralele cu cele care, după cum avem toate motivele să credem, au avut loc în cazul multor instincte; deoarece, cu toate că unele instincte s-au dezvoltat numai prin obişnuinţa îndelung continuată şi ereditară, altele foarte complexe s-au dezvoltat prin păstrarea unor variaţii ale instinctelor preexistente, adică prin selecţie naturală.

Am discutat dobândirea acţiunilor reflexe cu o oarecare amănunţime, cu toate că îmi dau bine seama că am făcut-o într-un mod foarte imperfect, deoarece ele sunt adesea puse în joc în legătură cu mişcările expresive ale emoţiile? noastre; şi a fost necesar să arăt că cel puţin unele dintre ele ar fi putut fi obţinute mai întâi prin voinţă, pentru a satisface o dorinţă sau a alina o senzaţie neplăcută.

Mişcări obişnuite asociate la animalele inferioare.

— Am dat mai sus, în cazul omului, mai multe

exemple de mişcări asociate cu diverse stări psihice şi corporale, care acum sunt inutile, însă care iniţial erau folositoare şi care încă mai sunt utile în anumite împrejurări. Întrucât acest subiect este foarte important pentru noi, voi da aici un număr considerabil de fapte analoge în legătură cu animalele, cu toate că multe sunt cu totul neînsemnate. Intenţia mea este să arăt că anumite mişcări erau iniţial executate într-un scop bine definit şi că, în aproape aceleaşi împrejurări, ele încă mai sunt persistent executate din obişnuinţă, chiar când nu mai sunt de niciun folos. Că în majoritatea următoarelor cazuri tendinţa este ereditară, o putem deduce din faptul că asemenea acţiuni sunt executate în acelaşi fel de toţi indivizii, tineri şi bătrâni, de aceeaşi specie. Vom vedea de asemenea că ei sunt excitaţi de asociaţiile cele mai variate, adesea indirecte şi uneori greşite.

Atunci când vor să se culce şi să doarmă pe un covor sau pe altă suprafaţă tare, câinii se învârtesc în general de jur-împrejur şi zgârie fără rost solul cu labele anterioare, ca şi când ar intenţiona să calce în

picioare iarba şi să-şi sape un culcuş, după cum, fără îndoială, făceau părinţii lor sălbatici atunci când trăiau pe câmpii deschise, înierbate sau în păduri. Şacalii, fenecii şi alte animale înrudite fac la fel cu paiele lor în grădina zoologică; este însă destul de curios că îngrijitorii, nici după câteva luni de observaţii, nu au văzut pe lupi comportându-se la fel. Un câine pe jumătate idiot – şi un animal în această stare ar fi în special predispus să urmeze un obicei fără rost – a fost obseâvat, de către un prieten al meu, învârtindu-se complet de treisprezece ori de jur-împrejur, pe un covor înainte de a se culca.

Când se târăsc spre prada lor şi se pregătesc să se repeadă şi să sară asupra ei, multe animale carnivore îşi lasă capul în jos şi se târăsc, parţial s-ar părea pentru a se ascunde şi parţial pentru a fi gata de a se repezi; şi, într-o formă exagerată, acest obicei a devenit ereditar la prepelicarii şi setterii noştri. Am observat de zeci de ori că, atunci când doi câini străini se întâlnesc pe un drum deschis, cel care vede mai întâi pe celălalt, cu toate că sunt la o distanţă de o sută sau două de metri, după prima privire îşi apleacă

întotdeauna capul, în general se lasă puţin în jos sau chiar se culcă, adică adoptă atitudinea potrivită pentru a se ascunde şi a se repezi sau a sări, cu toate că drumul este complet deschis şi distanţa mare. De asemenea, atunci când stau atent la pândă şi se apropie încet de prada lor, câinii de toate rasele îşi ţin adesea mult timp unul dintre picioarele anterioare îndoit în sus, cu prudenţă, gata pentru pasul următor, ceea ce este deosebit de caracteristic pentru prepelicar. Din obişnuinţă, ei se comportă însă în acelaşi fel ori de câte ori atenţia le este stârnită (fig. 4). Am văzut un câine [stând] lângă un zid înalt şi ascultând cu atenţie, cu un picior îndoit în sus, la un sunet din partea opusă a zidului; în cazul acesta nu putea exista vreo intenţie de a executa o apropiere prudentă.

După defecaţie, câinii adesea fac, cu toate cele patru picioare, câteva mişcări de zgâriere îndărăt, chiar pe un pavaj de piatră, ca şi când ar urmări să acopere excrementele cu pământ, aproape în acelaşi mod ca şi pisicile. Lupii şi şacalii se comportă în grădina zoologică absolut în acelaşi fel; totuşi, am fost

asigurat de îngrijitori că nici lupii, nici şacalii şi nici vulpile, cum de altfel nici câinii, nu-şi

Fig. 4. – Căţel pândind o pisică pe o masă (după o fotografie făcută de dl. Rejlander).

acoperă vreodată excrementele. Toate aceste animale îşi îngroapă însă hrana care prisoseşte. Deci, dacă înţelegem corect însemnătatea obiceiului de mai sus, asemănător celui al pisicii, nu poate fi îndoială că aici avem o rămăşiţă fără rost a unei mişcări obişnuite, care iniţial era urmată de către vreun strămoş îndepărtat al canidelor, într-un scop bine definit şi care a fost păstrat un timp extrem de lung.

Câinilor şi şacalilor15 le place mult să se tăvălească şi să-şi frece gâtul şi spinarea de cadavre. Mirosul lor li se pare delicios, cu toate că cel puţin câinii nu mănâncă mortăciuni. Dl. Bartlett a observat pentru mine lupi şi le-a dat să mănânce mortăciuni, însă nu i-a văzut niciodată tăvălindu-se pe acestea. Am auzit afirmaţia, pe care o cred adevărată, că în ceea

ce priveşte câinii mai mari, care se trag probabil din lupi, ei nu se tăvălesc atât de des pe cadavre, după cum fac cei mai mici, care se trag probabil din şacali. Atunci când se oferă o bucată de biscuit căţelei inele de rasă terier, dacă nu îi este foame (şi am auzit de cazuri asemănătoare) ea îl aruncă încoace şi încolo şi se joacă cu biscuitul ca şi când ar fi şobolan sau o altă pradă; ea se tăvăleşte apoi repetat pe biscuit exact ca şi când ar fi o bucată de mortăciune şi apoi, în sfârşit, o mănâncă. Pare-se că acelei bucăţele neplăcute trebuie să i se dea un gust imaginar şi în acest scop câinele acţionează în modul său obişnuit, ca şi când biscuitul ar fi un animal viu sau ar mirosi a stârv, cu toate că ştie mai bine decât noi că nu este aşa. Am văzut aceeaşi căţea acţionând în acelaşi fel după ce a omorât o păsărică sau un şoarece.

Câinii se scarpină printr-o mişcare rapidă a unuia din picioarele posterioare, şi, când li se freacă spatele cu un băţ, atât de bine fixat le este obiceiul, încât nu se pot abţine de a se scărpina în gol sau de sol în mod inutil şi caraghios. Când căţeluşa la care m-am referit mai sus este scărpinată cu un băţ, ea îşi arată uneori

plăcerea printr-o altă mişcare obişnuită, anume lingând aerul ca şi când ar fi mâna mea.

Caii se scarpină muşcându-şi părţile corpului pe care le ajung cu dinţii, însă mai obişnuit un cal arată unui alt cal unde doreşte să fie scărpinat şi atunci ei se muşcă reciproc cu dinţii. Un prieten, căruia i-am atras atenţia asupra acestui subiect, a observat că, atunci când freca gâtul calului său, animalul şi-a întins capul, şi-a dezvelit dinţii şi şi-a mişcat fălcile ca şi când ar muşca gâtul altui cal, deoarece el nu şi-ar fi putut niciodată muşca propriul său gât. Atunci când un cal este tare gâdilat, de pildă când este ţesălat, dorinţa sa de a muşca este atât de intolerabil de puternică, încât îşi clănţăneşte dinţii şi, cu toate că nu este nărăvaş, îşi muşcă grăjdarul. În acelaşi timp, din obişnuinţă îşi culcă urechile complet, pentru a le apăra de a nu fi muşcate, ca şi când s-ar lupta cu un alt cal.

Când este nerăbdător să pornească la drum, calul loveşte solul cu copita, ceea ce se apropie cel mai mult de mişcarea obişnuită de înaintare. De asemenea, atunci când caii sunt în grajd pe cale de a

fi hrăniţi şi sunt nerăbdători să-şi primească grăuntele, ei lovesc caldarâmul sau paiele cu copita. Doi dintre caii mei se comportă în acest fel când văd sau aud că se dau grăunţe vecinilor lor. Aici avem însă ceea ce se poate numi aproape o adevărată expresie, deoarece lovirea solului cu copita este unanim recunoscută ca un semn de nerăbdare.

Pisicile îşi acoperă ambele feluri de excremente cu pământ; chiar bunicul meu16 a văzut o pisicuţă trăgând cenuşă deasupra unei linguri de apă curată vărsată pe vatră, aşa că aici o acţiune obişnuită sau instinctivă a fost fals provocată, nu printr-un act anterior sau prin miros, ci prin vedere. Este bine cunoscut că pisicilor le displace să-şi ude labele, datorită probabil faptului că iniţial ele au trăit într-o ţară uscată, Egiptul; când îşi udă labele însă, ele şi le scutură violent. Fiica mea a vărsat puţină apă dintr-un pahar aproape de capul unei pisicuţe; aceasta şi-a scuturat imediat lăbuţele în mod caracteristic, aşa că aici avem o mişcare obişnuită, fals provocată de un sunet asociat, şi nu de simţul tactil.

Pisicuţele, căţeluşii, purceii şi probabil multe alte

animale tinere apasă pe rând cu labele anterioare pe glandele mamare ale mamei lor, pentru a provoca o secreţie mai bogată de lapte sau să-l facă să curgă. Or, este foarte obişnuit la pisicile tinere, şi câtuşi de puţin rar la pisicile bătrâne comune şi de rasă persană (considerate de unii naturalişti ca fiind specii distincte), ca, atunci când sunt culcate confortabil pe un şal călduros sau pe un alt material moale, să-l apese pe rând în linişte cu labele anterioare, cu degetele desfăcute şi cu ghearele puţin scoase, exact ca atunci când sug de la mama lor. Că este aceeaşi mişcare se vede clar din faptul că adesea, în acelaşi timp, ele iau o porţiune din acel şal în gură şi îl sug, în general închizând ochii şi torcând de plăcere. Această mişcare curioasă este provocată de obicei numai în asociaţie cu senzaţia unei suprafeţe calde şi moi; am văzut însă cum o pisică bătrână, care atunci când se bucura că este scărpinată pe spate lovea aerul cu labele în acelaşi fel; astfel că această acţiune aproape că a devenit expresia unei senzaţii plăcute.

După ce m-am referit la actul suptului, pot adăuga că această mişcare complexă şi întinderea

alternativă a picioarelor anterioare sunt acţiuni reflexe, deoarece ele sunt executate dacă se pune un deget înmuiat în lapte în gura unui căţeluş, a cărui parte anterioară a creierului a fost îndepărtată17. De curând s-a afirmat în Franţa că acţiunea de supt este determinată numai de simţul mirosului, aşa încât, dacă nervii olfactivi ai unui căţeluş sunt distruşi, el nu mai suge niciodată. La fel şi cu facultatea uimitoare a unui pui de găină, pe care o are numai la câteva ore de la eclozare, de a culege mici particule de hrană şi care pare să intre în acţiune prin simţul auzului, întrucât, la puii eclozaţi prin căldură artificială, un bun observator a constatat că, „emiţând un sunet prin lovirea unei scânduri cu unghia, imitând găina-mamă, i-a învăţat pentru prima dată să-şi ciugulească hrana”[43].

Nu voi da decât un singur exemplu de o mişcare obişnuită şi fără scop. Răţoiul călifar (*Ta Aorna*) se hrăneşte pe nisipul lăsat descoperit de reflux şi când descoperă o gaură de vierme „el începe să bată uşor

43 Dr. Darwin, Zoonomia, 1794, vol. I, p. 160. Găsesc că in această lucrare este de asemenea observat faptul Că pisicile își întind labele cind sint mulțumite.

terenul cu picioarele, ca şi când ar dansa pe deasupra găurii”, ceea ce face ca viermele să iasă la suprafaţă. Or, dl. St. John spune că, atunci când călifarii săi, domesticiţi, veneau să ceară mâncare, ei băteau terenul

— Carpenter, *Principles of Comparative Physiology*, 1854, p. 690; Müller, *Elements of Physiology*, trad. engl., vol. II, p. 936.

— Mowbray, *Poultry*, ed. a 6-a, 1830, p. 54.

În mod nerăbdător şi rapid”[44]. De aceea, aceasta aproape că poate fi considerat drept expresia lor de foame. Dl. Bartlett mă informează că, atunci când flamingo şi Kagu (*Riiinochetus jubatus*) sunt nerăbdători de a fi hrăniţi, ei lovesc solul cu labele în acelaşi mod ciudat. De asemenea, atunci când pescăruşul albastru (*Alcedo*) prinde un peşte, îl loveşte întotdeauna până ce îl ucide, iar la grădina zoologică ei lovesc întotdeauna carnea crudă cu care sunt uneori hrăniţi înainte de a o devora.

Cred că am arătat acum în mod suficient adevărul primului principiu, anume că, atunci când

44 Vezi relatarea dată de acest excelent observator

orice senzaţie, dorinţă, aversiune etc. a dus, în decursul unei lungi serii de generaţii, la o mişcare voită, va exista aproape sigur o tendinţă către executarea unei mişcări similare, ori de câte ori aceeaşi senzaţie sau vreuna analogă sau asociată etc., chiar şi foarte slabă, este resimţită, în ciuda faptului că în acest caz mişcarea poate să nu fie nici de cel mai mic folos. Asemenea mişcări obişnuite sunt adesea, sau în general, ereditare; atunci ele nu se deosebesc decât puţin de acţiunile reflexe.

Când ne vom ocupa de expresiile speciale ale omului, se va vedea că ultima parte a primului principiu, după cum a fost enunţată la începutul acestui capitol, este valabilă, şi anume că, atunci când mişcările asociate prin obişnuinţă cu anumite stări psihice sunt parţial reprimate de către voinţă, muşchii strict involuntari, precum şi cei care sunt cel mai puţin sub controlul direct al voinţei, sunt predispuşi încă să mai acţioneze, iar acţiunea lor este adesea foarte expresivă. Invers, atunci când voinţa este temporar sau permanent slăbită, muşchii voluntari cedează în faţa celor involuntari. După cum observă

Sir C. Bell[45], este un fapt familiar patologilor că, „atunci când apare debilitatea dintr-o boală a creierului, influenţa cea mai mare se exercită asupra acelor muşchi care, în starea lor naturală, sunt cel mai mult la comanda voinţei”. Vom examina de asemenea, în capitolele viitoare, o altă presupunere inclusă în primul principiu, şi anume că oprirea unei anumite mişcări obişnuite necesită uneori alte mişcări neînsemnate, acestea din urmă servind ca un mijloc de expresie.

20 „Philosophical Transactions”, 1823, p. 182.

CAPITOLUL AL II-LEA

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI-continuare

Principiul antitezei – Exemple la cline şi pisica – Originea principiului – Semne convenţionale – Principiul antitezei nu a luat naştere din acţiuni contrare executate conştient sub influenţa unor impulsuri contrare.

Vom examina acum cel de-al doilea principiu al nostru, cel al antitezei. După cum am văzut în

45î n Wild Sports of the Highlands, 184«, p. 142.

capitolul anterior, anumite stări psihice duc la anumite mişcări obişnuite, care iniţial au fost şi încă mai pot fi folositoare. Vom constata că, atunci când se produce o stare psihică direct opusă, există o tendinţă puternică şi involuntară către executarea unor mişcări de o natură direct opusă, cu toate că acestea nu au fost niciodată de vreun folos. Se vor da câteva exemple izbitoare de antiteză atunci când vom trata despre expresiile speciale la cm, însă, deoarece în aceste cazuri suntem deosebit de susceptibili să confundăm gesturi şi expresii convenţionale sau artificiale eu cele care sunt înnăscute sau universale şi care sunt singurele care merită să fie considerate drept expresii adevărate, mă voi limita în capitolul de faţă aproape numai la animalele inferioare.

Atunci când un câine se apropie de un alt câine sau de un om străin şi este într-o stare agresivă sau ostilă, el umblă ţinându-se drept şi foarte ţeapăn; capul îi este puţin ridicat sau mult coborât; coada este ţinută în sus şi foarte rigidă; părul zbârlit, mai ales de-a lungul gâtului şi al spatelui; urechile ciulite sunt îndreptaţi înainte, iar ochii au privirea fixă (fig. 5 şi 7).

Aceste acţiuni decurg, după cum se va explica ulterior, din intenţia câinelui de a-şi ataca inamicul şi sunt astfel într-o bună măsură inteligibile. Întiucât el se pregăteşte să sară, cu un mârâit sălbatic, asupra duşmanului său, caninii îi sunt dezveliţi, iar urechile strâns culcate spre spate; nu ne ocupăm însă aici cu aceste din urmă acţiuni. Să se presupună acum că brusc câinele descoperă că omul care se apropie nu este un străin, ci stăpânul său, şi să se observe atunci cât de complet şi instantaneu se inversează tot comportamentul său. În loc să meargă ţeapăn, corpul i se lasă în jos, sau chiar se târăşte, şi trece la mişcări unduitoare; în loc să ţină coada rigid şi în sus, o lasă în jos şi dă din ea dintr-o parte într-alta; părul i se netezeşte; urechile sunt lăsate în jos şi trase înapoi, însă nu aproape de cap, iar buzele îi atârnă moi. Din cauza faptului că urechile sunt trase înapoi, pleoapele se lungesc, iar ochii nu mai par rotunzi şi priveşte fix. Ar trebui adăugat că, în asemenea momente, animalul se găseşte în stare de excitare din cauza

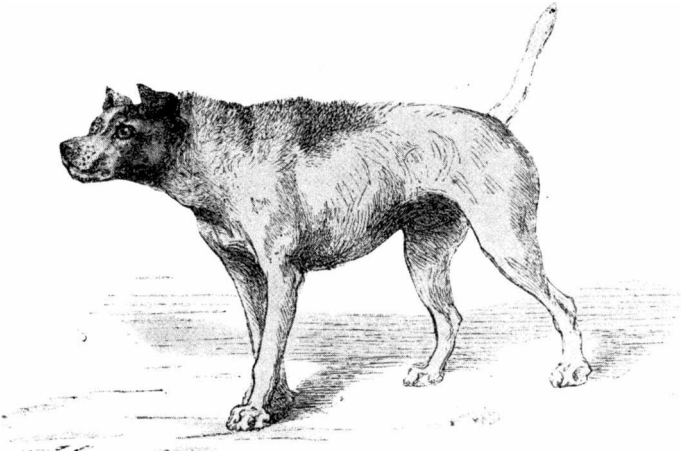

Fig. 5. – Câine apropiindu-se de un alt cline cu intenţii ostile (desenat de dl. Rivière).

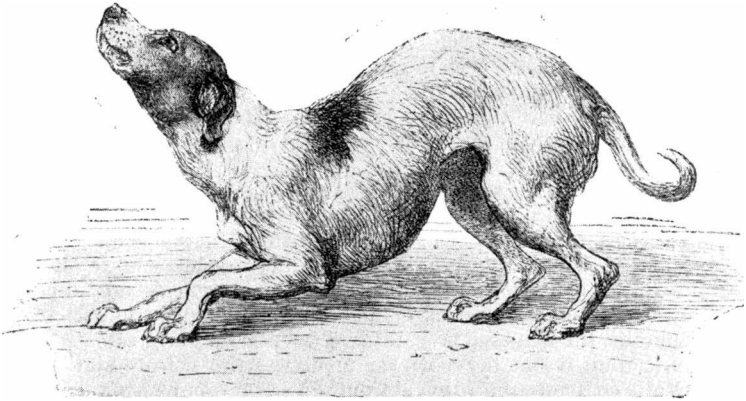

Fig. 6. – Acelaşi câine [din fig. 5] într-o stare psihică umilă şi afectuoasă (desenat de dl. Rivière).

bucuriei, şi forţa nervoasă este produsă în exces, ceea ce duce natural la o acţiune de un fel oarecare. Niciuna din acţiunile de mai sus, exprimând atât de

clar afecţiunea, nu sunt de niciun folos direct animalului. Pe cât îmi dau seama, ele nu se pot explica decât numai prin faptul că sunt în opoziţie sau antiteză faţă de atitudinea şi mişcările care, din motive de înţeles, sunt adoptate atunci când un câine intenţionează să se lupte şi care exprimă în consecinţă mânia. Rog pe cititori să privească cele patru schiţe alăturate, care sunt prezentate pentru a reaminti în mod viu aspectul unui câine în aceste două stări psihice. Este totuşi destul de greu să reprezinţi afecţiunea la câine pe când îşi mângâie stăpânul şi dă din coadă, întrucât esenţa expresiei rezidă în mişcările continue şi unduitoare.

Fig. 7. – Corcitură de câine ciobănesc în aceeaşi

stare ca cel din figura 5 (desenat de dL A. May).

Să examinăm acum pisica. Când acest animal este amenințat de un câine el își arcuiește spatele în mod surprinzător, își zbârlește părul, își deschide gura și scuipă. Aici nu ne ocupăm însă de această binecunoscută atitudine, care exprimă spaimă combinată cu mâine, ci numai de cea de furie sau mânie. Aceasta nu se poate vedea deseori, însă poate fi observată când două pisici se luptă între ele; și am văzut-o bine manifestată la o pisică înfuriată pe când era necăjită de un băiat. Atitudinea ei era aproape exact ca cea a unui tigru tulburat și mârâind asupra hranei sale, ceea ce oricine trebuie să o fi văzut la menajerii. Animalul ia o poziție lipită de pământ, cu corpul întins, lovind cu toată coada sau numai cu vârful ei ori numai mișcând-o dintr-o parte într-alta. Părul nu este de loc zbârlit. Până aici atitudinea și mișcările sunt aproape aceleași ca și când animalul este gata să sară asupra prăzii sale atunci când se simte, fără îndoială, feroce. Când se pregătește de luptă, se observă următoarele schimbări: urechile sunt strâns culcate spre spate, gura îi este parțial deschisă,

arătându-şi colţii; picioarele anterioare îi sunt uneori întinse înainte, cu ghearele scoase şi uneori animalul scoate un mârâit fioros (fig. 9 şi 10). Toate sau aproape toate aceste acţiuni decurg, în mod natural (după cum se va explica ulterior), din modul şi intenţia pisicii de a-şi ataca duşmanul.

Fig. 8. – Acelaşi cline [din fig. 7] minglindu-şi stăpânul (desenat de dl. A. May).

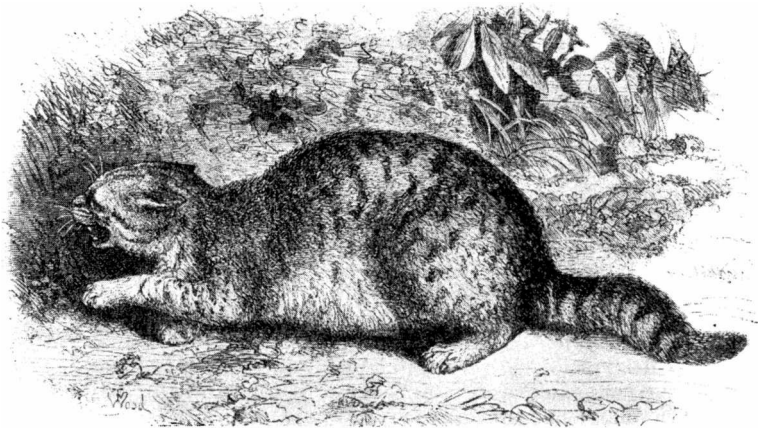

Fig. 9. – Pisică înfuriată pregătită de luptă (desenată după natură de dl. Wood).

Să privim acum o pisică într-o stare psihică direct opusă, atunci când simte afecţiune şi îşi mângâie stăpânul; şi să observăm cât de opusă este atitudinea ei în toate privinţele. Ea se ţine acum drept, cu spatele uşor arcuit, ceea ce face ca părul să pară relativ aspru dar nu zbârlit; în loc să ţină coada întinsa şi să lovească dintr-o parte într-alta, ea este complet rigidă şi ţinuta perpendicular în sus; urechile

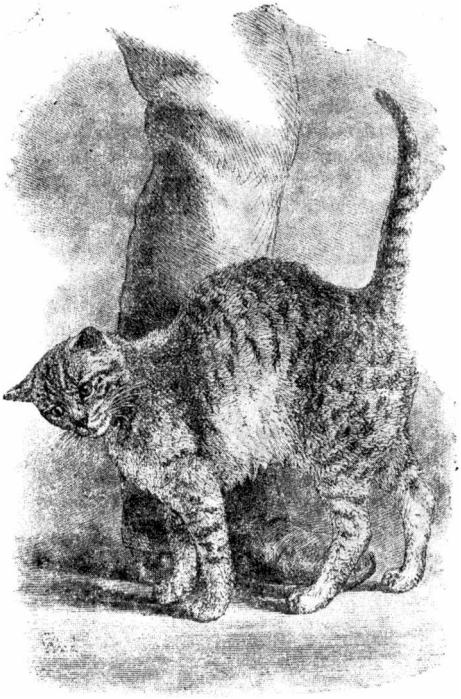

Fig. 10. – Pisică în stare psihică afectuoasă (desenată de dl. Wood).

Îi sunt ridicate şi ascuţite, gura este închisă şi pisica se freacă de stăpânul ei, torcând în loc să mârâie. Mai trebuie observat dt de diferit este întregul comportament al unei pisici afectuoase de cel al unui câine, atunci când se gudură pe lângă stăpân, târându-şi şi unduindu-şi corpul, dând din coada lăsată în jos şi cu urechile pleoştite. Acest contrast în atitudinile şi mişcările acestor două animale

carnivore, în aceeaşi stare psihică, mulţumită şi afectuoasă, poate fi, după părerea mea, explicată numai prin mişcările lor, care sunt în completă antiteză faţă de cele care sunt luate în mod natural atunci când aceste animale se simt într-o stare de mânie şi sunt pregătite să lupte sau să-şi apuce prada.

În aceste cazuri, avem toate motivele să credem că gesturile câinelui şi ale pisicii, atât cele de ostilitate, cât şi de afecţiune, sunt înnăscute sau ereditare, deoarece ele sunt aproape identice la diferitele rase ale speciei şi la toţi indivizii aceleiaşi rase, atât tineri, cât şi bătrâni.

Voi da aici însă un exemplu de antiteză în expresie. Aveam mai de mult un câine mare, căruia îi plăcea, ca oricărui câine, să meargă la plimbare. El îşi manifesta plăcerea mergând grăbit şi grav înaintea mea cu paşi mari, cu capul foarte ridicat, cu urechile relativ ridicate şi coada ridicată dar nu ţeapănă. Nu departe de casa mea se ramifica spre dreapta o cărare, care ducea la sera pe care o vizitam adesea pentru câteva momente, pentru a mă uita la plantele mele de experienţă. Aceasta constituia întotdeauna o

mare decepţie pentru câine, întrucât nu ştia dacă îmi voi continua plimbarea; iar schimbarea de expresie, completă şi imediată, pe care o manifesta de îndată ce corpul meu devia cât de puţin spre acea potecă era amuzantă (şiuneori încercam aceasta ca experienţă). Privirea sa de deprimare era cunoscută de toţi membrii familiei şi era denumită *figura de seră*. Ea consta din capul mult coborât, din întregul corp lăsat puţin în jos şi rămas nemişcat, urechile şi coada lăsate brusc în jos, însă nedând de loc din coadă; odată cu lăsarea în jos a urechilor şi a fălcilor, aspectul ochilor se schimba foarte mult şi aveam impresia că ei păreau mai puţin vii. Aspectul lui era al unei descurajări vrednică de milă şi fără speranţă; şi, după cum am spus, era ridicol, deoarece motivul era neînsemnat. Fiecare detaliu din atitudinea sa era în completă opoziţie cu ţinuta sa anterioară, veselă, dar totuşi demnă; şi ea nu poate fi explicată, după cât îmi pare, în niciun alt mod, decât pe baza principiului antitezei. Dacă schimbarea nu ar fi fost atât de instantanee, aş fi atribuit-o faptului că buna dispoziţie micşorată a influenţat, ca şi în cazul omului, sistemul nervos şi

circulaţia şi în consecinţă tonusul întregii sale structuri musculare; şi poate că în parte aceasta era cauza.

Vom examina acum modul în care a luat naştere manifestarea principiului antitezei în expresie. La animalele sociale, capacitatea de comunicare între membrii aceleiaşi comunităţi – şi cu alte specii, între sexele opuse, precum şi între tineri ni bătrâni – este de cea mai mare importanţă pentru ei. În general, aceasta se realizează cu ajutorul vocii, însă este sigur că gesturile şi expresiile sunt într-o anumită măsură reciproc inteligibile. Omul nu numai că foloseşte strigăte nearticulate, gesturi şi expresii, ci a inventat vorbirea articulată; dacă de fapt cuvântul *inventat* este aplicabil unui proces care s-a realizat printr-un număr infinit de trepte semiconştiente. Toţi cei care au observat cu atenţie maimuţele nu se îndoiesc că ele îşi înţeleg perfect gesturile şi expresiile în mod reciproc şi în mare măsură, după cum afirmă Rengger1, şi pe cele ale omului. Un animal, când este pe punctul de a ataca un altul sau când îi este frică de un altul, adesea încearcă să pară înfricoşător

zbârlindu-şi părul, mărindu-şi dimensiunile, arătându-şi dinţii, dând din coame sau scoţând sunete fioroase.

Întrucât capacitatea de comunicare reciprocă este cu siguranţă de mare folos multor animale, nu există apriori nicio improbabilitate ca gesturile de natură evident opusă celor prin care se exprimă anumite sentimente să fi fost folosite iniţial în mod voluntar sub influenţa unor sentimente opuse. Faptul că gesturile sunt acum înnăscute nu constituie o obiecţie valabilă faţă de părerea că la început ele erau făcute intenţionat, deoarece, dacă sunt practicate timp de multe generaţii, până în cele din urmă ele devin probabil ereditare. Totuşi, după cum vom vedea îndată, este mai mult decât îndoielnic ca vreunul din cazurile expuse în capitolul de faţă al antitezei să fi luat naştere în acest fel.

În cazul semnelor convenţionale, care nu sunt înnăscute, ca cele folosite de surdomuţi şi de sălbatici, principiul opoziţiei sau al antitezei a fost parţial pus în acţiune. Călugării cistercieniconsiderau drept păcat a vorbi şi, întrucât nu puteau evita de a întreţine oarecare legături reciproce, ei au inventat o vorbire

prin gesturi la care se pare că au folosit principiul opoziţiei2. Dr. Scott, de la institutul din Exeter pentru surdomuţi, îmi scrie: „Opoziţia este foarte mult folosită la instruirea surdomuţilor, pentru care ei au simţ acut”. Am fost totuşi surprins de cât de puţine exemple clare au fost prezentate. Aceasta depinde parţial de faptul că de obicei toate semnele avuseseră o oarecare origine naturală, şi parţial de practica surdomuţilor şi a sălbaticilor de a-şi restrânge semnele cât mai mult posibil, în scopul rapidităţii 3. De aceea, adesea sursa sau originea lor naturală devineândoielnică sau este complet pierdută, după cum este de asemenea cazul vorbirii articulate.

De altfel, multe semne care stau în mod evident în opoziţie unul faţă de altul par să fi avut în ambele cazuri o origine semnificativă, Aceasta pare să fie valabilă pentru semnele folosite de surdomuţi pentru lumină şi întuneric, pentru putere şi slăbiciune etc. Într-un capitol viitor mă voi strădui să arăt că gesturile opuse de afirmaţie şi negaţie, anume darea verticală din cap şi scuturarea lui laterală, au avut probabil un început natural. Agitarea mâinii de la

dreapta spre stânga, care este folosită de unii sălbatici drept negaţie, a fost poate inventată ca o imitaţie a scuturării capului; este îndoielnic însă dacă mişcarea opusă, adică a scuturării mâinii în linie dreaptă de la faţă în jos, care este folosită ca afirmaţie, a apărut prin antiteză sau în vreun mod cu totul distinct.

Dacă examinăm acum gesturile care sunt înnăscute sau comune tuturor indivizilor de aceeaşi specie şi care sunt incluse în subiectul de faţă al antitezei, este extrem de îndoielnic dacă vreunul din ele a fost mai întâi inventat în mod intenţionat şi executat în mod conştient. La om, cel mai bun exemplu al unui gest stând în opoziţie directă cu alte mişcări, adoptat în mod natural într-o stare psihică opusă, este cel al datului din umeri. Acesta exprimă neputinţă sau scuză, ceva ce nu poate fi făcut sau nu poate fi evitat. Acest gest este folosit uneori în mod conştient sau voit; este însă extrem de puţin probabil să fi fost inventat la început în mod deliberat şi ulterior fixat prin obişnuinţă, întrucât nu numai că uneori copiii mici dau din umeri în starea psihică de mai sus, dar mişcarea este însoţită, după cum se va

arăta într-un capitol viitor, de diferite mişcări subordonate, de care niciun om dintr-o mie nu-şi dă seama, afară numai dacă nu s-a ocupat în mod special de acest subiect.

p. 12. El spune: „Această restrângere a gesturilor naturale în gesturi mult mai scurte decât necesită expresia naturală este foarte comună printre surdomuţi. Acest gest restrâns este frecvent atât de scurtat, încât aproape că îşi pierde toată asemănarea cu cel natural, însă pentru surdomuţii care îl folosesc el încă are forţa expresiei iniţiale”.

Atunci când se apropie de un câine străin, câinii găsesc că este poate folositor să arate prin mişcările lor că sunt prietenoşi şi că nu doresc să se lupte. Atunci când la joc doi căţei tineri mârâie şi se muşcă reciproc de faţă şi de picioare, este evident că îşi înţeleg reciproc gesturile şi comportarea. Se pare de fapt că există un grad de înţelegere la căţeluşi şi pisicuţe că nu trebuie să-şi folosească prea mult la joacă micii lor dinţi ascuţiţi sau ghearele, cu toate că uneori se întâmplă aceasta, rezultatul fiind un chelălăit; altfel, ei şi-ar vătăma reciproc ochii. Atunci

când terierul meu mă muşcă de mână, adesea mârâind în acelaşi timp, dacă mă muşcă prea, tare şi îi spun *uşurel*, *uşurel*, el continuă să muşte, însă îmi răspunde dând de câteva ori din coadă, prin care paie să spună: „Nu o lua în serios, e numai o glumă”. Cu toate că de fapt câinii f e exprimă în acest fel sau doresc să se exprime faţă de alţi câini sau de om că sunt într-o stare psihică prietenească, este de necrezut ca ei să se fi putut gândi vreodată în mod deliberat de a-şi pleoşti şi de a-şi trage înapoi urechile, în loc de a le ţine ciulite, de a lăsa jos coada şi a da din ea, în loc de a o ţine ţeapănă în sus etc., fiindcă ştiau că aceste mişcări erau în opoziţie directă faţă de cele adoptate într-o stare psihică opusă şi feroce.

De asemenea, din faptul că o pisică sau mai curând un strămoş iniţial al speciei, când se simţea afectuos, îşi arcuia puţin spatele şi-şi ţinea coada perpendicular în sus, ciulindu-şiurechile, se poate oare crede că animalul a dorit în mod conştient să-şi arate în acest fel starea lui psihică direct opusă celei pentru care, fiind gata să se lupte, sau să sară asupra prăzii sale, a adoptat o atitudine în care se târăşte, dă

din coadă dintr-o parte într-alta şi îşi culcă urechile? Chiar şi mai puţin pot crede că în mod voit câinele meu a adoptat atitudinea sa de deprimare şi „figura sa de seră”, care forma un contrast atât de complet faţă de atitudinea sa anterioară, voioasă şi de întreaga sa comportare. Nu se poate presupune că el ştia că îi voi înţelege expresia şi că îmi va putea muia astfel inima, făcându-mă să renunţ de a vizita sera.

Deci, pentru dezvoltarea mişcărilor expuse în prezentul capitol, trebuie să fi intervenit vreun alt principiu, distinct de voinţă şi de conştiinţă. Acest principiu pare a fi că fiecare mişcare pe care am executat-o în mod voit în decursul întregii noastre vieţi a necesitat acţiunea anumitor muşchi şi că, atunci când am executat o acţiune direct opusă, a fost pus în joc un grup opus de muşchi, ca la întoarcerea spre dreapta sau spre stânga, la împingerea sau tragerea către sine a unui obiect sau la ridicarea ori coborârea unei greutăţi. Atât de puternic sunt asociate intenţiile şi mişcările noastre, încât, dacă dorim cu ardoare ca un obiect să se mişte într-o direcţie oarecare, cu greu putem evita de a nu ne

mişca corpul în aceeaşi direcţie, cu toate că ne dăm perfect de bine seama că aceasta nu poate avea nicio influenţă. O bună ilustraţie a acestui fapt a fost dată în introducere, anume în mişcările groteşti ale unui tânăr şi pasionat jucător de biliard, în timp ce urmărea mersul bilei sale. Dacă un om sau un copil, într-un acces de mânie, spune cuiva cu voce tare să iasă afară, îşi mişcă în general braţul ca şi cum l-ar împinge afară, cu toate că vinovatul nu este aproape şi cu toate că nu este câtuşi de puţin nevoit să explice printr-un gest ce înţelegea [prin cuvintele sale]. Pe de altă parte, dacă dorim cu ardoare ca cineva să vină foarte aproape de noi, acţionăm ca şi când am trage acea persoană spre noi, şi tot astfel în nenumărate alte cazuri.

Executarea de mişcări obişnuite de un fel opus, sub influenţa unor impulsuri opuse ale voinţei, a devenit obişnuinţă la noi şi la animalele inferioare; tot aşa, când acţiuni de un anumit fel au devenit strâns asociate cu vreo senzaţie sau emoţie, pare natural ca acţiuni de un fel direct opus, cu toate că nu sunt de niciun folos, să fie executate inconştient din

obişnuinţă şi asociaţie, sub infhunţa unei senzaţii sau emoţii direct opuse. Numai pe baza acestui principiu pot înţelege cum gesturile şi expresiile care intră în prezentul subiect al antitezei au luat naştere. Dacă într-adevăr ele sunt de folos omului sau oricărui alt animal, în ajutorul strigătelor nearticulate, sau a vorbirii, ele vor fi de asemenea folosite în mod voit şi astfel obiceiul va fi întărit, însă folositoare sau nu, tendinţa de a executa mişcări opuse ca mijloc de comunicare, sub influenţa unor senzaţii sau emoţii opuse, va deveni, dacă putem judeca prin analogie, ereditară prin practică îndelungată; şi nu poate exista îndoială că mai multe mişcări expresive, datorite principiului antitezei, sunt creditare.

CAPITOLUL AL III-LEA

PRINCIPIILE GENERALE ALE EXPRESIEI – încheiere

Principiul acţiunii directe a sistemului nervos excitat asupra corpului, independent de voinţă şi parţial de obişnuinţă – Schimbarea culorii părului – Tremuratul muşchilor – Secreţii modificate – Transpiraţia – Expresia durerii extreme – De mânie,

mare bucurie şi spaimă – Contrast între emoţiile care provoacă sau nu provoacă mişcări expresive – Stări psihice excitante şi deprimante – Rezumat.

Ajungem acum la cel de-al treilea principiu, şi anume că unele acţiuni admise ca exprimând anumite stări psihice sunt rezultatul direct al constituţiei sistemului nervos şi că au fost de la început independente de voinţă şi, într-o mare măsură, de obişnuinţă. Atunci când organele de simţ sunt puternic excitate, se generează în exces forţă nervoasă care se transmite în anumite direcţii, depinzând de legătura celulelor nervoase şi, în ceea ce priveşte sistemul muscular, de natura mişcărilor care au fost practicate obişnuit; or, după cât se pare, furnizarea forţei nervoase poate fi întreruptă. Fiecare mişcare pe care o facem este desigur determinată de constituţia sistemului nervos, însă acţiunile executate din ordinul voinţei, din obişnuinţă sau conform principiului antitezei sunt, pe cât posibil, excluse aici. Subiectul nostru de faţă este foarte obscur, însă, din cauza importanţei sale, trebuie discutat în oarecare amănunţime; şi este întotdeauna recomandabil să ne

dăm seama clar de ignoranţa noastră.

Deşi rar şi anormal, cazul cel mai izbitor de influenţă directă asupra corpului a sistemului nervos, când este puternic excitat, este pierderea culorii părului, care a fost uneori observată după o spaimă sau o durere extreme. Un exemplu autentic a fost înregistrat în cazul unui om care a fost adus pentru a fi executat şi la care schimbarea de culoare a părului a fost atât de rapidă, încât a putut fi urmărită din ochi h

Un alt caz bun este cel al tremuratului muşchilor, care este comun la om şi la multe animale sau la majoritatea lor. Tremuratul nu este de niciun folos, adesea

1 Vezi cazurile interesante strânse de dl. G. Pouchet în „Revue des Deux Mondes”, 1 ianuarie 1872, p. 79.

Un caz a fost de asemenea prezentat, acum câţiva ani, în faţa asociaţiei britanice din Belfast.

constituind un mare inconvenient, şi nu se poate ca iniţial să fi fost dobândit prin voinţă, iar apoi să fi devenit obişnuit în asociaţie cu vreo emoţie. Un

specialist eminent m-a asigurat că copiii mici nu tremură, ci intră în convulsii în împrejurări care la adulţi ar provoca tremurat excesiv. Tremuratul este provocat la diferiţi indivizi, în grade foarte diferite şi de cauze extrem de variate: de frig, ÎDaintea acceselor de febră, cu toate că temperatura corpului este atunci deasupra celei normale; în caz de septicemie, la delirium tremens şi la alte boli; de lipsă generală de putere la bătrâneţe; de extenuare după obosire excesivă; local, de răni grave, ca arsurile, şi, în mod special, după aplicarea unei sonde urinare. Din toate emoţiile, frica este notoriu cea mai aptă să producă tremurături; uneori însă la fel le produce mânia şi bucuria mare. Îmi aduc aminte că am văzut odată un băiat care a împuşcat prima sa becaţă în zbor; mâinile îi tremurau de bucurie în aşa măsură, încât câtva timp nu a putut să-şi reîncarce puşca. Am auzit de un caz similar al unui sălbatic australian căruia i se împrumutase o puşcă. Din cauza emoţiilor vagi provocate, muzica frumoasă determină la unele persoane un fior de-a lungul spatelui. Pare să existe foarte puţine elemente comune între diferitele cauze

fizice de mai sus şi emoţii pentru a justifica tremuratul, iar Sir J. Paget, căruia îi sunt îndatorat pentru mai multe din informaţiile de mai sus, mi-a afirmat că subiectul este foarte obscur. Întrucât tremuratul este uneori provocat de furie, cu mult înainte ca extenuarea să se fi putut produce, şi deoarece el însoţeşte uneori o mare bucurie, s-ar părea că orice excitare puternică a sistemului nervos întrerupe influxul constant al forţei nervoase către muşchi[46].

Modul în care secreţiile tubului digestiv şi ale anumitor glande – cum sunt ficatul, rinichii sau mamelele – sunt influenţate de emoţii puternice constituie un alt excelent exemplu de acţiune directă a aparatelor de simţ asupra acestor organe, independent de voinţă sau de vreun obicei asociat folositor. Existăcea mai mare diferenţă la diferite persoane atât în privinţa părţilor care sunt astfel influenţate, cât şi în gradul influenţării lor.

Inima, care pulsează neîntrerupt ziua şi noaptea

46 Müller observă (Elements of Physiology, trad. engl., voi. II, p. 934) că, atunci cînd sentimentele sînt foarte

într-un mod atât de minunat, este extrem de sensibilă la stimulii externi. Marele fiziologllaudebemard[47] a arătat cum cea mai mică excitare a unui nerv senzitiv reacţionează asupra inimii, chiar atunci când nervul este atins atât de uşor, încât nicio durere nu poate fi resimţită de animalul sub experienţă. Deci, când mintea este puternic excitată, ne putem aştepta ca ea să influenţeze imediat şi direct inima, ceea ce este unanim recunoscut şi resimţit ca fiind aşa. Claude Bernard de asemenea insistă în mod repetat – ceea ce merită o atenţie deosebită – că, atunci când inima este afectată, ea reacţionează asupra creierului, iar starea creierului reacţionează, la rândul ei, prin nervul pneumogastric, asupra inimii, aşa că orice excitare va provoca importante acţiuni reciproce între aceste organe ale corpului, cele mai importante.

Aparatele de simţ acţionează asupra sistemului vaso-motor, care reglează diametrul arterelor mici, după cum vedem atunci când un om roşeşte de ruşine; în acest din urmă caz însă, sistarea transmiterii forţei nervoase la vasele obrazului provoacă o paralizie

47i ntense, „toți nervii spatelui sînt influențați pînă ce se

incompletă sau până la provocarea unei tremurări a întregului corp”.

8 Leçons sur les Proprietes des Tissus Vivants, 1866, p. 457 – 466.

cred că poate fi parţial explicată, în med ciudat, prin obişnuinţă. Vom fi de asemenea în măsură să elucidăm, cu toate că într-o foarte mică măsură, zbârlirea involuntară a părului sub influenţa emoţiilor de spaimă şi mânie. Secreţia lacrimală depinde, fără îndoială, de legătura anumitor celule nervoase; însă aici putem urmări de asemenea câteva din treptele prin care influxul forţei nervoase a devenit obişnuinţă, prin căile respective, sub influenţa anumitor emoţii.

O scurtă examinarea semnelor exterioare ale unora dintre senzaţiile şi emoţiile mai puternice ne va servi cel mai bine pentru a ne arăta, deşi vag, cât de complex este corelat principiul (pe care îl examinăm) acţiunii directe asupra corpului a sistemului nervos excitat cu principiul mişcărilor de obicei asociate şi folositoare.

Atunci când animalele suferă o durere cumplită, ele se zvârcclesc în contorsiuni grozave, şi cele care

îşi folosesc vocea în med obişnuit scot ţipete sau gemete pătrunzătoare. Aproape fiecare muşchi din corp acţionează puternic. La om, gura poate fi strâns închisă sau, mai obişnuit, buzele sunt retrase, cu dinţii strânşi sau scrâşnind. Se zice că în iad există „scrâşnirea dinţilor”; şi am auzit în med clar scrâşnirea molarilor la o vacă care suferea acut de inflamaţie intestinală. Femela de hipopotam de la grădina zoologică a suferit grozav când şi-a născut puii; ea umbla fără înceta reîncoace şi încolo, se rostogolea pe o parte sau pe alta, îşi deschidea şi închidea maxilarele clănţănind din dinţi[48]. La om, ochii privesc speriaţi ca sub imperiul unei uimiri înspăimântate sau sprâncenele îi sunt strâns contractate. Transpiraţia îi scaldă corpul şi broboane de sudoare îi picură de pe faţă. Circulaţia şi respiraţia îi sunt mult influenţate. În consecinţă, nările sunt în general dilatate şi adesea freamătă, sau respiraţia poate fi reţinuta până ce sângele stagnează în faţa învineţită. Dacă suferinţa este grozavă şi prelungită,

48 Dl. Bartlett, Noies on the Iiirlh of a Hippopolamus, „Proc. Zool. Soc.”, 1871, p. 255.

toate aceste manifestări se schimbă, fiind urmate de o stare de prostraţie totală, cu leşin şi convulsii.

Atunci când un nerv senzorial este iritat, el transmite o oarecare influenţă celulei nervoase din care provine, iar aceasta îşi transmite influenţa mai întâi la celula nervoasă corespunzătoare din partea opusă a corpului, apoi în sus şi în jos, de-a lungul axului cerebro-spinal, iar la alte celule nervoase, într-o măsură mai mare sau mai mică, după intensitatea excitării, aşa încât, până în cele din urmă, întregul sistem nervos poate fi influenţat[49]. Această transmitere involuntară de forţă nervoasă poate fi sau nu însoţită de conştiinţă. Nu se ştie de ce iritarea unei celule nervoase generează sau eliberează forţa nervoasă, dar toţi fiziologii de frunte, ca Müller, Virchow, Bernard etc.[50], se pare că au ajuns la această concluzie. După cum observă Herbert Spencer, se poate accepta „drept adevăr indiscutabil că, în orice moment, cantitatea existentă de forţă nervoasă

---

49 Vezi asupra acestui subiect, Claude Bernard, Leçons

50s ur les Propriétés des Tissus Vivants, 1866, p. 316, 377 și 358. Virchow se exprimă aproape exact în același sens, în lucrarea sa Über das Rückenmark („Sammlung Wissenschaft. Vorträge”, 1871, p. 28).

eliberată, care în mod inexplicabil produce în noi starea pe care o numim simţire, *trebuie* să fie cheltuită într-o direcţie oarecare, *trebuie* să genereze undeva o manifestare echivalentă de forţă", aşa încât, atunci când sistemul cerebro-spinal este foarte excitat şi forţa nervoasă este eliberată în exces, ea poate

— Müller (*Elements of Physiology*, trad. engl., vol. 11, p. 932), vorbind despre nervi, spune: „Orice modificare bruscă a oricărei stări pune principiul nervos în acţiune". Vezi Virchow şi EI. Bernard asupra aceluiaşi subiect în pasajele din cele două lucrări la care m-am referit în ultima mea notă infrapaginală.

fi cheltuită sub formă de senzaţii intense, gândire activă, mişcări violente sau activitate sporită a glandelor[51]. Dl. Spencer susţine mai departe că o „revărsare de forţă nervoasă nedirijată de niciun motiv va urma evident căile mai obişnuite, iar dacă acestea nu sunt suficiente, ea se va revărsa în cele mai puţin obişnuite". În consecinţă, muşchii faciali şi respiratori, care sunt cei mai folosiţi, sunt susceptibili de a fi primii puşi în acţiune; urmează cei ai

51 H. Spencer, Essays..., seria a 2-a, 1863, p. 109 și 111.

extremităţilor superioare, apoi ai celor inferioare şi până în cele din urmă cei ai corpului întreg[52].

Deci, o emoţie foarte puternică poate avea însă o tendinţă redusă de a provoca mişcări de orice fel, dacă în mod obişnuit ea a dus la o acţiune voluntară pentru domolirea sau satisfacerea ei, iar când sunt provocate mişcări, natura lor este determinată în mare măsură de cele care au fost executate deseori şi în mod voit, într-un scop bine definit şi sub imperiul aceleiaşi emoţii. Durerile mari îndeamnă toate animalele, şi le-a îndemnat timp de nenumărate generaţii, să facă eforturile cele mai violente şi mai variate pentru a evita cauza suferinţei. Chiar atunci când un membru sau o altă parte separată a corpului este rănită, vedem adesea o tendinţă de a-l scutura, ca pentru a îndepărta cauza, deşi acest lucru este evident imposibil. În acest fel trebuie să se fi stabilit un obicei de a contracta cu cea mai mare forţă toţi muşchii ori de câte ori se resimte o mare durere. Întrucât muşchii pieptului şi ai organelor vocale sunt

52 Sir H. Holland (Medical Notes and Reflexions, 1839, p. 328) vorbind despre starea curioasă a corpului denu

folosiţi de obicei, aceştia sunt în special susceptibili de a fi influenţaţi şi se vor scoate gemete sau ţipete puternice şi aspre. Dar şi folosul decurgând din ţipete a intrat aci probabil în joc în mod important, deoarece puii majorităţii animalelor, când sunt în situaţie grea sau în pericol, vor chema cu strigăte puternice pe părinţii lor în ajutor, cum fac membrii aceleiaşi comunităţi, pentru a se ajuta reciproc.

Un alt principiu, anume conştiinţa internă că puterea sau capacitatea sistemului nervos este limitată, trebuie să fi întărit, cu toate că într-un grad subordonat, tendinţa către acţiune violentă sub impulsul unei suferinţe extreme. Un om nu poate, concomitent, să gândească profund şi să-şi exercite la maximum forţa musculară. După cum a observat înainte vreme Hipocrat, dacă două dureri sunt resimţite în acelaşi timp, cea mai mare o atenuează pe cealaltă. Se pare că, în extazul lor religios arzător, martirii au rămas adesea insensibili la torturile cele mai îngrozitoare. Marinarii care urmează să fie biciuiţi iau o bucată de plumb în gură, pentru a o muşca cu toată forţa şi astfel să poată suporta durerea. Femeile

care nasc se pregătesc exercitându-şi muşchii la maximum, pentru a-şi alina durerile.

Vedem astfel că radiaţia nedirijată a forţei nervoase de la celulele nervoase, oare sunt primele influenţate – obiceiul îndelung continuat de a încerca să scape de cauza suferinţei luptându-se – şi conştiinţa că efortul muscular voluntar uşurează durerea au contribuit probabil toate pentru a da o tendinţă mişcărilor celor mai violente, aproape convulsive, sub impulsul suferinţei extreme; şi asemenea mişcări, inclusiv cele ale organelor vocale, sunt unanim recunoscute ca foarte expresive pentru aceste stări.

Întrucât o simplă atingerea. unui nerv sensibil reacţionează direct asupra inimii, durerea puternică va reacţiona evident asupra ei în acelaşi mod, însă mult mai mită „fidgets” (nelinişte), observă că ea pare să se pro «i ducă din cauza „unei acumulări a vreunei cauze de iritare care necesită o acţiune musculară pentru liniştirea ei”.

energic. Totuşi, nici chiar în acest caz nu trebuie să trecem cu vederea efectele indirecte ale obişnuinţei asupra inimii, după cum vom vedea când vom examina

semnele de furie.

Atunci când un om suferă o durere insuportabilă, adesea sudoarea i se prelinge pe figură, iar un medic veterinar m-a asigurat că a văzut frecvent la cai picături de sudoare căzând de pe abdomenul lor, scurgându-se de-a lungul interiorului coapselor, precum şi de pe corpul vitelor, atunci când ele suferă în acest fel. El a observat aceasta atunci când nu exista vreo sforţare violentă, care ar fi explicat transpiraţia, întregul corp al femelei de hipopotam, la care ne-am referit mai înainte, era acoperit cu transpiraţie de culoare roşie când a dat naştere puilor ei. La fel este şi în caz de frică extremă; acelaşi veterinar a văzut adesea cai transpirând din această cauză, după cum a văzut şi dl. Bartlett la rinoceri, iar la om este un simptom binecunoscut. Cauza pentru care, în aceste cazuri, transpiraţia porneşte brusc este cu totul necunoscută; unii fiziologi însă cred că ea se află în legătură cu capacitatea descrescândă a circulaţiei capilare; şi ştim că sistemul vaso-motor, care reglează circulaţia capilară –, este mult influenţat de intelect. Cât despre mişcările anumitor muşchi

faciali, sub influenţa unei mari suferinţe, precum şi a altor emoţii, ele vor fi cel mai bine examinate când vom trata despre expresiile speciale ale omului şi ale animalelor inferioare.

Să examinăm acum simptomele caracteristice ale furiei. Sub influenţa acestei puternice emoţii, acţiunea inimii este mult accelerată[53] sau poate fi mult tulburată. Eaţa se înroşeşte sau se învineţeşte din cauza împiedicării întoarcerii sângelui sau poate deveni palidă, ca de mort. Respiraţia este îngreuiată, coşul pieptului palpită şi nările dilatate freamătă. Adesea corpul întreg tremură. Vocea este de asemenea influenţată. Dinţii sunt încleştaţi sau scrâşnesc, iar sistemul muscular este de obicei stimulat la o acţiune viohntă, aproape frenetică. Însă gesturile unui om în această stare se deosebesc de obicei de zvârcolirile şi zbaterile fără scop ale celui care suferă de o durere năprasnică, întrucât ele reprezintă, mai mult sau mai puţin clar, actul de a lovi un duşman sau de a se lupta cu el.

---

53 Sînt foarte îndatorat d-lui A. H. Garrod de a mă fi informat despre lucrarea d-lui Lorain asupra pulsului,

Toate aceste semne de mânie sunt datorate probabil în bună parte, iar altele, după cât se pare, exclusiv acţiunii directe a organelor de simţ excitate. Animale de toate speciile, precum şi strămoşii acestora, şi-au folosit, fiind atacaţi sau ameninţaţi de către un duşman, toată puterea în luptă şi apărare. Numai atunci când un animal acţionează în acest fel ori are intenţia sau cel puţin dorinţa de a ataca un duşman, se poate spune că el este furios. Probabil că s-a dobândit astfel un obicei ereditar de Dorturi musculare asociate cu mânia, ceea ce influenţează direct sau indirect diferite organe în aproape acelaşi fel ca şi o mare suferinţă corporală.

Fără îndoială că inima va fi de asemenea direct influenţată; ea va fi însă, după toate probabilităţile, influenţată prin obişnuinţă; cu atât mai mult cu cât nu este sub controlul voinţei. Ştim că, orice efort puternic pe care îl facem în mod voit influenţează inima după principii mecanice şi alte principii, pe care nu este nevoie să le examinam aici; şi s-a arătat în primul capitol că forţa nervoasă se scurge cu uşurinţă prin căile folosite de obicei – prin nervii mişcării voluntare

sau involuntare se arată aici marea deosebire de viteză şi alte caractere faţă de aceeaşi femeie în stare normală.

şi prin cei senzitivi. Astfel, nu efort chiar moderat va tinde să acţioneze asupra inimii; şi în baza principiului asociaţiei, din care s-au dat atâtea exemple, putem fi aproape siguri că orice senzaţie sau emoţie, cum sunt durerea mare sau furia, care de obicei au dus la intense acţiuni musculare, va influenţa imediat scurgerea forţei nervoase spre inimă, cu toate că în acel moment poate să nu existe vreun efort muscular.

După cum am spus, inima este cu atât mai uşor influenţată prin asociaţii obişnuite, cu cât nu este sub controlul voinţei. Atunci când cineva este moderat de supărat sau chiar când este furios, el îşi poate controla mişcările corpului, însă nu-şi poate împiedica inima să bată repede. Coşul pieptului se va ridica poate de câteva ori, nările de-abia vor palpita, întrucât mişcările respiratorii sunt numai parţial voluntare1. La fel, acei muşchi faciali care sunt cel mai puţin ascultători faţă de voinţă vor trăda uneori numai ei o

emoţie uşoară şi trecătoare. Glandele de asemenea sunt complet independente de voinţă, şi un om având o mare mâhnire îşi va putea controla trăsăturile feţei, însă nu va putea întotdeauna opri lacrimile să-i umple ochii. Dacă unui om înfometat i se aşază o mâncare ispititoare în faţă, el poate să nu-şi arate foamea prin vreun gest exterior, însă nu poate opri secreţia salivei.

Într-un acces de bucurie sau de plăcere vie, există o tendinţă puternică de a executa diferite mişcări fără rost şi de a secate diverse sunete. Vedem aceasta la copiii noştri, la râsul lor puternic, la baterea din palme şi la săriturile de bucurie; la săriturile şi lătratul unui câine, când pleacăla plimbare cu stăpânul lui; la zbenguirile calului, când este lăsat liber într-un câmp deschis. Bucuria accelerează circulaţia şi stimulează creierul, care la rândul său reacţionează asupra întregului corp. Mişcările fără scop de mai sus şi acţiunea sporită a inimii pot fi atribuite mai ales stării de excitare a organelor de simţ[54] şi, după cum insistă dl. IIerbert

54 Cil dc intens excită bucuria creierul și cum reacționează creierul asupra corpului sc vede bine din cazul rar dc intoxicație psihică. Dr. J. Crichton Browne („Medical Mirror”, 1865) înregistrează cazul unui tînăr

Spencer, revărsării rezultate ca urmare a forţei nervoase nedirijate. Trebuie notat că anticiparea unei plăceri şi nu plăcerea însăşi este mai ales cea care duce la mişcări fără scop şi extravagante ale corpului, şi la scoaterea de diverse sunete. Vedem aceasta la copiii noştri când ei se aşteaptă la vreo mare plăcere Fau la ceva bun de mâncare, iar câinii care se zbenguie la vederea unei farfurii cu mâncare, când o capătă, nu îşi arată bucuria prin vreun semn exterior, nici chiar dând din coadă. De asemenea, la animalele de toate speciile, dobândirea aproape a tuturor plăcerilor, cu excepţia celor de căldură şi odihnă, este asociată, şi a fost asociată timp îndelungat, cu mişcări active, ca la căutarea sau vânarea hranei sau la jocurile lor nupţiale. De altfel, simplul efort muscular, după un repaus sau o izolare îndelungate, este prin el însuşi o plăcere, după cum o resimţim noi înşine şi după cum vedem la jocul animalelor tinere. De aceea, numai pe baza acestui din urmăprincipiu ne-am putea

---

cu un temperament foarte nervos, care, aflind dintr-o telegramă că i s-a donat o avere, mai Înlii a devenit palid, apoi s-a Înveselit, manifestîndcea mai bună dispoziție, Insă s-a Înroșit; apoi a devenit foarte neliniștit. S-a dus pc urmă să se plimbe cu un prieten, pentru a se liniști, dar

eventual aştepta ca plăcerea intensă să se manifeste invers, prin mişcări musculare.

s-a întors clătinându-se pe picioare, riz. ind zgomotos, fiind iritabil, vorbind fără încetare şi cântând tare pe stradă. S-a stabilit cu certitudine că nu se atinsese de nicio băutură alcoolică, cu toate că toată lumea credea că era beat. După câtva timp a vomitat, iar conţinutul pe jumătate digerat al stomacului său a fost examinat, nedescoperindu-se niciun miros de alcool. El a dormit apoi dus, şi când s-a deşteptat era bine, afară numai că avea dureri de cap, greaţă şi se simţea sleit de puteri.

La toate sau la aproape toate animalele, chiar şi la păsări, spaima face ca corpul să tremure. Pielea devine palidă, apare transpiraţia şi părul se zbâileşte. Secreţiile tubului digestiv şi ale rinichilor sporesc şi sunt evacuate în mod involuntar, datorită, după cum se ştie, relaxării muşchilor sfincterului în cazul omului şi, aşa cum am văzut, la vite, câini, pisici şi maimuţe. Respiraţia este grăbită. Inima bate repede, sălbatic şi violent; este însă îndoielnic dacă ea pompează sângele mai eficient prin corp, deoarece suprafaţa corpului

pare lipsită de sânge şi curând forţa muşchilor slăbeşte. Am simţit prin şa, la un cal speriat, bătăile inimii atât de clar, încât i le-aş fi putut număra. Facultăţile mintale sunt foarte tulburate. Curând urmează o completă istovire şi chiar leşin. Un canar înspăimântat a fost văzut nu numai că tremură şi că albeşte la baza ciocului, dar şi că leşină11; de asemenea, am prins odată un măcăleandru într-o odaie, care a leşinat atât de adânc, încât câtva timp l-am crezut mort.

Majoritatea acestor simptome sunt probabil rezultatul direct, independent de obişnuinţă, al stării tulburate a organelor de simţ; este însă îndoielnic dacă se poate explica în întregime astfel. Atunci când un animal este alarmat, el stă întotdeauna o clipă nemişcat, pentru a-şi concentra simţurile şi a determina sursa pericolului, iar uneori pentru a nu fi descoperit. Goana impetuoasă urmează curând fără menajarea forţei, ca şi în luptă, iar animalul îşi continuă goana, atâta timp cât durează pericolul, până ce epuizat complet, cu respiraţia şi circulaţia slăbite, cu toţi muşchii tremurând şi transpirând abundent,

este în imposibilitate de a mai fugi. Pare deci oarecum probabil ca principiul obiceiului asociat să poată explica, sau cel puţin spori, unele din simptomele caracteristice ale spaimei extreme, amintite mai sus.

Faptul că principiul obiceiului asociat a jucat un rol important în determinarea mişcărilor expresive ale diverselor emoţii şi senzaţii puternice de mai sus poate fi dedus mai întâi din examinarea unor alte emoţii puternice, care de obicei nu necesită pentru potolirea sau satisfacerea lor vreo mişcare voluntară, şi în al doilea rând din contrastul, în natură, dintre aşa-zisele stări de excitare şi de depresiune a minţii. Nicio emoţie nu este mai puternică decât dragostea maternă, însă o mamă poate resimţi dragostea cea mai profundă pentru copilul ei nea jutorat şi totuşi să nu o arate prin vreun semn exterior sau numai prin uşoare mişcări de mângâiere, cu un surâs blând şi cu ochi afectuoşi. Să-i vatăme cineva însă; intenţionat copilul, şi atunci să vezi schimbare! Cum se ridică, eu un aspect ameninţător, cum îi strălucesc ochii şi i se înroşeşte faţa, cum îi palpită pieptul, cum i se dilată nările şi cum îi bate inima, deoarece nu dragostea

maternă, ci mânia, a declanşat acţiunea. Dragostea între sexele opuse este cu totul diferită de dragostea maternă; când îndrăgostit îi se întâlnesc, ştim că inima le bate repede, respiraţia le e accelerată şi obrajii li se îmbujorează, deoarece această dragoste nu este inactivă, ca cea a mamei pentru pruncul ei.

Un om poate avea mintea plină de cea mai neagră ură sau bănuială sau roasă de invidie şi gelozie, însă, întrucât aceste simţăminte nu duc imediat la acţiune şi deoarece de obicei durează câtva timp, ele nu se manifestă prin vreun semn exterior, afară numai că în această stare cu siguranţă că nu pare vesel şi bine dispus. Dacă de fapt aceste sentimente izbucnesc în acţiuni evidente, mânia le ia locul şi se va manifesta în mod clar. Pictorii aproape că nu pot reda bănuiala, gelozia, invidia etc.

decât cu ajutorul accesoriilor care evocă povestirea, iar poeţii folosesc asemenea expresii vagi şi imaginative ca „gelozia cu ochi verzi”. Spencer descrie bănuiala drept „josnică, urâtă şi necruţătoare, privind totul pieziş, pe sub sprâncene” etc. Shakespeare vorbeşte despre invidie ca „având faţa

descărnată în aspectul ei dezgustător”; într-un alt loc: „nicio neagră invidie nu îmi va săpa groapa”; şi de asemenea: „la adăpost de ameninţarea palidei invidii”.

Emoţiile şi senzaţiile au fost adesea caracterizate drept stimulante şi deprimante. Atunci când toate organele corpului şi ale minţii – ale mişcărilor voluntare şi involuntare, ale percepţiei, senzaţiei, gândirii etc. – îşi exercită funcţiunile mai energic şi mai rapid decât în mod obişnuit, se poate spune că un om este excitat, iar într-o stare contrarie, că e deprimat. Mânia şi bucuria sunt primele emoţii stimulante şi duc în mod natural, mai ales prima, la mişcări energice, care reacţionează asupra inimii, iar aceasta la rândul ei asupra creierului. Un medic mi-a indicat, cândva, ca dovadă a influenţei stimulatoare a mâniei, că, atunci când cineva este excesiv de surmenat, va inventa uneori jigniri imaginare şi-şi va provoca inconştient un acces de mânie cu scopul de a-şi reface forţele. După ce am auzit această observaţie, am constatat ocazional exactitatea ei.

Alte stări psihice par la început excitante, însă curând devin extrem de deprimante. Atunci când o

mamă îşi pierde brusc copilul, ea îşi iese uneori din minţi de durere şi trebuie considerată ca fiind într-o stare de excitare; ea se plimbă încoace şi încolo în mod dezordonat, îşi rupe părul sau hainele de pe ea şi îşi frânge mâinile. Ultima acţiune se explică probabil pe baza principiului antitezei, trădând un sentiment interior de neajutorare, că nu mai este nimic de făcut. Celelalte mişcări dezordonate şi violente pot fi explicate parţial prin uşurarea resimţită în urma efortului muscular, iar parţial prin revărsarea nedirijată a forţei nervoase provenite de la organele de simţ excitate. Însă, sub influenţa pierderii bruşte a unei persoane iubite, unul din primele şi cele mai obişnuite gânduri care îşi face loc este că s-ar fi putut face ceva mai mult pentru a salva pe cel pierdut. Un excelent observatoria, descriind comportarea unei fete la moartea subită a tatălui ei, arată că „ea se plimba prin casă frângându-şi mâinile ca o fiinţă dementă, spunând că era greşeala ei”, că „nu ar fi trebuit să-l părăsească”, că „dacă l-aş fi vegheat numai” etc. Cu asemenea idei în minte se poate naşte, pe baza principiului obişnuinţei asociate, cea mai

puternică tendinţă către o acţiune energică de un fel oarecare.

De îndată ce acel care suferă este pe deplin conştient că nu se mai poate face nimic, desperarea şi mâhnirea profundă iau locul durerii desperate. Cel care suferă şade nemişcat sau se leagănă liniştit încoace şi încolo, circulaţia i se încetineşte, respiraţia îi este aproape uitată şi oftează adânc. Toate acestea reacţionează asupra creierului; curând urmează starea de prostraţie, cu muşchii sleiţi şi cu ochii fără viaţă. Întrucât obişnuinţa asociată nu-l mai îndeamnă la acţiune pe cel care suferă, el este îmboldit de prietenii săi să facă un efort de voinţă şi să nu se lase în voia durerii, tăcut şi nemişcat. Efortul stimulează inima, şi aceasta reacţionează asupra creierului, ajutând mintea să suporte greaua sarcină.

Dacă este violentă, durerea produce o deprimare extremă sau prostraţie. La început, durerea este însă un stimulent şi incită la acţiune, după cum vedem atunci când lovim un cal cu biciul sau în cazul torturilor aplicate în alte ţări boilor de povară extenuaţi, pentru a-i stârni la eforturi reînnoite. Frica

este de asemenea cea mai deprimantă din toate emoţiile, deoarece ea determină o epuizare totală şi neputincioasă, ca urmare şi în asociaţie cu încercările cele mai violente şi prelungite de a scăpa de pericol, chiar dacă de fapt asemenea încercări nici nu au fost făcute. Totuşi, chiar frica extremă acţionează adesea la început ca un puternic stimulent. Un om sau un animal ajuns prin teroare la desperare este înzestrat cu o putere uimitoare, fiind, după cum se ştie, periculos în cel mai înalt grad.

În general, putem conchide că principiul acţiunii directe a organelor de simţ asupra corpului, datorită constituţiei sistemului nervos şi de la început independent de voinţă, a avut o mare influenţă în determinarea multor expresii. Exemple bune constituie tremuratul muşchilor, transpiraţia, secreţiile modificate ale tubului digestiv şi ale glandelor, sub influenţa diverselor emoţii şi senzaţii. Acest fel de emoţii sunt însă adesea combinate cu altele, care decurg din primul nostru principiu, anume că acţiuni care adesea au fost direct sau indirect folositoare, în anumite stări psihice, pentru a satisface

sau linişti anumite senzaţii, dorinţi etc., mai sunt încă executate în împrejurări analoge, din simplă obişnuinţă, cu toate că nu mai sunt de niciun folos. Combinaţii de acest fel apar, cel puţin parţial, la gesturile desperate de mânie, în zvârcolirile durerii extreme sau poate la acţiunea sporită a inimii şi a organelor de respiraţie. Chiar când acestea sau alte emoţii sau senzaţii sunt provocate în mod foarte slab, va exista totuşi o tendinţă către acţiuni similare datorită forţei obişnuinţei îndelung asociată; iar acele acţiuni care sunt cel mai puţin sub controlul voinţei vor fi în general păstrate cel mai mult. Cel de-al doilea principiu al nostru, al antitezei, a intrat de asemenea uneori în acţiune.

În sfârşit, atât de multe mişcări expresive pot fi explicate, după cum sper că se va vedea în acest volum, pe baza celor trei principii discutate mai sus, încât putem spera să le aplicăm ulterior pe toate astfel sau pe baza unor principii foarte asemănătoare. Uneori însă este imposibil să decidem cită greutate trebuie atribuită, în fiecare caz particular, unuia sau altuia din principiile noastre; şi foarte multe puncte

din teoria expresiei rămân astfel nelămurite.

CAPITOLUL AL IV-LEAI

MIJLOACE DE EXPRESIE LA ANIMALE

Emiterea de sunete – Sunete vocale – Sunete altfel produse – Ridicarea apendicilor dermali ai părului, penelor ele. sub influenţa emoţiilor de mânie şi spaimă – Tragerea înapoi a urechilor ca pregătire de luptă şi ca expresie a minici – Ciulirea urechilor şi ridicarea capului în seinn de atenţie.

În capitolul de faţă şi în cel următor voi descrie mişcările expresive, în diferite stări psihice ale câtorva animale binecunoscute, dar numai cu detalii suficiente pentru ilustrarea subiectului nostru. Înainte însă de a le examina în succesiunea respectivă, vom evita o repetare inutilă, discutând anumite mijloace de exprimare comune majorităţii lor.

Emiterea de sunete.

— La multe specii de animale, inclusiv omul, organele vocale sunt eficace în cel mai înalt grad ca mijloc de exprimare. Am văzut în capitolul precedent că, atunci când sistemul senzorial este puternic excitat, muşchii corpului, în general, sunt puşi într-o

foarte intensă activitate; ca urmare, se emit sunete puternice, oricât de tăcut ar fi în general animalul, cu toate că sunetele nu sunt poate de niciun folos. Cred, de exemplu, că iepurii de câmp şi de vizuină nu-şi folosesc niciodată organele vocale decât în stare de suferinţă extremă, ca atunci când un iepure de câmp rănit este ucis de vânător sau când un iepure de vizuină tânăr este prins de o nevăstuică. Bovinele şi caii suportă dureri mari în tăcere, însă, când durerea este excesivă, mai ales când este însoţită de spaimă, ci emit sunete îngrozitoare. În Pampas este recunoscut adesea mugetul de agonie al bovinelor atunci când sunt prinse cu lăstui şi li se taie tendonul genunchiului. Se zice că, atunci când sunt atacaţi de lupi, caii Cmit ţipete caracteristice de deznădejde.

Contracţii involuntare şi inutile ale muşchilor pieptului şi ale glotci, provocate în felul de mai sus, au dat poate naştere la început la emiterea de sunete vocale. Vocea este larg folosită acum de multe animale pentru diverse scopuri, şi obişnuinţa pare să fi jucat un rol important la folosirea ei în alte împrejurări. Naturaliştii au remarcat pe drept cuvânt, cred, că, din

faptul că îşi folosesc în mod obişnuit organele vocale ca mijloc de intercomunicaţie, animalele sociale le folosesc cu alte ocazii mult mai frecvent decât alte animale. Există însă excepţii bine conturate de la această regulă, ca, de exemplu, la iepurele de vizuină. Principiul asociaţiei, a cărei putere este atât de largă, a jucat, de asemenea, rolul său, de unde urmează că vocea, prin faptul că a fost folosită în mod obişnuit, în anumite condiţii care produc plăcere, durere, mânie etc., a fost folosită ori de câte ori aceleaşi senzaţii sau emoţii erau provocate în condiţii cu totul diferite sau într-o măsură mai mică.

Sexele multor animale se cheamă necontenit între ele în decursul perioadei de reproducere, iar în mai multe cazuri masculul se străduieşte să incinte sau să excite femela în acest fel. De fapt, această (chemare) pare să fi fost folosirea iniţială şi mijlocul de dezvoltare a vocii, după cum am încercat să arăt în lucrarea mea *Descendenţa omul/ui*... în acest fel, folosirea organelor vocale trebuie să fi devenit asociată cu anticiparea celei mai intense plăceri pe care animalele sunt capabile să o resimtă. Animalele

care trăiesc în societăţi adesea se cheamă între ele când sunt separate şi resimt, evident, multă plăcere când se reîntâlnesc, după cum vedem la un cal la întoarcerea tovarăşului său, după care a nechezat. Mama îşi cheamă neîncetat puii pierduţi, de exemplu, vaca viţelul ei, iar puii multor animale îşi cheamă mamele. Atunci când o turmă de oi este risipită, mamele behăie neîncetat după mieii lor, şi bucuria lor reciprocă la întâlnire este evidentă. Vai de omul care dă peste puii mamiferelor mai mari şi mai sălbatice, dacă acestea aud cumva ţipetele de spaimă ale puilor lor! Mânia duce la efortul violent al tuturor muşchilor, inclusiv cei ai vocii; şi unele animale, când sunt furioase, încearcă să inspire spaimă duşmanilor lor prin forţa şi asprimea vocii, după cum face leul prin răcnet şi câinele prin mârâit. Deduc că scopul lor este să inspire spaimă, deoarece în acelaşi timp leul îşi zbârleşte coama, iar câinele părul de pe spinare, ambii încercând astfel să pară cât mai mari şi mai înfricoşători posibil. Masculii rivali încearcă să se depăşească şi să se provoace reciproc prin vocea lor, ceea ce duce la lupte pe viaţă şi pe moarte. În acest

fel, folosirea vocii trebuie să se fi asociat cu emoţia mâniei, oricum ar fi fost stârnită aceasta. Am văzut de asemenea că durerea intensă, ca şi furia, duce la strigăte violente, iar efortul de a ţipa, prin el însuşi, aduce oarecare alinare; şi în acest fel, folosirea vocii trebuie să fi devenit asociată cu suferinţa de orice natură.

Cauza sunetelor foarte diferite, emise sub impulsul a diferite emoţii şi senzaţii, este foarte obscură. Şi nici regula că ar exista vreo deosebire pronunţată nu este întotdeauna valabilă. De exemplu, la câine lătratul de mânie şi cel de bucurie nu sunt prea diferite, cu toate că ele pot fi distinse. Este puţin probabil că se va da vreodată, o explicaţie precisă cauzei sau a originii fiecărui sunet special sub influenţa diferitelor stări psihice. Ştim că, după ce au fost domesticite, unele animale au dobândit obiceiul de a scoate sunete care nu le erau fireşti h Câinii domestici şi chiar şacalii îmblânziţiau învăţat să latre; or, acest sunet nu este caracteristic nici unei specii a genului, cu excepţia lui *Caniş latrans* din America de Nord, care se pare că latră. Unele rase de porumbei

domestici, de asemenea, au învăţat să gângurească într-un fel nou şi cu totul special.

Caracterul vocii umane sub influenţa a diferite emoţii a fost discutat de dl. Herbert Spencer 2 în interesanta sa lucrare despre muzică. El arată clar că în condiţii diferite vocea se schimbă mult ca putere şi calitate, anume ca rezonanţă şi timbru, înălţime şi intervale. Nimeni nu poate asculta un orator sau un predicator elocvent, sau un om strigând furios la un altul, sau unul care îşi exprimă uimire, fără să fie izbit de adevărul observaţiilor domnului Spencer. Este curios cât de timpuriu în viaţă modulaţia vocii devine expresivă. Am observat clar la unul dintre copiii mai în vârstă de mai puţin de doi ani că sunetul arătând aprobarea era exprimat printr-o uşoară modulaţie puternic accentuată şi că printr-un scâncet caracteristic negarea sa exprima o hotărâre încăpăţânată. Dl. Spencer mai arată că, în toate privinţele de mai sus, vorbirea emotivă este în legătură intensă cu muzica vocală şi, în consecinţă, cu cea instrumentală şi se străduieşte să explice calităţile caracteristice pe baze fiziologice, şi anume în virtutea

„legii generale că un sentiment este un stimulent pentru acţiunea musculară”. Se poate admite că vocea este influenţată prin această lege; această explicaţie îmi pare însă prea generală şi vagă pentru a elucida suficient diversele deosebiri, cu excepţia tăriei glasului, între vorbirea obişnuită şi cea emotivă sau cântatul.

— Vezi dovezi în această privinţă în *The Variation of Animals and Planis under Domeslicalion*, vol. I, p. 27. Despre gângurilul porumbeilor, vol. I, p. 151 şi 155.

[trad. rom., p. 30, 136 şi 137[.

— *Essays*... 1858. *The Origin and I'un trion of Music*, p. 359.

Această observaţie este valabilă dacă admitem că diferitele calităţii ale vocii au luat naştere din vorbire în condiţiile excitării unor sentimente puternice şi că aceste calităţi au fost ulterior transmise muzicii vocale sau dacă admitem, după cum susţin cu, că obiceiul de a produce sunete muzicale s-a dezvoltat, la strămoşii iniţiali ai omului, mai întâi ca un mijloc de curtare, devenind astfel asociat cu cele mai puternice emoţii

de care erau capabili, şi anume dragostea fierbinte, rivalitatea şi triumful. Faptul că unele animale emit sunete muzicale este bine cunoscut oricui, după cum le auzim zilnic în cântecul păsării «]. Un fapt mai remarcabil este că o maimuţă din grupul gibonilor produce o octavă exactă de sunete muzicale, urcând şi coborând scara prin semitonuri, aşa încât această maimuţă „este singurul dintre mamiferele sălbatice despre care se poate spune că poate cânta”[55]. Acest fapt şi analogia cu alte animale m-au făcut să deduc că strămoşii omului produceau probabil santé muzicale înainte de a fi dobândit facultatea vorbirii articulate şi că, în consecinţă, atunci când vocea este folosită sub impulsul vreunei emoţii puternice, ea tinde să adopte, pe baza principiului asociaţiei, un caracter muzical. La unele animale inferioare putem vedea că masculii îşi folosesc vocea pentru a plăcea femelelor şi chiar lor le place propria lor exprimare vocală; de ce însă anumite sunete sunt emise şi de ce tocmai acestea fac plăcere nu se poate explica acum.

Eh te destul de clar că înălţimea vocii are o

55 The Descent of Man, 1870, voi. If, p. 332. [trad.

oarecare legătură cu anumite stări afective. O persoană care se plânge în mod delicat că nu este bine tratată sau că este uşor suferindă vorbeşte aproape întotdeauna cu o voce ascuţită. Atunci când sunt puţin nerăbdători, câinii scot adesea o notă schelălăită, ascuţită, pe nas, care ne dă imediat impresia de tânguială[56]; cât de greu este însă să ştim dacă în acest caz particular sunetul este realmente plângător, sau pare numai aşa, din faptul că am învăţat din experienţă ce înseamnă această notă! Rengger afirmă că maimuţele (*Cebus azarae*) pe care le-a ţinut în captivitate în Paraguay îşi manifestau mirarea printr-un

— Dl. Tylor („Primitive Culture", 1871, vol. I, p. 166), discutând această problemă, se referă la schelălăilul ciinclui.

— *Naturgeschichte der Säugethiere von Paraguay*, 1830, p. 16.

zgomot pe jumătate şuierător şi pe jumătate mârâit; mânia şi nerăbdarea prin repetarea sunetului *nu nu* cu o voce mai joasă, asemănătoare cu guiţatul;

56r om., p. 126J. Cuvintele cilale sint ale profesorului Owen.

iar frica sau durerea prin ţipete ascuţite. Pe de altă parte, la om gemetele profunde şi ţipetele intense şi ascuţite exprimă de asemenea o durere grozavă. Râsul poate avea o tonalitate joasă sau înaltă, aşa încât la persoane adulte, după cum Haller a remarcat de multă vreme 6, sunetul ia caracterul vocalelor (aşa cum se pronunţă în limba germană) şi *A*, în vreme ce la copii şi femei ia mai degrabă caracterul de *E* şi *I*; după cum a arătat Helmholtz, aceste din urmă sunete-vocale au, natural, o tonalitate mai ridicată decât primele; totuşi, ambele tonalităţi ale râsului exprimă în aceeaşi măsură bucuria sau amuzamentul.

Examinarea modului prin care sunetele vocale exprimă emoţia ne face, fireşte, să cercetăm cauza a ceea ce în muzică este denumit „expresie”. Asupra acestui punct, dl. Litchfield, care s-a ocupat timp îndelungat de problemele muzicii, a avut amabilitatea să-mi comunice următoarele observaţii: „Problema care este esenţa «expresiei» muzicale implică un număr de puncte obscure, care, pe cât îmi dau seama, sunt încă enigme nerezolvate. Totuşi, până la un anumit punct, orice lege care se constată ca fiind

valabilă la exprimarea emoţiilor prin simple sunete trebuie să se aplice şi la un mod de exprimare mai dezvoltat, anume cântecul, care trebuie considerat ca prototipul oricărei muzici. O mare parte a efectului emotiv al unui cântec depinde de caracterul acţiunii prin care sunetele sunt produse. De exemplu, la cântece care exprimă o pasiune de mare intensitate, adesea efectul depinde mai ales de exprimarea viguroasă a unuia sau a doua pasaje care cer un mare efort de forţă vocală; se va remarca adesea că un asemenea cântec nu va reuşi să obţină efectul lui specific atunci când este cântat de o voce având forţă şi extindere suficientă pentru a reda pasajele caracteristice fără mult efort. Acesta este, fără îndoială, secretul pierderii efectului, produs atât de des prin transpunerea unui cântec dintr-o cheie într-alta. Se vede astfel că efectul nu depinde numai de sunetele înseşi, ci de asemenea de natura acţiunii care produce sunetele. De fapt, este evident că, ori de câte ori ne dăm seama că «expresia» unui cântec se datorează vitezei sau încetinelii mişcării – caracterul curgător, tăria exprimării şi aşa mai departe –,

interpretăm acţiunile musculare care produc sunetul, la fel cum interpretăm acţiunea musculară în general. Aceasta lasă însă neexplicat efectul mai subtil şi mai specific pe care îl numim expresia *muzicală* a cântecului – încântarea redată prin melodia lui sau chiar prin sunetele separate care constituie melodia. Acesta este un efect care nu se poate defini prin vorbire, unul pe care, după câte îmi dau seama, nimeni nu a putut să-l analizeze şi pe care speculaţia ingenioasă a domnului Herbert Spencer asupra originii muzicii l-a lăsat complet neexplicat, întrucât este sigur că efectul *melodic* al unei serii de sunete nu depinde câtuşi de puţin de puterea sau de dulceaţa lor sau de intensitatea lor *absolută*. O melodie este întotdeauna aceeaşi, chiar dacă este cântată tare sau încet de un copil sau de un adult, de un flaut sau de un trombon. Efectul pur muzical al oricărui sunet depinde de locul lui în ceea ce se numeşte din punct de vedere tehnic o „gamă”, acelaşi sunet producând efecte absolut diferite asupra urechii, după cum este auzit în legătură cu o serie sau alta de sunete.

De această asociaţie *relativă* a sunetelor depind

efectele esenţialmente caracteristice, care sunt rezumate prin cuvintele «expresivitate muzicală». De ce însă anumite asociaţii de sunete au anume efecte este o problemă care încă aşteaptă rezolvarea. De fapt, aceste efecte trebuie, într-un fel sau altul, să fie în legătură cu binecunoscutele raporturi aritmetice dintre viteza vibraţiilor sunetelor care formează o gamă muzicală. Şi este posibil, aceasta constituind însă o simplă presupunere, ca uşurinţa mecanică, mai mare sau mai mică, cu care aparatul vibrator al laringelui uman trece de la o stare de vibraţie la o alta să fi constituit o cauză iniţială a plăcerii, mai mare sau mai mică, produsă de diferite secvenţe de sunete”.

Făcând însă abstracţie de aceste chestiuni complexe şi limitându-ne la sunetele mai simple, putem vedea cel puţin uncie motive datorită cărora anumite feluri de sunete se asociază cu anumite stări psihice. Un ţipăt, de exemplu, emis de un animal tânăr sau de unul dintre membrii unei comunităţi, ca o chemare în ajutor, va fi, fireşte, puternic, prelungit şi ascuţit, aşa încât să fie auzit de la distanţă, întrucât Helmhcitz a arătat că, datorită formei cavităţii interne

a urechii umane şi capacităţii respective de rezonanţă, notele înalte produc o impresie deosebit de puternică. Atunci când masculii emit sunete pentru a plăcea femelelor, ei vor folosi fireşte pe cele care sunt dulci pentru urechile speciei; şi se pare că adesea aceleaşi sunete sunt plăcute unor animale foarte diferite datorită asemănării sistemelor lor nervoase, tot aşa după cum ne dăm noi înşine seama că resimţim plăcere la cântatul păsărilor şi chiar la ţârâitul anumitor broaşte arboricole. Pe de altă parte, sunetele produse pentru a inspira spaimă vreunui duşman vor fi, natural, aspre sau neplăcute.

Este îndoielnic dacă principiul antitezei a intrat în joc în cazul sunetelor, după cum ar fi fost poate de aşteptat. Sunetele întrerupte produse prin râs şi chicotit de către om şi de diferite specii de maimuţe, atunci când sunt mulţumite, sunt foarte diferite de ţipetele prelungite când aceste animale sunt deznădăjduite. Grohăitul profund de satisfacţie emis de porc atunci când este mulţumit de hrana sa este cu totul diferit de guiţatul aspru de durere sau de spaimă. Însă, după cum am remarcat ceva mai sus, la

câine lătratul de mânie şi cel de bucurie se exprimă prin sunete care nu sunt câtuşi de puţin în opoziţie unul faţă de altul; acelaşi lucru se constată şi în alte câteva cazuri.

Mai există şi un alt punct obscur şi anume dacă sunetele care sunt produse sub impulsul a diferite stări psihice determină forma gurii sau dacă forma acesteia este determinată de cauze independente, sunetul fiind astfel modificat. Atunci când copiii mici ţipă, ei îşi deschid gura larg, ceea ce este fără îndoială necesar pentru a emite întregul volum al sunetului; însă atunci gura ia, dintr-o cauză cu totul distinctă, o formă aproape patrulaterală, depinzând, după cum se va explica ulterior, de închiderea fermă a pleoapelor şi de ridicarea buzei superioare. Nu pot să afirm în ce măsură această formă pătrată a gurii modifică sunetul de tânguire sau de ţipăt; ştim însă din cercetările lui Helmholtz şi ale altora că forma cavităţii bucale şi a buzelor determină natura şi intensitatea sunetelor vocale care sunt produse.

Într-un alt capitol se va arăta că, sub impulsul sentimentului de dispreţ sau dezgust, există o

tendinţă, din motive de înţeles, de a-şi umfla gura sau nările, ceea ce produce sunete ca *phu* sau *pe*. Atunci când cineva este surprins sau brusc uimit, există o tendinţă instantanee, de asemenea dintr-o cauză de înţeles, anume de a se pregăti pentru un efort prelungit, de a deschide gura larg, ca pentru o inspiraţie lucrare profunda raportul dintre forma cavităţii gurii şi producerea de sunete-vocale.

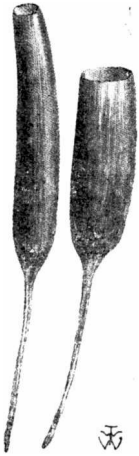

Fig. 11. – Ţepi producă lori de sunete, din coada unui porc spinos.

profundă şi grăbită. Atunci când vine următoarea expiraţie completă, gura se închide puţin, iar buzele, din cauze care vor fi discutate ulterior, sunt puţin ţuguiate şi această formă a gurii, dacă vocea este cât

de cât emisă, produce, după Helmholtz, sunetul vocalei o. Un sunet profund de *oh*! prelungit poate fi auzit cu siguranţă de la o mulţime de persoane, imediat după ce au asistat la un spectacol uimitor. Dacă, pe lângă surpriză, se simte durere, există o tendinţă de a contracta toţi muşchii corpului, inclusiv cei ai feţei, şi atunci buzele vor fi trase înapoi, ceea ce explică poate faptul că sunetul devine mai ascuţit, luând caracterul de al său *ah*! Întrucât frica face ca toţi muşchii corpului să tremure, natural că vocea va deveni tremurată şi în acelaşi timp răguşită din cauza uscăciunii gurii, datorită faptului că glandele salivare nu mai activează. Nu se poate explica de ce râsul omului şi chieotitul maimuţelor constau dintr-o repetare rapidă a unui sunet. În timpul emiterii acestor sunete, gura este alungită transversal, pentru că sunt trase înapoi şi în sus colţurile gurii; într-un capitol viitor se va încerca să se dea o explicaţie acestui fapt. Întregul subiect al deosebirilor dintre sunetele produse sub influenţa a diferite stări psihice este însă atât de obscur, încât nu am reuşit să arunc decât prea puţină lumină asupra lui, iar observaţiile

pe care le-am făcut nu sunt decât de mică importanţă.

Toate» sunetele observate până acum depind de organele respiratorii; sunetele produse prin mijloace complet diferite au de asemenea expresivitate. Iepurii de vizuină lovesc zgomotos solul cu picioarele, ca un semnal pentru camarazii lor; şi dacă un om ştie să redea acest sunet cum trebuie, poate auzi, pe o seară liniştită, iepurii răspunzându-i din toate părţile, de jur-împrejur. Ateste animale, precum şi alte câteva, lovesc de asemenea solul cu picioarele atunci când se înfurie. Porcii spinoşi zornăie din ţepi şi vibrează din coadă când sunt furioşi; unul dintre ei s-a comportat aşa când un şarpe viu a fost introdus în cuşca sa. Ţepii de pe coadă sunt foarte diferiţi de cei de pe corp: scurţi, goi în interior, subţiri ca un rahis de gâscă, cu capetele trunchiate transversal, aşa încât sunt deschişi: ei sunt susţinuţi de pedunculi lungi, subţiri şi elastici. Or, când coada este scuturată repede, aceste rahisuri goale se lovesc între ele şi produc – după cum am auzit, fiind de faţă şi Bartlett – un sunet caracteristic, neîntrerupt. Cred că putem înţelege de ce porcii spinoşi au fost prevăzuţi, prin modificarea

ţepilor lor de protecţie, cu acest instrument special, producător de sunete. Ei sunt animale nocturne şi, iacă adulmecă sau aud vreun animal de pradă dând târcoale, le este de mare folos, pe întuneric, să-şi prevină duşmanii de ceea ce sunt şi că sunt dotaţi-cu ţepi periculoşi. Astfel scapă de a fi atacaţi. Pot adăuga că ei sunt pe deplin conştienţi de puterea armelor lor, căci, atunci când sunt furioşi, atacă de-a-ndăratelea cu ţepii ridicaţi şi totuşi aplecaţi spre spate.

În decursul jocului lor nupţial, multe păsări produc sunete variate cu ajutorul unor pene special adaptate. Atunci când sunt excitate, berzele clămpănesc puternic cu ciocul. Unii şerpi produc un scârţâit sau zornăit. Multe insecte ţârâie frecându-şi părţile special modificate ale tegumentelor lor dure, în general, acest ţârâit serveşte ca o încântare sau chemare sexuală; ea este însă de asemenea folosită pentru a exprima diferite emoţii[57]. Toţi cei care s-au ocupat de albine ştiu că bâzâitul lor se schimbă când sunt furioase, ceea ce serveşte ca un avertisment că există pericolul de a fi înţepaţi. Am făcut aceste câteva

57 Am dat detalii asupra acestui subiecl In lucrarea

observaţii pentru că unii autori au insistat atât de mult asupra organelor vocale şi respiratorii, ca şi când ar fi fost special adaptate pentru expresie, şi deoarece este recomandabil de a arăta că sunetele produse în alt fel servesc tot atât de bine în acelaşi scop.

Zbârlirea apendicilor dermici.

— Aproape nicio mişcare expresivă nu este atât de generală ca zbârlirea involuntară a părului, penelor şi ridicarea involuntară a altor apendici dermici, deoarece aceste mişcări sunt comune tuturor celor trei mari clase de vertebrate. Aceşti apendici se ridică la provocarea furiei sau a spaimei, mai ales când aceste emoţii sunt combinate sau se succedă repede. Acţiunea aceasta serveşte pentru a face ca animalul să pară mai mare şi mai înfricoşător pentru duşmanii sau rivalii săi şi în general ea este însoţită de diferite mişcări voluntare, adaptate la acelaşi scop, şi de emiterea de sunete sălbatice. Dl. Bartlett, care are o experienţă atât de vastă cu animale de toate speciile, nu se îndoieşte că aşa se întâmplă; este însă o altă chestiune, şi anume dacă capacitatea de zbârlire a fost iniţial dobândită în acest scop special.

Voi da mai întâi un număr considerabil de fapte, arătând cât de generală este această acţiune la mamifere, păsări şi reptile, păstrând ce am de spus în legătură cu omul pentru un capitol viitor. Dl. Sutton, un custode destoinic al grădinii zoologice, a observat cu grijă, pentru mine, cimpanzeul şi orangutanul; el afirmă că, atunci când sunt speriaţi brusc, ca de o furtună, sau când sunt înfuriaţi, ca după o sâcâială, părul li se zbârleşte. Am văzut un cimpanzeu care se alarmase la vederea omului care căra cărbunii, şi părul i s-a zbârlit pe tot corpul; el executa mici sărituri înainte, ca pentru a ataca omul, fără vreo intenţie de a o face, însă în speranţa, după cum a observat custodele, de a-l speria. Atunci când este speriată, gorila, după cum o descrie dl. Ford are creasta sa de păr „zbârlită şi proeminând înainte, nările dilatate şi buza inferioară lăsată în jos, emiţând în acelaşi timp ţipătul ei caracteristic, destinat, se pare, să-şi înfricoşeze adversarii”. Am văzut la pavianul *Anubis*, când acesta era furios, părul zbârlindu-i-se de-a lungul spatelui, de la gât la şale, nu însă pe crupă sau pe alte părţi ale corpului. Am introdus un şarpe împăiat în

cuşca maimuţelor, şi imediat la mai multe specii părul s-a zbârlit, mai ales pe coadă, după cum am observat în mod special la *Gercopitheeus nictitans*. Brehm afirmă[58] că, atunci când *Midas oedipus* (aparţinând grupului de maimuţe americane) este excitat, i se zbârleşte coama pentru ca – adaugă el – să se facă pe cât de fioros posibil.

La carnivore, zbârlirea părului pare să fie aproape generală, adesea întovărăşită de mişcări ameninţătoare ca descoperirea dinţilor şi emiterea de mârâituri sălbatice. La *Herpestes* am văzut părul complet zbârlit pe aproape tot corpul, inclusiv coada, iar creasta dorsală este bătător la ochi de zbârlită la *Hyaena* şi *Proteles*. Leului înfuriat i se zbârleşte coama. Zbârlirea părului de-a lungul gâtului şi spatelui la câine şi pe tot corpul la pisică, dar mai ales pe coadă, este familiară tuturor. Se pare că la pisică aceasta se întâmplă numai sub influenţa fricii, la câine sub imperiul furiei şi al

— După cum este citai de Huxicy, *Ei idence as lo Man*'s *Place în Naiure*, 1863, p. 52.

58r om., p. 231 --- 2391.

— *Jllust, Tliirrlehen*, 186 – 1, vol. T, p. 130.

fricii, dar, în măsura în care am observat, nu al fricii umile, ca atunci când un câine e pe cale de aţi biciuit de un paznic de vânătoare aspru. Totuşi, dacă un câine arată că e gata să lupte, după cum se întâmplă uneori, părul i se zbârleşte pe loc. Am observat adesea că părul unui câine este în mod special susceptibil să se zbârlească dacă e pe jumătate furios şi pe jumătate speriat, ca atunci când priveşte un obiect oarecare, care nu se vede decât nedistinct în amurg.

Un medic veterinar m-a asigurat că a văzut adesea părul zbârlit la cai şi bovine pe care le operase şi pe care urma să le opereze din nou. Atunci când am arătat un

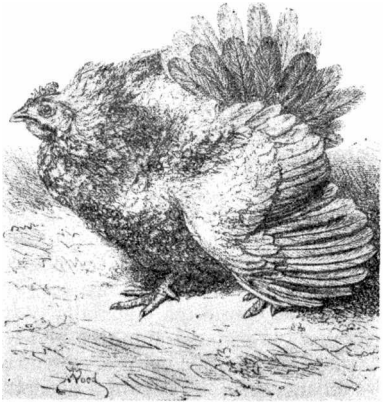

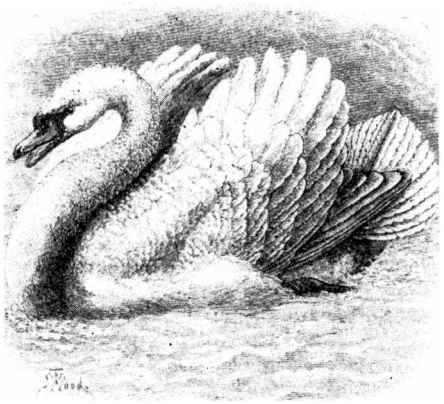

Fig. 12. – Găină alungind un câine de la puii ci (desenat după natură de dl. Wood).

Fig. 13. – Lebădă alungind un intrus (desenat după natură de dl. Wood).

şarpe împăiat unui pecari, părul de pe spinare i s-a zbârlit în mod uimitor; la fel este şi cu mistreţul când este înfuriat. Un elan care a împuns de moarte cu coarnele pe un om în Statele Unite este descris ca agitându-şi mai întâi coarnele, mugind de furie şi lovind solul cu picioarele; „în cele din urmă, părul i s-a văzut ridicându-se şi zbârlindu-se complet”; apoi s-a aruncat înainte la atac11. Părul se zbârleşte de asemenea la capre şi, după cum am aflat de la dl. Blyth, la unele antilope indiene. Am văzut, de asemenea părul zbârlindu-se la un furnicar păros şi la rozătorul *Agouli*. Unei femele de liliac12, care îşi creştea puii în captivitate, i se zbârlea părul pe spate când cineva se uita în cuşcă şi muşca cu ferocitate degetele care se introduceau [acolo]”.

Păsări aparţinând tuturor ordinelor principale îşi zbârlesc penele atunci când sunt furioase sau speriate. Oricine trebuie să fi văzut doi cocoşi, chiar

foarte tineri, pregătindu-se de luptă cu guleraşul zbârlit; şi aceste pene nici nu pot servi, când sunt zbârlite, ca mijloc de apărare, întrucât proprietarii cocoşilor de luptă au aflat din experienţă că este folositor să-i tundă. Masculul fluierarului (*Machetes pugnax*) de asemenea îşi zbârleşte guleraşul de pene atunci când se luptă. Când un câine se apropie

11 Onorabilul.1. C. aton. Ollawa. „Acad. of N-ai. Sciences", mai 1868, p. 36 şi 40. l'enini *Capra argagrus „1. and* and Waler", 1867, p. 37.

12 „Land and Water", 20 iulie 1867, p. 659.

de o găină comună cu puii ei, ea îşi desface aripile, îşi ridică coada, îşi zbârleşte toate penele şi, cu înfăţişarea cât mai feroce, se repede la intrus. Coada nu este ţinută întotdeauna în exact aceeaşi poziţie; uneori este atât de zbârlită, ca în desenul alăturat, încât aproape că atinge spatele. Când sunt furioase, lebedele de asemenea îşi ridică aripile şi coada şi îşi zbârlesc penele. Ele îşi deschid ciocul şi fac, lovind apa cu labele, mici sărituri înainte contra celui care se apropie prea mult de marginea apei. Atunci când sunt tulburate în cuiburile lor, se pare că

păsările tropicale[59] nu zboară de acolo, ci „îşi zbârlesc numai penele şi ţipă”. Când cineva se apropie de bufniţa *Strix flammca*, ea şi umflă imediat penajul, îşi întinde aripile şi coada, şuieră şi clămpăneşte din cioc cu „forţă şi rapiditate”[60]. La fel fac şi alte specii de bufniţe. Dl. Jenner Weir mă informează că în împrejurări similare uliii îşi zbârlesc de asemenea penele şi îşi întind aripile şi coada. Câteva specii de papagali îşi zbârlesc penele; am observat aceasta la casuar atunci când era înfuriat la vederea unui furnicar. Puii de cuc în cuib îşi ridică penele, îşi deschid larg gura, încercând să pară cât mai înspăimântători.

După cum aflu de la dl. Weir, atunci când sunt furioase, unele păsări mici, cum silit diferitele frângilide, presuri şi pitulici, îşi zbârlesc toate penele sau numai pe cele din jurul gâtului ori îşi întind aripile şi rectricele. Având penajul în această stare, ele se reped una la alta cu ciocul deschis şi cu gesturi ameninţătoare. Dl. Weir conchide, din vasta sa

59 Phaeton rubricauda, „Ibis”, 1860, vol. III, p. 180.
60 Despre Strix flammea, vezi Audubon, Ornitholo

experienţă, că zbârlirea penelor este determinată mult mai mult de furie decât de frică. El dă ca exemplu un scatiu hibrid extrem de irascibil, care, atunci când un servitor se apropia prea mult de el, lua imediat aspectul unei mingi de pene zbârlite. Dl. Weir crede că, de regulă generală, atunci când sunt speriate, păsările îşi strâng aproape de corp toate penele, dimensiunea redusă fiind în consecinţă deseori uimitoare. De îndată ce îşi revin din frică sau surprindere, primul lucru pe care îl fac este să-şi scuture penele. Cele mai bune exemple de această strângere a penelor şi de micşorarea corpului de frică, pe care dl. Weir a observat-o, au fost la prepeliţă şi la papagali[61]. Acest obicei este inteligibil prin faptul că aceste păsări sunt obişnuite, în caz de pericol, fie să se ghemuiască pe sol, fie să stea nemişcate pe o ramură pentru a nu fi descoperite. Cu toate că la păsări furia poate fi cauza principală şi cea mai obişnuită a zbârlirii penelor, probabil că puii de cuc când sunt priviţi în cuibul lor sau găina cu pui când

61g ical Biography, 1864, vol. II, p. 407. Am observat alte cazuri în grădina zoologică.

vede un câine apropiindu-se resimt oarecare spaimă. Dl. Tegetmeier mă informează călacocoşii de luptă zbârlirea penelordepe cap a fost recunoscută de mult în arena de luptă a cocoşilor drept un semn de laşitate.

Atunci când se luptă între ei, în timpul jocului nupţial, masculii unor şopâr Je îşi umflă punga gulară sau colereta şi îşi ridică creasta dorsală[62]. Dr. Günther nu crede însă că îşi pot ridica ţepii sau solzii separat.

Vedem astfel cât de general, la toate cele două categorii de vertebrate superioare şi la unele reptile, apendieii dermiei se ridică sub influenţa furiei şi Africii. După cum ştim din descoperirea interesantă a lui Kolliker, mişcarea este efectuată prin contracţia unor muşchi involuntari nestriaţi foarte mici[63], adesea denumiţi

le Vezi, de exemplu, descrierea pe care am dat-o (The *Decent of Man*, vol. II, p. 32) unui *Anolis* şi *Draco* [trad. rom., p. 288 şi 289].

— Aceşti muşchi sunt descrişi în binecunoscutele

---

621 3 Melopsittacus nndidalus. Vezi o descriere a obiceiurilor sale, (louId, Handbook of Birds of Australia, 1865,
63v ol. TT. p. 82.

sale lucrări. Slut foarte îndatorat acestui distins observator pentru că mi-a dat, într-o scrisoare, informaţii asupra aceluiaşi subiect.

arrectores pili[64], care sunt ataşaţi de tecile perilor, penelor separate ete. Prin contracţia acestor muşchi, perii se pot zbirii imediat, după cum vedem la câine, ei fiind în acelaşi timp traşi puţin în afara tecilor lor; ulterior perii sunt repede traşi în jos. Numărul enorm al acestor muşchi minusculi de pe tot corpul unui patruped păros este uimitor. Zbârlirea părului este totuşi ajutată în unele cazuri, ca de pildă cel de la capul omului, de muşchii striaţi şi voluntari ai *panniculus carnosus*, situaţi dedesubt. Prin acţiunea acestor din urmă muşchi, ariciul îşi zbârleşte ţepii. Din cercetările lui Leydig18 şi ale altora, se pare că fibrele striate se extind de la *panniculus* la unii din perii mai mari, ca *vibrissae* la anumite patrupede. *Arrectores pili* se contractă nu numai la emoţiile de mai sus ci şi prin acţiunea frigului asupra suprafeţei

64 Ridicătorii purului sau respectiv ai penelor (X. trad.).
Lehrlnich der ITislotogie des Menschen, 1857, p. 82. Datorez amabilității prof. \V. Turner un extras al aces-

pielii. Îmi amintesc că atât catârilor, cât şi câinilor mei aduşi dintr-o regiune mai joasă şi mai caldă, după ce au petrecut o noapte pe Cordilierii îngheţaţi, li s-a zbârlit părul pe tot corpul, ca la cea mai mare spaimă. Vedem acelaşi lucru şi la propria noastră „piele de găină” în timpul frisoanelor, înaintea unui acces de friguri. Dl. Lister a constatat 19, de asemenea, că gâdilarea unei părţi învecinate a pielii determină zbârlirea şi proeminarea părului.

Din aceste fapte este evident că ridicarea apendicilor dermici este o acţiune reflexă independentă de voinţă, care trebuie luată în consideraţie, atunci când are loc sub influenţa furiei sau a fricii, nu ca o forţă dobândită în vederea vreunui avantaj, ci ca un rezultat incidental, cel puţin în mare măsură, al faptului că sistemul senzorial este influenţat. Acest rezultat, în măsura în care este incidental, poate fi comparat cu transpiraţia excesivă din cauza unei dureri sau a unei spaime grozave. Este totuşi remarcabil că o excitare cât de neînsemnată este adesea suficientă pentru a determina zbârlirea părului, ca atunci cina doi câini se fac că se luptă în

joacă. Am văzut de asemenea că, la un mare număr de animale aparţinând unor clase cu totul distincte, zbârlirea părului sau a penelor este aproape întotdeauna însoţită de diverse mişcări voluntare – gesturi ameninţătoare, deschiderea gurii, dezvelirea dinţilor, desfacerea aripilor şi a cozii la păsări – şi de emiterea de sunete aspre; scopul acestor mişcări voluntare este limpede. Este de aceea aproape de necrezut că ridicarea coordonată a apendicilor dermici, prin care animalul este făcut să pară mai mare şi mai teribil inamicilor sau rivalilor săi, ar fi un rezultat cu totul întâmplător şi fără scop al tulburării sistemului senzorial. Aceasta pare aproape tot atât de necrezut, ca şi când zbârlirea ţepilor la arici sau a ţepilor la porcul spinos sau a penelor ornamentale la multe păsări, în decursul jocurilor lor nupţiale, nu ar fi decât o acţiune lipsită de scop.

Aici întâlnim o mare dificultate. Cum se poate ca contracţia [muşchilor] *arrectores pili* nestriaţi şi involuntari să fi fost coordonată cu cea a diferiţilor muşchi voluntari în acelaşi scop special? Dacă am putea crede că iniţial *arrectores* fuseseră muşchi

voluntari şi că de atunci ei şi-au pierdut striurile şi au devenit involuntari, cazul ar fi fost relativ simplu. Nu îmi dau însă seama dacă există vreo dovadă în favoarea acestei ipoteze, cu toate că tranziţia contrară nu ar fi prezentat vreo mare dificultate, întrucât muşchii voluntari există în stare nestriată la embrionii animalelor superioare şi la larvele unor crustacei. De altfel, în straturile mai adânci ale pielii tei lucrări.

— „Quarterly Journal of Microscopical Science", 1853, vol. I, p. 262.

păsărilor adulte, reţeaua musculară este, după Leydig 20, într-o stare de tranziţie, fibrele prezentând numai indicaţii ale unei striaţii transversale.

O altă explicaţie pare posibilă. Putem admite că iniţial s-a acţionat direct în mod uşor asupra lui *arrectores pili*, sub influenţa furiei şi a spaimei, prin tulburarea sistemului nerves, după cum se întâmplă neîndoielnic şi cu aşa-numita „piele de găină" a noastră înaintea unui acces de febră. Timp de multe generaţii, animalele au fost repetat provocate de furie şi spaimă şi, în consecinţă, efectele directe ale sistemului nervos tulburat asupra apendicilor dermici

trebuie să fi fost eu siguranţă sporite prin obişnuinţă şi prin tendinţa forţei nervoase de a trece eu uşurinţă de-a lungul traiectelor obişnuite. Vom găsi această ipoteză a puterii obişnuinţei izbitor confirmată într-un capitol viitor, unde se va arăta că părul alienaţilor mintali este influenţat în mod extraordinar datorită acceselor lor repetate de furie şi spaimă. De îndată ce la animale capacitatea de zbârlire a fost astfel întărită sau sporită, ele trebuie să fi văzut adesea părul sau penele zbârlite la masculii rivali şi înfuriaţi şi volumul corpului lor astfel sporit. În acest caz este posibil ca ele însele să fi dorit să pară mai mari şi mai teribile duşmanilor lor prin luarea în mod voit a unei atitudini ameninţătoare şi prin emiterea de ţipete aspre, asemenea atitudini şi sunete devenind după un timp, prin obişnuinţă, instinctive. În acest fel, acţiunile executate prin contracţia muşchilor voluntari s-ar fi combinat, în acelaşi scop special, eu cele efectuate de muşchii involuntari. Este posibil chiar ea animalele, atunci când sunt excitate şi vag conştiente de oarecare modificare în starea părului lor, să acţioneze asupra lui prin eforturi repetate ale atenţiei şi voinţei,

deoarece avem motive să credem că voinţa este în măsură să influenţeze în mod difuz acţiunea unor muşchi nestriaţi sau involuntari, ea în perioada mişcărilor peristaltice ale intestinelor şi la contracţia vezicii urinare. Şi nici nu trebuie să trecem cu vederea rolul pe care l-au jucat poate variaţia şi selecţia naturală, întrucât masculii care au reuşit să pară mai teribili rivalilor lor sau celorlalţi duşmani ai lor, dacă nu sunt de o putere copleşitoare, vor lăsa în medie mai mulţi descendenţi decât alţi masculi, care le vor moşteni calităţile caracteristice, oricare ar fi ele şi oricum le-ar fi dobândit iniţial.

Umflarea corpului şi alte mijloace pentru a inspira frică unui duşman.

— Anumite amfibii şi reptile, deşi nu au ţepi pentru a-i ridica sau muşchi prin care să poată fi ridicaţi, se măresc când sunt alarmate sau furioase, inhalând aer. Este bine cunoscut că aşa se întâmplă la broaşte şi la broaştele râioase. În fabula lui Esop *Boul şi broasca*, acest animal este făcut să se umfle din vanitate şi invidie, până ce crapă. Această acţiune trebuie să fi fost observată din timpurile cele mai

vechi, deoarece după dl. Hensleigh Wedgwood 21, cuvântul *toad* (broască râioasă) exprimă în mai multe dintre limbile europene obiceiul de a se umfla. Acest obicei a fost observat la câteva dintre speciile exotice din grădina zoologică, iar dr. Günther este de părere că el este comun la tot grupul. Judecând prin analogie, scopul iniţial a fost probabil de a face ca corpul să pară unui duşman cât mai mare şi mai înspăimântătoare posibil; însă în acest fel, a fost dobândit un alt avantaj secundar şi poate mai important. Atunci când broaştele sunt prinse de către şerpi, care sunt principalii lor duşmani, ele se măresc uimitor, aşa încât, după cum mă informează dr. Günther, dacă şarpele este de dimensiuni miei, nu poate înghiţi broasca care în acest fel scapă.

Cameleonii şi alte câteva şopârle se umflă când sunt iritate. Astfel, o specie trăind în Oregon, *Tapaya douglasii*, este înceată în mişcările sale şi nu muşcă, însă are un aspect feroce: „Atunci când este iritată, sare în modul cel mai ameninţător la orice i se pune în faţă, deschizându-şi în acelaşi timp larg gura şi şuierând destul de tare, după care îşi umflă corpul şi

dă alte semne de furie”[65].

Mai multe specii de şerpi, de asemenea, se umflă când sunt iritaţi. Vipera *Clotho arietans* este remarcabilă din acest punct de vedere; cred însă, după ce am observat cu grijă aceste animale, că ele nu acţionează în acest fel cu scopul de a-şi mări volumul aparent, ci numai pentru a inhala o cantitate mare de aer, aşa încât să producă sunetul lor şuierător, surprinzător de tare, aspru şi prelungit. Şarpele cu ochelari (cobra), când este iritat, se măreşte puţin şi şuieră în mod moderat; în acelaşi timp însă îşi ridică capul în sus şi îşi dilată, cu ajutorul coastelor sale anterioare alungite, pielea de ambele părţi ale gâtului într-un disc mare şi plat, aşa-numita glugă. Cu gura larg deschisă, are un aspect înfricoşător. Folosul astfel obţinut ar trebui să fie considerabil pentru a compensa rapiditatea oarecum redusă (cu toate că încă mare) cu care, atunci când sunt dilataţi, ei pot lovi duşmanii sau prada, după acelaşi principiu că o bucată de lemn lată şi subţire nu poate fi mişcată prin

65 Vezi descrierea obiceiurilor acestui animal, de dr. Cooper, după cum este citat In „Nature”, 27 aprilie 1871, p. 512.

aer tot atât de repede ca un băţ mic, rotund. Un şarpe inofensiv, *Tropidonotus macrophthalmus*, care trăieşte în India, de asemenea îşi dilată gâtul când este iritat; şi este, în consecinţă, adesea confundat cu compatrioata sa, teribila cobră[66]. Această asemănare serveşte poate ca o protecţie pentru *Tropidonotus*. *O* altă specie inofensivă, *Dasypeltis*, din Africa de sud, se umflă, îşi lărgeşte gâtul, şuieră şi se repede la orice intrus[67]. Mulţi alţi şerpi şuieră în împrejurări similare. De asemenea, limba scoasă vibrează rapid în afară, ceea ce poate ajuta la sporirea aspectului lor înspăimântător.

Pe lângă şuierat, şerpii au şi alte mijloace de a produce sunete. Cu mulţi ani în urmă, am observat în America de Sud un şarpe veninos, *Trigonocephalus*, care, atunci când este tulburat, vibrează rapid vârful cozii, care lovindu-se de iarba uscată şi de crenguţe, produce un zornăit ce poate fi auzit în mod distinct de la o distanţă de aproape 2 metri[68]. Teribilul şi fiorosul *Echis carinata* din India produce „un sunet curios,

66 D r. Gunther, Reptiles of British India, p. 262.
67 Dl. J. Manșei Weale, „Nature”, 27 aprilie 1871, p. 508.
68 Journal of Researches during the Voyage of the Bea

prelungit, aproape şuierător” într-un mod foarte diferit, anume frecându-şi „laturile cutelor corpului său una de alta”, în timp ce capul rămâne în aproape aceeaşi poziţie. Solzii de pe aceste laturi, şi de pe nicio altă parte a corpului, sunt puternici, prevăzuţi cu carene dinţate, ca un ferăstrău, şi, cum animalul încolăcit îşi freacă laturile una de alta, acestea se freacă între ele[69]. În sfârâişt, avem binecunoscutul caz al şarpelui cu clopoţei. Cine a scuturat numai zornăitoarea unui şarpe mort nu-şi poate face o idee justă despre zgomotul produs de animalul viu. Profesorul Shaler afirmă că zgomotul nu poate fi deosebit de cel produs de masculul unei cicade mari (un homopter), care trăieşte în acelaşi district[70]. Atunci când, la grădina zoologică, şarpele cu

28 Vezi descrierea dr. Anderson, „Proc. Zool. Soc.”, 1871, p. 196.

27 „American Naturalist”, ianuarie 1872, p. 32. Regret că nu pot fi de acord cu prof. Shaler în a crede că zornăitoarea s-a dezvoltat cu ajutorul selecţiei

---

69g le, 1845, p. 9G. Am comparat aici zornăitul astfel pro

70d us cu cel al șarpelui cu clopoței.

naturale, pentru a produce sunete care înşală şi atrag păsările, aşa încât să poată servi ca pradă şarpelui. Nu vreau totuşi să mă îndoiesc că uucori aceste sunete pot servi acestui scop. Însă concluzia la care am ajuns, anume că zornăclopoţei şi vipera *Cloiho arietans* erau foarte excitaţi în acelaşi timp, am fost extrem de surprins de asemănarea sunetului produs de ei; şi, cu toate că cel produs de şarpele eu clopoţei este mai tare şi mai strident decât cel al lui *Cloiho arietans*, totuşi, stând la o distanţă de câţiva metri, de-abia am putut distinge pe unul de celălalt. Oricare ar fi scopul pentru care sunetul este produs de una din specii, nu mă îndoiesc că el serveşte aceluiaşi scop celeilalte specii şi, din atitudinea ameninţătoare manifestată în aceleaşi împrejurări de mulţi şerpi, conchid că şuieratul, zornăitul şarpelui cu clopoţei şi al cozii lui *Trigonocephalus*, hârşâitul solzilor lui *Echis* şi dilatarea glugii cobrei, toate servesc aceluiaşi scop, anume să-i facă să pară teribili duşmanilor lor28

La început pare probabilă concluzia că şerpii veninoşi, ca cei de mai sus, prin faptul că sunt atât de bine apăraţi de dinţii lor veninoşi, nu ar fi niciodată

atacaţi de vreun duşman şi că, prin urmare, nu ar avea nevoie să provoace o spaimă suplimentară. Aceasta este departe de a fi aşa, întrucât în toate colţurile lumii ei sunt în mare măsură prada multor animale. Este bine cunoscut că în Statele Unite porcii sunt folosiţi la curăţirea regiunilor infestate de şerpii cu clopoţei, lucru pe care-l realizează în modul cel mai eficient29. În Anglia, ariciul atacă şi devorează vipera. După cum aflu de la dr. Jerdon, în India mai multe specii de şoimi şi cel puţin un mamifer, *Herpestes*, ucid cobrele şi alte specii veninoase 30; la fel este şi în Africa de sud. Nu este de aceea câtuşi de puţin improbabil ca orice sunete sau semne prin care speciile veninoase se pot face imediat recunoscute ca periculoase să le fie mai folositoare lor decât speciilor inofensive, care, dacă sunt atacate, nu ar fi în măsură să pricinuiască vreun prejudiciu real.

După ce am vorbit atâta despre şerpi, sunt tentat să adaug câteva observaţii despre modul probabil în care s-a dezvoltat zornăitoarea şarpelui cu clopoţei. Atunci când sunt excitate, diferite animale, inclusiv câteva şopârle, îşi răsucesc sau vibrează din coadă.

Acelaşi lucru se întâmplă şi la multe specii de şerpi 31. La grădina zoologică, o specie inofensivă, *Coronella Sayi*, vibrează din coadă atât de repede, încât devine aproape invizibilă. *Trigonocephalus*, la care ne-am referit mai sus, are acelaşi obicei; extremitatea cozii sale este puţin mărită şi sfârşeşte cu o dilataţie sferoidală.

Itul serveşte ca un avertisment pentru cei care i-ar devora, îmi pare mult mai probabilă, deoarece leagă la un loc diverse categorii de fapte. Dacă acest şarpe şi-ar fi dobândit zornăitoarea şi obiceiul de a zornăi cu scopul de a alrage pradă, este puţin probabil că el şi-ar fi folosit instrumentul în mod invariabil atunci când este furios sau tulburat. Prof. Shaler adoptă aproape acelaşi punct de vedere ca mine despre modul de dezvoltare a zornăitoarei; eu am această părere de când am observat pe *Trigonocephalus* în America de Sud.

28 Din descrierile strânse de curând şi publicate în „Journal of the I.innean Society”, de către d-na Barber cu privire la obiceiurile şerpilor din Africa de sud şi din descrierile publicate de mai mulţi autori, ca,

de exemplu, de Lawson, despre şarpele cu clopoţei din America de Nord, nu pare improbabil ca aspectul înfiorător al şerpilor, precum şi sunetele produse de ei, să servească de asemenea la procurarea prăzii prin paralizarea sau, după cum este uneori denumită, fascinarea unor animale mai mici.

— Vezi descrierea dr. R. Brown, în „Proc. Zool. Soc.”, 1871, p. 39. El spune că, de îndată ce un porc vede un şarpe, se repede la el iar şarpele fuge imediat ce apare un porc.

— Dr. Günther (*Reptiles of British India*, p. 340) semnalează distrugerea cobrelor de către *Ichneumon* sau *Herpestes*, şi, când cobrele sunt pui, de către păsările din jungla. Este bine cunoscut că păunul omoarii cu ardoare şerpii.

— Prof. Cope indică un număr de specii în lucrarea sa *Method of Creation of Organic Tgpes*, citată în „Amer. Phil. Soc”, 15 decembrie 1871, p. 20. Prof. Cope adoptă acelaşi punct de vedere ca şi mine despre folosirea de către şerpi a anumitor atitudini şi sunete. M-am referit pe scurt la acest subiect în ultima ediţie a *Originii speciilor*. Când pasajele din

textul de mai sus au fost publicate, am aflat cu plăcere că dl. Henderson („American Naturalist”, mai 1872, p. 260) a adoptat un punct de vedere similar despre folosirea zornăitului, anume „de a preveni ca un atac să fie executat”.

La *Lachesis*, care este atât de aproape înrudit cu şarpele cu clopoţei, încât Linne l-a considerat ca aparţinând aceluiaşi gen, coada se termină într-un singur vârf sau cu un solz mare în formă de ac spatuiat. După cum observă profesorul Shaler, la unii şerpi pielea „este mai imperfect desprinsă de regiunea de la coadă decât într-alte părţi ale corpului”. Or, dacă presupunem că capătul cozii unei specii străvechi americane s-a mărit şi s-a acoperit cu un singur solz mare, acesta cu greu ar fi fost lepădat la fiecare năpârlire consecutivă. În acest caz, el ar fi fost păstrat în mod permanent şi la fiecare perioadă de creştere, pe măsură ce şarpele creştea, un nou solz, mai mare decât ultimul, s-ar fi format deasupra aceluia şi ar fi fost de asemenea păstrat. Baza pentru dezvoltarea zornăitoarei ar fi fost astfel pusă şi ea ar fi fost folosită în mod obişnuit dacă această specie, ca multe altele,

ar fi vibrat din coadă ori de câte ori ar fi fost iritată. Nu poate exista îndoială că de atunci zornăitoarea s-a dezvoltat special spre a servi ca un instrument eficace pentru producerea de sunete, deoarece chiar vertebrelor incluse în interiorul extremităţii cozii li s-a modificat forma şi aderă între ele. Însă nu există nicio îndoială că diverse structuri cum sunt zornăitoarea şarpelui cu clopoţei, solzii laterali ai lui *Echis*, gâtul cu coastele cervicale ale cobrei şi întregul corp al viperei *Clotho arietans*, au fost modificate cu scopul de a avertiza şi goni pe duşmani, speriindu-i, după cum se poate vedea şi la o anumită pasăre, minunatul şoim-secretar (*Gypogeranus*), căruia i s-a modificat întreaga structură cu scopul de a putea ucide şerpi fără consecinţe rele pentru el. Judecând după ceea ce am văzut mai înainte, este foarte probabil că această pasăre îşi zbârleşte penele ori de câte ori atacă un şarpe; este sigur că, atunci când se repede cu furie pentru a ataca un şarpe, *Herpestes-ul* îşi zbârleşte părul pe tot corpul, dar mai ales cel de pe coadă 32. Am observat de asemenea că unii porci spinoşi, atunci când sunt. iritaţi sau alarmaţi la vederea unui şarpe,

vibrează rapid din coadă, producând astfel un sunet deosebit prin lovirea rahisuril or goale între ele, aşa încât atât atacatorii cât şi atacaţii se străduiesc să pară cât mai înfricoşători posibil unul, altuia; ambii posedă, în acest scop, mijloace specializate, care, destul de ciudat, sunt aproape aceleaşi într-unele din aceste cazuri. În sfârşit, ne putem da seama că, dacă, pe de o parte, la şerpi acei indivizi care au fost cei mai în măsură să sperie şi să-şi gonească duşmanii au scăpat de a fi devoraţi şi dacă, pe de altă parte, acei indivizi dintre duşmanii atacatori care au supravieţuit în număr mai mare erau cei mai bine înzestraţi pentru scopul periculos de a ucide şi a devora şerpi veninoşi, atât într-un caz, cât şi în celălalt, variaţiile folositoare, presupunând că aceste caractere respective variază, trebuie să fi fost de obicei păstrate prin supravieţuirea celor mai apţi.

Tragerea înapoi şi lipirea urechilor de *cap*. – Prin mişcarea lor, urechile sunt foarte expresive la multe animale; la unele însă, ca la om, la maimuţele superioare şi la multe rumegătoare, ele dau greş în această privinţă. O uşoară diferenţă de poziţie

serveşte pentru a exprima în modul cel mai clar o stare psihică diferită, după cum putem vedea zilnic la câine; aici nu ne ocupăm însă decât de cazurile în care urechile sunt trase strâns înapoi şi lipite de cap. Se manifestă astfel o dispoziţie agresivă, însă numai în cazul animalelor care se luptă cu dinţii; iar grija de a împiedica adversarul să le apuce de urechi explică această poziţie. În consecinţă, ori de câte ori se simt în dispoziţie cât de cât agresivă sau se fac, în joacă, că sunt agresive, din obişnuinţă sau prin asociaţie, ele îşi trag urechile înapoi. Că aceasta este adevărata explicaţie, se poate deduce din raportul care există la multe animale între modul lor de luptă şi tragerea înapoi a urechilor.

Toate carnivorele luptă cu caninii şi toate, pe cât am putut observa, îşi trag urechile înapoi atunci când sunt furioase. Aceasta se poate vedea în mod permanent la câini când se bat serios şi la căţeluşi când se luptă în joacă. Mişcarea aceasta este diferită de cea când un câine, satisfăcut şi mângâiat de stăpânul său, are urechile căzute şi uşor trase înapoi. Tragerea înapoi a urechilor poate de asemenea fi

observată la pisicuţele care se luptă în joacă şi la pisicile mature cânt sunt realmente furioase, după cum s-a arătat mai înainte în figura 9. Cu toate că în acest fel urechile sunt apărate într-o mare măsură, totuşi adesea ele sunt puternic sfâşiate la cotoii bătrâni în timpul luptelor dintre ei. Aceeaşi mişcare este foarte bătătoare la ochi la tigri, leoparzi etc. atunci când mârâie asupra hranei în menajerii. Râsul are urechi remarcabil de lungi şi, când cineva se apropie de cuşca lui, tragerea urechilor înapoi este foarte bătătoare la ochi, fiind deosebit de expresivă pentru dispoziţia lui agresivă. Chiar una dintre focile urecheate, *Otaria pusilla*, care are urechi foarte mici, le trage înapoi atunci când se repede în mod agresiv spre picioarele îngrijitorului ei.

Când se luptă între ei, caii îşi folosesc incisivii pentru a muşca şi picioarele anterioare mult mai mult decât picioarele postericare, pentru a lovi cu copita îndărăt. Aceasta s-a observat atunci când armăsarii au scăpat şi s-au luptat între ei şi se poate de asemenea deduce din felul rănilor pe care şi le pricinuiesc reciprec. Oricine recunoaşte aspectul nărăvaş pe care

tragerea înapoi a urechilor îl dă unui cal. Această mişcare este foarte deosebită de cea când el ascultă un sunet venind din spate. Dacă un cal nărăvaş are tendinţa în grajd de a lovi cu copita îndărăt, urechile i se trag înapoi din obişnuinţă, cu toate că nu are nicio intenţie sau putinţă să muşte. Când însă un cal îşi aruncă, în joacă, ambele picioare posterioare în sus, ca atunci când intră într-un câmp deschis sau când a fost de-abia atins cu biciul, el îşi lasă în general urechile în jos, deoarece atunci nu se simte nărăvaş. Guanacii se luptă sălbatic cu dinţii şi probabil că o fac adesea, întrucât am găsit pielea mai multora, pe care i-am împuşcat în Patagonia, adânc zgâriată. Şi tot aşa fac şi cămilele; ambele aceste animale, când sunt iritate, îşi trag urechile strâns înapoi. După cum am observat, atunci când nu intenţionează să muşte, ci numai să-şi scuipe saliva, insultător, de la distanţă asupra intrusului, guanaeii îşi trag urechile înapoi. Chiar şi hipopotamul, atunci când ameninţă alt hipopotam, eu gura sa enormă larg deschisă îşi trage micile lui urechi înapoi, întocmai ca un cal.

Or, ce contrast există între animalele de mai sus

şi bovinele, oile sau caprele, care nu-şi folosesc dinţii în luptă şi nu-şi trag niciodată urechile înapoi când sunt înfuriate! Cu toate că oile şi caprele par animale atât de blânde, adesea masculii se angajează în lupte furioase. Întrucât cerbii formează o familie strâns înrudită şi deoarece nu ştiam ca ei să se fi luptat vreodată cu dinţii, am fost foarte surprins de descrierea făcută de maiorul Ross King despre elanii din Canada. El spune că, atunci „când se întâmplă ca doi masculi să se întâlnească, îşi trag urechile înapoi şi, scrâşnind din dinţi, ei se reped unul la altul cu o furie de nedescris” 33. Dl. Bartlett mă informează însă că unele specii de cerbi se luptă sălbatic cu dinţii, aşa încât tragerea înapoi a urechilor de către elan este în concordanţă cu regula noastră. Mai multe specii de canguri ţinuţi la grădina zoologică se luptă zgâriind cu picioarele anterioare şi lovind cu cele posterioare; ei nu se muşcă însă niciodată între ei, iar îngrijitorii nu i-au văzut nicicând trăgându-şi urechile înapoi când sunt înfuriaţi. Iepurii se lupta mai ales lovind şi zgâriind; de asemenea se muşcă între ei; şi ştiu de unul care a muşcat şi a rupt jumătate din coada

adversarului său. La începutul luptei, ei îşi lasă pe spate urechile, însă ulterior, când sar şi se lovesc reciproc îşi ţin urechile vertical sau le tot mişcă încoace şi încolo.

Dl. Bartlett a observat un mistreţ mascul hârjonindu-se destul de violent cu scroafa sa, ambii având gura deschisă şi urechile trase înapoi. Aceasta nu pare însă să fie o acţiune obişnuită în cazul porcului domestic atunci când se hârjoneşte cu alţi porci. Mistreţii se luptă între ei lovind în sus cu colţii; dl. Bartlett se îndoieşte dacă ei îşi trag înapoi urechile. Elefanţii, care se luptă în acelaşi fel, cu colţii, nu îşi trag înapoi urechile, ci, din contra, le ridică atunci când se reped unul la altul sau la un duşman.

Rinocerii de la grădina zoologică se luptă folosind coarnele lor de pe nas şi nu au fost văzuţi niciodată încercând să se muşte, decât numai în joacă; îngrijitorii sunt convinşi că ei nu-şi trag urechile înapoi atunci când sunt iritaţi cum fac câinii şi caii. De aceea, afirmaţia următoare a dr. S. Baker 34 este inexplicabilă, şi anume că un rinocer pe care l-a

împuşcat în Africa de nord „nu avea urechi, deoarece ele fuseseră muşcate şi rupte în timpul luptei de un altul de aceeaşi specie, şi această mutilare nu este câtuşi de puţin rară”.

În sfârşit, în privinţa maimuţelor, unele specii care au urechi mobile şi care se luptă cu dinţii, de exemplu *Cercopithecus ruber*, îşi trag urechile înapoi când sunt iritate, întocmai ca şi câinii, şi atunci au un aspect foarte duşmănos. Alte specii, cum este *Inuus ceaudatus*, nu par să acţioneze în acest fel. De asemenea, alte specii – şi aceasta este marea anomalie în comparaţie cu majoritatea altor animale – îşi trag urechile înapoi, îşi arată dinţii şi mormăie atunci când sunt mulţumite că au fost mângâiate. Am observat aceasta la două sau trei specii de macaci şi la *Cynopithecus Niger*. Datorită obişnuinţei noastre cu câinii, această expresie nu ar fi recunoscută niciodată drept una de bucurie sau de plăcere de către cei care nu cunosc mai îndeaproape maimuţele.

Ciulirea urechilor.

— Această mişcare aproape că nu necesită vreo atenţie. Toate animalele care au capacitatea de a-şi

mişca liber urechile le îndreaptă, atunci când sunt surprinse sau când observă îndeaproape vreun obiect, spre punctul la care se uită pentru a auzi vreun sunet din această direcţie. În general, ele îşi ridică în acelaşi timp capul, întrucât toate organele lor de simţ sunt situate în regiunea capului, iar unele dintre animalele mai mici se ridică pe picioarele lor posterioare. Chiar speciile care stau chircite pe sol sau care fug imediat pentru a evita pericolul se comportă pe moment în acest fel, pentru a stabili sursa şi natura pericolului. Capul ridicat, cu urechile ciulite şi ochii îndreptaţi înainte dă oricărui animal o expresie neîndoielnică de atenţie încordată.

CAPITOLUL AL V-LEA

EXPRESII SPECIALE LA ANIMALE

Diferite mişcări expresive la clini, pisici, cui. runiegninare, maimuţe – Expresia lor (le bucurie şi afecţiune, «le durere, de mânie, de uimire şi dt spaimă.

Câini.

— Am descris mai sus (fig. 5 şi 7) aspectul unui câine apropiindu-se de un alt câine cu intenţii ostile,

anume cu urechile ciulite, cu cehii îndreptaţi atent înainte, cu părul de pe gât şi spinare zbârlit, cu mersul remarcabil de ţeapăn, cu coada în sus şi rigidă. Atât de familiar ne este acest aspect, încât se zice uneori de un om mânios că „se zbârleşte”. Dintre toate acestea numai mersul ţeapăn şi coada ridicată mai necesită discuţie. Sir C. Bell observă1 că, atunci când un tigru sau un lup este lovit de îngrijitorul său şi se înfurie brusc, „fiecare muşchi este încordat, iar membrele sunt în stare de contracţie puternică, gata să sară”. Această încordare a muşchilor şi mersul ţeapăn, determinat de ea, pot fi explicate pe baza principiului obiceiului asociat, întrucât mânia a dus neîntrerupt la lupte înverşunate şi, în consecinţă, la excitarea violentă a tuturor muşchilor corpului. Există motive» să bănuim că sistemul muscular necesită o scurtă pregătire oarecare sau un oarecare grad de [excitare] a nervilor înainte de a fi pus în acţiune puternică. Propriile mele senzaţii mă duc la această deducţie, însănu pot să aflu dacă aceasta este o concluzie admisă de fizicii şi. Sir J. Paget mă informează însă, că atunci când muşchii sunt brusc

contractaţi eu cea mai mare forţă, fără vreo pregătire, ei sunt predispuşi să se rupă ca în cazul când un om alunecă pe neaşteptate; aceasta se întâmplă însă rareori atunci când o acţiune, oricât de violentă, este executată în mod deliberat.

În ceea ce priveşte poziţia verticală a cozii, ea pare să depindă (nu ştiu însă dacă aşa este în realitate) de faptul că muşchii extensori sunt mai puternici decât muşchii flexori, aşa încât, atunci când toţi muşchii părţii postericare a corpului sunt în stare de tensiune, coada se ridică. Un câine bine dispus, alergând înaintea stăpânului său cu paşi vioi şi elastici, în general îşi poartă coada în sus, deşi nu atât de rigid ca atunci când este mânios. Când este lăsat pentru prima dată liber într-un câmp deschis, calul poate fi văzut mergând la trap cu paşi mari, elastici, cu capul şi coada ridicate foarte sus. Chiar vacile, când se zbenguie de plăcere, îşi aruncă coada în sus în mod ridicol. La fel este şi cu diferite animale de la grădina zoologică. În anumite cazuri, poziţia cozii este însă determinată de împrejurări speciale; astfel, de îndată ce un cal o ia la galop cu toată viteza, el îşi lasă

întotdeauna coada în jos pentru a opune cea mai mică rezistenţă aerului.

Atunci când un câine este pe punctul de a sări asupra adversarului său, el scoate un mârâit sălbatic, urechile îi sunt strâns lipite şi lăsate pe spate, iar buza superioară (fig. 14) dezgoleşte dinţii, mai ales colţii. Aceste mişcări pot fi observate la câini şi la căţei când se joacă. Însă, dacă un câine devine realmente furios la joacă, expresia i se schimbă imediat. Aceasta se datorează numai faptului că buzele şi urechile îi sunt trase înapoi cu mult mai multă energie. Dacă un câine mârâie numai la un altul, buza nu îi este retrasă decât într-o parte», anume spre duşman.

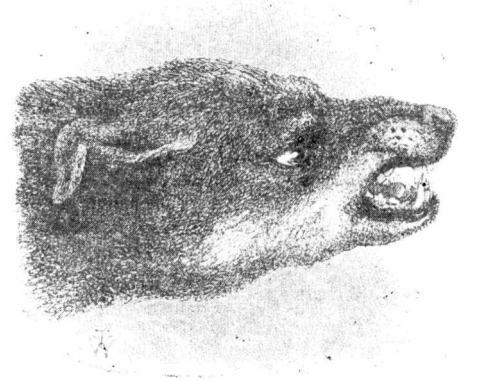

P’în 11. – Cap du cline minind (desenai (lupii natură de dl. Wood).

Mişcările unui câine atunci când îşi arată afecţiunea faţă de stăpânul său au fost descrise (fig. 6 şi 8) în capitolul al II-lea. Ele constau din coborârea capului şi a întregului corp, care execută mişcări şerpuitoare şi din întinderea şi mişcarea cozii. Urechile i se lasă în jos şi sunt trase puţin înapoi, ceea ce face ca pleoapele să i se lungească şi întregul aspect al feţei să se schimbe. Buzele atârnă, iar părul rămâne lins. Toate aceste mişcări sau atitudini se pot explica, cred, prin faptul că ele sunt în completă antiteză faţa de cele manifestate în mod natural de un câine înfuriat, într-o stare psihică direct opusă. Când un om îi vorbeşte numai sau de-abia dă atenţie câinelui său, vedem ultimul vestigiu al acestor atitudini într-o uşoară mişcare a cozii, fără vreo altă mişcare a corpului şi chiar fără pleoştirea urechilor. Câinele îşi arată de asemenea afecţiunea prin dorinţa de a se frecadestăpânul său şi de a fi scărpinat şi mingii at uşor cu palma de către acesta.

Gratiolet explică gesturile de afecţiune de mai sus în modul următor, şi cititorul va putea judeca dacă explicaţia pare satisfăcătoare. Vorbind despre animale

în general, inclusiv câinele, el spune 2: „c’est toujours la partie la plus sensibile de leur corps qui recherche les caresses ou les donne. Lorsque toute la longueur des flanes du corps est sensibile, l’animal serpente et rampe sous les caresses; et ces ondulations se propageant le long des muscles analogues des segments jusqu’aux extrémités de la colonne vertébrale, la queue se ploie et s-agite”[71]. Mai departe, el adaugă că, atunci când câinii sunt afectuoşi, îşi lasă urechile în jos pentru a exclude toate sunetele, aşa încât toată atenţia să le fie concentrată asupra mângâierilor stăpânului.

Câinii au şi un alt mod remarcabil de a-şi arăta afecţiunea, anume lingând mâinile sau obrazul stăpânului. Uneori, ei ling şi alţi câini, şi atunci întotdeauna pe bot. Am văzut de asemenea câini lingând pisici cu care erau prieteni. Acest obicei a luat probabil naştere din faptul că femelele îşi ling eu grijă căţeluşii – cel mai preţios obiect al dragostei lor – cu scopul de a-i spăla. Adesea, ele îşi ling căţeluşii eu

71 „întotdeauna partea cea mai sensibilă a corpului esle cea care caută mtngiieriie sau ic acordă. Alunei cind corpul este sensibil pe loală lungimea lui, animalul șerpuiește și sc Urăște sul» mîngiieri: și aeesle

mişcaii grăbite de câteva ori după o absenţă scurtă, pare-se din dragoste. Astfel, acest obicei trebuie să fi fost asociat eu emoţia de dragoste, oricum ar fi luat el naştere ulterior. Acum, acest obicei este atât de puternic ereditar, încât este transmis în med egal la ambele sexe. Recent, căţelei mele terier i-au fost ucişi puii şi, eu toate că a fost întotdeauna o fiinţă foarte afectuoasă, am fost foarte surprins de medul în care a încercat atunci să-şi satisfacă dragostea maternă instinctivă, consacrându-mi-o mie, iar dorinţa ei de a-mi linge mâinile devenise o pasiune de nepotolit.

Acelaşi principiu explică probabil de ce, atunci când sunt afectuoşi, câinilor le place să se frece de stăpânii lor sau să fie scărpinaţi sau mângâiaţi uşor eu palma de către aceştia: deoarece, din faptul că îşi alăptează căţeii, contactul eu un obiect iubit a devenit puternic asociat în mintea lor cu emoţia de dragoste.

Sentimentul de dragoste al unui câine pentru stăpânul său este combinat cu un sentiment puternic de supunere, care este înrudit cu frică. De acei a câinii nu numai că îşi lasă corpul în jos şi se târăsc puţin când se apropie de stăpânul lor, ci, uneori, se

aruncă la pământ cu burta în sus. Aceasta este o mişcare cât se poate de opusă oricărui semn de rezistenţă. Am avnt pe vremuri un câine mare, căruia nu-i era de loc frică şase bată eu alţi câini, însă un câine ciobănesc din vecinătate, cu aspect de lup, eu toate că nu era feroce şi nici atât de puternic ca al meu, avea o influenţă ciudată asupra acestuia din urmă. Atunci când se întâlneau pe drum, câinele meu se repezea de obicei să-l întâmpine cu coada vârâtă puţin între picioare şi cu părul lins, apoi se arunca la pământ cu burta în sus. Prin această acţiune, el părea să spună mai clar decât prin cuvinte: „Uite, sunt sclavul tău”.

O dispoziţie plăcută şi o stare de excitaţie, asociate eu afecţiune se manifestă la unii câini într-un mod foarte neobişnuit, anume tânjind. Acest fapt a fost observat eu multă vreme în urmă de către Somerville, care spunea:

„Rinjind imbiclor, câinele se gudură.

Se târăşte smerii, la tine să se-nchinc.

Se ridică şerpuind cu nările umflai e.

Iar ochii mari şi negri i se topesc în dulce

linguşire ş-umilă fericire”.

(*The Chase*, cari ea I)

Maida, celebrul ogar al lui Sir Walter Scott, avea acest obicei, care este comun la terieri şi pe care l-am observat de asemenea la un şpiţ şi la un câine ciobănesc. Dl. Rivière, care s-a ocupat în mod special de această expresie, mă informează că rareori ondulări propagindu-se de-a lungul muşchilor analog ai segmentelor piuă la extremiiăţile coloanei verlebrale, coada se încovoaie şi se agilă” (A. *Irad.*).

este manifestată în mod desăvârşit, însă într-un grad mai mic că este foarte obişnuită. Atunci când rânjeşte, buza superioară este trasă înapoi, ca la mârâit, aşa încât caninii sunt dezveliţi şi urechile sunt de asemenea trase înapoi, însă aspectul general al animalului arată clar că nu resimte mânia. Sir C. Bell3 observă: „Atunci când exprimă afecţiune, câinii au o uşoară răsfrângere a buzelor, rânjefe şi adulmecă printre zbenguieli, într-un mod care aminteşte râsul”. Unele persoane vorbesc despre rânjet ca despre un zâmbet, însă, dacă ar fi într-adevăr un zâmbet, ar trebui să vedem o mişcare a buzelor şi urechilor, deşi

mai pronunţată, ca atunci când câinii latră de bucurie, ceea ce nu este cazul, cu toate că adesea un lătrat de bucurie urmează unui rânjet. Pe de altă parte, atunci când se joacă cu tovarăşii sau stăpânii lor, câinii întotdeauna se fac că muşcă şi apoi îşi trag înapoi buzele şi urechile, deşi nu prea tare. De aceea bănuiesc că la unii câini există o tendinţă ca, ori de câte ori resimt o plăcere intensă combinată cu afecţiune, să acţioneze prin obişnuinţă şi asociaţie asupra aceloraşi muşchi, ca şi când s-ar muşca reciproc în joacă sau ar muşca mâinile stăpânilor lor.

În capitolul al II-lea am descris mersul şi aspectul unui câine când este vesel şi antiteza pronunţată prezentată de acelaşi animal când este deprimat şi dezamăgit – cu capul, urechile, corpul, coada şi fălcile căzute şi cu ochii posomorâţi. În aşteptarea vreunei plăceri mari, câinii saltă şi sar în teate părţile în med extravagant şi latră de bucurie. Tendinţa de a lătra în această dispoziţie este ereditară sau se întâlneşte la anumite rase: ogarii rareori latră, în vreme ce» şpiţul latră atât de neîntrerupt atunci când pleacă la plimbare cu stăpânul lui, încât devine o pacoste.

O durere insuportabilă este exprimată de câini aproape în acelaşi fel ca şi multe alte animale, anume urlând, zvârcolindu-şi şi răsucindu-şi tot corpul.

Atenţia se manifestă prin ridicarea capului cu urechile ciulite şi cu cehii îndreptaţi fix spre obiectul sau în direcţia în care se uită. Dacă este vorba de un sunet a cărui sursă este necunoscută, adesea capul este întors oblic dintr-o parte într-alta într-un mod extrem de semnificativ, pentru a aprecia, se pare, cu mai multă exactitate din ce parte vine sunetul. Am văzut însă un câine, foarte surprins de un nou zgomot, întorcându-şi capul într-o anumită parte din obişnuinţă, cu toate că îşi dădea bine seama de unde vine zgomotul. După cum s-a arătat mai sus, atunci când atenţia este stârnită în vreun fel, în timp ce observă cu atenţie vreun obiect sau sunt ocupaţi ascultând vreun sunet, câinii adesea ridică o labă (fig. 4) şi o ţin îndoită, ca şi când s-ar apropia încet şi pe furiş.

La o spaimă grozavă, câinele se aruncă la pământ, urlă şi îşi evacuează exerciţiile; cred însă că părul nu i se zbârleşte, afară numai dacă resimte

mânie. Am văzut un câine foarte înspăimântat de o fanfară care ciuta zgomotos în vecinătatea casei; toţi muşchii corpului îi tremurau, inima îi palpita atât de repede incit bătăile aproape că nu se puteau număra şi gâfâia cu gura larg deschisă din lipsă de aer, la fel cum face un om îngrozit. Totuşi, câinele nu era obosit; el nu făcuse decât să umble prin cameră de colo până colo, încet şi nelinişti; ziua, camera era răcorcasă.

Chiar un neînsemnat grad de frică se manifestă invariabil prin coada care este strânsă între picioare. Această strângere a cozii (între picioare) este însoţită de tragerea înapoi a urechilor; ele nu sunt însă strâns lipite de cap, ca la mârâit, şi nu sunt lăsate în jos ca atunci când câinele este mulţumit sau afectuos. Când doi căţei tineri se fugăresc reciproc în joacă, cel care este fugărit ţine întotdeauna coada între picioare. La fel este atunci când un câine, în cea mai bună dispoziţie, goneşte ea un nebun, descriind cercuri sau opturi în jurul stăpânului său. El procedează atunci ca şi când un alt câine l-ar fugări. Acest fel curios de joacă, care trebuie să fie cunoscut tuturor celor care s-au ocupat de câini, poate fi provocat mai ales după

ce animalul a fost puţin surprins sau speriat, ca atunci când stăpânul său sare brusc spre el în semiobscuritatea amurgului, în acest caz, ca şi atunci când doi căţei se fugăresc reciproc în joacă, s-ar părea că cel urmărit se teme să nu fie apucat de coadă, însă, pe cât am putut afla, rareori câinii se prind reciproc în acest fel. Am întrebat o persoană care a ţinut toată viaţa câini pentru vânătoarea de» vulpi şi care s-a interesat, la rândul său, la alţi vânători cu experienţă dacă au văzut vreodată câini de vântăoare apucând vulpea de ceadă; ei nu au văzut nicioadătă acest lucru. Se pare că, atunci când un câine este fugărit sau este în pericol de a fi lovit din spate ori să cadă ceva pe el, în toate aceste cazuri el doreşte să-şi retragă cât mai repede posibil tot trenul posterior şi că, dintr-o oarecare simpatie sau legătură între muşchi, coada este atunci trasă strâns spre interior.

O mişcare asemănătoare cu cea dintre partea posterioară a corpului şi coadă poate fi observată şi la hienă. Dl. Bertlett mă informează că, atunci când două hiene se luptă între ele, acestea sunt reciproc conştiente de teribila putere a fălcilor lor şi sunt

extrem de precaute. Ele ştiu prea bine că, dacă unul din picioarele lor ar fi apucat, ar fi imediat zdrobit în bucăţele; de aceea ele se apropie una de alta îngenuncheate, cu picioarele întoarse cât mai mult posibil spre interior şi cu întregul lor corp aplecat, aşa încât să nu prezinte niciun punct proeminent, coada fiind în acelaşi timp strâns băgată între picioare. În această poziţie, hienele se apropie una de alta cu corpul expus lateral sau chiar parţial cu spatele întors. De asemenea la cerbi, atunci când sunt furioşi şi se luptă, mai multe specii ţin coada între picioare. Când un cal încearcă, fiind pe câmp, să muşte în joacă partea posterioară a unui alt cal sau gânduri băiat brutal loveşte un măgar pe la spate, partea posterioară şi coada sunt trase înapoi, cu toate că acest act nu pare să fi fost făcut numai pentru a salva coada de a nu fi vătămată. Am văzut şi contrariul acestor mişcări, întrucât, atunci când un animal merge repede, cu paşi vioi şi elastici, coada este ţinută aproape întotdeauna în sus.

După cum am spus, atunci când un câine este fugărit şi se îndepărtează fugind, el îşi ţine urechile

îndreptate înapoi, dar întoarse în afară eu scopul, în mod clar, de a auzi paşii urmăritorului. Din obişnuinţă, el ţine urechile adesea în această poziţie şi coada între picioare atunci când pericolul este evident din faţă. Am remarcat de repetate ori la căţeaua mea terier, timidă, că, atunci când îi era frică de vreun obiect din faţa ei, a cărui natură îi era perfect cunoscută şi nu avea nevoie să o cerceteze, ea îşi ţinea totuşi timp îndelungat urechile şi coada în această poziţie, exprimând o stare de nelinişte. Neliniştea fără frică o exprima la fel; astfel, într-o zi am ieşit din casă exact atunci când aceeaşi căţea ştia că i se va aduce mâncarea. Nu am chemat-o; ea ţinea foarte mult să mă însoţească şi în acelaşi timp îşi dorea mult mâncarea, aşa că stătea pe loc, uitându-se mai întâi într-o parte, apoi într-alta, cu coada între picioare şi cu urechile trase înapoi, exprimând vădit nedumerire şi nelinişte.

Aproape toate mişcările expresive descrise până acum, cu excepţia rânjetului de bucurie, sunt înnăscute sau instinctive, întrucât ele sunt comune tuturor indivizilor, tineri şi bătrâni, din toate rasele.

Majoritatea lor sunt de asemenea comune strămoşilor îndepărtaţi ai câinilor, anume lupului şi şacalului, iar unele din (» le altor specii din aceeaşi grupă. Atunci când sunt mângâiaţi de stăpâniilor, lupii şi şacalii îmblânziţi sar de bucurie, dau din coadă, îşi pleoştesc urechile, ling mâinile stăpânilor lor, se târăsc şi chiar se aruncă pe jos eu burta în sus 4. Am văzut un şacal african din Gabon, asemănător cu o vulpe, care îşi lăsa urechile în jos când era mângâiat. Când sunt speriaţi, lupii şi şacalii îşi bagă coada între picioare, iar un şacal îmblânzit a fost descris cum alerga în cerc sau făcând opturi, ca un câine, în jurul stăpânului său, cu coada între picioare.

S-a afirmat5 că vulpile, oricât de îmblânzite, nu execută niciuna din mişcările expresive de mai sus, ceea ce nu este însă absolut exact. În urmă cu mulţi ani am observat la grădina zoologică – şi am notat faptul la timpul său – cum o vulpe englezească perfect îmblânzită, atunci când era mângâiată de îngrijitorul ei dădea din coadă, îşi pleoştea urechile şi apoi se trântea la pământ cu burta în sus. Vulpea neagră din America de Nord îşi pleoşteşte şi ea urechile într-o

mică măsură. Cred însă că vulpile nu ling niciodată mâinile stăpânilor lor şi am fost asigurat că, atunci când sunt înfricoşate, nu-şi bagă niciodată coada între picioare. Dacă se admite explicaţia pe care am dat-o despre» expresia afecţiunii la câini, atunci s-ar părea că animalele care nu au fost niciodată domesticite, anume lupii, şacalii şi chiar vulpile, au dobândit totuşi, pe baza principiului antitezei, anumite atitudini expresive, deoarece nu este probabil ea aceste animale, captive în cuşti, să le fi învăţat imitând pe câini.

Pisici.

— Am descris mai sus acţiunile unei pisici (fig. 9), atunci când este furioasă, şi nu înspăimântată. Ea se lipeşte de pământ, întinzându-şi din când în când picioarele anterioare eu ghearele scoase gata de a lovi. Coada o ţine întinsă, îndoită la vârf sau o aruncă dintr-o parte într-alta. Părul nu îi este zbârlit, cel puţin nu era aşa în cele câteva cazuri observate de mine. Urechile sunt strânse înapoi şi dinţii sunt dezveliţi. Ele mârâie încet şi sălbatic. Putem înţelege de ce atitudinea adoptată de pisică când se pregăteşte să se

lupte eu o altă pisică sau când este iritată în vreun fel oarecare este atât de diferită de cea a unui câine care se apropie de un alt câine cu intenţii ostile, deoarece pisica îşi foloseşte picioarele anterioare pentru a lovi, ceea ce explică poziţia lipită de pământ, convenabilă sau necesară. Ea este de asemenea mult mai obişnuită decât câinele să stea ascunsă şi să sară brusc asupra prăzii sale. Nu se poate atribui cu siguranţă nicio cauză faptului că coada este îndoită sau mişcată dintr-o parte într-alta. Acest obicei este comun multor animale, de pildă pumei atunci când se pregăteşte să sară 6, însă nu există nici la câini, nici la vulpi, după cum deduc din descrierea făcută de dl. St. John unei vulpi stând la pândă şi apucând un iepure de câmp. Am văzut mai sus că unele specii de şopârle şi diferiţi şerpi vibrează rapid din vârful cozii atunci când sunt excitaţi. S-ar părea că la o excitare puternică există o dorinţă necontrolabilă de a face mişcările cele mai diferite, datorită faptului că forţa nervoasă este liberată în exces de centrele senzitive excitate; deoarece coada rămâne liberă şi mişcările ei nu tulbură poziţia generală a corpului, ea este îndoită sau

mişcată în toate părţile.

Toate mişcările unei pisici atunci când este în dispoziţie afectuoasă sunt în completă antiteză cu cele pe care tocmai le-am descris. Pisica stă în picioare, cu spinarea uşor arcuită, cu coada ridicată vertical şi urechile ciulite şi îşi freacă obrajii şi laturile

Gucidciistadt dă multe detalii în descrierea şacalului în „Nov. Comm. Acad. Se. Imp. Petrop.”, 1775, vol. XX, p. 419. Vezi de asemenea o alia excelentă descriere a obiceiurilor şi a jocului acestui animal în „Land and Water”, 1869. I.ocot. Annesley, din artilerie, mi-a comunicat de asemenea câteva detalii în privinţa şacalului. Am făcut numeroase cercetări în legătură cu lupii şi şacalii de la grădina zoologică, pe care i-am observat personal.

— „Land and Water”, 6 noiembrie 1869.

— Azara, *Quadrupèdes du Paraguay*, 1801, vol. I, p. 136.

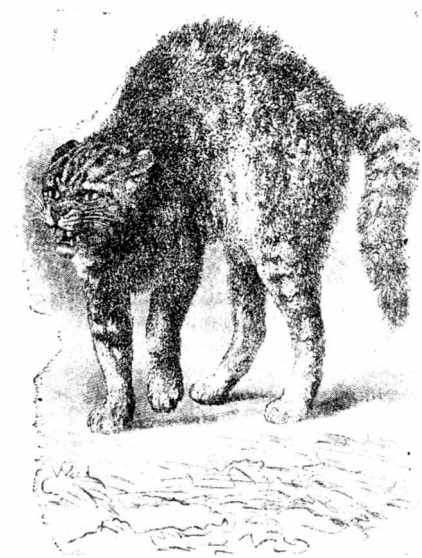

Fig. 15. – Pisică speriată de un câine (desenai după na luni de dl. Wood).

corpului de stăpânul sau stăpâna sa. Dorinţa de a se freca de ceva este atât de puternică în această dispoziţie, încât adesea pisicile pot fi văzute frecându-se de picioarele scaunelor sau ale meselor sau de pervazurile uşilor. Acest mod de a exprima afecţiuni a a luat probabil naştere prin asociaţie, ea şi în cazul clinilor, din faptul că mama îşi alăptează şi dezmiardă puii şi poate din faptul că puii se iubesc şi se joacă între ei. O altă atitudine cu totul diferită exprimând plăcere a fost descrisă mai sus, şi anume modul curios

în care pisicile tinere sau chiar bătrâne, când sunt mulţumite, îşi întind alternativ picioarele anterioare cu degetele răsfirate, ca şi când ar apăsa şi ar suge din sfâreurile mamei lor. Acest obicei este analog aceluia de a se freca de ceva în măsura în care ambele se deduc din acţiuni executate în perioada alăptării. Nu pet spune însă de ce pisicile îşi arată afecţiunea prin frecare mult mai mult decât o fac câinii, cu toate că şi acestora le place contactul cu stăpânii lor, şi de ce pisicile nu ling decât întâmplător mâinile prietenilor lor, pe când câinii o fac întotdeauna. Pisicile se curăţă lingându-şi blana mai des decât o fac câinii. Pe de altă parte, limba lor pare mai puţin potrivită pentru acest lucru decât limba mai lungă şi mai flexibilă a câinelui.

Când sunt înspăimântate, pisicile se ridică în picioare şi îşi arcuiesc spatele în modul binecunoscut şi hazliu.

Ele scuipă, şuieră sau mârâie. Părul de pe tot corpul şi mai ales de pe coadă se zbârleşte. În cazurile observate de mine, partea de la baza cozii este ridicată în sus, vârful fiind dat în lături; uneori însă,

coada (fig. 15) este numai puţin ridicată şi îndoită într-o parte chiar de la bază. Urechile sunt trase înapoi şi dinţii sunt dezveliţi. Atunci când două pisicuţe se joacă împreună, adesea una din ele caută să sperie în acest fel pe cealaltă. Din cele văzute în capitolele anterioare, toate formele de expresie de mai sus pot fi înţelese, afară de arcuirea extremă a spatelui. Îmi vine să cred că, aşa cum multe păsări îşi zbârlesc penele, îşi desfac aripile şi coada pentru a părea cât mai mari, tot aşa pisicile se ridică cât sunt de mari, îşi arcuiesc spatele, adesea îşi ridică partea bazală a cozii şi îşi zbârlesc părul în acelaşi scop. Se pare că, atunci când este atacat, râsul îşi arcuieşte spatele şi în această atitudine este prezentat şi de Brehm. Îngrijitorii grădinii zoologice nu au văzut însă niciodată vreo tendinţă către această acţiune la felinele mai mari: lei, tigri etc.; acestea nu au motive de a se teme de vreun alt animal.

Pisicile îşi folosesc vocea ca mijloc de exprimare, emiţând, sub impulsul a diferite emoţii sau dorinţe, cel puţin şase sau şapte sunete deosebite. Unul dintre cele mai curioase sunete este cel produs când toarce

de satisfacţie atât în timpul inspiraţiei, cât şi al expiraţiei. Puma, ghepardul şi ocelotul [tigrul din Mexic] torc de asemenea; tigrul însă, când este mulţumit, „emite un freamăt scurt, caracteristic, insolit de închiderea pleoapelor”[72]. Se pare că leul, jaguarul şi leopardul nu torc.

Cai.

— Când sunt înfuriaţi, caii îşi trag urechile strâns înapoi, îşi întind capul înainte şi îşi descoperă parţial incisivii gata să muşte. Când sunt gata să lovească azvârlind din copite, ei îşi trag în general, din obişnuinţă, urechile îndărăt, iar ochii sunt îndreptaţi înapoi într-un mod foarte ciudat[73]. Când sunt mulţumiţi, de pildă când li se aduce în grajd vreo hrană preferată, ei îşi ridică şi îţi întind capul, îşi ciulesc urechile şi, uitându-se atent la prietenul lor, adesea nechează. Nerăbdarea este exprimată râcâind pământul cu copita.

Acţiunile unui cal sunt foarte expresive când este foarte speriat. Odată calul meu s-a speriat tare de o

72 „Land and Walcr”, 1867, p. 657. Vezi dc asemenea
73A zara despre puma, in lucrarea cilală mai sus.

semănătoare acoperită cu o prelată şi care se afla într-un câmp deschis. El şi-a ridicat capul atât de sus, încât gâtul a devenit aproape vertical, ceea ce a făcut din obişnuinţă, deoarece maşina se gâscamai jos pe o pantă şi nu putea fi văzută mai clar prin ridicarea capului. Dacă ar fi venit vreun sunet de la ea, nici acel sunet nu ar fi putut fi auzit mai clar. Ochii şi urechile calului erau îndreptaţi atent înainte; îi puteam simţi prin şa bătăile inimii. Fornăind violent prin nările roşii, dilatate şi întorcându-se brusc, el s-ar fi îndepărtat cu toată viteza, dacă nu l-aş fi împiedicat. Narile nu se dilată eu scopul de a mirosi sursa pericolului, întrucât, atunci când un cal miroase atent vreun obiect şi nu este alarmat, el nu îşi dilată nările. Datorită prezenţei unei valvule în gât, când gâfâie, calul nu respiră prin gura deschisă, ci prin nări; în consecinţă acestea au dobândit o mare capacitate de dilatare. Această dilatare a nărilor, precum şi fornăitul, ca şi bătăile inimii, sunt acţiuni care au devenit strâns asociate cu emoţia spaimei în decursul unei lungi serii de generaţii, deoarece de obicei frica silea calul să-şi încordeze toate puterile pentru a se

îndepărta de sursa pericolului cu cea mai mare viteză…

Rumegătoare.

— Bovinele şi oile sunt remarcabile prin faptul că îşi manifestă în foarte mică măsură emoţiile sau senzaţiile, cu excepţia durerii extreme. Când este înfuriat, taurul nu îşi manifestă furia decât prin modul în care îşi ţine capul aplecat, cu nările dilatate şi prin mugete. Adesea el scurmă solul cu copita; această mişcare pare însă cu totul diferită de cea a unui cal nerăbdător, întrucât, dacă solul este afinat, el ridică nori de praf. Cred că taurii acţionează în acest fel când sunt iritaţi de muşte, pentru a le goni. Easelejnai sălbatice de oi şi caprele negre, când sunt speriate, lovesc pământul şi şuieră pe nas, ceea ce serveşte drept semnal de alarmă pentru semenele lor. Boul moscatdin regiunile arctice de asemenea loveşte solul cu picioarele când se întâlneşte cu un duşman[74]. Nu-mi pot închipui cum a luat naştere această lovire a solului, deoarece din cercetările pe care le-am făcut nu reiese că vreunul dintre» aceste animale se luptă

74s Sir Q Bell. Anatomii and Philosophți of Expression,

cu picioarele anterioare.

Unele specii de cerbi, când sunt înfuriaţi, manifestă mult mai multă expresie decât bovinele, oile sau caprele, deoarece, după cum s-a afirmat mai sus, ei îşi trag ed. a 3-a, p. 123. Vezi de asemenea p. 120, despre caii care nu respiră pe gură, cu referire la nările lor dilatate.

— „Land and Waler", 1860, p. 152.

urechile înapoi, scrâşnesc din dinţi, îşi zbârlesc părul, ţipă ascuţit, lovesc solul cu copitele şi îşi agită furios coamele. Odată, la grădina zoologică, ceibul de Formoza (*Cervus pseudaxis*) s-a apropiat de mine într-o atitudine curioasă, cu botul ridicat atât de sus, încât coarnele erau apăsate pe gât, capul fiind ţinut puţin oblic. După expresia ochilor săi, eram sigur că era înfuriat; el s-a apropiat încet, şi îndată ce a ajuns lângă gratiile de fier, nu şi-a lăsat în jos capul pentru a mă lovi, ci l-a aplecat brusc spre interior şi a lovit gratiile cu mare putere cu coarnele. Dl. Bartlett mă informează că alte câteva specii de cerbi, când sunt înfuriaţi, iau aceeaşi atitudine.

Maimuţe.

— Diferitele specii şi genuri de maimuţe îşi exprimă sentimentele în cele mai diferite feluri, şi acest fapt este interesant, decarece se referă într-o oarecare măsură la problema dacă aşa-numitele rase umane trebuie considerate drept specii distincte sau varietăţi, întrucât, după cum vom vedea în capitolele următoare, diferitele rase umane îşi exprimă emoţiile şi senzaţiile în toată lumea cu o uniformitate remarcabilă. Unele din acţiunile expresive ale maimuţelor sunt interesante dintr-un alt punct de vedere, şi anume ele fiind foarte analoge cu cele ale omului. Deoarece nu am avut ocazia să studiez o anumită specie dintr-o grupă în toate împrejurările, diferitele mele observaţii vor fi cel mai convenabil aranjate după diferite stări psihici.

Plăcere, *bucurie*, *afecţiune*.

— Nu este posibil de a distinge la maimuţe expresia de plăcere sau bucurie de cea de afecţiune, fără cel puţin o experienţă mai mare decât am avut eu. Puii de cimpanzeu, atunci când sunt mulţumiţi de revenirea cuiva de care sunt ataşaţi, emit un fel de

lătrat. La acest zgomot, denumit de îngrijitori râs, buzele sunt ţuguiate, cum sunt însă şi sub impulsul a diverse alte emoţii. Am putut totuşi vedea că, atunci când sunt mulţumiţi, forma buzelor se deosebeşte puţin de cea adoptată când sunt furioşi. Dacă un pui de cimpanzeu este gâdilat – şi subsuorile sunt deosebit de sensibile la gâdilat, ca şi în cazul copiilor noştri –, el emite un chicotit sau un râs mai pronunţat, cu toate că uneori râsul este tăcut. Colţurile gurii sunt trase atunci înapoi, iar uneori aceasta face ca pleoapele inferioare să se încreţească puţin. Această încreţire însă, care este atât de caracteristică pentru râsul nostru, se aede mai clar la alte câteva maimuţe. La cimpanzeu, dinţii de pe maxilarul superior nu sunt expuşi atunci când râd; în această privinţă se deosebesc de noi. Însă ochii strălucesc şi devin mai vii, după cum afirmă dl. W.L. Martin[75], care s-a ocupat în mod special de expresia lor.

Când sunt gâdilaţi, puii de orangutan de asemenea rânjesc şi chicotesc, şi dl. Martin declară că ochii le devin mai vii. De îndată ce râsul încetează, se

75 Nat. Hist. of Mammalia Animals, 1841, vol. I, p. 383 și 410,

poate observa o expresie care, după cum mi-a comunicat dl. Wallace, poate fi denumită surâs. Am observat ceva de acest fel şi la cimpanzeu. Dr. Duchenne mă informează – şi nu pot cita o autoritate mai competentăcă a ţinut în casă timp de un an o maimuţă foarte domesticită; când, la vremea mesei, îi dădea vreo bucăţică aleasă, el observa că colţurile gurii îi erau puţin ridicate; astfel se putea vedea clar la acest animal o expresie de satisfacţie de natura unui surâs incipient, semănând cu cel ce se observă adesea pe faţa omului.

Atunci când este bucuros de a revedea o persoană iubită, *Cebus* azarae11 emite un chicotit ciudat („kichemden”). El exprimă de asemenea senzaţii plăcute, trăgân

— Rengger (*Naturgeschichle der Săugethiere von Paraguay*, 1830, p. 46) a ţinut acest animal în captivitate timp de 7 ani, în ţara lui de baştină, Paraguay.

du-şi înapoi colţurile gurii fără a produce vreun sunet. Rengger numeşte această mişcare râs; ea ar fi denumită însă mai potrivit surâs. Forma gurii este

diferită când exprimă durere sau spaimă şi se scot ţipete ascuţite. O altă specie de *Cebus* din grădina zoologică (C. *hypo leucus*) emite repetat o notă stridentă când este mulţumită şi trage de asemenea înapoi colţurile gurii prin contracţia, după cât se pare, a aceloraşi muşchi ca la noi. Tot aşa face, într-o măsură extraordinară, maimuţa *Inuus ceaudatus* –, am observat la această maimuţă că pielea pleoapelor inferioare se încreţeşte foarte mult. În acelaşi timp, ea îşi mişcă rapid mandibula inferioară sau buzele în mod spasmodic, dezvelind astfel dinţii, însă zgomotul produs de-abia se poate deosebi de ceea ce numim un râs tăcut. Doi dintre îngrijitori au afirmat că acest sunet abia perceptibil reprezintă râsul animalului, şi, când mi-am exprimat o oarecare îndoială în această privinţă (neavând pe atunci nicio experienţă), ei au făcut ea maimuţa să atace sau mai bine zis să ameninţe o altă maimuţă, *Piihecus enihellus*, care trăia în acelaşi compartiment şi pe care o detesta. Întreaga expresie a lui *inuus* s-a schimbat imediat, gura i s-a deschis mult mai larg, caninii i s-au dezvelit mai mult şi a scos un lătrat răguşit.

Pavianul *Anubis* (*Cynocephalus anubis*) a fost mai întâi insultat şi făcut să se înfurie îngrozitor, ceea ce s-a obţinut uşor de către îngrijitorul său, cu care apoi s-a împăcat, dând mâna. După împăcare, pavianul îşi mişca rapid fălcile şi buzele în sus şi în jos şi părea mulţumit. Atunci când râdem din toată inima, o mişcare sau un tremurat similar se poate observa mai mult sau mai puţin distinct la fălcile noastre; la om sunt puşi în acţiune mai ales muşchii toracelui, pe când la acest pavian şi la alte câteva maimuţe se mişcă spasmodic muşchii fălcilor şi ai buzelor.

Am avut ocazia să menţionez mai sus modul curios în care două sau trei specii de macac şi *Cynopithecus Niger* îşi trag urechile înapoi şi emit un uşor sunet bolborosit atunci când se bucură că sunt mângâiaţi. La *Cynopithecus* (fig. 17), colţurile gurii sunt trase în acelaşi timp înapoi şi în sus, aşa încât dinţii sunt dezveliţi. În consecinţă, această expresie nu ar fi niciodată recunoscută de un străin ca fiind una de plăceri». Creasta de peri lungi de pe frunte este lăsată în jos şi se pare că toată pielea capului este trasă înapoi. Sprâncenele sunt astfel puţin ridicate, iar cehii

adoptă o privire fixă. Pleoapele inferioare se încreţesc puţin, însă aceasta încreţire nu este bătătoare la ochi, datorită zbârciturilor transversale permanente de pe faţă.

Emoţii şi senzaţii dureroase.

— La maimuţe, expresia unei dureri uşoare sau a. unei emoţii dureroase, ca mâhnirea, enervarea, gelozia etc., nu se poate distinge uşor de cea de mânie moderată; aceste stări psihice trec uşor şi repede una într-alta. La unele specii însă, mâhnirea este manifestată cu siguranţă prin plânset. O femeie care a vândut grădinii zoologice o maimuţă, despre care se credea că provine din Borneo (*Macacus niaurus* sau Af. *inornatus* Gray), spunea că maimuţa plângea adesea; şi dl. Bartlett, precum şi îngrijitorul, dl. Sutton, au văzut-o de repetate ori, când era mâhnită sau chiar când era foarte compătimită, plângând cu atâta foc, încât lacrimile i se rostogoleau pe obraji. Există totuşi ceva ciudat în legătură cu acest caz, deoarece două exemplare ţinute ulterior la grădina zoologică şi despre care se credea că aparţin aceleiaşi specii nu au fost văzute niciodată plângând, deşi au

fost observate atent de îngrijitor şi de mine când erau foarte îndurerate şi ţipau tare. Rengger afirmă12 că ochii lui *Cebus azarae* se umpleau de lacrimi, însă nu suficient pentru a se revărsa, atunci când era împiedicată de a. obţine vreun obiect mult dorit sau (dud era foarte speriată. Humboldt de asemenea afirmă că ochii lui *Callithrix sciureus* „se umplu imediat de lacrimi când este speriată”, însă când această maimuţă mică şi drăguţă din grădina zoologică era sâcâită, aşa încât să ţipe cu putere, ea nu plângea. Nu vreau totuşi să arunc nici cea mai mică îndoială asupra veracităţii afirmaţiei lui Humboldt.

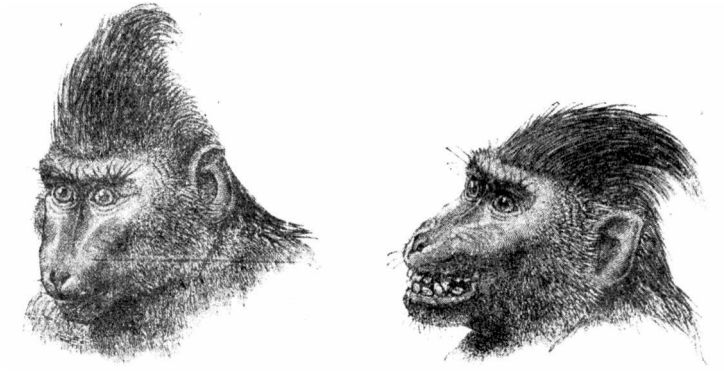

P’în 16. – *Cynopilhecus Niger* în stare liniştilfi (desenai după natură de dl. Wood).

P’în 17. – Acelaşi [din fig. 16], mulţumii de a fi

mingliat.

Înfăţişarea de deprimare la puii de orangutan şi cimpanzeu, când sunt bolnavi, este tot atât de evidentă şi aproape tot atât de mişcătoare ca şi în cazul propriilor noştri copii. Această stare sufletească şi corporală se vede din mişcările apatia, expresia feţei deprimată, ochii stinşi şi înfăţişarea schimbată.

Mânia.

— Această emoţie este adesea manifestată de multe specii de maimuţe şi este exprimată după cum observă dl. Martin 13, în multe feluri diferite. „Când sunt iritate, unele specii ţuguiază buzele, se uită la duşmanul lor cu o privire fixă şi feroce şi execută porniri scurte şi repetate, ca şi când ar fi gata să sară înainte, emiţând în acelaşi timp sunete guturale înăbuşite. Multe îşi manifestă mânia înaintând brusc, executând porniri bruşte, deschizând în acelaşi timp gura, ţuguind buzele pentru a-şi ascunde dinţii, în timp ce ochii sunt fixaţi cu îndrăzneală asupra duşmanului ca într-o sfidare sălbatică. Alte maimuţe de asemenea, şi în primul rând cele cu coada lungă, îşi arată dinţii şi întovărăşesc rânjetul lor răutăcios cu

ţipete ascuţite, bruşte şi repetate". Dl. Sutton confirmă afirmaţia că, atunci când sunt înfuriate, unele specii îşi descoperă dinţii, pe când altele şi-i ascund prin ţuguierea buzelor, iar altele îşi trag urechile înapoi. *Cynopithecus Niger*, la care ne-am referit ceva mai sus, procedează în acelaşi fel, lăsându-şi totodată în jos moţul de păr de pe frunte şi arătându-şi dinţii, aşa încât mişcările trăsăturilor feţei la mânie sunt aproape aceleaşi ca şi la plăcere, iar cele două expresii nu pot fi deosebite decât de cei care sunt familiarizaţi cu acest animal.

Pavianii îşi manifestă adesea furia şi îşi ameninţă duşmanii într-un mod foarte ciudat, anume deschizându-şi larg gura, ca şi când ar căsca. Dl. Bartlett a văzut adesea doi paviani care, puşi pentru prima dată în aceeaşi cuşcă, şedeau faţă în faţă deschizând alternativ gura, şi această acţiune pare că adesea se sfârşeşte cu un căscat adevărat. Dl. Bartlett crede că ambele animale doresc să-şi arate unul altuia că au dinţi formidabili, cum este şi adevărat. Deoarece cu greu putem da crezare realităţii gestului de a căsca, dl. Bartlett a iritat un pavian bătrân şi l-a

aţâţat, provocându-i o furie violentă; aproape imediat maimuţa a căscat. Unele specii de *Macacus* şi *Cercopithecus1* se comportă în acelaşi mod. Pavianii îşi manifestă mânia şi într-un alt fel, după cum a observat Brehm la cei pe care îi ţinea vii în Abisinia, şi anume lovind solul cu o mână „ca un om furios care loveşte masa cu pumnul”. Am văzut această mişcare la pavianii din grădina zoologică, însă uneori acţiunea pare să reprezinte mai degrabă căutarea unei pietre sau a vreunui alt obiect în aşternutul lor de paie.

Dl. Sutton a văzut adesea faţa unui *Macacus rhesus* înroşindu-se când era foarte furios. Pe când îmi menţiona acest fapt, o altă maimuţă a atacat un *rhesus* şi i-am văzut faţa înroşindu-se tot atât de vădit ca la un om într-un violent acces de mânie. Lacăteva minute după luptă, faţa acestei maimuţe şi-a recăpătat culoarea naturală. În acelaşi timp în care faţa se înroşea, partea posterioară golaşă a corpului, care este întotdeauna roşie, părea şi mai roşie; nu pot însă să afirm că era chiar aşa. Atunci când mandrilul este aţâţat în vreun fel oarecare, se pare că părţile golaşe, strălucitor colorate, ale pielii devin şi mai viu colorate.

La multe specii de paviani, arcada sprâncenelor proeminează mult deasupra ochilor, având câţiva peri lungi, care reprezintă sprâncenele noastre. Aceste animale privesc întotdeauna în jurul lor, iar pentru a se uita în sus ele trebuie să-şi ridice sprâncenele. Se pare că au dobândit în acest fel obiceiul de a-şi mişca frecvent sprâncenele. Oricum ar fi aceasta, multe specii de maimuţe, mai ales pavianii, când sunt furioşi sau iritaţi în vreun fel oarecare, îşi mişcă sprâncenele rapid şi fără încetare în sus şi în jos, ca şi pielea păroasă de pe frunte[76][77]. Deoarece asociem, în cazul omului, ridicarea şi coborârea sprâncenelor cu stări de spirit bine definite, mişcarea aproape neîntreruptă a sprâncenelor la maimuţă dă acestora o expresie fără rost. Am observat odată un om care avea ticul de a-şi ridica încontinuu sprâncenele fără vreo emoţie corespunzătoare, ceea ce îi dădea un aspect ridicol, cum este şi cu unele persoane care ţin colţurile gurii puţin trase înapoi şi în sus, ca într-un surâs incipient, cu toate că în acel moment ele nu sunt nici amuzate şi

76 Brehm, Illusl. Thierleben, voi. I, p. 84; despre pavi
77a nii care lovesc solul, vezi p. 61.

nici mulţumite.

O tânără femelă de orangutan, geloasă pentru faptul că îngrijitorul ei se ocupa de o altă maimuţă, şi-a descoperit puţin dinţii şi, emiţând un sunet arţăgos, ca *tiş-şist*, i-a întors spatele». Însă când sunt puţin mai mânioşi, orangutanii şi cimpanzeii îşi ţuguiază considerabil buzele şi fac un zgomot aspru, ca de lătrat. O femelă tânără de cimpanzeu, într-un acces puternic de mânie, a prezentat o curioasă asemănare cu un copil în aceeaşi stare. Ea ţipa tare, cu gura larg deschisă, buzele fiind trase înapoi, aşa încât dinţii erau complet dezveliţi, îşi arunca violent braţele în toate părţile, uneori împreunându-şi mâinile deasupra capului, se rostogolea pe jos, ba pe spate.

15 Brehm (*Illust. Thierleben*, p. 68) observa ca sprâncenele la *Inuus ceaudatus* sâni frecvent mişcate în sus şi în jos când animalul este înfuriai.

Fig. 18. – Cimpanzeu dezamăgit şi îmbufnat (desenat după natură de dl. Wood).

ba pe burtă, şi muşca tot ce-i cădea la îndemână. Un tânăr gibon (*Hylobates syndactylus*) a fost descris16 comportându-se aproape în acelaşi fel într-un acces de furie.

În diferite împrejurări, puii de orangutan şi de cimpanzeu îşi ţuguiază uneori buzele în mod uimitor. Ei acţionează în acest fel nu numai când sunt puţin supăraţi, îmbufnaţi sau dezamăgiţi, ci şi când sunt alarmaţi de ceva – într-un caz la vederea unei broaşte ţestoase17 – şi tot aşa când sunt mulţumiţi. Cred însă că nici gradul de ţuguiere şi nici forma gurii nu sunt exact aceleaşi în toate cazurile, iar sunetele emise atunci sunt diferite. Desenul alăturat (fig. 18)

reprezintă un cimpanzeu care s-a îmbufnat pentru că i s-a oferit o portocală, care i-a fost luată după aceea. O proeminare sau ţuguiere similară a buzelor, cu toate că într-un grad mult mai mic, poate fi văzută la copiii îmbufnaţi.

Cu mulţi ani în urmă am pus pe jos la grădina zoologică o oglindă în faţa a doi orangutani tineri, care, din câte se ştia, nu văzuseră niciodată vreo oglindă.

La început şi-au privit propria lor imagine cu cea mai stăruitoare surpriză, adesea schimbându-şi locul de unde priveau. Apoi s-au apropiat mai mult şi şi-au ţuguiat buzele spre imagine, ca pentru a o săruta, în exact acelaşi fel cum făcuseră mai înainte unul faţă de celălalt, când fuseseră plasaţi, cu câteva zile mai înainte, în aceeaşi încăpere. Maimuţele au făcut apoi tot felul de strâmbături şi au luat diverse atitudini în faţa oglinzii: i-au apăsat şi frecat suprafaţa, şi-au pus mâinile la diferite distanţe în spatele ei, au privit pe după. ea şi până în cele din urmă păreau aproape speriate; apoi au tresărit puţin, s-au supărat, şi au refuzat, să o mai privească.

Atunci când ne străduim să executăm vreo acţiune neînsemnată, dar dificilă şi necesitând precizie, ca, de pildă, de a pune aţă într-un ac de cusut, în general ţinem buzele strâns lipite cu scopul, presupun, de a nu ne tulbura mişcările prin respiraţie; am observat aceeaşi acţiune la un pui de orangutan. Sărmanul era bolnav şi se amuza încercând să omoare muştele de pe geam cu articulaţiile degetelor îndoite, ceea ce era dificil, deoarece muştele zburau, bâzâind în toate părţile; la fiecare încercare, buzele îi erau foarte strânse şi totodată puţin ţuguiate.

Cu toate că fizionomia şi mai ales gesturile orangutanilor şi ale cimpanzeilor sunt în unele privinţe foarte expresive, mă îndoiesc dacă în general ele sunt atât de

17 \V. C. Marlin, *Nat Hist, of Mammalia Animals*, 1841, p. 405.

expresive ca cele ale unor alte specii de maimuţe. Aceasta se poate atribui în parte faptului că urechile lor sunt imobile şi în parte lipsei sprâncenelor, ale căror mişcări devin astfel mai puţin bătătoare la ochi. Totuşi, atunci când îşi ridică

sprâncenele, fruntea li se încreţeşte, ca şi la noi, în mod transversal. În comparaţie cu omul, figura le este inexpresivă datorită mai ales faptului că ele nu se încruntă la nicio emoţie sufletească – în măsura în care am putut observa şi m-am ocupat cu grijă de acest subiect. Încruntarea, care este una dintre cele mai importante din toate expresiile omului, este datorată contracţiei lui corrugator *supercilii*[78], prin care sprâncenele sunt coborâte şi apropiate, aşa încât să formeze cute verticale pe frunte. Se pare[79] că atât orangutanul, cât şi cimpanzeul posedă acest muşchi, care însă numai rareori este pus în acţiune, cel puţin în mod bătător la ochi. Mi-am făcut din mâini un fel de colivie şi, punând în ea un oarecare fruct ademenitor, am permis atât unui pui de orangutan, cât şi unuia de cimpanzeu să facă tot posibilul să-l scoată afară, însă cu toate că s-au supărat oarecum, ei nu au prezentat nicio urmă de încruntare. Nici când erau înfuriaţi nu

78 La om poartă același nume latinesc; in românește cslc denumit „sprincenosul” și are ca funcție încruntarea frunții (.V. trad.).
Prof. Owen despre orangutan, „Proc. Zool. Soc.”, 1830, p. 28. Despre cimpanzeu, vezi prof. Macalister. in „Ann. and Mag. of Nat. Hisl.“, voi. VII, 1871, p. 342.

79 G. Bennett, Wanderings in New South Wales etc., vol. II, 1834, p. 153.

se încruntau. De două ori am luat doi cimpanzei din camera lor relativ întunecoasă scoţându-i la lumina puternică a soarelui, ceea ce pe noi ne-ar fi făcut cu siguranţă să ne încruntăm; ei au clipit şi s-au uitat cu coada ochiului, însă numai o singură dată am văzut o încruntare foarte uşoară. Cu o altă ocazie am gâdilat un cimpanzeu la nas cu un pai şi, în vreme ce îşi încreţea faţa, au apărut uşoare cute verticale între sprâncene. Nu am văzut niciodată vreo încruntare pe fruntea orangutanului.

Când este furioasă, gorila este descrisă ca zbârlindu-şi moţul de păr, lăsându-şi în jos buza inferioară, umflându-şi nările şi emiţând ţipete îngrozitoare. Domnii Savage şi Wyman 19 afirmă că pielea capului se poate mişca liber înapoi şi înainte, şi că, atunci când animalul este iritat, pielea se contractă puternic; presupun însă că prin această din urmă expresie ei vor să spună că pielea capului este trasă în jos, deoarece vorbesc de asemenea despre un pui de cimpanzeu care, atunci când urla, „avea sprâncenele puternic contractate”. Marea capacitate de mişcare a pielii capului la gorilă, la mulţi paviani şi

la alte maimuţe merită atenţie în legătură cu capacitatea unui mic număr de oameni de a-şi mişca în mod voluntar pielea capului, fie datorită reversiunii, fie datorită persistenţei (acestei capacităţi) 20.

Mirare, *spaimă*.

— La cererea mea, o broască ţestoasă de apă dulce a fost plasată în aceeaşi încăpere din grădina zoologică împreună cu multe maimuţe, care au arătat o uimire fără margini, precum şi o oarecare teamă. Aceasta s-a manifestat prin faptul că au rămas nemişcate, privind fix, cu atenţie, cu ochii larg deschişi, mişcând des sprâncenele în sus şi în jos. Faţa lor părea puţin alungită. Din când în când care afirmă că *corrugator supercilii* este inseparabil de *orbicularis palpebrarum*.

7 „Boston Journal of Natural History", 1845 – 1816, vol. V, p. 423. Despre cimpanzeu, *ibidem*, 1843 1811, vol. IV, p.365.

8 Vezi asupra acestui subiect *The Descent of Man*, vol. I, p. 20 lrad. rom., p. 20 şi 211.

ele se ridicau în picioare ca să vadă mai bine. Adesea se retrăgeau câţiva paşi şi apoi, întorcându-şi

capul peste umăr, priveau iar fix şi cu atenţie. Era interesant de observat în ce măsură erau mai puţin înfricoşate de broasca ţestoasă decât de şarpele viu pe care-l pusesem odată în încăperea lor[80], deoarece în decurs de câteva minute unele maimuţe au cutezat să se apropie de broasca ţestoasă şi s-o atingă. Pe de altă parte, unii paviani mai mari erau grozav de înfricoşaţi şi rânjeau ca şi când ar fi fost pe punctul de a urla. Când am arătat o mică păpuşă împodobită unui *Cynopithecus Niger*, el a rămas nemişcat, a privit-o fix, cu atenţie, cu ochii mari deschişi şi şi-a tras puţin urechile înainte. Însă atunci când broasca ţestoasă a fost pusă în încăperea lui, şi această maimuţă şi-a mişcat buzele într-un mod ciudat, rapid, mormăind, după spusele îngrijitorului, ca şi când ar intenţiona să se împace sau să fie pe placul broaştei ţestoase.

Nu am fost niciodată în măsură să-mi dau seama dacă sprâncenele maimuţelor uimite erau permanent ridicate, cu toate că ele erau frecvent mişcate în sus şi în jos. Atenţia care precedă uimirea este exprimată de om printr-o uşoară ridicare a sprâncenelor. Dr.

80 Vezi asupra arest ui subiect The Descent of Man, vol. f, p. 13.

Duchenne mă informează că, atunci când a dat maimuţei menţionate anterior unele alimente cu totul noi, ea şi-a ridicat puţin sprâncenele, exprimând astfel o stare de atenţie încordată. Ea a luat apoi hrana cu degetele şi, lăsând sprâncenele în jos sau în poziţie orizontală, a zgâriat, a mirosit şi a examinat hrana, prezentând astfel o expresie gânditeare. Uneori îşi dădea puţin capul pe spate şi, cu sprâncenele brusc ridicate, reexamina hrana, pe care în cele din urmă o gusta, în niciun caz, nicio maimuţă nu a ţinut gura deschisă când era uimită. Dl.

Sutton a examinat pentru mine timp îndelungat un pui de orangutan şi unul de cimpanzeu şi, oricât de miraţi erau sau dacă ascultau atent vreun sunet neobişnuit, ci nu îşi ţineau gura deschisă. Acest fapt este surprinzător, deoarece la om aproape nicio expresie nu este mai generală ca gura larg deschisă sub impulsul sentimentului de uimire. În măsura în care am putut observa, maimuţele respiră mai uşor prin nări decât oamenii, ceea ce poate explica faptul că nu îşi deschid gura când sunt mirate, întrucât, după cum vom vedea într-un alt capitol, omul pare să

acţioneze în acest fel când este surprins, mai întâi cu scopul de a inspira repede şi ariânc şi ulterior cu scopul de a respira pe cât de liniştit posibil.

Spaima este exprimată de multe specii de maimuţe prin emiterea de ţipete stridente, buzele fiind trase înapoi, aşa încât dinţii sunt dezveliţi. Părul se zbârleşte mai ales când se resimte şi o oarecare mânie. Dl. Sutton a văzut în mod clar faţa unui *Maeacus rhesus* pălind de frică. Maimuţele de asemenea tremură de frică, şi uneori ele îşi evacuează fecalele. Am văzut o maimuţă care, atunci când a fost capturată, aproape că a leşinat de spaimă.

S-au arătat acum suficiente fapte în legătură cu expresiile diferitelor animale. Este imposibil de a fi de ac ord cu Sir C. Bell atunci când spune22 că „faţa animalelor pare în primul rând capabilă să exprime mânia şi frica" şi că toate expresiile lor

22 *Anatomy* *and Philosopliy of Expression*, ed. a 3-a, 1811, p. 121 şi 138.

„Se pot raporta, mai mult sau mai puţin clar, la actele lor de voinţă sau la instinctele necesare". Cel care va privi un câine ce se pregăteşte să atace un alt

câine sau un om şi pe acelaşi animal gudurându-se pelângăstăpânisauva observa fizionomia unei maimuţe când este jignită şi atunci când este dezmierdată de îngrijitorul ei va fi forţat să admită că mişcările trăsăturilor feţei şi gesturile lor sunt aproape tot atât de expresive ca şi cele ale omului. Cu toate că nu se poate da nicio explicaţie unora dintre expresiile animalelor inferioare, majoritatea lor sunt explicabile în conformitate cu cele trei principii indicate la începutul capitolului I.

CAPITOLUL AL VI-LEA

EXPRESII SPECIALE LA OM: SUFERINŢĂ ŞI PLÂNS

Ţipătul şi plânsul sugacilor – Aspectul trăsăturilor feţei – Vârsta la care începe plânsul – Efectele reţinerii obişnuite a plânsului – Plânsul în hohote – Cauza contracţiei muşchilor din jurul ochilor în timpul ţipătului – Cauza secreţiei lacrimilor.

În capitolul de faţă şi în cele următoare se vor descrie şi explica, în măsura posibilităţilor mele, expresiile manifestate de om în diferite stări sufleteşti. Observaţiile mele vor fi prezentate în ordinea pe care

am considerat-o cea mai potrivită, aşa că în general se vor succeda emoţii şi senzaţii opuse.

Suferinţa corporală şi sufletească: *plânsul*. – în capitolul al III-lea am descris destul de amănunţit semnele durerii extreme, după cum se manifestă prin ţipete sau gemete, prin zvârcolirea întregului corp şi prin încleştarea sau scrâşnirea dinţilor. Adesea aceste semne sunt însoţite sau urmate de transpiraţie abundentă, paloare, tremurături, prostraţie totală sau leşin. Nicio suferinţă nu este mai mare decât cea produsă de frica extremă sau de groază; aici însă intră în joc o emoţie distinctă, care va fi examinată într-altă parte. Suferinţa prelungită, mai ales cea mintală, se transformă în proastă dispoziţie, mâhnire, deprimare şi desperare, teme care vor forma subiectul capitolului imediat următor. Aici mă voi limita aproape numai la plâns sau ţipăt, mai ales la copii.

Atunci când suferă dureri chiar uşoare, o foame moderată sau nelinişte, sugaciul emite ţipete violente şi prelungite. Când ţipă astfel, ochii sunt strâns închişi, aşa încât pielea din jurul lor se încreţeşte, iar fruntea i se contractă, încruntându-se. Gura este larg

deschisă, cu buzele retrase într-un mod curios, luând o formă oarecum. pătrată, gingiile şi dinţii fiind mai mult sau mai puţin expuşi. Respiraţia se face aproape spasmodic. Este uşor de a observa sugacii când ţipă şi am constatat că fotografiile instantanee sunt cel mai bun mijloc de observaţie, întrucât permit o analiză mai amănunţită. Am strâns douăsprezece instantanee, majoritatea executate special pentru mine; toate arată aceleaşi caracteristici generale. De aceea am reprodus şase din ele prin metoda heliotipiei[81] (planşa 1).

Închiderea strânsă a pleoapelor şi, ca urmam, comprimarea globului ocular – aceasta constituind un element de o deosebită importanţă în diversele expresii – folosesc să apere ochii deko prea mare congestionare cu sânge, după cum vom explica îndată în mod detaliat. În legătură cu ordinea în care» diferiţii muşchi se contractă

81 Cele mai bune fotografii din colecția mea sini executate de către dl. Reijlander din Victoria Street, Londra și de dl. Kindermann din Hamburg. Figurile 1, 3, 4

PLANŞA I-a când se comprimă strâns ochii, sunt îndatorat domnului dr. Langstaff din Southampton pentru câteva observaţii, pe care le-am repetat de atunci. Cel mai bun plan pentru a observa ordinea este să faci ea o persoană să-şi ridice mai întâi sprâncenele, ceea ce produce creţuri transversale pe frunte, iar apoi, treptat, să-şi contracte cu toată forţa toţi muşchii din jurul ochilor. Cititorul care nu cunoaşte anatomia feţei trebuie să se uite la pagina 17 şi să privească figurile.1 şi 3. Muşchii sprâncenelor (cornişi 6 sunt făcute de primul, iar figurile 2 şi 5 de

cel din urmă. Figura 6 este dată pentru a arăta un plâns moderat ai unui copil mai în viralâ.

gator supercilii) par să fie primii muşchi care se contractă, iar aceştia trag sprâncenele în jos şi spre interior, spre baza nasului, determinând apariţia unor cute verticale, adică a unei încruntări între sprâncene. În acelaşi timp, acestea provoacă dispariţia cutelor transversale ale frunţii. Muşchii orbiculari se contractă aproape simultan cu muşchii sprâncenelor şi preduc creţuri de jur-împrejurul ochi lor. Ei par totuşi capabili să se contracte cu mai multă forţă, de îndată ce contracţia muşchilor sprâncenelor le-a oferit o oarecare susţinere. În cele din urmă se contractă muşchii piramidali ai nasului, iar aceştia trag sprâncenele şi pielea frunţii şi mai jos, producând creţuri scurte transversale ale bazei nasului[82]. Mai pe scurt, se va vorbi în general despre aceşti muşchi ca muşchi orbiculari sau muşchi care înconjură ochiul.

Atunci când aceşti muşchi sunt puternic contractaţi, cei care mişcă buza superioară se

82 Henle (Ilandbuch der systemalischen Anatomie des Mensehen, 1858, vol. I, p. 139) eslc de acord cu Duchenne, și anume că acesla eslc efectul conlraclării mușchiului pyruinidalis nași.

contractă de asemenea şi ridică buza superioară. Acest fapt era de aşteptat din modul în care cel puţin unul din ei, muşchiul *malaris*, este legat de orbiculari. Oricine îşi va contracta treptat muşchiul din jurul ochilor va simţi, pe măsură ce măreşte forţa, că buza superioară şi aripile nasului (asupra cărora se acţionează parţial de către unii din aceiaşi muşchi) sunt aproape întotdeauna trase puţin în sus. Dacă îşi ţine gura strâns închisă în timp ce îşi contractă muşchii din jurul ochilor şi apoi îşi destinde brusc buzele, el va simţi că presiunea asupra ochilor sporeşte imediat. De asemenea, atunci când pe o zi luminoasă, orbitoare, cineva vrea să privească un obiect îndepărtat şi este obligat să-şi închidă parţial pleoapele, aproape întotdeauna se va putea observa că ridică puţin buza superioară. Gura unor persoane foarte mioape, care de obicei sunt obligate să-şi reducă deschizătura ochilor, va avea din acelaşi motiv o expresie de rânjet.

Ridicarea buzei superioare trage în sus muşchii părţilor superioare ale obrajilor şi produce o cută puternic pronunţată pe fiecare obraz, cuta nazo-

labială, care începe de lângă aripile nărilor şi merge până la colţurile gurii şi chiar mai jos. Această cută sau zbârcitură poate fi văzută în orice fotografie şi este foarte caracteristică expresiei unui copil care plânge, cu toate că o cută similară este produsă când se râde sau se zâmbeşte[83].

În vreme ce buza superioară este trasă mult în sus în timpul actului de a ţipa, aşa cum s-a explicat ceva mai înainte, muşchii depresori (care trag în jos colţul gurii)

17 Cu toate că dr. Duchenne a studiat cu atâta grijă contracţia diferiţilor muşchi în timpul plânsului, precum şi culele de pe faţă produse astfel, parc să existe ceva incomplet în descrierea sa; ce anume nu pot spune. El prezintă o figură (album, fig. 48) unde pe o jumătate a feţei este provocat un zâmbet prin excitarea cu curent galvanic a muşchilor respectivi, pe când cealaltă juma talc este determinată să înceapă să

83I ic ui ui mare și este fixat dc partea exterioară a buzei superioare. El este reprezentat In figura 2 (p. 17) nu însă în figurile 1 și 3. Dr. Duchenne (Mécanisme de la Physionomie Humaine, album, 1862, p. 39) a arătat pentru prima dată importanța contracției acestui mușchi în explicarea formei luate de trăsăturile feței la plins. Henle consideră mușchii de mai sus (afară de malaris) drept subdiviziuni ale lui quadratus labii superioris.

plângă prin acelaşi mijloc. Aproape toţi cei cărora (adică 19 din 21 de persoane) le-am ară lat jumătatea surâzătoare a feţei au recunoscui imediat expresia, însă în privinţa celeilalte jumătăţi numai şase persoane din 21 au recunoscut-o, dacă acceptăm termenii de „mâhnire", „suferinţă", „supărare" ca fiind corecţi, în vreme ce 15 persoane au greşit foarte mult, unele spuuind că figura exprimă „haz", „satisfacţie", „viclenie", „dezgust" etc. Putem deduce ai colţurilor gurii (fig. 1 şi 2, k) sunt puternic contractaţi pentru a ţine gura larg deschisă, aşa încât întreg volumul sunetului să poată fi emis. Acţiunea acestor muşchi opuşi de deasupra şi de dedesubt tinde să dea gurii un contur alungit, aproape pătrat, după cum se poate vedea din fotografiile însoţitoare. Descriind un sugaci care ţipă când este hrănit, un excelent observator5 spune: „Şi-a făcut gura ca un pătrat şi a lăsat terciul de ovăz să-i curgă din toate cele patru colţuri"; cred însă, şi vom reveni la această problemă într-un alt capitol, că muşchii depresori ai colţurilor gurii sunt mai puţin sub controlul separat al voinţei decât muşchii învecinaţi, aşa încât, dacă un

sugaci tinde numai să ţipe, acest muşchi se contractă în general primul şi e ultimul care încetează de a se contracta. Atunci când copiii mari încep să ţipe, muşchii care merg spre buza superioară sunt adesea primii care se contractă, ceea ce se datorează poate faptului că copiii mai mari nu manifestă o tendinţă atât de puternică să ţipe tare şi, în consecinţă, să-şi ţină gura larg deschisă, aşa încât muşchii depresori de mai sus nu sunt supuşi unei acţiuni atât de puternice.

La unul din propriii mei copii, când era sugaci, am observat adesea, de la a opta zi şi ceva mai târziu, că primul semnal al unui acces de ţipăt, atunci când acest acces putea fi văzut venind treptat, era o mică încruntare, datorită contracţiei ridicătorilor (*corrugătoares*) sprâncenelor, capilarele capului şi ale feţei nude înroşindu-se, în acelaşi timp, prin afluxul de sânge. De îndată ce accesul de ţipete începea realmente, toţi muşchii din jurul ochilor se contractau puternic, iar gura se deschidea larg în modul arătat mai sus, aşa încât la această perioadă timpurie trăsăturile au luat aceeaşi formă ca la o vârstă mai înaintată.

Dr. Piderit6 insistă mult asupra contracţiei anumitor muşchi care trag nasul în jos şi îngustează nările ca fiind cu totul caracteristică expresiei ţipatului. După cum am văzut mai înainte, muşchii *depressores anguli oris* se contractă de obicei în acelaşi timp şi, după dr. Duchenne, ei tind indirect să acţioneze în acelaşi fel asupra nasului. La copiii suferind de răceli grave, se poate remarca un aspect similar al nasului subţiat, care se datorează, cel puţin parţial, după cum mi-a comunicat dr. Langstaff, permanentei smiorcăiri şi presiunii atmesferice asupra celor două laturi. Scopul acestei contracţii a nărilor la copiii răciţi grav sau care ţipă pare să fie de a opri scurgerea în jos a mucozităţii şi a lacrimilor şi de a împiedica răspândirea acestor lichide pe buza superioară.

După un acces grav şi prelungit de ţipăt, pielea capului, faţa şi ochii se înroşesc datorită faptului că revenirea sângelui de la cap a fost împiedicată de violentele eforturi expiratorii, însă roşeaţa ochilor iritaţi se datorează mai ales lăcrimării bogate. Diferiţii muşchi ai feţei care au fost puternic contractaţi se mai

crispează încă puţin, iar buza superioară mai este trasă încă puţ în sus şi întoarsă în afară 7, cu colţurile din aceasta că este ceva greşit în expresia respectivă. Unele din cele 15 persoane au pulul şi, poate, induse parţial în eroare, neaşteptându-se să vadă un băi rin plângând şi lacrimile nefiind secretate. În privinţa unei alte figuri a dr. Ducbenne (fig. 49), la care muşchii unei jumătăţi a feţei sunt excitaţi cu curent galvanic pentru a reprezenta un om care începe să plângă, cu sprânceana de pe acea parte în poziţie oblică, ceea ce este caracteristic suferinţei, această expresie a fost recunoscută de un număr relativ mai mare de persoane. Din 23 de persoane, 14 au răspuns corect: „mâbnire”, „îndurare”.

„Durere”, „tocmai începe să plângă”, „suportarea durerii” etc. Pe de altă parte, 9 persoane, fie că nu şi-au format o părere, fie că greşeau cu totul, au răspuns: „viclenie”, „privire chiorâşă”, „jovial”, „privind la o lumină internă”, „privind un obiect îndepărtat”.

24 Mrs Gaskell, *Mary Barton*, ediţie-n «un, p. 81.

25 *Wissenschaftliches Sistem der Mimik und*

Physiognomik, 1867, p. 102. Duchenne, *Mécanisme de la Physionomie Humaine*, album, p. 34.

Depresorul unghiului gurii (X. trad.).

26 Dr. Duchenne face această observaţie, op. cit., p. 39.

gurii lăsate uşor în jos. Eu însumi am simţit şi am observat şi la alte persoane adulte că, atunci când lacrimile sunt reţinute cu greutate, ca la citirea unei povestiri patetice, este aproape imposibil de a împiedica diferiţii muşchi, care la copiii mici sunt puternic acţionaţi în timpul acceselor lor de ţipăt, de a se crispa sau a tremura uşor.

Când sunt prea mici, sugacii nu varsă lacrimi şi nu plâng, fapt binecunoscut de doici şi de medici. Acest fapt nu se datorează exclusiv glandelor lacrimale, care sunt încă incapabile de a secreta lacrimi. Am observat pentru prima dată acest fapt când în mod accidental am atins uşor cu manşeta hainei ochiul deschis al unuia din copiii mei în vârstă de 77 de zile, făcându-l să lăcrimeze mult, şi, eu toate că micuţul ţipa violent, celălalt ochi a rămas uscat sau era numai uşor umezit de lacrimi. O asemenea uşoară

lăcrimare a ambilor ochi a avut loc cu zece zile mai înainte, în decursul unui acces de ţipat. Lacrimile nu s-au revărsat pe pleoape pentru a aluneca în jos pe obrajii acestui copil pe când ţipa violent atunci când avea 122 de zile. Aceasta s-a întâmplat cu 17 zile mai târziu, când a împlinit 139 de zile. Alţi câţiva copii au fost observaţi pentru mine, şi perioada de plânset abundent pare să fie foarte variabilă, într-unul din cazuri, ochii s-au umezit uşor la vârsta de numai 20 de zile; într-altul la 62 de zile. La alţi doi copii, lacrimile nu au curs pe obraz la vârstele de 84 şi 110 zile, însă la un al treilea copil au curs la vârsta de 104 zile. După cum am fost asigurat, într-un caz s-a observat curgerea lacrimilor pe obraz la vârsta neobişnuit de timpurie de 42 de zile. S-ar părea că glandele lacrimale necesită la om un oarecare exerciţiu înainte ca ele să fie uşor puse în funcţiune, cam în acelaşi fel după cum diverse mişcări şi gesturi ereditare coordonate necesită un oarecare exerciţiu înainte de a fi fixate şi perfecţionate. Aceasta este cu atât mai probabil în cazul unui obicei ca plânsul, care trebuie să fi fost dobândit după ce omul s-a desprins de

strămoşul comun al genului *Homo* şi al maimuţelor antropomorfe, care nu plâng.

Faptul că la o vârstă foarte timpurie nu se varsă lacrimi din cauza durerii sau vreunei emoţii mintale este remarcabil, întrucât mai târziu în viaţă nicio expresie nu este mai generală sau mai puternic pronunţată decât plânsul. O dată ce acest obicei a fost dobândit de către sugaci, el exprimă în modul cel mai clar suferinţe de toate felurile, atât dureri corporală, cât şi suferinţă psihică, chiar dacă sunt întovărăşite de alte emoţii, ca frică sau furie. Caracterul ţipătului se schimbă însă la o vârstă foarte timpurie, după cum am observat la propriii mei copii, ţipătul de mânie deosebindu-se de cel de suferinţă. O doamnă mă informează că copilul ei, în vârstă de nouă luni, ţipă pătrunzător când este înfuriat, însă nu plânge; el varsă totuşi lacrimi atunci când este pedepsit prin întoarcerea scaunului său cu spatele la masă. Această deosebire poate fi atribuită faptului că plânsul este stăpânit, după cum vom vedea imediat, la o vârstă mai înaintată în majoritatea împrejurărilor, cu excepţia mâhnirii, şi de asemenea faptului că posibilitatea unei

astfel de stăpâniri este transmisă într-o perioadă mai timpurie a vieţii decât cea la care a apărut pentru prima dată.

La adulţi, mai ales la cei de sex masculin, plânsul încetează să mai fie provocat de o durere corporală sau să o exprime. Aceasta se poate explica prin faptul că bărbaţii, atât cei din rasele civilizate, cât şi din cele barbare, consideră ca un semn de slăbiciune şi ca o lipsă de bărbăţie să manifeste durerea corporală prin vreun semn exterior. Cu această excepţie, sălbaticii plâng abundent din motive foarte neînsemnate, după cum relatează Sir. J. Lubbock 8, prezentând unele exemple. Un şef din Noua Zeelandă

„A plâns ea un copil pentru că marinarii i-au stricat pelerina favorită, prăfuind-o cu făină”. În Ţara de Foc am văzut un băştinaş care pierduse de curând un frate şi care, în mod alternativ, plângea cu o violenţă isterică şi râdea din toată inima la orice îl amuza. La naţiunile civilizate din Europa există de asemenea o mare deosebire în frecvenţa plânsului. Englezii plâng rareori, afară numai sub presiunea celei mai acute dureri, în vreme ce în unele părţi ale

continentului bărbaţii varsă lacrimi mult mai uşor şi mai abundent.

După cum se ştie, alienaţii mintali dau drumul tuturor emoţiilor lor, eu puţină reţinere sau niciuna. Dr. J. Criehton Browne mă informează că nimic nu este mai caracteristic simplei melancolii, chiar la sexul masculin., ca tendinţa la plâns în cele mai neînsemnate ocazii sau chiar fără niciun motiv. Alienaţii plâng de asemenea în mod disproporţionat când apare vreo cauză reală de suferinţă. Durata plânsului la unii pacienţi este uimitoare, după cum este şi cantitatea de lacrimi pe care o varsă. O fată melancolică a plâns o zi întreagă şi ulterior s-a spovedit dr. Browne că motivul era că şi-a adus aminti cum îşi răsese odată sprâncenele ea să le grăbească creşterea. Mulţi pacienţi din azil stau timp îndelungat legănindu-se înainte şi înapoi, „şi, dacă le vorbeşti, ei îşi opresc aceste mişcări, îşi strâng ochii, îşi lasă colţurile gurii în jos şi izbucnesc în plâns”. În unele dintre aceste cazuri, faptul de a li se adresa sau de a-i saluta prietenos part să sugereze vreo noţiune fantastică sau de întristare; în alte cazuri însă, orice

f< 1 de efort provoacă plâns, independent, de vreo idee. Pacienţii suferind de manie acută au de asemenea paroxisme violente de plâns sau de scâneet în mijlocul elelirurih r lor incoerente. Totuşi nu trebuie să insistăm prea mult asupra vărsării abundente de lacrimi de către alienaţii mintali, ea fiind datorată lipsei oricărei reţineri, deoarece anumite boli ale creierului, ca hemoplegia, anemia cerebrală, degenerescenţa senilă, au o tendinţă specială de a provoca plânsul. Plânsul este obişnuit la alienaţi chiar după ce s-a ajuns la o stare completă de imbecilitate eu pierderea capacităţii de vorbire. Persoane idioate din naştere de asemenea plâng[84]; se pare însă că nu tot aşa şi cretinii.

Plânsul pare să fie expresia iniţială şi naturală, după cum vedem la copii, a suferinţei de orice fel, fii că este vorba de o durere fizică apropiată de chinuri extreme, fie de o suferinţă sufletească profundă. Faptele de mai sus şi experienţa noastră obişnuită ne arată însă că un efort frecvent repetat de a ne reţine de la plâns în asociaţie cu anumite stări sufleteşti are

84 Vezi, de exemplu, descrierea făcută de dl. Mar

un efect important în stăpânirea acestui obicei. Pe de altă parte, se pare că facultatea de a plânge poate fi sporită prin obişnuinţă; astfel, Rev. R. Taylor[85], care a locuit timp îndelungat în Noua Zeelandă, afirmă că femeile pot vărsa în mod voit lacrimi din abundenţă; în acest scop ele se întrunesc pentru a jeli mortul şi se mândresc „cu medul cel mai înduioşător de a plânge”.

Un mic efort de reprimare, acţionând asupra glandelor lacrimale, are puţin efect şi de fapt adesea pare să ducă la un rezultat opus. Un medic bătrân şi cil experienţă mi-a spus că el a constatat că întotdeauna singurul mijloc de a opri plânsul amarnic, întâmplător, al doamnelor care îl consultau şi care îşi doreau ele însele să se oprească din plâns era să le roage insistent să nu înceteze, asigurându-le că nimic nu le-ar putea alina mai bine suferinţa ea un plâns prelungit şi abundent.

schaftliches Sistem der Mimik und Physiognomik, 1867, p. 61.

22. *New Zealand and its Inhabitants*, 1855, p.

85s hall, a unui idiot, in „Philosophical Transactions”, 1867, p. 524. în legătură cu cretinii, vezi dr. Piderit, Wissen-

175.

23.

Ţipătul sugacilor constă în expiraţii prelungite cu inspiraţii scurte şi rapide, aproape spasmodice, urmate la o vârstă puţin mai înaintată de hohote de plâns. După Gratiolet u, glotaeste mai ales influenţată în timpul plânsului în hohote. Acest sunet se aude „în momentul în care inspiraţia învinge rezistenţa glotci şi acrul se precipită în coşul pieptului”. Însă întregul act al respiraţiei este de asemenea spasmodic şi violent. Umerii se ridică în general în acelaşi timp, deoarece prin această mişcare respiraţia devine mai uşoară. La unul din copiii mei, când avea vârsta de 77 de zile, inspiraţiile erau atât de rapide şi de puternici, încât se apropiau prin caracterul lor de plânset cu hohote; când avea 138 de zile, am observat pentru prima dată un plâns cu hohote distinct, care urma după fiecare acces violent de ţipăt. Mişcările respiratorii sunt parţial voluntare şi parţial involuntare şi mi-e teamă că plânsul cu hohote se datorează cel puţin în parte faptului că copiii au o oarecare facultate de a stăpâni, după prima copilărie, organele lor vocale şi de a-şi

opri ţipetele, însă din motivul că au mai puţină putere asupra muşchilor respiratori, aceştia continuă încă Un timp să acţioneze în mod involuntar sau spasmodic, după ce au fost puşi în acţiune violentă de contracţie. Plânsul cu hohote pare să fie caracteristic speciei umane, deoarece îngrijitorii de la grădina zoologică m-au asigurat că nu au auzit niciodată vreun hohotit la vreo specie de maimuţe, cu toate că adesea maimuţele ţipă zgomotos atunci când sunt fugărite şi prinse şi apoi gâfâie timp îndelungat. Vedem astfel că există analogie strânsă între plânsul cu hohote şi vărsarea abundentă de lacrimi, deoarece la copii plânsul cu hohote nu începe în timpul primei copilării, însă ulterior apare relativ brusc şi atunci urmează după fiecare acces grav di ţipat, până ce acest obicei este stăpânit odată cu înaintarea în vârstă.

Despre cauzele contracţiei muşchilor din jurul ochilor în timpul ţipatului.

— Am văzut că, atunci când ţipă, sugacii şi copiii mici invariabil îşi închid strâns ochii prin contracţia muşchilor orbiculari, aşa încât pielea se încreţeşte de jur-împrejur. La copiii mai mari şi chiar la adulţi, ori

de câte ori se ţipă violent şi nereţinut, se poate observa o tendinţă de contracţie a acestor muşchi, cu toate că adesea contracţia este oprită pentru a nu împiedica vederea.

Sir C. Bell[86] explică această acţiune în modul următor: „În timpul fiecărui act violent de expiraţie, fie al râsului din toată inima, al plânsului, tusei sau al strănutatului, globul ocular este strâns comprimat de fibrele muşchiului *orbicularis*, ceea ce constituie o măsură de precauţie pentru susţinerea şi apărarea sistemului vascular al interiorului ochiului de un impuls retrograd comunicat în acelaşi timp sângelui din vene. Atunci când contractăm coşul pieptului şi expulzăm acrul, există o întârziere a sângelui în venele gâtului şi ale capului, iar la acţiunile mai puternice de expulzare sângele nu numai că dilată vasele, dar se şi revarsă în ramurile minuscule. Dacă în acel moment ochiul nu ar fi comprimat cum trebuie şi nu s-ar oferi o rezistenţă şocului, s-ar putea pricinui o vătămare ireparabilă texturii delicate a interiorului ochiului”. Mai departe el adaugă: „Dacă, pe când ţipă

86 De la Physionomie..., 1865, p. 126.

şi se zbate cu furie, separăm pleoapele unui copil pentru a-i examina ochiul, luându-i astfel susţinerea naturală a sistemului vascular al ochiului şi mijloacele de apărare în contra erupţiei sângelui care are loc atunci, conjunctiva se umple brusc cu sânge, iar pleoapele sunt întoarse în afară".

Transaclions", 1822, p. 284; 1823, p. 166 şi 289. De asemenea *The Neroons Sistem of the Hnman Bddy*, fed. a 3-a, 1836.

Muşchii din jurul ochilor nu sunt puternic contractaţi, după cum afirmă Sir C. Belişi după cum am observat adesea şi eu, numai în timpul ţipatului, râsului puternic, tuşitului şi strănutat ului, ci şi în timpul mai multor alte acţiuni analoge. Un om îşi contractă acest muşchi atunci când îşi suflă violent nasul. Am cerut unuia din fiii mei să strige pe cât îl ţine gura şi, de îndată ce a început, el şi-a contractat puternic muşchii orbiculari; am observat aceasta de repetate ori şi întrebându-l de ce de fiecare dată îşi închidea atât de tare ochii, am constatat că nu şi-a dat câtuşi de puţin seama de acest fapt, el acţionând în mod inconştient sau instinctiv.

Pentru a provoca contracţia acestor muşchi, nu este necesar ca aerul să fie realmente expulzat din piept, ci este suficient ca muşchii pieptului şi ai abdomenului să se contracte cu mare putere, în timp ce prin închiderea glotei nu scapă de loc aer. La vomitare sau la oticnirea violentă, diafragma coboară, deoarece cuşca toracică se umple cu aer şi diafragma se menţine în această poziţie piin închiderea glotei, „precum şi prin contracţia propriilor sale fibre”[87]. Muşchii abdominali, contractându-se atunci puternic, apasă asupra stomacului, ai cărui proprii muşchi se contractă şi ei, astfel încât conţinutul stomacului este evacuat. În decursul fiecărui efort de vomitare „capul se congestionează foarte mult aşa încât faţa este roşie şi umflată, iar vinele mari ale feţei şi tâmplelor sunt vizibil dilatate”. În acelaşi timp, după cum ştiu din observaţie, muşchii din jurul ochilor sunt puternic contractaţi. La fel se întâmplă şi atunci când muşchii abdominali acţionează în jos cu forţă *neobişnuită*, evacuând conţinutul tractului intestinal.

---

87 Vezi descrierea dată de dr. Brinton actului vomi- tării, Todd’s Cyclopaedia of Anatomy and Physioloyy, 1859, vol. 5, supliment, p. 318.

Dacă muşchii pieptului nu sunt puşi în acţiune puternică expulzând sau comprimând aerul din plămâni, cel mai mare efort al muşchilor corpului nu poate cauza contracţia muşchilor din jurul ochilor. Am observat pe fiii mei când depuneau un mare efort fizic la exerciţii de gimnastică, ca de pildă, ridicarea repetată a corpului suspendat numai cu ajutorul braţelor sau ridicarea unor greutăţi mari de pe sol, dar nu s-a constatat aproape nicio urmă de contracţie a muşchilor în jurul ochilor.

Întrucât contracţia acestor muşchi pentru protecţia ochilor în timpul expiraţiei violente constituie, după cum vom vedea ulterior, indirect, un element fundamental ăl mai multora dintre expresiile noastre cele mai importante, eram extrem de nerăbdător să stabilesc în ce măsură părerea lui Sir C. Bell putea fi confirmată. Profesorul Donders, din Utrecht[88], binecunoscut ca una din cele mai mari autorităţi din Europa asupra vederii şi structurii ochiului, a avut marea amabilitate de a face pentru mine această cercetare cu ajutorul numeroaselor

88 Sînt foarte Îndatorat d-lui Bowman pentru faptul

mecanisme ingenioase ale ştiinţei moderne, publicându-şi rezultatele[89]. El arată că în timpul expiraţiei violente vasele externe intraoculare şi retrooculare ale ochiului sunt toate influenţate în două feluri, anume prin presiunea sanguină sporită din artere şi prin faptul că revenirea sângelni în vine este împiedicată. Este de aceea sigur că atât arterele, cât şi venele ochiului sunt mai mult sau mai puţin lărgite în timpul expiraţiei violente. Dovezile foarte îndatorat domnului Bowman pentru că mi-a dat cu cea mai mare amabilitate informaţii asupra multor probleme.

5 Acest memoriu a apărut pentru prima dată în „Nederlandsch Archief voor Gences en Natuurkunde”, 5 decembrie 1870. El a fost tradus de dr. W.D. Moore sub titlul *On the Action of the eyelids în determination of Blood from expiratory effort*, „Archives of Medicine”, editat de dr. L.S. Beale, 1870, vol. V, p. 20.

sunt prezentate amănunţit în memoriul valoros al prof. Donders. Efectele asupra venelor capului se manifestă prin proeminenţa lor, prin culoarea

---

89c ă m-a prezentat prof. Donders și pentru ajutorul său de a convinge pe acest mare fiziolog să Întreprindă cercetările in legătură cu subiectul de față. Sînt de asemenea

purpurie pe care o ia faţa omului care tuşeşte violent, deoarece se sufocă pe jumătate. Pot menţiona, după aceeaşi autoritate, că ochiul întreg iese puţin în afară în timpul fiecărei expiraţii violente. Aceasta se datorează dilatării vaselor retrooculare, ceea ce ar fi fost de prevăzut din cauza legăturii intime dintre ochi şi creier, fiind ştiut că creierul se ridică şi coboară cu fiecare respiraţie, când o porţiune a craniului a fost îndepărtată, după cum se poate vedea, de-a lungul suturilor neînchise ale capului sugacilor. Presupun că acesta este de asemenea motivul pentru care ochii unui om sugrumat par ca şi când ar ieşi din orbite.

În legătură cu protecţia ochiului prin presiunea pleoapelor în timpul eforturilor expiratorii violente, prof. Donders conchide din diversele sale observaţii că această acţiune cu siguranţă că limitează sau suprimă complet dilatarea vaselor[90]. El adaugă că în asemenea momente Vedem destul de frecvent cum mâna este pusă involuntar pe pleoape ca pentru a susţine şi apăra globul ocular.

---

90 Prof. Donders (op. cit., p. 28) observă că, „după leziunea ochiului In urina unei operații și la unele for

Totuşi, în prezent nu se pot aduce multe dovezi care să probeze că de fapt ochiul este lezat din lipsa de susţinere în timpul expiraţiei violente; există însă câteva. Este un „fapt [ştiut] că eforturile expiratorii forţate la tuşea sau vomitarca violentă şi mai ales la strănutat produc uneori rupturiale vaselor mici (externe) ale ochiului”[91]. În legătură cu vasele interne, în Gunning a înregistrat recent un caz de exoftalmie, ca urmare a tusei convulsive care, după părerea sa, a depins de ruperea v aselor mai profunde, iar un alt caz analog a fost de asemenea înregistrat. Dar chiar simpla senzaţie de incomodare ar fi piobabil suficientă să ducă la obiceiul asociat al protejării globului ocular prin contracţia muşchilor înconjurători. Chiar perspectiva sau posibilitatea unei vătămări ar fi probabil suficientă, în acelaşi med, după cum un obiect mişcându-se prea aproape de ochi determină clipirea involuntară a pleoapelor. Putem deci conchide

---

91m e dc inflainație («inflamația » implicînd un proces infecțios, Darwin a Înțeles probabil «congeslie » — X. trad.) internă atribuim o mare importanță susținerii uniforme a pleoapelor închise și o mărim în multe cazuri prin aplicarea unui bandaj. în ambele cazuri ne străduim să evităm ai grijă o presiune expirai orie mare, al cărei dezavantaj este bine cunoscut”. DI. Bowman mă informează că la fotofobia excesivă care Întovărășește ceea ce sc

fără grijă, din observaţiile lui Sir C. Bell şi mai ales din cercetările mai atente ale prof. Donders, că închiderea strânsă a pleoapelor în timpul ţipatului copiilor este o acţiune plină de înţeles şi de real folos.

Am văzut mai înainte că contracţia muşchilor orbiculari duce la tragerea în sus a buzei superioare şi, în consecinţă, dacă gura este ţinută larg deschisă, la tragerea în sus a colţurilor gurii prin contracţia muşchilor depresori. Formarea cutei nazo-labiale pe obraji decurge de asemenea din tragerea în sus a buzei superioare. Astfel, după cât se pare, toate mişcările expresive principale ale feţei în timpul plânsului rezultă din contracţia muşchilor din jurul ochilor. Vom constata de asemenea că vărsarea lacrimilor depinde sau cel puţin este într-o oarecare legătură cu contracţia acestor muşchi.

numeşte oflalmic scrofuloasă la copii, atunci când lumina este atât de dureroasă, încât timp de săptămâni sau luni ea este permanent exclusă prin includerea cu cea mai mare putere a pleoapelor; desfăcând pleoapele, el a fost izbii de paloarea ochiului – nu o paloare naturală, ci absenţa roşeţii

care ar fi fost de prevăzut dacă suprafaţa ar fi fost puţin inflamata, după cum este de obicei cazul, şi dl. Bowman este tentai să atribuie această paliditate închiderii forţate a pleoapelor.

8 Donders, op. cit., p. 36.

9

În unele dintre cazurile de mai sus, în special în cele de strănutat şi tuşit, – ste posibil ca contracţia muşchilor orbiculari să servească în plus la protejarea ochilor contra unui sunet strident sau unei vibraţii prea violente. Cred aceasta pentru că, ronţăind oase tari, câinii şi pisicile închid întotdeauna pleoapele ea şi când strănută, cu toate că, atunci când latră puternic, câinii nu le închid. Dl. Sutton a observat cu grijă pentru mine câte un pui de orangutan şi de cimpanzeu şi a constatat că ambii închid ochii când strănută şi chid tuşesc, nu însă când ţipă violent. Am dat o priză mică de tutun unei maimuţe din grupul american, şi anume unui *Cebus*, care şi-a închis pleoapele când strănuta, deşi ulterior, într-o situaţie diferită când emitea ţipete răsunătoare, nu le-a închis.

Cauza secreţiei lacrimale. – în orice teorie asupra

secreţiei lacrimale provocate de o afectare a psihicului trebuie luat în consideraţie un fapt important, şi anume că, ori de câte ori muşchii din jurul ochilor sunt puternic şi involuntar contractaţi cu scopul de a comprima vasele sanguine, apărând astfel ochii, sunt secretate lacrimi, adesea în cantitate suficientă pentru a se rostogoli în jos pe obraji. Aceasta se întâmplă atât la emoţiile cele mai opuse, cât şi la lipsa totală de emoţii. Singura excepţie, şi aceasta numai parţială, la existenţa unui raport între contracţia involuntară şi puternică a acestor muşchi şi secreţia de lacrimi este aceea a sugacilor, care, când ţipă violent cu pleoapele strâns închise, de obicei nu varsă lacrimi până ce nu au ajuns la vârsta între două şi trei sau patru luni. Ochii lor se acoperă totuşi cu lacrimi la o vârstă mult mai timpurie. După cum am observat mai sus, se pare că la o perioadă foarte timpurie a vieţii glandele lacrimale nu ajung încă, din lipsă de exerciţiu sau din vreo altă cauză, la deplina lor activitate funcţională. La copiii de vârstă ceva mai înaintată, ţipătul sau geamătul din cauza vreunei suferinţe este însoţit atât de frecvent de vărsarea de lacrimi, încât plânsul şi

ţipătul sunt termeni sinonimi18.

Sub impulsul emoţiei opuse, al marii bucurii sau al plăcerii, atâta timp cât râsul este moderat, nu există aproape nicio contracţie a muşchilor din jurul ochilor, aşa că nu există nicio încruntare; atunci când se emit hohote de râs, cu expiraţii rapide şi violent spasmodice, lacrimile curg şiroaie pe faţă. Am observat le multe ori faţa unei persoane după un paroxism de râs violent şi am putut vedea că muşchii orbiculari şi cei ai buzei superioare încă mai erau parţial contractaţi şi care împreună cu obrajii scăldaţi în lacrimi dădeau jumătăţii superioare a feţei o expresie care nu putea fi deosebită de aceea a unui copil care mai plânge încă cu hohote. După cum Vom vedea într-un capitol viitor, faptul că lacrimile se scurg şiroaie pe faţă în timpul râsului violent este comun tuturor raselor umane.

La tuşea violentă, mai ales când o persoană este pe jumătate sufocată, faţa se învineţeşte, venele se dilata, muşchii orbiculari se contractă puternic, iar lacrimile curg pe obraji în jos. Chiar după un acces obişnuit de tuse, aproape orişicine trebuie să-şi

şteargă ochii. La vomitare sau oticneală violentă după cum am încercat eu însumi şi am văzut-o şi la alţii, muşchii orbiculari sunt puternic contractaţi şi uneori lacrimile se scurg din abundenţă pe obraji în jos. Mi s-a sugerat că aceasta se poate datora faptului că vreo materie iritantă s-a introdus în nări şi că prin acţiune reflexă s-a determinat secreţia lacrimilor. Ca urmare, am rugat pe Un chirurg să se ocupe de efectele oticnelii, atunci când din stomac nu a fost expulzat nimic şi printr-o coincidenţă ciudată a suferit el însuşi în dimineaţa următoare de oticneală iar trei zile mai târziu a observat o doamnă suferind de un atac similar; şi el este sigur că în niciunul din aceste două cazuri nicio fărâmă de materie nu a fost expulzată din stomac; totuşi muşchii orbiculari erau puternic contractaţi, iar lacrimile au fost abundent secretate. Pot vorbi de asemenea în mod pozitiv despre contracţia energică a aceloraşi muşchi din jurul ochilor şi despre o coincidenţă a secreţiei abundente a lacrimilor atunci când muşchii abdominali acţionează cu forţă neobişnuită, apăsând asupra tractusului intestinal.

lx Dl. Hensleigh Wedgwood (*Dictionary of English Etymology*, 1859, vol. I, p. 410) spune „Verbul «to weep» a plânge) vine de la anglo-saxonul «wop» al cărui înţeles iniţial este strigăt (în englezeşte „lo cry” Înseamnă atât a plânge, cât şi a ţipa – A. trad.).

Căscatul începe cu o inspiraţie profundă urmată de o expiraţie prelungă şi forţată şi în acelaşi timp aproape toţi muşchii corpului sunt puternic contractaţi, inclusiv cei din jurul ochilor. În timpul acestui act se secretă adesea lacrimi şi le-am văzut chiar rostogolindu-se pe obraz în jos.

Am văzut frecvent că, atunci când oamenii se scarpină într-un punct unde simt o mâncărime intolerabilă, ei închid cu putere pleoapele, însă, după cum cred, nu inspiră mai întâi adânc pentru a expira apoi eu forţă şi niciodată nu am observat ca ochii să se umple de lacrimi, nu sunt însă gata să afirm că aceasta nu se întâmplă, închiderea cu putere a pleoapelor este poate numai o parte dintr-o acţiune generală prin care aproape toţi muşchii corpului devin în acelaşi timp rigizi. Această închidere a pleoapelor este cu totul diferită de închiderea delicată a ochilor

care adesea însoţeşte, după cum observă Gratiolet[92], mirosirea unui parfum delicios sau gustarea unei mâncări delicioase, care ia probabil naştere din dorinţa de a exclude orice impresie tulburătoare ce ar putea surveni pe cale vizuală.

Profesorul Donders îmi scrie următoarele: „Am observat câteva cazuri ale unei boli foarte curioase când, după o frecare uşoară („attouchement”), de exemplu frecarea unei haine, care nu a provocat nici rană sau contuzie, au avut loc spasme ale muşchiului orbicular cu o secreţie lacrimală fcaite abundentă, care a durat cam o oră, Ulterior, uneori după un interval de mai multe săptămâni, reapăreau spasme violente ale aceloraşi muşchi însoţite de secreţie lacrimală, împreună cu o înroşire primară sau secundară a ochiului”. Dl. Bowman mă informează că a observat întâmplător cazuri foarte asemănătoare şi că în unele dintre acestea nu apărea nicio înroşire sau inflamaţie a ochilor.

Am fost nerăbdător să stabilesc dacă există la vreunul dintre animalele inferioare un raport similar

92 De la Physionomie..., 1865, p. 217.

între contracţia muşchiler orbiculari în timpul expiraţiei violente şi secreţia lacrimală; sunt însă foarte puţine animale care îşi contractă aceşti muşchi în mod prelungit, sau care varsă lacrimi. Exemplarul de *maurus*, care plângea altă dată atât de mult la grădina zoologică, ar fi fost un excelent caz de observaţie, însă cele două maimuţe care sunt acum acolo şi care par să aparţină aceleiaşi specii nu plâng. Totuşi, atunci când au fost observate eu grijă de către dl. Bartlett şi de mine, pe când ţipau zgomotos, ele păreau că îşi contractă aceşti muşchi; deoarece se mişcau însă încoace şi încolo atât de rapid în cuştile lor, era greu să le observi eu certitudine.

După cât am putut stabili, nicio altă maimuţă nu îşi contractă muşchii orbiculari atunci când ţipă.

Se ştie că elefantul indian uneori plânge. Descriind pe cei pe care i-a văzut capturaţi şi legaţi în Ceylon, Sir E. Tennent spune că unii „zăceau nemişcaţi pe sol cu nicio altă indicaţie de suferinţă afară de lacrimile care le scăldau ochii şi care curgeau fără încetare”. Vorbind despre un alt elefant, el spune: „Când a fost doborât şi încătuşat, durerea sa era

extrem de mişcătoare; violenţa sa s-a transformat în totală prostraţie şi zăcea la pământ scoţând ţipete înăbuşite cu lacrimi picurându-i pe obraiji în jos „2 (). La grădina zoologică, îngrijitorul elefanţilor indieni afirmă cu tărie că a văzut de mai multe ori lacrimi şiroind pe faţa unei femele bătrâne, care era nefericită din cauza mutării puiului ei. Ca urmare, eram extrem de nerăbdător să stabilesc, ca o extindere a raportului dintre contracţia muşchilor orbiculari şi vărsarea de lacrimi la om, dacă elefanţii când mugesc sau ţipă zgomotos îşi contractă aceşti muşchi. La cererea domnului Bartlett, îngrijitorul a ordonat celor doi elefanţi, tânăr şi bătrân, să mugească şi am văzut de repetate ori, că exact când începeau mugetul, muşchii orbiculari, mai ales cei inferiori, erau vizibil contractaţi. Într-o ocazie ulterioară, îngrijitorul l-a făcut pe elefantul bătrân să mugească mult mai tare şi atât muşchii orbiculari superiori, cât şi cei inferiori erau invariabil puternic contractaţi acum în Egală măsură. Un fapt neobişnuit este că elefantul african, atât de diferit de specia indiană, încât a fost considerat de unii naturalişti drept un subgen distinct,

atunci când în două ocazii a fost făcut să mugească, tare, nu a prezentat nicio urmă de contracţie a muşchilor orbiculari.

Din diversele cazuri de mai sus în legătură cu omul rezultă, cred, că nu poate exista vreo îndoială că contracţia muşchilor din jurul ochilor în timpul expiraţiei violente sau când toracele dilatat este contractat forţat este intim legată într-un mod oarecare de secreţia lacrimală. Acest fapt este valabil atât sub influenţa unor Cmoţii cu lotul diferite, cât şi independent de orice emoţie. Natural că prin aceasta nu se înţelege că nu pot fi secretate lacrimi fără contracţia acestor muşchi, deoarece este notoriu că ele sunt adesea abundent vărsate cu pleoapele depărtate şi cu fruntea neîncreţită. Contracţia trebuie să fie atât involuntară, cât şi prelungită, ca în timpul unui acces de sufocare, sau energică, ca în timpul strănutatului. Simpla clipire involuntară a pleoapelor, deşi deseori repetată, nu aduce lacrimi în ochi. Şi nici contracţia voită şi prelungită a diferiţilor muşchi înconjurători nu este suficientă. Întrucât glandele lacrimale ale copiilor pot fi uşor excitate, am convins

propriii mei copii şi pe alţi câţiva de diferite vârste să-şi contracte repetat aceşti muşchi cu maximum de forţă şi să continue timp cât mai îndelungat posibil; aceasta nu a produs însă aproape niciun efect. Uneori ochii se umezeau puţin, însă nu mai mult decât s-ar putea explica prin stoarcerea lacrimilor secretate din interiorul glandelor.

16 Ceylon, ca a 3-a, 1859, vol. III, p. 36 – 1 şi 376. M-am adresat domnului Thwaites din Ceylon pentru informaţii suplimentare cu privire la plânsul elefantului şi, drept urmare, am primit o scrisoare de la Rev. dl. Glenie, care Împreună cu alţii au avut amabilitatea să observe pentru mine o turmă de elefanţi recent capturaţi. Când erau iritaţi, aceştia mugeau violent: este însă remarcabil că, atunci când mugeau astfel, ei nu îşi contractau niciodată muşchii din jurul ochilor. Şi ei nici nu vărsau lacrimi, iar vânătorii indigeni au afirmat că nu au observat niciodată ca elefanţii să plângă. Îmi pare totuşi imposibil de a le îndoi de detaliile clare ale lui Sir E. Tennent despre plânsul lor, întărite de altfel de afirmaţia pozitivă a îngrijitorului de la grădina

zoologică. Este sigur că cei doi elefanţi de la grădina zoologică îşi contractau invariabil muşchii orbiculari când începeau să mugească puternic. Nu pot împăca aceste afirmaţii contradictorii decât presupunând că în Ceylon elefanţii recent capturaţi, din cauză că erau întărâtaţi sau înfricoşaţi, doreau să observe pe cei care îi persecută şi în consecinţă lui îşi contractau muşchii orbiculari, aşa lucit vederea să nu le fit împiedicată. Cei pe care Sir E. Tennent i-a văzut plângând erau în stare de prostraţie şi din disperare renunţaseră la luptă. Elefanţii care mugeau la comandă la grădina zoologică, nu erau, de sigur, nici alarmaţi şi nici înfuriaţi.

Natura raportului dintre contracţia involuntară şi energică a muşchilor din jurul ochilor şi secreţia lacrimală nu poate fi stabilită în med pozitiv, însă o ipoteză probabilă poate fi sugerată. Funcţia primordială a secreţiei lacrimale împreună cu puţine mucozităţi este de a unge suprafaţa ochiului, iar cea secundară este, după cum cred unii, de a menţine nările umede, aşa încât aerul inhalat să fie umed[93], şi

93 Bcrgcon, cilal in „Journal of Analomy and Physiology”, noiembrie

de asemenea să favorizeze capacitatea de a mirosi. O altă funcţie a lacrimilor, cel puţin tot atât de importantă, este însă de a spăla particulele de praf, sau alte obiecte minuscule, care ar putea intra în ochi. Că aceasta este de mare importanţă reiese clar din cazurile în care corneea a devenit opacă prin inflamarea cauzată de faptul că particulele de praf nu au fost îndepărtate, ca urmare a faptului că ochiul şi pleoapa nu mai pot fi mişcate[94]. Secreţia lacrimală provocată de iritaţia cauzată de orice corp străin în ochi este o acţiune reflexă – adică acel corp irită nervul periferic care trimite o impresie anumitor celule nervoase senzoriale; acestea transmit influenţa lor altor celule nervoase iar acestea la rândul lor glandelor lacrimale. Influenţa transmisă acestor glande determină, după cum avem motive valabile de a crede, relaxarea învelişurilor musculare ale arterelor mai mici; aceasta permite ca o cantitate mai mare de sânge să pătrundă în ţesutul glandular, ceea ce determină o secreţie lacrimală abundentă. Atunci

1871, p. 235.

94‘ congeslia (.V. trad.).

arterele mici ale feţei, inclusiv cele ale retinei sunt relaxate în împrejurări foarte diferite şi anume, în timpul unei înroşiri intense a feţei, glandele lacrimale sunt uneori influenţate în mod asemănător deoarece ochii sunt scăldaţi în lacrimi.

Este greu de presupus cât de multe acţiuni reflexe au luat naşteri, însă, în legătură cu cazul de faţă al influenţei asupra glandelor lacrimale prin iritarea suprafeţei ochiului, merită poate observat că de îndată ce o formă primitivă a devenit semiterestră în obiceiurile ei şi în situaţia de a-i intra în ochi particule de praf, dacă praful nu era spălat complet, el ar provoca o puternică iritaţie; şi pe baza principiului radiaţiei forţei nervoase către celulele nervoase învecinate, glandele lacrimale ar fi fost stimulate să secrete. Deoarece aceasta se repetă adesea şi întrucât forţa nervoasă trece uşor de-a lungul căilor obişnuite, o uşoară iritaţie va fi suficientă până în cele din urmă pentru a provoca o bogată secreţie lacrimală.

De îndată ce, prin acest mijloc sau prin altul, o acţiune reflexă de acest fel fusese stabilită şi se preducea uşor alţi stimuli aplicaţi pe suprafaţa

ochiului – cum ar fi un vânt rece, o acţiune inflamatorie înceată sau o lovitură pe pleoape – va provoca, după cum ştim că este cazul, o bogată lăcrimare. Glandele sunt de asemenea stimulate la acţiune prin iritarea părţilor învecinate. Astfel, atunci când nările sunt iritate de vapori caustici, se secretă lacrimi abundente cu toate că ochii pot fi strâns închişi, şi aceasta urmează de asemenea unei lovituri pe nas, de exemplu cu o mănuşă de box. O lovitură usturătoare pe faţă cu o nuia produce, după cum am văzut, acelaşi efect. În aceste din urmă cazuri secreţia lacrimală este un rezultat incidental şi nu este de niciun folos direct. Întrucât toate aceste părţi ale feţei, inclusiv glandele lacrimale, sunt prevăzute cu ramuri ale aceluiaşi nerv, anume al cincilea, se poate

Vezi de exemplu un caz citat de Sir C… Bell, „Philosophical Transaclions”, 1823, p. 177.

Înţelege într-o oarecare măsură de ce efectele excitării oricăreia dintre ramuri se extind la celulele sau rădăcinile nervoase ale celorlalte ramuri.

Părţile interioare ale ochiului acţionează de asemenea, în anumite condiţii, în mod reflex asupra

glandelor lacrimale. Informaţiile următoare mi-au fost comunicate prin amabilitatea domnului Bowman, însă subiectul este foarte complicat, deoarece toate părţile ochiului sunt intim legate între ele şi foarte sensibile la diverşi stimuli. O lumină puternică acţionând asupra retinei când este în stare normală are o tendinţă foarte slabă de a produce lăcrimare; la copii nesănătoşi, care au însă mici leziuni vechi pe cornee, retina devine excesiv de sensibilă la lumină şi expunerea chiar la lumină obişnuită de zi determină o închidere forţată şi durabilă a pleoapelor şi o lăcrimare abundentă. Atunci când persoanele care ar trebui să înceapă să, poarte ochelari convecşi îşi forţează de obicei puterea descrescândă de acomodare, se produce o secreţie lacrimală excesivă iar retina devine exagerat de sensibilă la lumină. În general, afecţiunile morbide ale suprafeţei ochiului şi ale structurilor ciliare în cursul acţiuniler de acomodare sunt însoţite de o secreţie lacrimală excesivă. Creşterea presiunii globului ocular, neajungând până la inflamaţie dar implicând o lipsă de echilibru între lichidele eliminate şi reabsorbite de

vasele intraoculare, de obicei nu este însoţită de vreo lăcrimare. Atunci însă când echilibrul este de cealaltă parte şi ochiul devine prea moale [scade presiunea intraoculară] există o mai mare tendinţă de lăcrimare. În sfârşit, există numeroase stări morbide şi modificări structurale ale ochilor şi chiar inflamaţii extrem de puternice care pot să nu fie însoţite decât de puţină sau de nicio secreţie lacrimală.

Mai trebuie menţionat în legătură cu subiectul nostru că ochiul şi părţile învecinate sunt supuse unui număr extraordinar [de mare], de mişcări reflexe şi asociate de senzaţii şi acţiuni pe lângă cele în legătură cu glandele lacrimale. Atunci când o lumină vie loveşte retina unui singur ochi, irisul se contractă, însă irisul celuilalt ochi se mişcă după un anumi interval de timp. Irisul se mişcă de asemenea acomodându-se la vederea apropiată sau îndepărtată, precum şi atunci când cei doi ochi converg23. Oricine ştie cât de irezistibil sunt trase în jos sprâncenele la o lumină foarte intensă. Pleoapele de asemenea clipesc în mod involuntar atunci când un obiect este mişcat în apropierea ochiului sau când se aude brusc un sunet.

Cazul binecunoscut al luminii vii care face pe unele persoane să strănute este chiar şi mai curios, deoarece aici forţa nervoasă radiază de la anumite celule nervoase în legătură cu retina, la celulele nervoase senzoriale ale nasului, provocând o gâdilare şi de la acestea la celulele care comandă diferiţii muşchi respiratori (inclusiv cei orbiculari) care expulzează aerul într-un mod atât de deosebit încât el răbufneşte numai prin nări.

Să revenim la problema noastră: de ce sunt secretate lacrmi în timpul unui acces de ţipat, sau a altor eforturi de expiraţie violente. Întrucât o lovitură uşoară pe pleoape provoacă o secreţie lacrimală abundentă, este cel puţin posibil ca contracţia spasmodică a pleoapelor prin apăsarea puternică a globului ocular să producă în mod asemănător o oarecare secreţie. Aceasta pare posibilă cu toate că contracţia voită a aceloraşi muşchi nu produce un asemenea efect. Ştim că un om nu poate străvezi asupra acestor diferite puncte, prof. Donders, *On the Anomalies of Accommodation and Refraction of the eye*, 1864, p. 573.

nuta sau tuşi în mod voit cu aceeaşi forţă ca atunci când o face automat şi la fel este în cazul contracţiei muşchilor orbiculari. Sir C. Bell a experimentat pe ei şi a constatat că închizând brusc cu forţa pleoapele în întuneric, se văd scântei luminoase ca cele provocate prin lovirea uşoară a pleoapelor cu degetele, „strănutând însă comprimarea este şi mai rapidă şi mai puternică, iar scânteile sunt mai strălucite are”. Este clar ca aceste scântei se datoresc contracţiei pleoapelor, decarece dacă ele „sunt ţinute deschise în timpul strănutatului nu se va produce nicio senzaţie de lumină”. În cazurile deosebite, la care se referă profesorul Denders şi dl. Bowman, am văzut că la câteva săptămâni după ce ochiul este uşor vătămat urmează contracţii spasmodice care sunt însoţite de o scurgere abundentă de lacrimi. La căscat lacrimile par să fie datorate numai contracţiei spasmodice a muşchilor din jurul cehilor. În pofida acestor din urmă cazuri, este greu de crezut că presiunea pleoapelor asupra suprafeţei ochiului cu toate că efectuată spasmodic şi deci cu mult mai multă forţă decât se poate face în

moel voit, este suficientă pentru a determina prin acţiune reflexă secreţia lacrimală în numeroasele cazuri în care aceasta ale loc în tâmpul el cituri lor de expiraţie violentă.

O altă cauză poate intra simultan în joc. Am văzut că, în anumite condiţii, părţile interioare ale ochiului acţionează în mod reflex asupra glandelor lacrimale. Ştim că în timpul eforturilor violente de expiraţie presiunea sângelui arterial din interiorul vaselor oculare este sporită şi că revenirea sângelui venos este împiedicată. Pare de aceea probabil că dilatarea vaselor oculare astfel produsă poate acţiona în mod reflex asupra glandelor lacrimale – sporind astfel efectele datorite presiunii spasmodice ale pleoapelor asupra suprafeţei ochiului.

Examinând în ce măsură această ipoteză este probabilă, trebuie să avem în vedere că asupra ochilor sugacilor s-a acţionat în acest mod dublu în decurs de nenumărate generaţii, ori de câte ori ei au ţipat; şi după principiul că forţa nervoasă trece uşor de-a lungul căilor obişnuite, chiar o comprimare moderată a globului ocular şi o dilatare moderată a vaselor

oculare vor ajunge, până în cele din urmă, din obişnuinţă, să acţioneze asupra glandelor. Avem un caz analog în faptul că muşchii orbiculari sunt aproape întotdeauna contractaţi într-o mică măsură, chiar în decursul unui acces slab de plâns, când nu poate exista nicio dilatare a vaselor sau vreo senzaţie» neplăcută provocată în interiorul ochilor.

De altfel, atunci când acţiuni sau mişcări complexe au fost executate în strânsă asociaţie, timp îndelungat, şi când acestea din vreo cauză sunt împiedicate, mai întâi, voit, iar ulterk r din obişnuinţă şi dacă condiţiile potrivite de executare apar, oricare parte a acţiunii sau a mişcării care e,< te cel mai puţin sub controlul voinţei va fi deseori executată involuntar. Secreţia unei glande este deosebit de independenta, de voinţă, de aceea, atunci când cu înaintarea în vârstă a, individului sau cu pregresul culturii rasei obiceiul de a ţipa sau de a plânge cu urlete este stăpânit şi în consecinţă nu apare vreo dilatare a vaselor sanguine ale ochiului, se poate totuşi întâmplă să mai fie încă secretate lacrimi. După cum am observat mai sus, putem vedea muşchii din

jurul ochilor unei persoane care citeşte o povestire emoţionantă crispându-se sau tremurând într-o măsură atât de uşoară încât să treacă aproape neobservate, în acest caz, nu a existat niciun ţipăt şi nicio dilatare a vaselor sanguine şi totuşi, din obişnuinţă, anumite celule nervoase trimit o mică cantitate de forţă nervoasă la celulele care comandă muşchii din jurul cehilor, precum şi celulelor care comandă glandele lacrimale, deoarece în acest timp ochii se umezesc puţin. Dacă crisparea muşchilor din jurul ochilor şi secreţia lacrimală ar fi fost complet împiedicate, ar fi existat totuşi, aproape sigur, o oarecare tendinţă de a transmite o forţă nervoasă în aceleaşi direcţii iar deoarece glandele lacrimale sunt remarcabil de independente de controlul voinţei ele încă vor fi predispuse să acţioneze, trădând astfel, cu toate că nu există niciun alt semn exterior, gânduri Le emoţionante care treceau în acel moment prin mintea persoanei respective.

Ca încă o ilustraţie a ipotezei pe care am prezentat-o aci, pot menţiona că dacă într-o perioadă timpurie a vieţii, atunci când obiceiuri de toate felurile

se formează uşor, copiii noştri resimţind mulţumire s-ar obişnui să emită hohote zgomotoase de râs (în timpul cărora vasele oculare se dilată) la fel de frecvent şi de continuu după cum se dedau acceselor de ţipete la suferinţă, atunci probabil că mai târziu în viaţă lacrimile s-ar secreta tot atât de abundent şi de frecvent în oricare din ambele stări sufleteşti. Un râs delicat sau un zâmbet sau chiar un gând plăcut ar fi fost suficient pentru a provoca o secreţie moderată de lacrimi. De fapt există o tendinţă evidentă în această direcţie, după cum se va vedea într-un capitol viitor, când vom trata despre sentimentele duioase. După Freycinet24, la indigenii din insulele Sandwich lacrimile sunt recunoscute de fapt ca un semn de fericire; ar fi necesare totuşi dovezi mai valabile asupra acestei probleme decât cea a unui călător în trecere. De asemenea, dacă copiii noştri timp de multe generaţii şi fiecare dintre ei timp de mai mulţi ani ar fi suferit aproape zilnic de accese prelungite de sufocare, în timpul cărora vasele oculare sunt dilatate şi lacrimile secretate în abundenţă, atunci probabil puterea obiceiului asociat ar fi atât de mare încât în

timpul restului vieţii simpla idee a unei sufocări fără vreo suferinţă sufletească ar fi suficientă pentru a provoca lacrimi.

Pentru a rezuma acest capitol, se poate spune că plânsul este probabil rezultatul vreunei înlănţuiri de evenimente, cum sunt cele ce urmează. Atunci când sunt flămânzi sau suferă în vreun fel oarecare, copiii ţipă tare, ca şi puii majorităţii altor animale, în parte ca o chemare de ajutor către părinţii lor şi în parte pentru că orice Dort mare aduce o uşurare. Ţipatul prelungit duce în mod inevitabil la congestionarea vaselor sanguine oculare, ceea ce trebuie să fi dus, mai întâi conştient şi până în cele din urmă din obişnuinţă, la contracţia muşchilor din jurul ochilor pentru a-i proteja. În acelaşi timp, presiunea spasmodică pe suprafaţa ochiului şi dilatarea vaselor intraoculare, fără să implice neapărat vreo senzaţie conştientă, trebuie să fi influenţat prin acţiune reflexă, glandele lacrimale. În sfârşit, datorită celor trei principii şi anume: al forţei nervoase care trece uşor de-a lungul căilor obişnuite – al asociaţiei cu influenţa ei atât de larg răspândită şi al unei mai mari

subordonări controlului voinţei a unor acţiuni decât a altorasuferinţa a ajuns să provoace uşor secreţia lacrimală fără să fie neapărat însoţită de vreo altă acţiune.

Cu toate că în conformitate cu această ipoteză trebuie să considerăm plânsul drept un rezultat întâmplător tot atât de lipsit de scop ca şi secreţia lacrimală în urma unei lovituri pe suprafaţa ochiului sau ca un strănut cauzat de acţiunea Unei lumini vii asupra retinei, totuşi nu ne va fi greu să înţelegem în cel fel secreţia lacrimilor duce la uşurarea suferinţei. Şi, pe măsura în care plânsul este mai violent sau mai isteric, cu atât mai mare va fi uşurarea, pe baza aceluiaşi principiu, după care zvârcolirea întregului corp, scrâşnetul dinţilor şi ţipetele pătrunzătoare aduc uşurare în caz de durere puternică.

CAPITOLUL AL VII-LEA

PROASTĂ DISPOZIŢIE, NELINIŞTE, MÂHNIRE, DEPRIMARE, DESPERARE

Efectul general al milinirii asuprit sistemului – Poziţia oblică a sprâncenelor sub influenţa suferinţei – Despre cauza poziţiei oblice a sprâncenelor – Despre

coborârea colţurilor gurii.

După ce am fost cuprinşi de o mâhnire puternică şi cauza încă mai persistă, cădem într-o stare de proastă dispoziţie sau putem fi complet descurajaţi şi deprimaţi. Durerea corporală prelungită, dacă nu ajunge la paroxism, duce în general la aceeaşi stare sufletească. Dacă ne aşteptăm să suferim, suntem neliniştiţi; dacă nu avem nicio speranţă de alinare, cădem în desperare.

Persoanele care suferă o mâhnire excesivă caută adesea alinare prin mişcări violente, aproape desperate, după cum am arătat într-un capitol anterior; când însă suferinţa este oarecum alinată, ele nu mai doresc să acţioneze, ci rămân nemişcate şi pasive sau uneori se leagănă încoace şi încolo. Circulaţia lâncezeşte, faţa devine palidă, muşchii se relaxează, ochii coboară, capul atârnă pe pieptul contractat, buzele, obrajii şi maxilarul inferior se lasă toate în jos prin propria lor greutate. Deci toate trăsătur. le feţei sunt alungite; se zice că unei persoane care aude veşti proaste i se lungeşte faţa. Un grup de indigeni din Ţara de Foc s-au străduit să

ne explice că prietenul lor, căpitanul unui vas pentru vânătoarea de foci, devenea prost dispus, trăgându-şi obrajii în jos cu ambele mâini pentru a-şi face faţa cât mai lungă posibil. Dl. Burmet mă informează că, atunci când sunt deprimaţi, băştinaşii australieni au un aspect consternat. După o suferinţă prelungită, ochii au o privire posomorâtă şi fără expresie şi adesea sunt uşor umeziţi de lacrimi. Nu rareori sprâncenele devin oblice datorită ridicării extremităţilor interioare. Aceasta produce pe frunte creţuri de o formă ciudată şi care sunt foarte diferite de cele ale unei simple încruntări, cu toate că în unele cazuri nu există decât o simplă încruntare. Colţurile gurii sunt trase în jos, [aspect] care este atât de unanim recunoscut ca un semn de proastă dispoziţie, încât a devenit aproape proverbial.

Respiraţia devine înceată şi slabă şi este adesea întreruptă de oftaturi adânci. După cum observă Gratiolet, ori de câte ori atenţia ne este concentrată îndelung asupra vreunui subiect, uităm să mai respirăm, apoi ne uşurăm printr-o inspiraţie adâncă; însă oftaturile unei persoane întristate sunt absolut

caracteristice, datorită respiraţiei slabe şi circulaţiei încete. Întrucât uneori mâhnirea revine şi creşte până la paroxism, persoana în această stare are spasme care influenţează muşchii respiratori şi se simte ca şi când ceva, aşa-numitul *globus hystericus*, i se ridică în gâtlej. Aceste mişcări spasmodice sunt evident înrudite cu hohotul de plâns al copiilor şi sunt rămăşiţele spasmelor mai grave care au loc atunci când se zice că cineva se sufocă din cauza durerii excesive 2.

Poziţia oblică a sprâncenelor.

— Numai două puncte din descrierea de mai sus mai necesită clarificare şi acestea sunt foarte curioase, anume ridicarea extremităţilor interioare ale sprâncenelor şi lăsarea în jos a colţurilor gurii. În privinţa sprâncenelor, uneori ele pot fi văzute, luând o poziţie oblică la persoanele care suferă de o deprimare sau o nelinişte profundă; am observat, de exemplu, această mişcare la o mamă când vorbea de fiul ei bolnav; uneori aceasta este provocată de cauzele cu totul neînsemnate sau de moment ale unei suferinţe reale sau presupuse. Sprâncenele iau

această poziţie datorită contracţiei anumitor muşchi (anume a muşchilor orbiculari ai sprâncenelor şi piramidali ai nasului, care împreună tind să coboare şi să contracte sprâncenele), care este parţial frânată de acţiunea mai puternică a fasciculelor muşchiului frontal. Aceste fascicule ridică prin contracţia lor numai extremităţile interioare ale sprâncenelor şi, deoarece în acelaşi timp muşchii sprâncenelor împreunează sprâncenele, extremităţile interioare ale acestora se încreţesc într-o cută sau ridicătură. Această cută este foarte caracteristică pentru aspectul sprâncenelor atunci când devin oblice, după cum se poate vedea din figurile 2 şi 5, planşa II. în acelaşi timp sprâncenele se zbârlesc puţin deoarece perii sunt făcuţi să se ridice. Dr. J. Criehton Browne a observat de asemenea adesea la pacienţii melancolici care îşi ţin sprâncenele permanent oblic „o curbură ascuţită, ciudată a pleoapei superioare”. O urmă a acesteia poate fi observată dacă comparăm pleoapa dreaptă şi cea stângă la tânărul din fotografie (planşa II, fig. 2), întrucât el nu a putut acţiona egal asupra ambelor sprâncene. Aceasta se vede de asemenea la cutele

inegale de cele două părţi ale frunţii. Curbura ascuţită a pleoapelor depinde, cred, de faptul că numai extremitatea interioară a sprâncenelor este ridicată, deoarece atunci când întreaga sprânceană este ridicată şi arcuită, pleoapa superioară urmează, într-o mică măsură, aceeaşi mişcare.

Rezultatul cel mai evident al contracţiei opuse a muşchilor de mai sus se vede la cutele caracteristice formate pe frunte. Aceşti muşchi, când sunt astfel în acţiune unită şi totuşi opusă, pot fi denumiţi pe scurt muşchii mâhnirii. Atunci când o persoană îşi ridică sprâncenele prin contracţia întregului muşchi frontal, de-a curmezişul întregii lăţimi a frunţii se întind creţuri transversale, însă în cazul de faţă numai fasciculele mijlocii sunt contractate; în consecinţă, cutele transversale se formează numai de-a curmezişul părţii mijlocii a frunţii. Pielea deasupra părţii exterioare a

Exemplele descrise mai sus sunt luate parţial din propriile mele observaţii, însă mai ales din Gratiolet (*De la Physionomie*...» p. 53 şi 337; despre oftat, p. 232), care a tratat bine acest întreg subiect. Vezi de

asemenea Huschke, *Mimices el Physiognomices*, *Fragmentum Physiologicum*, 1821, p. 21. Despre expresia ochilor, vezi dr. Piderit, *Wissenschaftliches Sistem der Mimik and Physiognomik*, 1867, p. 65.

Despre acţiunea mâhnirii asupra organelor de respiraţie, vezi mai ales Sir C. Bell, *Anatomy and Philosophy of Expression*, ed. a 3-a. 1844, p. 151.

ambelor sprâncene este trasă în acelaşi timp în jos şi netezită prin contracţia porţiunii exterioare a muşchilor orbiculari. Sprâncenele sunt de asemenea împreunate prin

PLANŞA A *II-a* contracţia simultană a muşchilor sprâncenelor[95], şi această din urmă acţiune generează cute verticale, separând partea exterioară şi coborâtă a pielii frunţii de partea consultat sau cu care am discutat, asupra acţiunii sus-numiţilor muşchi. În

95 In observațiile precedente asupra modului in care sprîncenele devin oblice, am urmat părerea care pare unanimă tuturor anatomiștilor ale căror lucrări le-am

consecinţă, în toată lucrarea de faţă voi adopta o ipoteză similară asupra acţiunii muscentrală şi ridicată. Unirea acestor cute verticale cu cutele cenţiale şi transversale (vezi fig. 2 şi 3) produce un semn pe frunte care a fost comparat cu o potcoavă; mai exact însă, aceste cute formează trei laturi ale unui patrulater. Adesea ele sunt evidente pe fruntea persoanelor adulte sau aproape adulte, atunci când sprâncenele lor devin oblice, însă la copii, datorită faptului că pielea nu li se încreţeşte uşor, ele rareori se pot vedea sau nu se pot descoperi decât simple urme ale acestora.

Aceste cute ciudate sunt cel mai bine reprezentate în figura 3, planşa II, pe fruntea unei tinere care are capacitatea de a acţiona voit asupra muşchilor respectivi într-un grad neobişnuit. Întrucât era absorbită de această sforţare, pe când era fotografiată, expresia ei nu era câtuşi de puţin una de mâhnire, de aceea nu am prezentat decât numai fruntea. Figura 1 de pe aceeaşi planşă, copiată din lucrarea dr. Duchenne4, reprezintă, la o scară redusă faţa, în starea ei naturală, a unui tânăr care era un

actor bun. În figura 2 el este arătat simulând mâhnire, însă, după cum am menţionat mai înainte, nu a acţionat în mod egal asupra ambelor sprâncene. Se poate deduce că expresia este adevărată din faptul că, din 15 persoane cărora li s-a arătat fotografia originală fără să li se dea vreo indicaţie de ce intenţionează să reprezinte, 14 au răspuns imediat „durere deznădăjduită”, „răbdare cu suferinţă”, „melancolie” şi aşa mai departe. Procurarea figurii 5 este oarecum curioasă: am văzut fotografia într-o vitrină şi am dus-o la dl. Rejlander pentru a descoperi cine a făcut-o, spunându-i cât de mişcătoare îi era expresia. El mi-a răspuns: „Eu am făcut-o şi era probabil să fie mişcătoare, deoarece după câteva minute băiatul a izbucnit în plâns”. El mi-a arătat apoi [fotografia] aceluiaşi băiat în stare liniştită, pe care i-am cerut să mi-o reproducă (fig. 4). În figura 6 se pot vedea sprâncenele foarte puţin oblice; această figură, precum şi figura 7 sunt prezentate pentru a arăta colţurile gurii trase în jos, subiect la care mă voi referi îndată.

Puţini sunt cei care fără oarecare exerciţiu pot

acţiona în mod voluntar asupra muşchilor lor [care redau] mâhnire, însă după încercări repetate foarte mulţi reuşesc, pe când alţii nu o pot face niciodată. Gradul de oblicitate al sprâncenelor, care este dobândit în mod voit sau inconştient, se deosebeşte mult la diferite persoane. La unii care par să aibă muşchi piramidali neobişnuit de puternici, contracţia fasciculelor mediale ale muşchiului frontal, cu toate că poate fi energică, după cum se vede din cutele dreptunghiulare de pe frunte, nu ridică extremităţile interioare ale sprâncenelor, ci împiedică numai ca ele să fie coborâte atât de mult. În măsura în care am putut observa, muşchii mâhnirii sunt puşi în acţiune mult mai frecvent la copii şi femei decât la bărbaţi. Rareori se acţionează asupra lor prin durere corporală, mai ales la persoane adulte, ci aproape exclusiv prin suferinţă psihică. Două persoane care după o oarecare practică au reuşit să acţioneze asupra muşchilor lor de mâhnire au constatat, privindu-se în oglindă, că atunci când şi-an făcut sprâncenele să devină oblice, ei şi-au tras în acelaşi timp, neintenţionat, colţurile gurii în jos, ceea ce se

întâmplă adesea atunci când se adoptă natural această expresie.

chilot *cormyalor supercilii*, *orbicularis*, *pyramidalis naşi* şi *fronlulis*. Dr. Duchenne crede însă că fiecare concluzie la care ajunge merită o examinare serioasă, şi anume că muşchiul sprâncenelor (*corrugalor*), pe care 11 numeşte *sourcilier*, este cel care ridică colţul interior al sprâncenelor şi că este în antagonism faţă de partea superioară şi interioară a muşchiului orbicular, precum şi faţă de *pyramidalis naşi* (vezi *Mécanisme de la Physionomie Humaine*, 1862, *in-folio*, art. V, text şi figurile 19 – 29, ediţia *inoclavo*, 1862, 43 p.). El admite totuşi că muşchii sprâncenelor Împreunează sprâncenele, provocând cute verticale la baza nasului, adică o încruntare. El crede mai departe că muşchii sprâncenelor în unire cu muşchiul orbicular superior acţionează în zona celor două treimi exterioare ale sprâncenei, aici ambii fiind în antagonism faţă de muşchiul frontal. Judecând după desenele lui Henle (gravura în lemn, fig. 3), nu pot înţelege cum poate acţiona muşchiul sprâncenei în modul descris de Duchenne. Asupra acestui subiect

vezi de asemenea observaţiile prof. Donders în „Archives of Medicine”, 1870, vol. V, p. 34. Dl. J. Wood, care este atât de bine cunoscut pentru studiul siiiu temeinic asupra muşchilor corpului uman, mă informează că, după părerea sa, descrierea acţiunii muşchiului corrugator *supercilii*, pe care am dat-o, este corectă. Aceasta nu are însă nicio importanţă în ceea ce priveşte expresia care este determinată de poziţia oblică a sprâncenelor şi nici pentru teoria originii ei.

Sunt foarte îndatorat dr. Duchenne pentru permisiunea de a reproduce aceste fotografii (fig. 1 şi 2), prin heliotipie, din lucrarea sa *in-folio*. Multe dintre observaţiile anterioare asupra cutării pielii, atunci când sprâncenele devin oblice, sunt luate din excelenta sa discuţie asupra acestui subiect.

— *Levator alae naşi* (*N.* trad.).

Capacitatea de a pune uşor în mişcare muşchii mâhnirii pare să fie ereditară, ca aproape oricare facultate omenească. O doamnă, aparţinând unei familii renumită prin aceea că a dat un număr extraordinar de mari actori şi actriţe, şi care putea să

redea această expresie „cu o precizie ciudată” a declarat doctorului Criehton Browne că toată familia ei avusese această capacitate într-un grad remarcabil. Se pare, după cum de asemenea aflu de la dr. Browne, că aceeaşi tendinţă ereditară s-a extins până la ultimul descendent al familiei, care a inspirat romanul lui Sir Walter Scott *Red Gauntlet*, însă eroul este descris contractându-şi fruntea într-un semn ca de potcoavă, la orice emoţie puternică. Am văzut de asemenea o femeie tânără a cărei frunte părea să fie în mod aproape obişnuit astfel contractată, independent de emoţia pe care o resimţea în acel moment.

Muşchii mâhnirii nu sunt puşi în joc prea des şi, deoarece acţiunea este adesea de moment, ea poate uşor să nu fie observată. Cu toate că, atunci când este observată, această expresie este unanim şi imediat recunoscută ca fiind de mâhnire sau de nelinişte, totuşi nicio persoană dintr-o mie care nu a studiat niciodată acest subiect, nu este în stare să spună în mod precis ce schimbare are loc pe faţa celui care suferă. De unde decurge probabil că, în măsura în care am observat, în nicio operă literară, cu excepţia

lui *Red Gaunt Tet* şi a unui alt roman, nu se face nici măcar o aluzie la această expresie şi, după cum am fost informat, autoarea acestui din urmă roman aparţine renumitei familii de actori la care ne-am referit puţin mai sus, aşa încât atenţia ei a putut fi atrasă în mod special de acest subiect.

Sculptorii greci din antichitate erau familiari cu această expresie, după cum se vede din statuile lui Laocoon şi Arrotino; însă după cum observă Duchenne, ei an dus cutele transversale de-a curmezişul întregii frunţi, comiţând astfel o gravă eroare anatomică, ceea ce se vede de asemenea la unele statui moderne. Este totuşi mai probabil că aceşti observatori uimitor de exacţi să fi sacrificat intenţionat adevărul pentru frumuseţe, decât să fi comis o eroare, întrucât cutele dreptunghiulare pe frunte nu ar fi avut un aspect prea impresionant redate pe marmură. În măsura în care am putut descoperi, această expresie în starea ei deplin dezvoltată nu este prea des reprezentată în picturi de către maeştrii vechi, datorită fără îndoială aceleiaşi cauze; însă o doamnă care este perfect familiarizată

cu această expresie mă informează că în tabloul lui Fra Angelico „Coborârea de pe cruce” de la Florenţa, expresia este clar reprezentată la una dintre figurile din dreapta, şi aş putea adăuga alte câteva exemple.

La rugămintea mea, dr. Criehton Browne s-a ocupat îndeaproape de această expresie la numeroşii săi pacienţi, alienaţi mintali de la azilul din West Riding; el cunoaşte bine fotografiile lui Duchenne reprezentând acţiunea muşchilor mâhnirii şi mă informează că ei pot fi văzuţi în mod constant în acţiune energică în cazuri de melancolie şi mai ales de hipocondrie şi că liniile sau cutele persistente datorite confracţiei obişnuite sunt caracteristice fizionomiei alienaţilor mintali aparţinând acestor două categorii. Dr. Browne a observat cu grijă, pentru mine, în decursul unei perioade considerabile de timp, trei cazuri de hipocondrie, în care muşchii mâhnirii erau persistent contractaţi. În unul din ele, o văduvă în vârstă de 51 de ani, îşi închipuia că pierduse toate viscerele şi că tot corpul îi era gol. Ea avea o expresie de mare supă rare şi îşi lovea ritmic, timp de ore întregi, una de alta mâinile pe jumătate închise.

Muşchii mâhnirii erau permanent contractaţi şi pleoapele superioare arcuite. Această stare a durat luni de zile, apoi s-a însănătoşit, iar expresia feţei şi-a reluat aspectul ei natural. Un al doilea caz a prezentat aproape aceleaşi particularităţi, având în plus colţurile gurii lăsate în jos.

Dl. Patrick Nicol a avut amabilitatea să observe pentru mine mai multe cazuri la azilul de nebuni din Sussex şi mi-a comunicat detalii complete în legătură cu trei dintre ele; nu este însă nevoie să le dau aici. Din observaţiile sale asupra pacienţilor melancolici, dl. Nicol conchide că extremităţile interioare ale sprâncenelor sunt aproape întotdeauna mai mult sau mai puţin ridicate, cu creţurile de pe frunte mai mult sau mai puţin evident pronunţate. În cazul unei femei tinere, aceste creţuri au fost observate ca fiind în mod constant în uşor joc sau mişcare. În unele cazuri, colţurile gurii sunt căzute, adesea însă numai într-un grad neînsemnat. Se putea observa aproape întotdeauna o oarecare deosebire în expresia mai multor pacienţi melancolici. În general, pleoapele sunt lăsate în jos, iar pielea din apropierea colţurilor lor

exterioare şi de sub ele este încreţită. Cuta nazo-labială care duce de la aripile nărilor la colţurile gurii şi care este atât de bătătoare la ochi la copiii care plâng în hohote este adesea clar pronunţată la aceşti pacienţi.

Deşila a. lienaţii mintali muşchii mâhnirii acţionează adesea în med persistent, totuşi în cazuri obişnuite ei sunt uneori puşi inconştient în acţiune pe scurtă durată de cauze ridicol de neînsemnate. Un domn a recompensat o tânără doamnă printr-un cadou de mică valoare; ea a pretins că este ofensată şi l-a dojenit; spiâncenele i-au devenit extrem de oblice, cu fruntea complet încreţită. O altă tânără doamnă şi un tânăr, amândoi în cea mai bună dispoziţie, vorbeau împreună cu pasiune şi cu o rapiditate extraordinară; am observat că, ori de câte ori tânără doamnă era învinsă şi cuvintele nu-i puteau ieşi destul de repede din gură, sprâncenele i se ridicau oblic şi pe frunte i se formau cute dreptunghiulare. Ea ridica astfel de fiecare dată steagul disperării, ceea ce a făcut de o jumătate de duzină de ori în decurs de câteva minute. Nu am făcut nicio observaţie asupra acestui subiect,

însă într-o ocazie ulterioară am rugat-o să acţioneze asupra muşchilor ei de mâhnire, de faţă fiind altă fată, care putea să facă în mod voit acest lucru, arătându-i ce se intenţiona. Ea a încercat în med repetat dar în zadar; totuşi, o cauză atât de neînsemnată de neplăcere ca cea de a nu fi fost în stare să vorbească destul de repede, a fost suficientă pentru a pune în acţiune energică, în mod repetat, aceşti muşchi.

Expresia de mâhnire datorită contracţiei muşchilor de mâhnire nu este câtuşi de puţin limitată la europeni, ci pare să fie comună tuturor raselor umane. Am primit cel puţin descrieri demne de încredere în privinţa hinduşilor, a dhangarilor (unul din triburile indigene de munte din India şi deci aparţinând unei rase cu totul distincte de hinduşi), a malaezilor, a negrilor şi a australienilor. În privinţa acestora din urmă, doi observatori au răspuns afirmativ la întrebările mele, neintrând însă în niciun detaliu. Totuşi, dl. Taplin adaugă la observaţiile mele descriptive cuvintele: „aceasta este exact”. În privinţa negrilor, doamna care mi-a vorbit despre pictura lui Fra

Angelico a văzut un negru remorcând o barcă pe Nil şi, când a întâlnit un obstacol, ea a observat muşchii săi de mâhnire în acţiune puternică, cu mijlocul frunţii fcarte încreţit. Dl. Geach a observat în Malacca un malaez cu colţurile gurii trase mult în jos, cu sprâncenele oblice şi cu dungi scurte şi adânci pe frunte. Această expresie nu a durat decât un tâmp foarte scurt; dl. Geach observă: „Era ciudat, semănând foarte mult cu o persoană gata să plângă din cauza unei pierderi mari”.

În India, dl. Erskine a constatat că indigenii erau familiarizaţi cu această expresie, iar dl. Scott de la Grădina botanică din Calcutta mi-a trimis o descriere amănunţită a două cazuri, pentru care îi sunt îndatorat. El a observat câtva timp, fiind ascuns, o femeie dhangară foarte tânără din Nagpore, soţia unuia dintre grădinari, care îşi alăpta pruncul muribund, şi i-a văzut în mod distinct sprâncenele ridicate la colţurile interioare, pleoapele căzute, mijlocul frunţii încreţit, gura puţin deschisă cu colţurile mult lăsate. El ieşi apoi din dosul unei perdele de plante şi vorbi sărmanei femei care tresări,

izbucni într-o revărsare amară de lacrimi şi îl imploră să-i vindece pruncul. Al doilea caz a fost al unui bărbat hindustanez care, din cauza bolii şi a sărăciei, a fost silit să-şi vândă capra favorită. După ce a primit suma, el s-a uitat repetat la banii din mâna sa şi apoi la capră, ca şi cam ar fi vrut să-i înapoieze. El s-a dus la capră care era legată, gata să fie dusă, şi animalul s-a ridicat în două picioare şi i-a lins mâinile. Ochii săi şovăiră dintr-o parte într-alta, „gura îi era parţial închisă cu colţurile hotărât lăsate în jos”. Până în cele din urmă sărmanul om păru să se decidă că trebuie să se despartă de capra sa şi atunci, după cum văzu dl. Scott, sprâncenele îi deveniră puţin oblice cu încreţitura sau umflarea caracteristică la capetele interioare, însă fără ca fruntea să i se încreţească. Omul rămase aşa timp de un minut, apoi oftând adânc izbucni în lacrimi, îşi ridică ambele mâini în sus, binecuvântă capra se întoarse şi fără s-o mai privească se îndepărtă.

Despre cauza oblicităţii sprâncenelor la suferinţă.

— Timp de mai mulţi ani, nicio expresie nu mi-a

părut atât de neînţeleasc ă ca cea pe care o examinăm aici. De ce mâhnirea sau neliniştea să determine contracţia fasciculelor mediale numai ale muşchiului frontal împreună cu a celor din jurul ochilor? Aici se pare că avem o mişcare complexă cu singurul scop de a exprima mâhnire, şi totuşi aceasta este o expresie relativ rară şi adesea trecută cu vederea. Cred că explicaţia nu este atât de grea pe cât pare la început. Dr. Duchenne dă o fotografie a tânărului la care ne-am referit mai înainte, care, uitându-se în sus la o suprafaţă puternic luminată, îşi contractă în mod involuntar, şi exagerat, muşchii săi de mâhnire. Uitasem complet această fotografie când, într-o zi foarte luminoasă, fiind călare, cu soarele în spate, am întâlnit o fată ale cărei sprâncene au devenit, pe când se uita în sus la mine, extrem de oblice, cu cutele corespunzătoare pe frunte. Am observat aceeaşi mişcare în condiţii similare în mai multe ocazii ulterioare. Întorcându-mă acasă, fără a da vreo indicaţie asupra scopului meu, am făcut pe trei dintre copiii mei să se uite cât mai îndelungat şi atent posibil la vârful unui arbore înalt, care se profila pe un cer

extrem de luminos. La toţi trei, muşchii orbiculari, muşchii sprâncenelor şi piramidali erau puternic centractaţi prin acţiune reflexă din cauza excitării retinei, aşa încât ochii să le fie apăraţi de lumina vie. Ei au încercat însă cu tot dinadinsul să se uite în sus, şi acum s-a putut observa o luptă curioasă, cu contracţii spasmodice, între întregul muşchi frontal sau numai porţiunea sa medială şi diferiţii muşchi care servesc la coborârea sprâncenelor şi la închiderea pleoapelor. Contracţia involuntară a muşchilor piramidali a făcut ca partea bazală a nasului lor să se încreţească adânc şi transversal. La unul dintre cei trei copii, sprâncenele întregi erau pentru moment ridicate şi coborâte prin contracţia alternativă a întregului muşchi frontal şi a muşchilor din jurul ochilor aşa încât toată lăţimea frunţii era alternativ încreţită şi netezită. La ceilalţi doi copii, fruntea s-a încreţit numai în partea mediană, producându-se astfel cute dreptunghiulare; sprâncenele au devenit oblice, cu extremităţile interioare încreţite şi umflate – la unul din copii în mică măsură, la celălalt în med puternic pronunţat.

Această deosebire în poziţia oblică a sprâncenelor pare să depindă de o diferenţă în imobilitatea lor generală şi în forţa muşchilor piramidali. În ambele aceste cazuri s-a acţionat asupra sprâncenelor şi a frunţii sub influenţa unei lumini puternice, în exact acelaşi mod, în fiecare detaliu caracteristic, ca sub influenţa mâhnirii sau a neliniştii.

Duchenne afirmă că muşchiul piramidal al nasului este mai puţin sub controlul voinţei decât ceilalţi muşchi din jurul ochilor. El observă că tânărul care putea să acţioneze atât de bine asupra muşchilor săi de mâhnire, precum şi asupra majorităţii celorlalţi muşchi faciali ai săi, nu îşi putea contracta muşchii piramidali5. Această capacitate se deosebeşte totuşi, fără îndoială, la diferite persoane. Muşchiul piramidal serveşte să tragă în jos pielea frunţii între sprâncene împreună cu extremităţile interioare ale acestora. Fasciculele mediale ale frontalului sunt în antagonism cu piramidalul şi, dacă acţiunea acestuia din urmă urmează să fie oprită în mod special, aceste fascicule mediale ale frontalului trebuie contractate; dacă la persoanele care au muşchi piramidali puternici, sub

influenţa unei lumini strălucitoare există o dorinţă inconştientă de a împiedica coborârea sprâncenelor, fasciculele mediale ale muşchiului frontal trebuie duse în jos, şi contracţia lor, dacă este destul de puternică pentru a învinge piramidalii, va acţiona împreună cu contracţia muşchilor sprâncenelor şi a muşchilor orbiculari şi aceasta în acelaşi fel ca cel tocmai descris privind sprâncenele şi fruntea.

Atunci când copiii ţipă sau strigă, ei îşi contractă, după cum ştim, muşchii orbiculari ai sprâncenelor şi piramidali, în primul rând cu scopul de a-şi strânge ochii, apărându-i astfel de a fi congestionaţi, iar în al doilea rând din obişnuinţă. De aceea m-am aşteptat să constat la copii că, atunci când se străduiesc fie să împiedice izbucnirea unui acces de plâns, fie să oprească plânsul, ei împiedică contracţia muşchiler menţionaţi mai sus, în acelaşi fel ca atunci când se uită în sus la o lumină vie, şi, în consecinţă, fasciculele mediale ale muşchiului frontal vor fi puse adesea în acţiune. Ca urmare, am început eu însumi să observ copiii în asemenea momente, cerând şi altora, inclusiv unor medici, să facă la fel. Este necesar de a observa

cu grijă întrucât acţiunea opusă specifică acestor muşchi nu este atât de evidentă la copii, datorită faptului că fruntea nu li se încreţeşte aşa de uşor ca la adulţi. Am constatat însă curând că în asemenea ocazii muşchii mâhnirii sunt foarte des puşi în acţiune distinctă. Ar fi de prisos să prezint toate cazurile care au fost observate, încât voi enumera doar câteva. O fetiţă în vârstă de un an şi jumătate era necăjită de alţi câţiva copii şi, înainte de a izbucni în plâns, sprâncenele i-au devenit hotărât oblice. La o fată mai ea redă exact ceea ce a vrut să exprime Darwin (V. trad.) *5 Mécanisme de la Physionomie Humaine*, album, p. 15, în vârstă „s-a observat aceeaşi poziţie oblică, cu extremităţile interioare ale sprâncenelor evident încreţite şi în acelaşi timp cu colţurile gurii lăsate în jos. De îndată ce a izbucnit în plâns, toate trăsăturile feţei s-au schimbat şi această expresie specifică a dispărut. De asemenea, unui băieţel, după ce a fost vaccinat, ceea ce l-a făcut să ţipe şi să plângă violent, i s-a dat o portocală de către medic, ceea ce a făcut plăcere mare copilului, deoarece el s-a oprit din plâns; au putut fi observate toate mişcările

caracteristice, inclusiv formarea creţurilor dreptunghiulare din mijlocul frunţii. În sfârşit, am întâlnit pe drum o fetiţă în vârstă de trei sau patru ani, care fusese speriată de un câine; când am întrebat-o ce s-a întâmplat, ea s-a oprit din scâneet iar spxâncenele i-au devenit imediat oblice într-o măsură extraordinară.

Nu mă pot îndoi că aici avem explicaţia problemei pentru ce fasciculele mediale ale muşchiului frontal şi muşchii din jurul ochilor se contractă antagonist unul faţă de altul sub influenţa mâhnirii, dacă contracţia lor este prelungită, ca la alienaţii mintali melancolici, sau de moment, din vreo cauză neînsemnată de suferinţă. Noi toţi, ca şi copiii, în mod repetat, am contractat muşchii noştri orbiculari ai sprâncenelor şi cei piramidali cu scopul de a ne apăra cehii pe când ţipam; strămoşii noştri au făcut acelaşi lucru timp de mai multe generaţii; şi cu toate că, înaintând în vârstă, putem uşor să ne stăpânim la necaz şi să nu ţipăm, nu putem din cauza obişnuinţei îndelungate să împiedicăm întotdeauna o uşoară contracţie a muşchilor de mai sus; şi de fapt

nici nu observăm contracţia lor şi nici nu încercăm să o oprim dacă este neînsemnată. Muşchii piramidali par a fi însă, mult mai puţin sub comanda voinţei decât ceilalţi muşchi înrudiţi, şi, dacă sunt bine dezvoltaţi, contracţia lor nu poate fi împiedicată decât prin contracţia antagonistă a fasciculelor mediale ale muşchiului frunţii. Rezultatul care decurge neapărat, dacă aceste fascicule se contractă energic, este tragerea oblică în sus a sprâncenelor, încreţirea extremităţilor lor interioare şi formarea de creţuri dreptunghiulare în mijlocul frunţii. Deoarece copiii şi femeile plâng mult mai uşor decât bărbaţii şi întrucât persoanele adulte de ambele sexe rareori plâng, afară numai dacă au o suferinţă psihică, putem înţelege de ce muşchii mâhnirii se văd mult mai des în acţiune la copii şi femei, după cum cred că este cazul, decât la bărbaţi, iar la adulţii de ambele sexe numai în caz de suferinţă psihică. În unele din cazurile menţionate mai sus, ca în cel al sărmanei femei dhangare sau al hindustanezului, acţiunea muşchilor mâhnirii a fost urmată repede de plâns amarnic. În toate cazurile de suferinţă, mică sau mare, creierul nostru tinde, din

obişnuinţă îndelungată, să trimită un ordin anumitor muşchi să se contracte, ca şi cum ar fi încă copii pe punctul de a ţipa; însă acest ordin, prin puterea minunată a voinţei şi prin obişnuinţă, îl putem contracara parţial, cu toate că aceasta, în ceea ce priveşte mijlocul de contracarare, se efectuează în mod inconştient.

Despre coborârea colţurilor gurii.

— Această acţiune este executată de către *depressores anguli oris* (fig. 1 şi 2, K). Fibrele acestui muşchi diverg în jos şi capetele superioare convergente se iiiseră în jurul colţurilor gurii şi de buza inferioară la o mică distanţă de interiorul colţurilor6. Unele dintre fibre par a fi în antagonism faţă de marele muşchi zigomatic, iar altele faţă de diferiţii

8 Henle, *Handbuch der sistematischen Anatomie des Menschen*, 1858, vol. I, p. 118, fig. 68 şi 69.

muşchi care merg la partea exterioară a buzei superioare. Contracţia acestui muşchi trage în jos şi în afară colţurile gurii, inclusiv partea exterioară a buzei superioare şi chiar într-o mică măsură, aripile nărilor.

Atunci când gura este închisă, iar acest muşchi acţionează, colţul gurii sau linia de joncţiune a celor două buze formează o linie curbă cu concavitatea în jos[96], iar buzele sunt în general puţin proeminente, mai ales cea inferioară. În această stare, gura este bine reprezentată în cele două fotografii (planşa II, fig. 6 şi 7) de către dl. Rejlander. Băiatul de sus (fig. 6) tocmai se oprise din plâns după ce primise o palmă peste obraz din partea unui alt băiat, şi s-a prins momentul oportun pentru a-l fotografia.

Expresia de proastă dispoziţie, mâhnire sau deprimare, datorită contracţiei acestui muşchi a fost observată de toţi care au scris despre acest subiect. A spune că cineva are „gura lăsată”, este sinonim cu a spune că este prost dispus. După cum s-a afirmat mai sus, în baza autorităţii dr. Crichton Browne şi a domnului Nicol, coborârea colţurilor gurii poate fi văzută adesea la alienaţii mintali melancolici şi a fost bine prinsă în câteva fotografii, pe care mi le-a trimis primul, ale unor pacienţi cu o tendinţă puternică la

96 Vezi descrierea acțiunii acestor mușchi de către dr. Duchenne, Mécanisme de la Physionomie Humaine, album,

sinucidere. Aceasta s-a observat la oameni aparţinând la diferite rase, anume la hinduşi, la triburile de munte de culoare închisă din India, la malaezi şi, după cum mă informează Rev. dl. ITagenauer, la băştinaşii din Australia.

Atunci când urlă, sugacii îşi contractă puternic muşchii din jurul ochilor, ceea ce trage în sus buza superioară, şi, deoarece ei trebuie să-şi ţină gura larg deschisă, muşchii depresori, mergând la colţurile ei, sunt de asemenea puşi în acţiune puternică. În general, însă nu invariabil, aceasta determină o uşoară curbură unghiulară de ambele părţi ale buzei inferioare, aproape de colţurile gurii. Rezultatul faptului că se acţionează în acest fel asupra buzei superioare şi a celei inferioare este că gura dobândeşte un contur oarecum pătrat. Contracţia muşchiului depresor se vede cel mai bine la sugaci, atunci când nu ţipă violent şi mai ales atunci când sunt pe punctul de a începe, sau când încetează de a ţipa. Faţa lor mică dobândeşte atunci o expresie extrem de nenorocită, după cum am observat la propriii mei copii între vârstele de aproximativ două

săptămâni şi două sau trei luni. Uneori, când se străduiesc să oprească un acces de plâns, conturul gurii este curbat într-un mod atât de exagerat, încât seamănă cu o potcoavă, iar expresia de suferinţă devine atunci o caricatură ridiculă.

Explicaţia contracţiei acestui muşchi, sub influenţa proastei dispoziţii sau a deprimării, urmează, după cât se pare, aceloraşi principii generale ca şi în cazul poziţiei oblice a sprâncenelor. Dr. Duchenne mă informează că din observaţiile sale făcute timp de mulţi ani a stabilit că acesta este unul din muşchii faciali cel mai puţin sub controlul voinţei. Aceasta se poate deduce de fapt din ceea ce s-a afirmat ceva mai sus în privinţa sugacilor care ezită să înceapă să plângă sau se străduiesc să oprească plânsul, deoarece atunci, în general, ei îşi stăpânesc toţi ceilalţi muşchi faciali în mod mai eficace decât depresorii colţurilor gurii. Doi excelenţi observatori care nu aveau nicio teorie asupra acestui subiect, unul din ei fiind un chirurg, au observat cu grijă pentru mine câţiva copii mai mari şi femei, pe când, cu oarecare luptă de împotrivire, se apropiau treptat de

punctul de a izbucni în plâns, şi amândoi observatorii erau convinşi că depresorii începuseră să acţioneze înaintea oricărui alt muşchi. Or, deoarece depresorii au fost puşi repetat în acţiune puternică în copilărie, timp de multe generaţii, forţa nervoasă va tinde să se scurgă pe baza principiului obişnuinţei îndelung asociată la aceşti muşchi, precum şi la diferiţi alţi muşchi faciali, ori de câte ori mai târziu în viaţă se încearcă chiar un uşor simţământ de suferinţă, însă, deoarece depresorii sunt oarecum mai puţin sub controlul voinţei decât majoritatea celorlalţi muşchi, ne putem aştepta ca ei să se contracte adesea uşor, pe când ceilalţi să rămână pasivi. Este remarcabil cum o cât de neînsemnată coborâre a colţurilor gurii poate să dea fizionomiei o expresie de proastă dispoziţie sau de deprimare, aşa încât o contracţie extrem de mică a acestor muşchi ar fi suficientă pentru a reflecta această stare sufletească.

1862, VIII, p. 34.

Pot menţiona aici o observaţie neînsemnată, deoarece ea va servi să rezume subiectul nostru. O doamnă bătrână cu o expresie mulţumită, însă

absorbită, şedea aproape, în faţa mea într-un compartiment de tren. Privind-o, am văzut că muşchii*ae pressores anguli oris* i s-au contractat foarte puţin, deşi în mod hotărât; cum însă fizionomia ei rămânea tot atât de liniştită ca întotdeauna, m-am gândit cât de neînsemnată este această contracţie şi cât de uşor se poate înşela cineva. De-abia mi-a trecut prin minte acest gând, că i-am văzut ochii brusc scăldaţi în lacrimi, aproape gata să se reverse, şi toată expresia feţei se trase în jos. Acum nu putea exista nicio îndoială că prin minte îi trecea vreo amintire dureroasă, poate cea a unui copil de mult pierdut. De îndată ce simţurile i-au fost astfel influenţate, din obişnuinţă îndelungată anumite celule nervoase au transmis imediat un ordin tuturor muşchilor respiratori şi celor din jurul gurii să se pregătească pentru un acces de plâns. Ordinul a fost însă contramandat de voinţă sau mai degrabă de o obişnuinţă dobândită mai târziu şi toţi muşchii s-au supus, cu excepţia, într-o mică măsură, a *depressores anguli oris*. Gura nu îi era nici măcar deschisă, respiraţia nu era grăbită şi niciun muşchi nu era

influenţat, în afară de cei care trag în jos colţurile gurii.

De îndată ce gura acestei doamne a început să dobândească, involuntar şi inconştient, forma specifică pentru un acces de plâns, puteam fi aproape siguri că o influenţă nervoasă oarecare trebuie să fi fost transmisă prin căile îndelungat obişnuite la diverşii muşchi respiratori, precum şi la cei din jurul ochilor şi centrului vaso-motor care guvernează alimentarea cu sânge a glandelor lacrimale. Acest din urmă fapt este dovedit limpede prin aceea că ochii ei s-au umplut uşor cu lacrimi, ceea ce putem înţelege, deoarece glandele lacrimale sunt mai puţin supuse controlului voinţei decât muşchii faciali. În acel moment există, fură îndoială, o oarecare tendinţă ca muşchii din jurul ochilor să se contracte, în scopul de a-i apăra de a fi congestionaţi cu sânge; această contracţie a fost însă complet stăpânită şi fruntea i-a rămas netulburată. Dacă muşchii piramidali ai sprâncenelor şi cei orbiculari ar fi fost tot atât de puţin ascultători faţă de voinţă, după cum sunt la multe persoane, s-ar fi acţionat foarte puţin asupra lor

şi atunci fasciculele mediale ale muşchiului frontal s-ar fi centractat din antagonism, iar sprâncenele ei ar fi devenit oblice [o dată] cu [formarea de] cute dreptunghiulare pe frunte. Fizionomia ei ar fi exprimat şi mai clar starea de deprimare sau mai curând una de mâhnire.

Prin treceri gradate putem înţelege cum se face că, de îndată ce vreun gând melancolic ne trece prin minte, au loc lăsarea în jos de-abia perceptibilă a colţurilor gurii sau o uşoară ridicare a extremităţilor interioare ale sprâncenelor sau ambele mişcări combinate şi imediat după aceasta o uşoară lăcrimare. O tresărire a forţei nervoase este transmisă de-a lungul mai multor căi obişnuite şi produce un efect în orice punct în care voinţa nu a dobândit prin obişnuinţă îndelungată multă putere de a interveni. Acţiunile de mai sus pot fi considerate drept vestigii rudimentare ale acceselor de ţipat, care sunt atât de frecvente şi prelungite în timpul copilăriei. În acest caz, precum şi în multe altele, verigile care leagă cauza şi efectul sunt într-adevăr minunate, dând naştere la diferite expresii ale fizionomiei omului; ele

ne explică însemnătatea diferitelor mişcări pe care le executăm în mod involuntar şi inconştient ori de câte ori anumite emoţii vremelnice ne trec prin minte.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

BUCURIE, BUNĂ DISPOZIŢIE, DRAGOSTE, SENTIMENTE AFECTUOASE, DEVOTAMENT

Râsul, în primul rând expresia bucuriei – Idei ridicole – Mişcarea în A săturilor feţei în timpul râsului – Natura sunetului produs – Secreţia lacrimală în timpul râsului zgomotos – Gradaţia de la râs zgomotos la surâs delicat – Buna dispoziţie – Expresia dragostei – Sentimente afectuoase – Devotament.

Atunci când este intensă, bucuria provoacă mişcări fără rost – dans dezordonat, bătaie din palme, tropăit etc. – şi râs zgomotos. Râsul pare să constituie în primul rând expresia simplei bucurii sau fericiri. Vedem clar aceasta la copii când se joacă; atunci ei râd aproape fără încetare. Persoanele tinere, trecute de vârsta copilăriei, când sunt bine dispuse râd întotdeauna mult şi fără rost. Râsul zeilor este descris de Homer ca fiind „exuberanţa bucuriei lor cereşti după ospăţul zilnic”. Un om surâde – şi surâsul se

transformă treptat, după cum vom vedea, în râs – atunci când întâlneşte pe stradă un vechi prieten, după cum o face la orice plăcere neînsemnată, de pildă când miroase un parfum plăcut h Laura Bridgman, care, din cauza orbirii şi a surzeniei, nu a putut dobândi vreo expresie prin imitare, totuşi, atunci, când i s-a comunicat prin limbajul gesturilor o scrisoare de la un prieten iubit, „a râs şi a bătut din palme, iar obrajii i s-au îmbujorat”. Într-altă ocazie, ea a fost văzută tropăind de bucurie[97].

Persoanele idioate şi imbecile oferă dovezi convingătoare că râsul sau surâsul exprimă în primul rând simpla fericire sau bucurie. Dr. Criehton Browne, căruia îi sunt îndatorat, ca şi în atât de multe alte ocazii, pentru rezultatele vastei sale experienţe, mă informează că la idioţi râsul este cea mai generală şi mai frecventă din toate expresiile emoţionale. Mulţi idioţi sunt posomorâţi, supărăcioşi, neliniştiţi, într-o stare psihică de durere sau complet nepăsători; aceştia nu râd niciodată. Alţii râd în mod frecvent

97 F. Lieber, despre sunetele vocale ale Laurei Bridgman, „Smithsonian Contributions”, 1851, vol. II, p.6,

absolut fără rost. Astfel un băiat idiot, încă

1 Herbert Spencer, *Essays*... 1858, p. 360.

pabil să vorbească, s-a plâns prin semne doctorului Browne că un alt băiat din azil i-a învineţit ochiul; această plângere a fost însoţită de „bufniri de râs, faţa prezentând cel mai larg surâs”. Există o altă mare categorie de idioţi care sunt în mod persistent veseli şi blânzi şi care râd sau surâd în mod constant[98]. Adesea, fizionomia lor prezintă un surâs stereotip, şi, ori de câte ori li se oferă mâncare sau sunt mângâiaţi sau li se arată culori vii sau aud muzică, veselia le este sporită şi zâmbesc, chicotesc sau râd pe înfundate. Unii din ei râd mai mult decât de obicei atunci când se plimbă sau încearcă să facă vreun efort muscular. După cum observă dr. Browne, veselia majorităţii acestor idioţi nu poate fi în niciun caz asociată cu vreo idee distinctă; ei resimt pur şi simplu plăcere şi o exprimă prin râs sau surâs. La imbecili, situaţi ceva mai sus pe scara evoluţiei, vanitatea personală pare să fie cauza cea mai

98 Vezi, de asemenea, dl. Marshall in „Philosophical Transactions”, 1864, p. 526.

obişnuită de râs, iar imediat următoare este plăcerea izvorând din aprobarea purtării lor.

La persoanele adulte, râsul este provocat din motive foarte diferite de cele care sunt suficiente în copilărie; această observaţie cu greu se poate aplica însă la surâs. În această privinţă, râsul este analog plânsului, care la adulţi este aproape limitat la suferinţă morală, pe când la copii el este provocat de durere corporală sau de orice suferinţă, precum şi de frică sau furie. S-au făcut multe consideraţii asupra cauzelor râsului la persoanele adulte. Subiectul este extrem de complex. Cauza cea mai obişnuită a râsului pare să fie orice întâmplare nepotrivită şi inexplicabilă, provocând surpriză şi un oarecare simţ de superioritate, însă implicând şi o stare psihică fericită. împrejurările nu trebuie să fie prea importante; niciun om sărac nu va râde sau surâde auzind brusc că i s-a donat o mare avere. Dacă gândul este puternic excitat de sentimente plăcute şi intervine vreo întâmplare neînsemnată sau vreun gând neaşteptat, atunci, după cum observă dl.

Herbert Spencer[99], „o mare cantitate de energie nervoasă, în loc să fie cheltuită în producerea unei cantităţi echivalente de noi idei şi emoţii care erau în stare născândă, este brusc oprită în cursul ei. Excedentul trebuie să se descarce în vreo altă direcţie, şi de aici rezultă o scurgere prin nervii motori la diferite categorii de muşchi, producând acţiunile pe jumătate convulsive pe care le numim râs”. O observaţie în legătură cu acest subiect a fost făcută de un corespondent în timpul recentului asediu al Parisului, anume că soldaţii germani, după puternica excitare provocată de expunerea la pericole extreme, erau în special predispuşi să pufnească în râs zgomotos la cea mai mică glumă. De asemenea, la copiii mici care sunt pe punctul de a începe să plângă, uneori o întâmplare neaşteptată le va transforma brusc plânsul în râs, care pare să servească tot atât de bine la cheltuirea energiei nervoase de prisos.

Se pare că uneori imaginaţia este „gâdilată” de o idee caraghioasă şi această aşa-numită „gâiilare” a minţii este curios de analogă cu cea a corpului.

99d e mai sus despre rîsul zeilor este luat din această carte.

Oricine ştie cât de excesiv râd copiii şi că tot corpul li se zvârcoleşte când sunt gâdilaţi. După cum am văzut, maimuţele antropoide, când sunt gâdilate, mai ales la subsuori, scot de asemenea un sunet repetat, care corespunde râsului nostru. Am atins

Vezi, de asemenea, Mandeville, *The Fable of the Bees*, vol. II, p. 168.

The Physiology of Laughter, eseuri, seria a 2-a, 1863, p. 114.

cu o bucăţică de hârtie talpa piciorului unuia din copiii mei în vârstă de numai şapte zile, şi el s-a tras brusc în lături, iar degetele de la picioare i se răsuceau în toate părţile, ca la un copil mai mare. Asemenea mişcări, ca şi râsul din gâdilat, sunt, evident, acţiuni reflexe, ceea ce se vede de asemenea la muşchii nestriaţi minusculi, care servesc să zbârlească fiecare fir de păr separat de pe corp şi care se contractă în apropierea unei suprafeţe gâdilate6. Totuşi, râsul provocat de o idee caraghioasă, cu toate că este involuntar, nu poate fi numit o acţiune strict reflexă. În acest caz, ca şi în cel al râsului provocat de gâdilat, mintea trebuie să fie într-o stare plăcută; dacă

un copil mic este gâdilat de un străin, el va ţipa de frică. Atingerea trebuie să fie uşoară, iar o idee sau întâmplare, pentru a fi caraghioasă, nu trebuie să fie de o mare importanţă. Părţile corpului cele mai sensibile la gâdilat sunt cele care nu sunt atinse de obicei, de pildă de subsuorile sau părţile dintre degetele de la picioare sau tălpile picioarelor, care obişnuit vin în contact cu o suprafaţă largă, însă suprafaţa pe care şedem oferă o excepţie evidentă de la această regulă. După Gratiolet7, anumiţi nervi sunt mult mai sensibili la gâdilat decât alţii. Din faptul că un copil cu greu poate să se gâdile el singur sau într-un grad mult mai mic decât atunci când este gâdilat de o altă persoană, pare să rezulte că punctul precis de atins nu trebuie cunoscut dinainte; tot aşa şi cu mintea, ceva neaşteptat – o idee nouă sau absurdă care străbate prin firul obişnuit al gândurilor – pare să fie un element puternic în favoarea comicului.

Râsul este produs de o inspiraţie adâncă, urmată de o contracţie scurtă, întreruptă, spasmodică a pieptului şi în special a diafragmei8. Ca urmare, auzim că „râde de se ţine de burtă”. Din cauza scuturării

corpului, capul se mişcă într-o parte şi într-alta. Adesea, maxilarul superior tremură, [mişcându-se] în sus şi în jos, după cum se întâmplă şi la unele specii de paviani când sunt foarte mulţumiţi.

În timpul râsului, gura este mai mult sau mai puţin larg deschisă, cu colţurile mult trase înapoi, precum şi puţin în sus, iar buza superioară este puţin ridicată. Tragerea înapoi a colţurilor se vede cel mai bine la râsul moderat şi mai ales la un surâs larg, acest din urmă epitet arătând cât de mare este gura. Figurile alăturate (planşa III, fig. 1 – 3), reprezintă diferite grade de râs şi de surâs moderat. Figura fetiţei cu pălărie a fost executată de dr. Wallich, şi expresia este veritabilă; celelalte două sunt de dl. Rejlander. Dr. Duchenne insistă în mod repetat9 că sub impulsul emoţiei de bucurie se acţionează asupra gurii exclusiv de către marii muşchi zigomatici, care servesc să tragă colţurile gurii înapoi şi în sus; judecând însă după modul în care dinţii de sus sunt expuşi în timpul râsului şi al surâsului larg, precum şi din propriile mele senzaţii, nu mă pot îndoi că unii din muşchii care merg la buza superioară sunt de

asemenea puşi în acţiune moderată. În acelaşi timp, muşchii orbiculari sunt mai mult sau mai puţin contractaţi, şi, după cum s-a explicat în capitolul despre plâns, există o legătură strânsă între orbiculari, mai ales între cei inferiori, şi unii dintre muşchii care merg la buza superioară. Henle

J. Lister, „Quarterly Journal of Microscopical Science”, 1853, vol. I, p. 266.

De la Physionomie... p. 186.

Sir C. Bell (*Anatomy and Philosophy of Expression*, p. 147) face unele observaţii asupra mişcării diafragmei în timpul râsului.

Mécanisme de la Physionomie Humaine, album, legenda IV.

observă10 în această privinţă că, atunci când cineva închide strâns un ochi, el nu poate evita de a-şi trage înapoi, de aceeaşi parte, buza superioară şi, invers, dacă cineva îşi pune degetul pe pleoapa inferioară şi apoi îşi descoperă incisivii cât de mult posibil, acea persoană va simţi că muşchii pleoapei inferioare se contractă, în timp ce buza superioară este trasă puternic în sus. În desenul lui Henle din

gravura pe lemn, figura 2, *musculus malaris* (H), care merge la buza superioară, poate fi văzut formând o parte aproape integrală a muşchiului orbicular inferior.

PLANŞA A *III-a*

Dr. Duchenne a dat o fotografie mare (redusă în planşa ITT, fig. 4) a unui bătrân în starea sa pasivă obişnuită şi o alta a aceluiaşi om (fig. 5) surâzând în mod natural. Acest din urmă surâs a fost imediat recunoscut ca fiind natural de toţi cărora li s-a arătat fotografia. El a dat de asemenea ca exemplu de surâs nenatural sau provocat o altă fotografie (fig. 6) a aceluiaşi bătrân, cu colţurile gurii puternic trase

înapoi prin galvanizarea marilor muşchi zigomatiei. Evident că expresia nu este naturală, deoarece am arătat această fotografie la 24 de persoane, din care trei nu au putut spune câtuşi de puţin ce înseamnă, pe când celelalte, cu toate că îşi dădeau seama că expresia era un fel de surâs, au răspuns prin: „o glumă răutăcioasă", „încercând să râdă", „un râs rânjit", „râs pe jumătate uimit" etc. Dr. Duchenne atribuie lipsa de naturaleţe a expresiei faptului că muşchii orbiculari

10 Ilandbuch der Syslenudischen Anatomie des Menschen, 1858, vol. I, p. 144, vezi gravura mea pe lemn (fig. 2, H).

ai pleoapei inferioare nu sunt suficient de contractaţi, insistând, pe drept cuvânt, foarte mult asupra contracţiei lor în expresia de bucurie. Există, fără îndoială, mult adevăr în această ipoteză, însă, după părerea mea, ea nu explică totul. Contracţia orbicularilor inferiori este întotdeauna însoţită, după cum am văzut, de tragerea în sus a buzei superioare. Dacă s-ar fi acţionat în mică măsură în acest fel asupra buzei superioare (fig. 6), curbura ei ar fi fest

mai puţin rigidă, cuta nazo-labilară ar fi fost uşor diferită şi toată expresia ar fi fost, cred, mai naturală, independent de efectul mai bătător la ochi, din cauza contracţiei pleoapelor inferioare. De altfel, în figura 6, muşchiul *corrugator* este prea contractat, provocând o încruntare, şi nu acţionează niciodată sub influenţa bucuriei, afară numai în timpul râsului puternic sau violent.

Prin tragerea înapoi şi în sus a colţurilor gurii, prin contracţia marilor muşchi zigomatiei şi prin ridicarea buzei superioare, obrajii sunt traşi în sus. Se formează astfel riduri sub ochi, care la persoanele bătrâne sunt situate la colţurile lor exterioare şi sunt foarte caracteristice râsului şi surâsului. Pe măsură ce un surâs delicat se transformă într-unul puternic sau în râs, oricine va putea simţi şi vedea, dacă va observa propriile sale senzaţii şi se va privi în oglindă, că, în timp ce buza superioară este trasă în sus, iar orbicularii inferiori se contractă, ridurile de la pleoapele inferioare şi cele de sub ochi sunt mult întărite sau sporite, în acelaşi timp, după cum am observat de repetate ori, sprâncenele sunt puţin

coborâte, ceea ce arată că atât orbicularul superior, cât şi cel inferior se contractă cel puţin într-un oarecare grad, cu toate că acest fapt trece neobservat, în măsura în care priveşte senzaţiile noastre. Dacă fotografia iniţială a bătrânului, cu fizionomia sa în starea ei obişnuită, liniştită (fig. 4), se compară cu cea (fig. 5) în care surâde în mod natural, se poate vedea că la aceasta din urmă sprâncenele sunt puţin coborâte. Presupun că aceasta se datorează faptului că orbicularii superiori sunt obligaţi, prin forţa obiceiului îndelung asociat, să acţioneze într-o anumită măsură în concordanţă cu orbicularii inferiori, care se contractă în legătură cu tragerea în sus a buzei superioare.

Tendinţa la muşchii zigomatiei de a se contracta sub influenţa emoţiilor plăcute se vede dintr-un fapt ciudat, care mi-a fost comunicat de dr. Browne, în legătură cu alienaţii mintaliu, suferind de paralizie generală. „La această boală se manifestă aproape invariabil optimism, amăgiri în privinţa averii, rangului, grandorii – veselie, bunăvoinţă şi extravaganţă nebuneşti, pe când simptomul fizic cel

mai timpuriu este tremuratul colţurilor gurii şi al colţurilor exterioare ale ochilor. Acesta este un fapt unanim recunoscut. O agitaţie şi un tremurat constant al muşchilor palpebrali inferiori şi al marilor zigomatiei sunt patognomice în fazele timpurii ale paraliziei generale. Fizionomia are o expresie plăcută şi binevoitoare. Pe măsură ce boala progresează, alţi muşchi sunt implicaţi, până ce se ajunge la imbecilitate completă, expresia predominantă fiind cea a unei bunăvoinţe de debil miiitaF.

D.» oarece la râs şi la surâsul larg obrajii şi buza superioară sunt mult ridicate, nasul pare mult scurtat şi pielea de pe puntea nasului prezintă creţuri fine transversale, cu alte linii oblice longitudinale pe laturi. Dinţii anteriori Tai maxilarului!

Vezi observaţii în acelaşi sens de dr...1. Crichton Browne în... Journal of Mental Science", aprilie 1871, p. 119 (paralizia generală este expresia leziunilor cronice provocate de sifilis în scoarţa cerebrală –.V. trad.).

superior sunt de obicei dezgoliţi. Se formează o cută nazo-labială bine pronunţată, care merge de la

aripa fiecărei nări la colţul gurii, iar la bătrâni această cută este adesea dublă.

Un ochi viu şi strălucitor este tot atât de caracteristic unei stări psihice plăcute şi amuzante ca şi retragerea colţurilor gurii şi a buzei superioare, cu ridurile astfel produse. Chiar ochii idioţilor microcefali, care sunt atât de degeneraţi, încât nu învaţă niciodată să vorbească, se luminează puţin când sunt mulţumiţi[100]. În cazul unui râs foarte puternic, ochii sunt prea mult scăldaţi în lacrimi pentru a mai străluci, însă umiditatea stoarsă din glande în timpul râsului moderat sau al surâsului poate ajuta să le dea strălucire, cu toate că aceasta trebuie să fie de importanţă cu totul subordonată, deoarece ochii se întunecă de mâhnire, şi atunci sunt adesea umezi. Strălucirea lor pare să fie produsă în primul rând de încordare datorită contracţiei muşchilor orbiculari şi presiunii obrajilor ridicaţi. După dr. Piderit însă, care a studiat această problemă mai complet decât oricare alt autor[101], această

100 C. V«gt, Mémoire sur les Microcéphales, 1867, p. 21.
101 p . 133.

încordare poate fi atribuită în mare măsură faptului că globii oculari se umplu cu sânge şi cu alte lichide, prin accelerarea circulaţiei, ca urmare a excitării de plăcere. El comentează contrastul dintre aspectul ochilor unui pacient agitat, cu o circulaţie [sanguină] rapidă, şi al unui om suferind de holeră, cu aproape toate lichidele corpului scurse din el. Orice cauză care scade circulaţia [sanguină] slăbeşte luminozitatea ochiului. Îmi amintesc că am văzut un om complet istovit de un efort violent şi prelungit în timpul unei zile foarte călduroase, şi un trecător i-a comparat ochii cu cei ai unui peşte morua fiert.

Să revenim la sunetele produse în timpul râsului. Putem vedea în mod vag cum emiterea sunetelor de un fel oarecare s-ar asocia în mod natural cu o stare de spirit plăcută, întrucât la o mare parte din regnul animal sunetele vocale şi instrumentale sunt folosite fie ca o chemare, fie de unul din sexe pentru a-l încânta pe celălalt. Ele sunt de asemenea folosite ca un mijloc de întâlnire veselă între părinţi cu descendenţii lor şi între membrii legaţi de aceeaşi comunitate socială. Nu ştim însă de ce sunetele pe

care le scoate omul atunci când este mulţumit au caracterul curios, repetat, al râsului. Putem totuşi vedea că ele sunt, natural, cât se poate de diferite de ţipetele sau strigătele de suferinţă; şi, deoarece la producerea acestora din urmă expiraţiile sunt prelungite şi continue, iar inspiraţiile scurte şi întrerupte, ar fi fost poate de aşteptat ca sunetele produse de bucurie să fie la fel, adică expiraţiile să fie scurte şi întrerupte de inspiraţii prelungite. Într-adevăr, aşa şi este.

O problemă tot atât de obscură este de ce colţurile gurii sunt trase înapoi, iar buza superioară este ridicată în timpul râsului obişnuit. Gura nu trebuie deschisă la maximum, deoarece, când aceasta se întâmplă în cursul unui paroxism de râs excesiv, nu se produce aproape niciun sunet sau [sunetul produs] îşi schimbă tonul şi pare să vină din străfundul gâtului. Muşchii respiratori şi chiar cei ai membrelor execută în acelaşi timp mişcări vibratorii rapide. Adesea, maxilarul inferior participă la această mişcare, ceea ce va tinde să împiedice ca gura să fie

Wissenschaftliches Sistem der Mimik und

Physiognomik, 1867, p. 63 – 67.

larg deschisă. Deoarece însă este necesar să fie emis un volum deplin de sunet, orificiul gurii trebuie să fie mare şi poate că pentru a atinge acest scop colţurile gurii sunt retrase şi buza superioară este ridicată. Putem explica cu greu forma pe care o ia gura în timpul râsului, care duce la formarea de creţuri sub ochi, precum şi sunetul caracteristic repetat al râsului şi tremuratul fălcilor; putem totuşi deduce că toate aceste efecte sunt datorate vreunei anumite cauze comune, întrucât toate sunt caracteristice şi expresive pentru o stare psihică de mulţumire la diverse specii de maimuţe.

Poate fi urmărită o trecere treptată de la râsul violent la cel moderat, la un surâs larg, la unul delicat şi la expresia simplei bucurii. În timpul râsului excesiv, întreg corpul se apleacă pe spate şi se scutură sau aproape că se zvârcoleşte, respiraţia este foarte tulburată, capul şi faţa se congestionează, vinele se dilată, iar muşchii orbiculari sunt contractaţi spasmodic pentru a proteja ochii. Lacrimi abundente sunt vărsate. Deci, după cum s-a observat mai înainte,

este aproape imposibil să indici vreo deosebire într-o faţă udă de lacrimi a unei persoane după un paroxism de râs excesiv şi după un acces de plâns amarnic[102]. Faptul că pacienţii isterici plâng şi râd alternativ în mod violent şi că copiii mici trec brusc de la una din stări la cealaltă se datorează probabil asemănării strânse a mişcărilor spasmodice provocate de aceste emoţii foarte diferite. Dl. Swinhoe mă informează că a văzut deseori pe chinezi izbucnind în accese isterice de râs atunci când suferă de o mâhnire adâncă.

Am fost nerăbdător să aflu dacă în timpul râsului excesiv majoritatea raselor umane varsă lacrimi abundente; unul din corespondenţii mei m-a informat că aşa este. Un caz a fost observat la hinduşi, iar ei înşişi au spus că asta se întâmplă adesea. Acelaşi lucru se întâmplă şi la chinezi. Femeile unui trib sălbatic de malaezi din peninsula Malacca varsă uneori lacrimi când râd din toată inima, cu toate că aceasta se întâmplă rar. La daiacii din Borneo, faptul trebuie să se producă des, cel puţin la femei, deoarece

102 Sir .1. Reynolds (Discourses, XII, p. 100) observă : „Esle eurios de observai și esle cu siguranță adevărat Că extremele pasiunilor eonlrare se exprimă, eu foarte

aflu de la rajahul C. Brooke că la ei este o expresie obişnuită a spune: „aproape că am râs cu lacrimi”. Indigenii din Australia îşi exprimă liber emoţiile şi sunt descrişi de corespondenţii mei sărind şi bătând din palme de bucurie şi adesea râzând cu hohote. Nu mai puţin de patru observatori le-au văzut ochii lăcrimând abundent în asemenea ocazii, iar într-un caz lacrimile li se rostogoleau pe obraji. Dl. Bulmer, un misionar dintr-o regiune îndepărtată din statul Victoria, observă: „Ei au un simţ ascuţit al ridicolului, sunt excelenţi mimi şi atunci unul din ei este în stare să imite ciudăţeniile vreunui membru absent al tribului; este ceva foarte obişnuit să-i vezi pe toţi din tabără tăvălindu-se de râs”. La europeni, aproape nimic nu provoacă râsul atât de uşor ca mimica; şi este oarecum curios să constaţi acelaşi fapt la sălbaticii din Australia, care constituie una din rasele cele mai distincte din lume.

În Africa de sud, la două triburi de cafri, şi mai ales la femei, li se umplu adesea ochii de lacrimi când râd. Gaika, fratele şefului Sandilli, a răspuns întrebării mele în această privinţă prin cuvintele: „Da, asta este

practica lor obişnuită”.

mici variaţii, prin aceeaşi acţiune”. El dă ca exemplu bucuria frenetică a unei bacante şi durerea Mariei Magdalena.

Sir Andrew Smith a văzut faţa pictată a unei femei hotentote brăzdată de lacrimi după un acces de râs. În Africa de nord, la abisinieni sunt vărsate lacrimi în aceleaşi împrejurări. În sfârşit, în America de Nord, acelaşi fapt a fost observat la un trib remarcabil de sălbatic şi izolat, însă mai ales la femei; la un alt trib, acest obicei nu a fost observat decât într-o singură ocazie.

După cum s-a arătat mai înainte, râsul excesiv trece treptat într-un râs moderat. În acest (lin urmă caz, muşchii din jurul ochilor sunt mult mai puţin contractaţi şi nu se constată decât puţină încruntare sau chiar de loc. Nu există aproape nicio deosebire între un râs delicat şi un surâs larg, afară numai că la surâs nu se emite niciun sunet repetat, cu toate că la începutul unui surâs adesea se poate auzi o singură expiraţie relativ puternică sau un uşor zgomot – rudimentul unui râs. Pe o fizionomie care [exprimă un]

zâmbet moderat, contracţia muşchilor orbiculari superiori de-abia poate fi urmărită printr-o uşoară coborâre a sprâncenelor. Contracţia muşchilor inferiori orbiculari şi palpebrali este mult mai clară şi se vede din încreţirea pleoapelor inferioare şi a pielii de sub ele împreună cu o uşoară tragere în sus a buzei superioare. De la surâsul cel mai larg trecem prin cele mai mici trepte la surâsul cel mai delicat. În acest din urmă caz, trăsăturile feţei sunt mişcate într-un grad mult mai redus şi mult mai încet, iar gura este ţinută închisă. Curbura cutei nazo-labiale este de asemenea puţin diferită în cele două cazuri. Vedem astfel că nu se poate trage o linie de demarcaţie abruptă între mişcările trăsăturilor feţei în timpul râsului celui mai violent şi ale unui surâs foarte slab 16.

De aceea se poate spune că surâsul este prima fază în dezvoltarea râsului. Se poate însă sugera o altă ipoteză, mai probabilă, şi anume că obiceiul de a scoate sunete puternice şi repetate pornite dintr-un sentiment de plăcere a dus mai întâi la retragerea colţurilor gurii şi a buzei superioare şi la contracţia muşchilor orbiculari, iar apoi prin asociaţie şi

obişnuinţă îndelung continuată, aceiaşi muşchi sunt puşi în acţiune uşoară ori de câte ori vreo cauză oarecare provoacă în noi un sentiment care, dacă ar fi fost mai tare, ar fi dus la râs, şi rezultatul este un surâs.

Dacă considerăm râsul ea dezvoltarea, deplină a unui surâs sau, cum este mai probabil, dacă considerăm surâsul delicat ca ultima urmă a unei obişnuinţe, puternic fixată în decurs de multe generaţii de a râde ori de câte ori suntem bucuroşi, putem urmări la sugacii noştri trecerea treptată de la surâs la râs. Este bine cunoscut de către cei care îngrijesc sugacii că nu poţi fi sigur când anumite mişcări din jurul gurii sunt realmente expresive şi când se surâde într-adevăr. Ca urmare, am observat cu grijă propriii mei copii. Unul din ei la vârsta de 45 (le zile, fiind în acel moment într-o stare psihică fericită, a surâs, adică colţurile gurii s-au retras şi concomitent ochii i s-au luminat în mod hotărât. Acelaşi lucru l-am observat în ziua următoare, însă a treia zi copilul nu s-a simţit prea bine şi n-a existat nici urmă de surâs, ceea ce dovedeşte probabil că

surâsul anterior era real. Ulterior, timp de două săptămâni era remarcabil în ce măsură ochii i se luminau ori de câte ori surâdea, iar în acelaşi timp nasul i se încreţea transversal. Acestea erau acum însoţite de un mie zgomot ea un behăit, care reprezenta poate un râs. La vârsta de 113 zile, aceste miei zgomote, care erau întotdeauna făcute în timpul expiraţiei, au luat un caracter uşor diferit, fiind mai frânte sau întrerupte, ca la plânsul în hohote, şi acesta era, fără îndoială, râsul incipient. Schimbarea tonului îmi părea atunci în legătură cu extinderea laterală mai mare a gurii, pe măsură ce surâsul devenea mai larg.

La al doilea sugaci, primul surâs real a fost observat cam la aceeaşi vârstă, adică la 45 de zile, iar la un al treilea la o vârstă ceva mai timpurie. La vârsta de 65 de zile, cel de-al doilea sugaci surâdea mult mai larg şi mai evident decât o făcea cel menţionat mai întâi la aceeaşi vârstă, şi chiar la această vârstă timpurie el scotea sunete foarte asemănătoare râsului. La această dobâudire treptată de către sugaci a obiceiului de a râde, avem un caz analog într-un anumit grad, cel al plânsului. Întrucât practica este

necesară pentru mişcările obişnuite ale corpului, cum este mersul, la fel pare să fie şi cu râsul şi plânsul. Pe de altă parte, arta ţipatului, fiind utilă sugacilor, s-a dezvoltat bine din primele zile.

Hună dispoziţie, voioşie.

— Un om bine dispus, chiar când nu surâde, prezintă de obicei o oarecare tendinţă de a trage înapoi colţurile gurii. Prin provocarea plăcerii, circulaţia [sanguină] devine mai rapidă, ochii sunt luminoşi, iar culoarea feţei se intensifică. Fiind stimulat de către debitul sporit de sânge, creierul reacţionează asupra facultăţilor mintale; ideile vioaie trec şi mai repede prin minte, iar afecţiunile devin mai intense. Am auzit un copil în vârstă de mai puţin de patru ani, care, întrebat fiind ce înţelege prin a fi bine dispus, a răspuns: „Să râzi, să vorbeşti şi să săruţi”. Ar fi greu să dai o definiţie mai adevărată şi mai practică. În această stare, omul se ţine drept, cu capul sus şi cu ochii deschişi. Trăsăturile feţei nil sunt căzut (» şi sprâncenele nu sunt contractate. Din contră, după cum observă Moreau[103], muşchiul frontal tinde

103 Lavater, De hi Idii/siti/nunie, ediția 1H2O, vol. IV, p. 221. Vezi de

să se contracte puţin, ceea ce netezeşti» fruntea, înlătură orice urmă de încruntare, arcuieşte puţin sprâncenele şi ridică pleoapile. De aici şi expresia latină *exporrigere jivnteni*, a descreţi fruntea, care înseamnă a fi vioi sau vesel. Întreaga expresie a unui om bine dispus este exact contrară celei a unuia suferind de durere. După Sir C. Bell, „la toate emoţiile îmbucurătoare, sprâncenele, pleoapele, nările şi colţurile gurii sunt ridicate. La expresiile deprimante este contrariul”. Sub influenţa acestora din urmă, fruntea este încărcată, pleoapele, obrajii, gura şi capul sunt lăsări» în jos, ochii sunt posomorâţi, fizionomia palidă şi respiraţia înceată. La bucurie», faţa se luminează; la mâhnire, ea st» lungeşte. Nu pretind că principiul antitezei intră sau nu aici în joc, producând aceste expresii opuse, în ajutorul cauzelor directe, care au fost specificate şi care sunt suficient de evidente.

La toate rasele umani», expresia de bună dispoziţii» pare să fie aceeaşi şi este uşor de recunoscut. Informatorii mei din diferite părţi ale

---

asemenea Sir C. Bell. .1 naloinț/ and Plii-

lumii vechi şi noi răspund în mod afirmativ la întrebările mele asupra acestui subiect şi îmi dau unele amănunte în privinţa hinduşilor, malaezilor şi neozeelandezilor. Strălucirea ochilor australienilor a impresionat patru observatori; acelaşi fapt a fost remarcat şi la hinduşi, neozeelandezi şi la daiacii din Boraeo.

Sălbaticii îşi exprimă uneori satisfacţia nu numai surâzând. ci şi prin gesturi decurgând din plăcerea de a mânca. Astfel, dl. Wedgwood[104] citează pe Petherick, relatând că atunci când şi-a etalat mărgelele, negrii de pe cuprinsul superior al Nilului au început cu toţii să-şi frece burta, iar Leichhardt spune că australienii plesneau din limbă şi clămpăneau gura la vederea cailor şi a bivolilor săi, mai ales la vederea câinilor pentru vânătoarea de canguri. Groenlandezii, „când afirmă ceva cu plăcere, înghit aer cu un anumit sunet”[105], ceea ce poate reprezenta o imitaţie a înghiţirii unei mâncări gustoase.

Râsul este reprimat prin contracţia fermă a

104 Diclionary of L'nylish Elyinoloyy. ed. a 2-a, 1872, inIroduccrc, p. XLIV.

105 Cranlz, citat dc Tylor, „Primitive Culture”, 1871, voi. T. p. 1G9.

muşchilor orbiculari ai gurii care împiedică marii muşchi zigomatiei şi alţi muşchi de a trage buzele înapoi şi în sus. Uneori, buza inferioară este de asemenea ţinută cu dinţii, ceea ce dă feţei o expresie poznaşă, după cum s-a observat la Laura Bridgman[106], care era mută şi oarbă. Uneori, marele muşchi zigomatic este variabil în traseul său; am văzut o tânără la care *depressores anguli oris* erau puşi în acţiune puternică pentru a reprima un surâs, ceea ce, datorită strălucirii ochilor, nu a dat câtuşi de puţin fizionomiei ei o expresie melancolică.

Râsul este adesea folosit în mod forţat pentru a ascunde sau a masca vreo altă stare psihică, chiar de mânie. Adesea vedem persoane râzând pentru a-şi ascunde ruşinea sau timiditatea. Atunci când cineva îşi ţuguiază buzele, ca pentru a împiedica posibilitatea unui surâs, cu toate că nu există nimic care să-l provoace sau nimic care să-i împiedice libera satisfacere, se prezintă o expresie afectată, solemnă sau pedantă; nu este nevoie de a mai spune aici ceva despre, asemenea expresii hibride. În caz de zeflemea,

106 F. Liebcr, ..Smilbsoniaii Conlributions", 1851, voi.

un surâs sau râs real este adesea contopit cu expresia specifică dispreţului, şi aceasta se poate transforma în dispreţ mânios sau indignare. În asemenea cazuri, râsul sau surâsul arată persoanei care ne-a jignit că nu a reuşit decât să ne amuze.

Dragoste, *sentimente afectuoase* etc.

— Cu toate că emoţia de dragoste, de exemplu cea a unei mame pentru copilul ei, este una dintre cele mai puternice de care psihicul este capabil, cu greu se poate spune că [această emoţie] are vreun mijloc firesc şi caracteristic de expresie, iar aceasta se poate înţelege, deoarece în mod obişnuit nu a dus la [dezvoltarea] vreunei [direcţii] de acţiune specială. Fără îndoială că, întrucât afecţiunea este o senzaţie plăcută, în general ea provoacă un surâs delicat şi o oarecare strălucire a ochilor. De obicei se simte o dorinţă puternică de a atinge persoana iubită, şi dragostea este exprimată prin acest mijloc mai clar decât prin oricare altul[107]. Ardem de aceea de dorinţa de a cuprinde în braţe pe cei pe care îi iubim cu duioşie. Această dorinţă o datorăm probabil

107 I I, p. 7.

obişnuinţei ereditare în asociaţie eu îngrijirea şi creşterea copiilor noştri şi cu mângâierile reciproce ale îndrăgostiţilor.

La animalele inferioare vedem acelaşi principiu al plăcerii decurgând din contact în asociaţie cu iubirea. Câinii şi pisicile se bucură în mod evident de a

Dl. Baiu (*Mental aiul Moral Science*, 1868, p. 2, 39) observa: „Duioşia este o emoţie plăcută, variat stimulată, al cărui efort este să atragă fiinţe omeneşti la îmbrăţişare reciprocă”.

se frecadestăpânul sau stăpâna lor şi de a fi mângâiaţi sau bătuţi uşor cu palma. După cum m-au informat îngrijitorii de la grădina zoologică, multe specii de maimuţe se delectează dezmierdând şi fiind dezmierdate în mod reciproc, precum şi de persoanele de care sunt ataşate. Dl. Bartlett mi-a descris comportarea a doi cimpanzei, animale ceva mai bătrâne decât cele importate în general în Anglia, atunci când au fost puşi împreună pentru prima dată. Cimpanzeii şedeau unul în faţa altuia, atingându-se reciproc cu buzele ţuguiate mult în afară iar unul şi-a pus laba pe umărul celuilalt. Apoi s-au strâns reciproc

în braţe. Ulterior s-au ridicat fiecare cu câte un braţ pe umărul celuilalt, şi-au ridicat capul, au deschis gura şi au urlat de bucurie.

Noi, europenii, suntem atât de obişnuiţi cu sărutul ca un semn de afecţiune, încât s-ar putea crede că este înnăscut la om, ceea ce nu este cazul. Steele a greşit atunci când a spus: „Natura a fost autorul lui; el a început cu prima curte făcută unei femei”. Fuegianul Jemmy Button mi-a spus că acest obicei era necunoscut în ţara sa. Tot atât de necunoscut este şi printre neozeelandezi, tahitieni, papuaşi, australieni, somalienii din Africa şi eschimoşi 2. El este însă înnăscut sau natural, în măsura în care pare să depindă de plăcerea contactului apropiat cu o persoană iubită, şi este înlocuit în diverse părţi ale lumii prin frecarea nasurilor, ca la neozeelandezi şi laponi, prin frecarea sau lovirea uşoară cu palma pe braţe, piept sau stomac sau prin lovirea propriului său obraz cu mâinile sau picioarele celuilalt. Obiceiul de a sufla pe diferite părţi ale corpului ca semn de

afecţiune depinde poate de acelaşi principiu[108][109].

Sentimentele cari» sunt denumite afectuoase sunt greu de analizat; ele par să fie compuse din afecţiune, bucurie şi mai ales simpatie. Aceste sentimente sunt în ele însele de o natură plăcută, afară numai când mila nu este prea profundă sau când groaza este stârnită, ca la auzul [ţipetelor] unui om sau al unui animal torturat. Din punctul nostru de vedere, sentimentele afectuoase sunt remarcabile prin faptul că provoacă atât de uşor secreţia lacrimală. Mulţi taţi şi fii au plâns când s-au întâlnit după o lungă separaţie, mai ales dacă întâlnirea era neaşteptată. Fără îndoială că bucuria extremă, prin ea însăşi, tinde să acţioneze asupra glandelor lacrimale; însă în ocazii ca cea anterioară, gânduri vagi de mâhnirea care ar fi fost resimţită dacă tatăl şi fiul nu s-ar mai fi întâlnit niciodată trebuie să le fi trecut prin minte, şi mâhnirea duce în mod natural la secreţie lacrimală. Astfel, la întoarcerea lui Ulise:

---

108 Sir .1. Lubbock („Prehistoric Times”, cd. a 2-a, 1869, p. 552) dă deplină iiiilorilale acestor afirmații. Citația după Steele esle luată din această lucrare.

109 Vez,i o descriere completă cu referințe, «le R B.

„Telemac.

Riditându-se, plângând, tatăl şi-l îmbrăţişă.

Tot amaru-ngrămădit de ei doi se revarsă.

De milă demni, boceau şi-n griji amare Au tot plâns cât ziua a fost de mare.

Şi numai după lungă căutare Telemac vorba-şi găsi”.

(*Odiseea*, cartea XVI, strofa 27)

Tylor (*Researches into the early History of Mankind f* ed. a 2-a, 1870, p. 51).

Tradus după textul englez al Odiseii lui Hoiuer de către Worsley (V trad.).

Şi, de asemenea, când Penelopa şi-a recunoscut în sfârşit soţul:

„Lacrimi repezi din pleoape-i pornirii şi pe loc ea la el se repezi.

Cu braţele-i rotunde gilu-i sirius cuprinse Ş-o rouă de săruturi pe buze-i depuse”.

(*Odiseea*, cartea XXIII, strofa 27)

Amintirea vie a fostului nostru cămin sau a zilelor ferice de mult trecute face uşor ca ochii să ni se umple de lacrimi; aici însă, de asemenea, survine în

mod natural gândul că acele zile nu vor mai reveni niciodată. Se poate spune că în asemenea cazuri ne simpatizăm pe noi înşine în starea noastră actuală în comparaţie cu starea noastră anterioară. Simpatia pentru suferinţele altora, chiar pentru suferinţele imaginare ale unei eroine dintr-o povestire patetică, pentru care nu resimţim nicio afecţiune, provoacă uşor lacrimi. Tot aşa şi cu fericirea altora, cum ar fi cea a unui îndrăgostit dintr-o poveste bine istorisită, care, după grele încercări, până în cele din urmă reuşeşte.

Simpatia pare să constituie o emoţie separată sau distinctă şi este în special susceptibilă să excite glandele lacrimale. Aceasta se aplică fie că acordăm simpatia cuiva, fie că suntem obiectul ei. Oricine trebuie să fi observat cât. de uşor izbucnesc copiii în plâns dacă îi compătimim pentru vreo mică rană. După cum mă informează dr. Crichton Browne, la alienaţii mintali melancolici o vorbă bună le va provoca adesea un acces de plâns nestăvilit. De îndată ce ne exprimăm compătimirea pentru necazurile unui prieten, ne vin adesea lacrimi în ochi. Sentimentul de

simpatie este explicat de obicei prin presupunerea că, atunci când vedem sau auzim despre suferinţa altuia, ideea de suferinţă ne este evocată atât de viu în minte, încât, noi înşine suferim. Această explicaţie este însă oarecum insuficientă, deoarece nu dezvăluie legătura intimă dintre simpatie şi afecţiune. Nu încape îndoială că noi simpatizăm mult mai profund o persoană iubită decât una [care ne este] indiferentă, iar simpatia primei ne procură mult. mai multă alinare decât. cea a ultimei. Totuşi, putem simpatiza cil siguranţă şi pe cei pentru care nu simţim nicio afecţiune.

Motivul pentru care suferinţa, atunci când este cu adevărat, simţită de noi, provoacă plânsul, a fost. discutat într-un capitol anterior. În ceea ce priveşte bucuria, expresia ei naturală şi unanimă este râsul; la toate rasele umane, râsul gălăgios duce mai uşor la secreţie lacrimală decât. oricare altă cauză, în afară de suferinţă. Scăldarea ochilor în lacrimi, care are loc fără îndoială sub influenţa unei mari bucurii, deşi nu se produce şi râsul, poate fi explicată, după mine, prin obişnuinţă şi asociaţie, după aceleaşi principii ca şi vărsarea de lacrimi din mâhnire, cu toate că nu se

produce vreun ţipăt. Este totuşi deosebit de remarcabil faptul că simpatia pentru suferinţele altora poate să ne provoace lacrimi mai uşor decât propria noastră suferinţă, fapt. indiscutabil verificat. Mulţi bărbaţi din ochii cărora nicio suferinţă proprie nu a putut stoarce o lacrimă au vărsat, lacrimi pentru suferinţele unui prieten iubit. Şi mai remarcabil este ca simpatia pentru fericirea sau norocul celor pe care îi iubim cu duioşie să ducă la acelaşi rezultat, pe când o fericire similară resimţită de noi înşine să ne lase ochii uscaţi. Ar trebui însă să ţinem seama că obiceiul îndelung continuat al reţinerii, care se manifestă atât de puternic la oprirea vărsării abundente de lacrimi provocată de o durere corporală, nu intră în acţiune pentru a preveni o vărsare moderată de lacrimi de simpatic pentru suferinţele sau fericirea altora.

După cum m-am străduit să arăt într-altă parte24, muzica arc o putere minunată de a reaminti în mod vag şi nedefinit acele emoţii puternice care erau resimţite în timpuri demult apuse, când, după cum este probabil, strămoşii noştri primitivi îşi făceau curte reciproc cu ajutorul sunetelor vocale. Şi,

întrucât mai multe dintre emoţiile noastre cele mai puternice – mâhnirea, marea bucurie, dragostea şi simpatia – duc la secreţie lacrimală abundentă, nu este surprinzător ca muzica să fie în măsură să ne provoace lacrimi, mai ales când suntem în prealabil înduioşaţi de sentimente mai afectuoase. Muzica produce adesea un alt efect ciudat. Ştim că fiecare senzaţie, emoţie sau excitare puternică – durere, furie, groază, bucurie maximă sau dragoste pasionată – au toate o tendinţă specială de a provoca tremuratul muşchilor; şi fiorul sau tremuratul uşor, care coboară de-a lungulsirii spinării şi al membrelor multor persoane atunci când sunt puternic impresionate de muzică, pare să aibă aceeaşi legătură cu tremuratul corpului menţionat mai sus, întocmai cum o uşoară vărsare de lacrimi cauzată de puterea muzicii este legată de plânsul provocat de oricare emoţie reală şi puternică.

Devotament.

— Deoarece devotamentul este înrudit într-un oarecare grad cu afecţiunea, cu toate că el constă mai ales din respect, adesea combinat cu frica, expresia

acestei stări psihice poate fi semnalată aici pe scurt. La unele secte, atât din trecut, cât şi actuale, religia şi dragostea an fost ciudat combinate; s-a afirmat chiar, oricât de trist poate fi acest fapt, că sărutul sfânt al dragostei nu se deosebeşte decât puţin de cel pe care un bărbat îl dă unei femei sau o femeie unui bărbat25. Devotamentul este exprimat mai ales prin faptul că faţa este îndreptată spre ceruri, cu globii oculari întorşi în sus. Sir C. Bell observă că la apropierea somnului, a unui leşin sau a morţii pupilele slut întoarse în sus şi spre interior şi crede că, „atunci când suntem cufundaţi în sentimente pioase şi nu se ţine seama (le impresii exterioare, ochii se ridică printr-o acţiune care nu este nici învăţată şi nici dobândită", şi că aceasta se datorează aceleiaşi cauze ca şi în cazurile de mai sus26. După cum aflu (le la prof. Donders, este sigur că în timpul somnului ochii sunt întorşi în sus. La sugaci, atunci când sug la pieptul mamei, această mişcare a globilor oculari le dă adesea un aspect absurd de încântare extatică, şi aici se poate vedea clar că se dă o luptă împotriva poziţiei luate natural în timpul somnului. Însă explicaţia

acestui fapt dată de către Sir O. Bell care se bazează pe presupunerea că anumiţi muşchi sunt mai mult sub controlul voinţei decât alţii, este, după prof. Donders, greşită. Deoarece în timpul rugăciunii ochii sunt adesea întorşi în sus, fără ca mintea să fie atât de absorbită în gândire, încât să se apropie de inconştienţa somnului, mişcarea este probabil convenţională, fiind rezultatul credinţei comune că cerul, sursa puterii divine la care ne rugăm, este situat deasupra noastră.

a» 7/r *Descent*» / *Mnn*. voi. 11. p. 331» lrad. rom., p. I63.

l) r. Maudsley arc o discuţie în acest sens în lucrirea sa „Body and Mind". 1870, p. 85.

Anatomii anii Idulosopliţi of Expression, p. 103 şi

„Philosophical Transaclions", 1823, p. 182.

O poziţie umilă, în genunchi, cu mâinile îndreptate în sus şi cu palmele lipite ne pare, din obişnuinţă îndelungată, un gest atât de potrivit devotamentului, încât s-ar putea crede că este înnăscut; nu am întâlnit însă nicio dovadă în acest sens la oameni din diferitele rase extraeuropene. În

timpul perioadei clasice a istoriei romane, se pare, după cum aflu de la un excelent clasic, că mâinile să nu fi fost astfel lipite în timpul rugăciunii. Se pare că dl. Hensleigh Wedgwood[110] a dat adevărata explicaţie, cu toate că ea presupune că atitudinea este manifestarea unei supuneri de rob. „Atunci când cel care imploră îngenunchează şi îşi ţine mâinile în sus cu palmele lipite, el reprezintă un captiv care dovedeşte totala lui supunere, oferindu-şi mâinile pentru a fi încătuşate de către învingător. Reprezentarea picturală a expresiei latine *dare manus* înseamnă supunere”. Nu este deci probabil ca ridicarea ochilor sau lipirea palmelor sub influenţa sentimentelor pioase să fie înnăscute sau să fie acţiuni cu adevărat expresive, ceea ce cu greu s-ar fi putut imagina, deoarece este foarte îndoielnic ca sentimentele pe care acum le considerăm drept pioase să fi influenţat inima oamenilor în timpul epocilor trecute, când se aflau în stare necivilizată.

1870, p. 48) dă o origine mai complexă poziţiei

110 O/i the Origin of Language, 1866, p. 146. DI. Tylor i Researches into the Early History of Mankind, ed. a 2-a,

mâinilor în timpul rugăciunii.

CAPITOLUL AL IX-LEA

REFLECTARE, MEDITARE, IRASCIBILITATE, ÎMBUFNARE, HOTĂRÂRE

Actul încruntării – Reflectare cu efort sau cu perceperea a ceva dificil sau dezagreabil – Meditare abstractă – Irascibilitate – Posomorâre – Încăpăţânare – îmbufnare şi ţuguierea buzelor – Hotărâre sau determinare – închiderea strânsă a gurii.

Prin contracţia lor, corugatorii coboară sprâncenele şi le împreunează, producând cute verticale pe frunte, adică încruntare. Sir C. Bell, care greşit credea că corugatorul este specific omului, îl considera ca fiind cel mai remarcabil muşchi al feţei omului. Acesta îşi încruntă sprâncenele cu „un efort energic care, inexplicabil, însă irezistibil, exprimă ideea de gândire” sau, după cum spune el în altă parte, „atunci când sprâncenele sunt împreunate, energia minţii este evidentă şi acolo există amestecul de gândire şi emoţie cu furia sălbatică şi brutală a animalului”[111]. Aceste observaţii conţin mult adevăr,

111 Analomy and Philosopliy of Expression, p. 137 și 139. Nu este

însă nu întregul adevăr. Dr. Duchenne a denumit corugatorul muşchiul chibzuinţei2, însă, fără o oarecare limitare, această denumire nu poate fi considerată ca absolut corectă.

Un om poate fi cufundat în gândirea cea mai profundă, iar fruntea să îi rămână netedă până ce firul gândurilor sale întâmpină vreun obstacol sau este întrerupt de vreo tulburare, şi atunci o încruntare îi trece ca o umbră pe frunte.

cenele sunt încontinuu coborâte şi contractate pentru a servi de umbrar contra unei lumini prea puternice, şi aceasta se efectuează parţial de către corugatori. Această mişcare trebuie să fi fost în special mai folositoare omului, de îndată ce strămoşii săi iniţiali şi-au ţinut capul în sus. În sfârşit, prof. Donders („Archives of Medicine”, editat de L. Beale, 1870, vol. V, p. 34) crede că corugatorii sunt puşi în

---

surprinzător că [mușchii] corugatori s-ar fi dezvoltat mult mai mult la om decit la maimuțele antropoide, deoarece el îi pune in acțiune neîntreruptă in diferite imprejurări și ei trebuie să se fi întărit și modificat prin efectele creditare ale folosirii. Am văzut ce rol important joacă ei, împreună cu orbicularii, la protejarea ochilor contra prea marii congeslionări în timpul mișcărilor expiratorii violente. Atunci cînd ochii sc închid cil mai repede și mai puternic posibil, pentru a nu fi vătămați de o lovitură, corugatorii se contractă. La sălbatici și la alți oameni al căror cap este descoperii, sprîn

acţiune prin faptul că fac ca globul ocular să proemineze pentru a se acomoda la proximitatea viziunii.

8 Mecanisme de la Physionomie Humuine. album, legenda III.

Un om pe jumătate mort de foame poate fi absorbit de gândul cum să obţină hrană; probabil însă că nu se va încrunta, afară numai dacă nu întâmpină, în gând sau în acţiune, vreo dificultate sau dacă constată că hrana obţinută este dezgustătoare. Am observat că aproape fiecare [om J se încruntă imediat ce simte un gust ciudat sau rău la mâncare. Am cerut mai multor persoane, fără să le explic scopul meu, să asculte cu atenţie o lovitură uşoară repetată, a cărei natură şi sursă erau tuturor bine cunoscute, şi niciuna nu s-a încruntat; însă, atunci când s-a cerut aceasta şi unei persoane care ni se alăturase şi care nu îşi putea închipui ce facem cu toţii în tăcere profundă, ea s-a încruntat tare, cu toate că nu din proastă dispoziţie şi a spus că nu poate înţelege câtuşi de puţin ceea ce noi toţi voiam. Dr. Piderit[112], care a publicat observaţii în

112 Wissendiaftliclies Si/slem der Miinik und Plii/sio-

acelaşi sens, adaugă că în general gângavii se încruntă când vorbesc. Chiar când face un lucru atât de neînsemnat ca atunci când îşi încalţă o gheată, omul se încruntă dacă constată că e prea strâmtă. Unele persoane se încruntă în mod atât de obişnuit, încât simplul efort de a vorbi face aproape întotdeauna ca sprâncenele să i se contracte.

După cum am dedus din răspunsurile primite la întrebări, oameni de toate rasele se încruntă atunci când sunt nedumeriţi în vreun fel oarecare în gândurile lor; am încadrat [aceste răspunsuri] greşit, confundând cugetarea adâncă cu nedumerirea. Este totuşi clar că australienii, malaezii, hinduşii şi cafrii din Africa de sud se încruntă când sunt nedumeriţi. Dobritzhoffer observă că în ocazii asemănătoare guaranezii din America de Sud îşi încruntă sprâncenele[113].

Din aceste consideraţii putem conchide că încruntarea nu este expresia unei simple chibzuiri, oricât de profundă, sau a atenţiei, oricât de încordată, ci expresia a ceva dificil sau neplăcut, întâmpinat într-

113■ i'-.'imik, 16.

o succesiune de idei sau în acţiune, însă rareori chibzuirea profundă poate fi continuată timp îndelungat fără o oarecare dificultate, aşa încât ea va fi însoţită în general de încruntare. Deci încruntarea este aceea care dă de obicei fizionomiei, după cum observa Sir C. Bell, un aspect de energie intelectuală. Pentru a produce însă acest efect, ochii trebuie să fie clari şi neclintiţi sau lăsaţi în jos, după cum adesea se întâmplă la o gândire profundă. Fizionomia nu trebuie altfel tulburată, ca în cazul unei persoane irascibile ori arţăgoase sau al uneia la care se văd efectele unei suferinţe prelungite, cu ochii stinşi şi maxilarul căzut, sau care îşi dă seama de gustul prost al mâncării sale sau găseşte că este greu să execute vreun act neînsemnat, ca introducerea aţei într-un ac de cusut. În aceste cazuri se poate vedea adesea o încruntare, însoţită însă de vreo altă expresie, care va împiedica complet ea fizionomia să ia aspectul unei energii intelectuale sau al unei gândiri profunde.

Putem acum cerceta cum se face ca o încruntare să exprime perceperea a ceva dificil sau neplăcut în gândire sau în acţiune. La fel cum naturaliştii găsesc

că este recomandabil de a urmări dezvoltarea embriologică a unui organ pentru a-i înţelege structura, tot atât de recomandabil este, pentru studiul mişcărilor expresive, să se folosească cât mai îndeaproape aceeaşi metodă. Cea

1 IHslori/ of the Abiprines, Inul. engl. vol. II, p. 59, după cum este citată de l. uhhock, *Oriyin of C. ioilisnlion*, 1870. p. 355.

mai timpurie şi aproape singura expresie văzută în primele zile ale copilăriei şi apoi adesea manifestată este cea din timpul ţipătului; ţipătul este provocat, atât la început, cât şi câtva timp mai târziu, de orice senzaţie sau emoţie dureroasă ori neplăcută – de foame, durere, mânie, gelozie, frică etc. în asemenea momente, muşchii din jurul ochilor sunt puternic contractaţi ceea ce explică, cred, în mare măsură actul încruntării pe tot restul vieţii noastre. Am observat de repetate ori la propriii mei copii, de la vârsta de mai puţin de o săptămână până la două sau trei luni, că, atunci când un acces de ţipăt se apropia treptat, primul semn era contracţia corugatori lor, care producea o uşoară încruntare, urmată repede de

contracţia celorlalţi muşchi din jurul ochilor. Atunci când un copil este neliniştit sau suferind, se pot vedea, după cum am înregistrat în notele mele, mici încruntări trecându-i continuu, ca nişte umbre, pe faţă, acestea fiind în general, nu însă întotdeauna, urmate, mai devreme sau mai târziu, de un acces de plâns. Am privit, de exemplu, un copil în vârstă de şapte sau opt săptămâni sugând un lapte care era rece şi care de aceea îi era neplăcut; copilul a rămas tot timpul uşor încruntat. Această încruntare nu s-a transformat de loc într-un acces de plâns, eu toate că uneori se putea observa fiecare stadiu după care acel acces era gata să izbucnească.

Deoarece obiceiul de a contracta fruntea l-au avut copiii în decurs de generaţii fără număr, el a devenit îndeaproape asociat, la începutul fiecărui acces de plâns sau ţipăt, cu simţul incipient a ceva dureros sau neplăcut. Prin urmare, obiceiul va tinde să fie continuat în împrejurări similare în decursul maturităţii, eu toate că atunci el nu se va transforma niciodată într-un acces de plâns. Ţipătul sau plânsul începe a fi stăpânit în med voluntar la o perioadă

timpurie a vieţii, pe când încruntarea nu este aproape niciodată stăpânită, la nicio vârstă. Merită poate să fie notat că pe copiii care plâng foarte uşor tot ce le nedumereşte mintea, şi care pe majoritatea altor copii nu i-ar face decât să se încrunte, îi face imediat să plângă. Astfel orice efort mintal, oricât de neînsemnat, care la o persoană ce se încruntă în mod obişnuit nu va produce decât o uşoară încruntare, pe anumite categorii de alienaţi mintali îi va face să plângă în mod nestăpânit. Nu este mai surprinzător ca obiceiul de a-şi contracta sprâncenele la prima percepere a ceva supărător, obicei dobândit în copilărie, să fi fost păstrat toată viaţa sau ca multe alte obiceiuri asociate, dobândite la o vârstă timpurie, să fi fost permanent păstrate atât de om, cât şi de animalele inferioare». De exemplu, pisicile adulte, când sunt la căldura şi se simt mulţumite, îşi păstrează adesea obiceiul de a-şi întinde alternativ picioarele anterioare cu degetele desfăcute, obicei pe care l-au practicat într-un scop bine definit pe când sugeau la mama lor.

O altă cauză distinctă a întărit probabil obiceiul încruntării ieri de câte ori mintea este absorbită de

vreun subiect oarecare şi întâmpină vreo dificultate. Vederea este cel mai important din toate simţurile. În timpurile primitive, cea mai mare atenţie trebuie să fi fost îndreptată fără încetare spre obiecte îndepărtaţi» cu scopul de a obţine pradă şi de a evita pericolele. Îmi aminte. e că în timp ce» călătoream prin unele locuri ale Americii de Sud, care erau periculoase din pricina prezenţei indienilor, am fost izbit cu câtă asiduitate, deşi se părea că inconştient, gauchoşii, pe jumătate sălbatici, scrutau eu grijă întregul orizont. Or, atunci când cineva având capul descoperit (cum trebuii» să fi fost iniţial cazul omului) se străduieşte la maximum ziua în amiaza mare, şi mai ales dacă cerul este luminos, să distingă un obiect îndepărtat, el îşi va contracta invariabil sprâncenele pentru a împiedica să pătrundă în ochi prea multă lumină, pleoapele inferioare obrajii şi buza superioară fiind în acelaşi timp ridicate pentru a micşora deschiderea ochilor. Am rugat înadins mai multe persoane, tinere şi bătrâne, să privească în condiţiile de mai sus obiecte îndepărtate, făcându-le să creadă că nu voiam decât să le încerc puterea vizuală şi toate s-au comportat în

felul tocmai descris. Unele din ele şi-au pus, de asemenea, palma întinsă deasupra ochilor pentru a împiedica lumina excesivă. După ce face câteva observaţii aproape în acelaşi sens, Gratiolet[114] spune: „Ce sont la des attitudes de Vision dificile”. El conchide că muşchii din jurul ochilor se contractă parţial cu scopul să evite prea multă lumină (ceea ce îmi pare a fi scopul cel mai important) şi parţial să împiedice toate razele de a lovi retina, în afară de cele care vin direct de la obiectul examinat. Dl. Bowman, pe care l-am consultat în legătură cu acest subiect, crede că contracţia muşchilor ce înconjură ochiul poate de asemenea „sprijini mişcările coordonate ale celor din ochi, acordându-le o susţinere mai solidă, în timp ce globii sunt aduşi la o viziune bioculară de către propriii lor muşchi”.

Deoarece efortul de a privi atent pe lumină vie un obiect îndepărtat este atât de dificil şi de supărător şi deoarece acest efort a fost însoţit de regulă, timp de generaţii fără număr, de contracţia sprâncenelor,

---

1143 De la Physionomie..p. 15, 144 și 146. Dl. Her- bert Spencer explică Încruntarea exclusiv prin obiceiul de a contracta sprîncenele pentru a umbri ochii înlr-o

obiceiul încruntării trebuie să fi fost astfel mult întărit, deşi iniţial el a fost practicat în copilărie dintr-o cauză cu totul independentă şi anume ca primul pas pentru protecţia ochilor în timpul ţipatului. Există de fapt multă analogie, în ceea ce priveşte starea psihică, între examinarea atentă a unui obiect îndepărtat şi urmărirea unui şir obscur de idei sau executarea vreunei lucrări mecanice mărunte şi anevoioase. Părerea că obiceiul de a contracta sprâncenele este continuat chiar atunci când nu mai este nevoie de a exclude prea multă lumină este susţinută de cazurile la care ne-am referit mai sus, în care în anumite împrejurări se acţionează, în mod inutil, asupra sprâncenelor şi pleoapelor, prin faptul că ele au fost folosite în mod similar, în împrejurări analoge, într-un scop folositor. De exemplu, închidem în mod voit ochii atunci când nu dorim să privim vreun obiect şi suntem gata să-i închidem când respingem vreo propunere, ca şi cum nu am putea sau nu am vrea să o vedem, sau când ne gândim la ceva oribil. Ridicăm sprâncenele când dorim să privim repede de jur-împrejurul nostru şi adesea facem la fel când dorim în mod serios să ne

reamintim ceva, acţionând ca şi când ne-am strădui să vedem [acel lucru].

Abstracţie. Meditare.

— Atunci când cineva este dus pe gânduri. absent sau, după cum se spune uneori, „căzut pe gânduri negre", el nu se încruntă, însă ochii par pierduţi. În general, pleoapele inferioare îi sunt ridicate şi încreţite la fel ca atunci când un miop încearcă să distingă un obiect îndepărtat, iar muşchii orbiculari superiori sunt, în acelaşi timp, uşor contractaţi. Încreţirea în aceste împrejurări a pleoapelor inferioare a fost observată la unii sălbatici, de pildă de dl. Dyson Lacy la australienii din Queensland şi de mai multe ori de dl. Geach lumină vie; *P* cinci *ples of Psychology*, cd. a 2-a, 1872, p. 546.

Acestea sunt gesturi pe care le faci când vederea este împiedicată de ceva (A. *Irad.*).

la malaezii din interiorul peninsulei Malacca. Care poate fi însemnătatea sau cauza acestei acţiuni nu putem explica acum; aici avem însă un alt exemplu al mişcării muşchilor din jurul ochilor în raport cu starea psihică.

Expresia pierdută a ochilor este foarte caracteristică şi arată imediat când un om este complet dus pe gânduri. Cu gentileţea sa obişnuită, praf. Donders a studiat această problemă pentru mine. El a observat pe alţii în această stare, iar personal a fost studiat de prof. Engelmann. S-a dovedit că în asemenea stări ochii nu sunt fixaţi asupra unui obiect şi, deşi nu sunt aţintiţi asupra vreunui obiect îndepărtat, după cum îmi închipuiam, chiar liniile vizuale ale celor doi ochi devin adesea uşor divergente; dacă însă capul este ţinut vertical, divergenţa faţă de planul vizual orizontal constă într-un unghi de maximum 2°. Acesta a fost stabilit observându-se imaginea dublă, încrucişată a unui obiect îndepărtat. Atunci când capul este înclinat înainte, după cum se întâmplă adesea unui om absorbit de gânduri, datorită destinderii generale a muşchilor săi, dacă planul vizual mai este încă orizontal, ochii sunt îndreptaţi puţin în sus şi atunci divergenţa ajunge la 3 sau chiar la 3, 5°; dacă ochii sunt îndreptaţi şi mai mult în sus, divergenţa [atinge] 6 – 7°. Prof. Donders atribuie această divergenţă

destinderii aproape complete a unor anumiţi muşchi oculari, datorită faptului că mintea este complet absorbită[115]. Starea activă a muşchilor oculari este cea a convergenţei, iar prof. Donders observă, referitor la divergenţa lor în timpul unei perioade de completă abstracţie, că, atunci când un ochi îşi pierde capacitatea vizuală, după scurt timp el deviază aproape întotdeauna spre exterior, deoarece muşchii săi nu mai sunt folosiţi pentru a mişca globul ocular spre interior în scopul viziunii binoculare.

Nedumerirea este adesea însoţită de anumite mişcări sau gesturi. În asemenea momente ridicăm de obicei mâinile la frunte, gură sau bărbie; nu acţionăm însă în acest fel, pe cât am văzut, atunci când suntem complet pierduţi în meditare şi nicio dificultate nu este întâmpinată. Plaut, descriind într-una din piesele sale[116] un om nedumerit, spune: „Acum priveşte, şi-a sprijinit bărbia pe mină”. Chiar un gest atât de mic şi, aparent nesemnificativ, ca ridicarea mâinii la faţă, a

115••Gratiolet (De la Physionomie..p. 35) observă:

116„ Quand l’attention est fixée sur quelque image intérieure, l’œil regarde dans le vide et s’associe automatiquement à la contemplation de l’esprit”. Această ipoteză cu greu merită a fi numită explicație. („Cînd aten-

fost observat la unii sălbatici. Dl. J. Manşei Weale l-a remarcat la copiii din Africa de sud, iar şeful băştinaş, Gaika, adaugă că atunci „bărbaţii se trag uneori de barbă”. Dl. Washington Matthews, care s-a ocupat de unele dintre cele mai sălbatice triburi de indieni din regiunile vestice ale Statelor Unite», observă că, atunci când îşi concentrează gândurile, „îşi duc mâinile, mai ales policarul şi arătătorul, în contact cu o porţiune oarecare a feţei, de obicei cu buza superioară”. Putem înţelege de ce se apasă sau se freacă fruntea în timp ce gânduri profunde pun creierul la încercare; este însă departe de a fi clar de ce mâna este dusă la gură sau la faţă [în aceste cazuri].

Irascibilitaie.

— Am văzut că încruntarea este expresia naturală a întâmpinării vreunei dificultăţi sau a ceva neplăcut, întâlnit fie în gânduri, fie înţia este fixată asupra unei imagini interioare, ochiul priveşte în vid şi se asociază în mod automat contemplaţiei spiritului „– N.trad.).

7 Miles gloriosus, actul II, scena 2.

acţiune, iar cel a cărui minte este deseori şi uşor influenţată în acest fel este predispus să fie irascibil sau puţin supărat sau arţăgos, ceea ce se va arăta de obicei prin încruntare. Însă o expresie de supărare datorată unei încruntări poate fi contracarată, dacă gura este întinsă într-un surâs şi ochii sunt luminoşi şi veseli. Tot aşa va fi dacă ochiul este luminos şi ferm şi dacă există aspectul de chibzuire serioasă. Încruntarea cu o oarecare cădere a colţurilor gurii, care este un semn de mâhnire, dă un aer de posomorâre. Dacă un copil se încruntă mult (vezi planşa IV, fig. 2) 8 în timp ce plânge, însă nu îşi contractă puternic, în modul obişnuit, muşchii orbiculari, el manifestă o expresie bine pronunţată de mânie sau chiar de furie împreună cu suferinţa.

Dacă întreaga frunte încruntată este trasă mult în jos prin contracţia muşchilor piramidali ai nasului, care produce creţuri sau cute transversale de-a curmezişul bazei nasului, expresia devine una de posomorâre. După Duchenne, contracţia. acestui muşchi fără vreo încruntare dă aspectul unei asprimi extreme şi agresive9. Mă îndoiesc însă mult dacă

aceasta este expresia adevărată sau naturală. Am arătat la 11 persoane, inclusiv câtorva pictori, fotografia (executată de Duchenne) a unui tânăr cu acest muşchi puternic contractat cu ajutorul undelor galvanice şi niciuna din ele n-a putut înţelege ce intenţiona (să reprezinte), afară de o fată care a răspuns corect [că ea reprezintă o] „rezervă morocănoasă”. Atunci când am privit pentru prima dată această fotografie, eunoscând ce intenţiona să reprezinte, imaginaţia mea a adăugat, cred, ceea ce era necesar, şi anume o frunte încruntată şi, în consecinţă, expresia mi-a părut adevărată şi extrem de morocănoasă.

O gură strâns închisă, la care se adaugă o frunte coborâtă şi încruntată, dă expresiei hotărâre sau o poate face încăpăţânată şi ursuză. Vom discuta îndată cum se face că închiderea strânsă a gurii dă aspectul de hotărâre. O expresie de încăpăţânare ursuză a fost clar recunoscută de corespondenţii mei la indigenii din şase regiuni diferite ale Australiei. Ea este, după dl. Scott, bine pronunţată la hinduşi; a fost recunoscută la malaezi, chinezi, cafri, abisinieni şi,

după dr. Rothrock, într-un grad remarcabil la indienii sălbatici din America de Nord, iar după dl. D. Forbes, la aymaraşii din Bolivia. Am observat-o de asemenea la araucanoşii din Chile de sud. Dl. Dyson Lacy observă că, atunci când sunt în această stare psihică indigenii din Australia îşi încrucişează uneori braţele pe piept, atitudine care poate fi văzută şi la noi. O hotărâre fermă mergând până la încăpăţânare este de asemenea exprimată uneori prin ţinerea ambilor umeri ridicaţi, semnificaţia gestului urmând să fie explicată în capitolul următor.

La copiii mici, îmbufnarea se cunoaşte după ţuguierea buzelor sau, cum este numită uneori, „lungimea botului” 10. Atunci când colţurile gurii sunt trase mult în jos, buza inferioară este puţin răsfrântă şi proeminentă, ceea ce se numeşte de asemenea ţuguiere. Însă ţuguierea la care ne referim aici constă în proeminenţa ambelor buze într-o formă tubulară, uneori în aşa măsură încât proeminează până la vârful nasului, dacă acesta este scurt. Ţuguierea buzelor este în

Fotografia originală executată de către dl. Kinder

manii este mult mai expresivă decât această copie, de oarece arată mai clar încruntarea frunţii.

Mécanisme de *la Physionomie Humaine*, album, legenda IV. fig. 1618.

Hensleigh Wedgwood, *On the Origin of Lunguuge*, 1866, p. 78.

general însoţită de încruntare şi uneori de interjecţiile *hoo* sau *huu*! Această expresie este» remarcabilă ca fiind unica, după câte ştiu, care este manifestată mult mai clar în timpul copilăriei, cel puţin printre europeni, decât în timpul maturităţii. Exişti a totuşi la adulţii ele toate» rase» le o oarecare tendinţă ele a ţuguia buzele» sub influenţa unei furii teribile». Unii copii îşi ţuguiază buze» le când’s» ni timizi şi atuuci cu greu se poate spune că sunt îmbufnaţi.

Din cercetările» pe care le-am făcut la mai multe familii numeroase, ţuguierea buzelor nu pare foarte obişnuită la copiii e uropeni; este însă răspândită în toată lumea, şi trebuie să fie obişnuită şi puternic pronunţată la majoritatea raselor sălbatice», întrucât a atras atenţia multor observatori, fiind remarcată în

opt districte» diferite din Australia; unul dintre corespondenţii mei observă cât de considerabil proeminează atunci buzele copiilor. Doi observatori au văzut ţuguierea buzelor la copiii hinduşi, trei la cei ai cafrilor şi fingoeşilor, elin Africa ele» sud, şi de hotentoţi, iar doi la copiii indienilor sălbatici din America de Nord. Ţuguierea buzelor a fost de asemenea observată la chinezi, abisinieni, malaezii elin peninsula Malacca, daiacii din Borneo şi adesea la neozeelandezi. Dl. Manşei Weale mă informează că a văzut buzele proeminând mult nu numai la copii ele», cafri, ci şi la adulţii de „ambele sexe atunci când sunt îmbufnaţi, iar dl. Staek a. obse» n-a t acelaşi lucru uneori la bărbaţii şi foarte» des la femeile» din Nouă. Zeelandă. O urmă a aceleiaşi expresii poate» fi uneori descoperită chiar la europenii adulţi.

Vedem astfel că procminarea buzelor, mai ales la copiii mici, este caracteristică îmbufnării îneca mai mare parte a lumii. Această mişcare pare să rezulte elin păstrarea, mai ales în timpul tinereţii, a unui obicei primordial sau dintr-o reversiune ocazională. Puii ele orangutan şi ele cimpanzeu îşi proeminează

buzele» într-un grad extraordinar, după cum s-a descris într-un capitol precedent, atunci când sunt nemulţumiţi, puţin mâniaţi sau îmbufnaţi; de asemenea, când sunt surprinşi şi puţin speriaţi şi chiar când sunt puţin mulţumiţi. Gura li se proe» mai (» ază, după cât se pare, pentru a scoate» diferitele sunete e aia eteri st i ce» acestor stări psihice şi, după cum am observat la cimpanzeu, forma ci se deosebeşte puţin după cum se» emite ţipătul de plăcere» sau cel de mânie. De îndată ce» ace» ste animale» se» înfurie, forma gurii se schimbă complet şi dinţii li h» eleszvelese. Se» pare» că, atunci când este rănit, urangutanul adult scoate „un ţipăt neobişnuit, constând mai întâi elin note ridicate, care» cu timpul se îngroaşă într-un urle» t [exprimat prinţ note joase. În timp ce emite notele ridicate, el îşi procurinează buzele în afară în forma unei pâlnii; când însă scoate notele joase», el îşi ţine gura larg deschisă” 11. Se pare că la gorilă buza inferioară poate fi mult alungită. Dacă strămoşii noştri semiumani îşi proeminan buzele când erau îmbufnaţi sau puţin mânioşi, la fel cum fac maimuţele antropoide actuale, atunci nu este» un fapt

anormal, deşi e curios, ca şi copiii noştri să prezinte, când sunt similar influenţaţi, o urmă a aceleiaşi expresii împreună cu o oarecare tendinţă de a emite» un zgomot. Nu este de loc neobişnuit pentru animale» să păstreze, mai mult sau mai puţin perfecte în timpul primei tinereţi, şi ulterior să piardă, caracterele» pe care» strămoşii lor adulţi le posedau iniţial şi care» mai sunt încă păstrate ele» către nulele lor apropiate din specii distincte».

Nu este un fapt anormal ca copiii sălbaticilor să prezinte, când sunt îmbufnaţi, o tendinţă mai puternică de a-şi ţuguia buzele decât copiii europenilor civilizaţi, întrucât esenţa sălbăticiei pare să constea în păstrarea unei stări primordiale; uneori, aceasta se aplică chiar la particularităţi corporale[117]. În legătură – cu această ipoteză a originii ţuguierii buzelor s-ar putea obiecta că maimuţele antropoide îşi ţuguiază de asemenea buzele atunci când sunt mirate sau chiar când sunt mulţumite, pe când la noi această expresie este în general limitată la o stare psihică posomorâtă. Vom vedea însă într-un capitol viitor că la

117 Am dat mai multe exemple In cartea mea The Des

oamenii de diferite rase surprinderea duce uneori de fapt la uşoară ţuguiere a buzelor, cu toate că o surpriză sau uimire mare este manifestată mai obişnuit prin deschiderea largă a gurii. Deoarece, atunci când surâdem sau-râdem, tragem colţurile gurii înapoi, am pierdut orice tendinţă de a ţuguia buzele când suntem mulţumiţi, dacă în general strămoşii noştri iniţiali îşi exprimau în acest fel bucuria.

Se poate aminti aici un mic gest făcut de copiii bosumflaţi, anume când „saltă umărul cu indiferenţă”. Acest gest are o semnificaţie diferită, cred, de cea de a ţine ambii umeri ridicaţi. Un copil supărat şi zând pe genunchiul părintelui său îşi va ridica umărul mai apropiat de acesta şi apoi îl va îndepărta printr-o smucit ură, ca de la o mângâiere, împingându-l ulterior spre spate, ca pentru a-l îndepărtă, pe cel care l-a jignit. Am văzut un copil stând la o oarecare distanţă, de oricine, care îşi exprima clar sentimentele ridicând un umăr, făcând cu el o mică mişcare înapoi şi apoi întorcându-şi tot corpul.

Decizie sau hotărâre. – închiderea strânsă a gurii tinde să dea fizionomiei o expresie de hotărâre sau

decizie. Probabil că niciun om hotărât nu obişnuia. să ţină gura deschisă. De aici, o falcă, inferioară mică şi slabă, care parc să indice că gura nu este de obicei strâns închisă, este considerată în general drept caracteristică slăbiciunii de caracter. Un efort, prelungii, de orice natură, fie corporal, fie mintal, implică o hotărâre anterioară; şi, dacă se poate arăta că în general gura este strâns închisă înainte şi în timpul unui efort mare şi continuu al sistemului muscular, atunci, după principiul asociaţiei, gura va fi aproape sigur închisă de îndată ce se ia o hotărâre bine determinată. Or, mai mulţi observatori au remarcat că, atunci când un om începe vreun efort muscular violent, el îşi dilată mai întâi, în mod invariabil, plămânii eu aer şi apoi îi comprimă prin contracţia puternică a muşchilor pieptului, şi, pentru a face aceasta, gura, trebuie să fie strâns închisă.]5 c altfel, de îndată ce omul este obligat, să aspire aer, el încă îşi mai menţine pieptul cât mai dilatat posibil.

Diferite cauze au fost invocaţi pentru a, explica acest mod de a acţiona. Sir C. Bell susţine[118] că

118c ent >-i Man, voi. I, cap. IV [trad. rom., p. 87 și urm.].

pieptul este dilatat cu aer şi este menţinut dilatat în asemenea momente pentru a oferi un suport fix muşchilor care sunt ataşaţi de el. Ca urmare, după cum observă el, atunci când doi oameni sunt angajaţi într-o luptă pe viaţă şi pe moarte, predomina, o tăcere apăsătoare întreruptă numai de o răsuflare grea şi înăbuşită. Tăcerea se produce deoarece, pentru a expulza, aer prin scoaterea vreunui sunet, ar însemna, să slăbească susţinerea muşchilor braţelor. Dacă aude un ţipăt, presupunând că lupta are loc pe întuneric, ştim imediat, că unul din cei doi a, renunţat la luptă din de-sperare.

13 Anatomy and l'hileisophii uf Expression, p. 190.

Gratiolet admite14 că, atunci când un om trebuie să se lupte cu un altul până la capăt sau trebuie să susţină o mare greutate sau să păstreze timp îndelungat aceeaşi atitudine forţată, îi va fi necesar să inspire mai întâi adânc, iar apoi să-şi oprească respiraţia; el crede însă că explicaţia lui Sir C. Bell este eronată. Gratiolet susţine că respiraţia oprită întârzie circulaţia sângelui, fapt asupra căruia cred nu

există îndoială, şi aduce câteva dovezi curioase din conformaţia animalelor inferioare, arătând, pe de o parte, că o circulaţie întârziată este necesară pentru un efort muscular prelungit, iar pe de altă parte că o circulaţie rapidă este necesară pentru mişcări rapide. După această ipoteză, atunci când începem orice mare efort, închidem gura şi ne oprim respiraţia pentru a întârzia circulaţia sângelui. Gratiolet rezumă subiectul spunând: „c'est la la vraie theorie de l'effort conţinu"[119][120]; nu ştiu însă în ce măsură această teorie este admisă de alţi fiziologi.

Dr. Piderit explică15 închiderea strânsă a gurii în timpul efortului muscular puternic după principiul că influenţa voinţei se extinde şi la alţi muşchi, în afară de cei puşi neapărat în acţiune în executarea unui anumit efort, şi este natural ca, din faptul că sunt folosiţi în mod atât de obişnuit, să se acţioneze în special asupra muşchilor respiraţiei şi gurii. Mie îmi pare probabil să existe un oarecare adevăr în această ipoteză, întrucât suntem susceptibili să strângem

119 D e la Physionomie..., p. 118—121.

120 „Aici rezidă adevărata teorie a efortului eonlinuu" (A-. Irad.).

puternic dinţii în timpul unei efort violent, ceea ce nu este necesar pentru a. împiedica expiraţia, în timp ce muşchii pieptului sunt puternic contractaţi.

În sfârşit, dacă un om trebuie să execute vreo operaţie delicată şi dificilă, care nu necesită un efort puternic, el închide totuşi în general gura şi îşi opreşte câtva timp răsuflarea; el acţionează însă în acest fel pentru ca mişcările pieptului să nu tulbure pe cele ale braţelor. De exemplu, putem vedea că o persoană îşi strânge buzele când bagă aţa în ac fie ţinându-şi respiraţia, fie respirând cât se poate de liniştit. Aşa a fost, după cum s-a arătat mai înainte, şi cu un pui de cimpanzeu bolnav pe când se amuza omorând muşte cu încheietura degetelor, în timp ce muştele bâzâiau pe geam. Pentru a executa o asemela acţiune, oricât de neînsemnată, dacă este dificilă, este implicată o oarecare

Iiotărâre prealabilă.

Nimic nu pare improbabil în faptul că toate cauzele indicate mai sus intră în joc în diferite ocazii, în grade diferite, fie împreună, fie separat. Rezultatul va fi un obicei bine stabilit, acum poate ereditar, de a

închide strâns gura la începutul şi în timpul oricărui efort violent şi prelungit sau [în timpul executării oricărei operaţii delicate. După principiul asociaţiei, există de asemenea o tendinţă puternică către acelaşi obicei, de îndată ce mintea s-a hotărât asupra vreunei acţiuni sau linii de comportare specială, chiar înainte de a fi existat vreun efort corporal sau chiar dacă niciunul nu este necesar. Închiderea strânsă şi obişnuită a gurii va ajunge să exprime hotărâre de caracter, iar hotărârea se transformă uşor în încăpăţânare.

15 Wissenschaftliches Sistem der Mimik und Physiognomik, p. 79.

CAPITOLUL AL X-LEA

URĂ ŞI MÂNIE

Uni-Furie, efectele ei asupra sistemului – Dezvelirea dinţilor – Furia la alienaţii mintali Mânie şi indignare – Modul în care sunt exprimate la diferite rase umane – Sarcasm. şi sfidare – Dezvelirea caninului pe una din părţile feţei.

bacă a în suferit sau ne aşteptăm să suferim vreun prejudiciu voit din partea unei persoane sau

dacă ea ne este neplăcută în vreun fel oarecare, că ne deviiu antipatică, şi antipatia. se transformă uşor în ură. bacă, sunt resimţite într-o măsură moderată, asemenea, sentimente nu sunt clar exprimate prin vreo mişcare a corpului sau a trăsăturilor feţei, afară poate de o anumită gravitate în comportare sau de o oarecare traseibilitate. Puţini indivizi pot totuşi să se gândească mult timp la o ţiersoană pe care o urăsc fără a resimţi şi a, manifesta, semne de indignare sau de furie, bacă însă persoana oare ne jigneşte este (ni toiul neînsemnată, nu resimţim decât dispreţ, bacă, pe de altă parte, ea este atotputernică, ura. se transformă în spaimă, ea atunci când un sclav se gândeşte la un stăpân nemilos sau un sălbatic la o divinitate răutăcioasă şi însetată de sânge1. Majoritatea emoţiilor noastre sunt. atât de strâns legate de expresia lor, încât, aproape că nu ar exista dacă, corpul ar rămâne pasiv, natura expresiei depinzând în cca. mai mare parte de natura acţiunilor care au fost de obicei executate în această stare psihică specială. Un om poate şti, de exemplu, că viaţa îi este în cel mai mare pericol şi poate dori intens să

se salveze totuşi, după cum a spus Ludovic al XVI-lea. când era înconjurat de o gloată îndârjită: „Mi-e frică, luaţi-mi pulsul”. Tot aşa. un om poate urî din toată inima pe un altul, însă, până ce structura, să corporală nu este influenţată, nu se poate spune că este înfuriat.

Furie.

— Am avut ocazia să tratez despre această emoţie în capitolul al III-lea, în care am discutat despre influenţa directă a simţurilor excitate asupra corpului, combinată cu efectele acţiunilor asociate din obişnuinţă. Furia se manifestă în modul cel mai diferit. Inima şi circulaţia sunt întotdeauna influenţate; faţa se înroşeşte, iar vinele de pe frunte şi gât se dilată. Înroşirea pielii a fost observată la indienii arămii din America de Sud[121]; se zice că chiar la negri se înroşesc cicatricele albe lăsate de răni vechi[122]. Maimuţele de asemenea, se înroşesc de furie. La unul dintre propriii mei copii, în vârstă de mai puţin de

121 Rengger, Nulurgesehiehlc der Sfiugclhiere noii Paraguay, 1830, p. 3.

122 Sir C. Bell, Analomy nud Philosopliy of Expression, p. 96. Pe dc allă parte, dr. Biugess („Physiology of Blu- sliing”, 18.39, p. 31) vorbește despre înroșirea unei cicatrice la o negresă ca fiind provocată in legătură cu linbu- jorarca feței de rușine.

patru luni, am observat. de repetate ori că primul simptom al furiei care se apropie era ridicarea rapidă a. sângelui în pielea golaşă a scalpului. Pe de altă parte, acţiunea inimii este uneori atât de mult împiedicată de o mare furie, încât faţa devine livid[123]; mulţi oameni bolnavi de inimă au căzut morţi sub imperiul acestei emoţii puternice.

Respiraţia este de asemenea influenţată, pieptul palpită şi nările dilatate tremură[124]. După cum scrie Tennyson, „răsuflări aspre de mânie au umflat năririle ei de zână”. Avem deci expresii ca „respirând răzbunare” şi „fumegând de mânie”[125].

Creierul excitat dă putere muşchilor şi în acelaşi timp energie voinţei. De obicei, corpul este ţinut vertical, gata pentru acţiune imediată, însă uneori el este înclinat înainte spre persoana ofensatoare, cu membrele mai mult sau mai puţin rigide. Gura este în general strâns închisă, arătând hotărâre fermă, iar

123 Mureau și Gratiolet au discutat despre culoarea feței sub influența furiei intense; vezi de asemenea ediția din 1820 a lui Lavater, Dc la Physionomie, vol. IV, p. 282 și 300, și Gratiolet, Dc la Physionomie..., p. 315.

124 Sir. G. Bell (Analomy and Philosopliy of Expression,

125p . 91 și 107) a discutat pe larg acest subiect. Morcau observă (în ediția din 1820, La Physionomie, de G. Lava

dinţii sunt încleştaţi sau scrâşnesc. Gesturi ca ridicarea braţelor cu pumnii strânşi, ca pentru a lovi pe ofensator, sunt obişnuite. Puţine persoane în stare de furie violentă, atunci când spun cuiva să dispară, pot rezista să nu reacţioneze ca şi cum ar intenţiona să lovească sau să îndepărteze persoana respectivă, împingând-o violent. De fapt, dorinţa de a lovi devine adesea atât de intolerabil de puternică, încât obiecte neînsufleţite sunt lovite şi zdrobite de pământ, însă gesturile devin adesea total lipsite de scop şi parcă nebuneşti. Atunci când sunt într-o furie violentă, copiii mici se rostogolesc pe jos, pe spate şi pe burtă, ţipând, lovind cu picioarele, zgâriind şi muşcând tot ce le cade la îndemână. După cum am aflat de la dl. Scott, la fel se întâmplă şi cu copiii hinduşi şi, aşa cum ani văzut, cu puii maimuţelor antropomorfe.

Sistemul muscular este însă adesea influenţat într-un mod cu totul diferit, deoarece tremuratul este o consecinţă frecventă a furiei extreme. Buzele paralizate refuză atunci să asculte de voinţă „şi vocea se opreşte în gât, „[126]sau devine tare, aspră şi

126t er, vol. IV’, p. 237), citind și pe Portal ca o confirmare, că la

discordantă. Dacă se vorbeşte mult şi repede, gura spumegă. Uneori, părul se zbârleşte; voi reveni însă la acest subiect în alt capitol, când voi trata despre emoţiile amestecate ale furiei şi spaimei. În majoritatea cazurilor se pro datorită contracţiei obişnuite a muşchilor elevatori ai aripilor nasului. Explicaţia dr. Piderit (*Wisscrisehal Iliehes Syslem der Mimik und Physiognomik*, p. 82) în legătură eu lărgirea nărilor, anume pentru a permite o respiraţie uşoarii în timp ce gura este închisă şi dinţii încleştaţi, lui parc pe departe atât de corectă ca cea a lui Sir C. Bell, care o atribuie simpatiei (adică acţiunii comune obişnuite) a tuturor muşchilor respiratori. Nările unui om furios pot fi văzute cum se dilată, deşi gura îi este deschisă.

8 Dl. Wedgwood, *Onthe Origin of Language*, 1866, p. 76. El observă de asemenea că zgomotul răsuflării grele „este redat prin silabele «puff, huft, wliiff», de unde în engleză «lui ff» Înseamnă un acces de irascibili talc”.

7 Sir C. Bell (*Anatomy and Philosophy of*

---

pacienții asmatici nările devin permanent lărgite

Expression, p. 95) face câteva excelente observaţii despre expresia furiei.

duce o încruntare puternic pronunţată a frunţii, ca urmare a sentimentului de neplăcut sau dificil împreună cu concentrarea minţii. Uneori însă, în loc de a fi mult contractata şi coborâtă, fruntea rămâne netedă, cu ochii luminoşi ţinuţi larg deschişi. Ochii sunt întotdeauna luminoşi sau pot, după cum se exprimă ITomer, străluci cu Joc. Uneori ei sunt congestionaţi şi se zice că ies din orbile, ea rezultat, fără îndoială, al congestionării capului, după cum se vede din faptul că vinele sunt dilatate. După Gratiolet8, pupilele sunt întotdeauna contractate la furie; aflu de la dr. Crichton Browne că acelaşi lucru se produce şi în delirul violent al meningitei, dar mişcările insului sub influenţa diferitelor emoţii sunt un subiect foarte obscur.

Shakespeare rezumă caracteristicile principale ale furiei după cum urmează:

„De i pace, nimic nu sân omului mai bine
Decil linişte şi modeslic, ins-apoi.
Când cornul sande şi le cheamă la război.

Alunei pe ligru imită-n a sa cruzime:

A ochilor privire groază să imprime.

Toţi muşchii-ţi întăreşte, sângele iuţeşte.

Strânge-ţi dinţii tare şi nările-ţi lărgeşte.

Ţine-ţi suriul, însă inima la-nălţime în slavi ridic-o! 1 lui, nobile englez.

Drumul prin luptă ţi-l croieşte 1”.

(*Ilenric al V-lea*, aclul III)

lua furie, buzele se ţuguiază uneori într-un fel a cărui semnificaţie nu se poate înţelege decât dacă se leagă de descendenţa noastră din vreun animal asemănător maimuţei. S-au observat asemenea cazuri nu numai la europeni, ci şi la australieni şi hinduşi. Buzele sunt totuşi mult mai obişnuit trase înapoi, dinţii rânjiţi sau încleştaţi fiind astfel expuşi. Acest fapt a fost remarcat de aproape toţi cei care au scris despre expresie9. Aspectul este ca şi când dinţii ar fi dezveliţi, gata de a apuca şi sfâşia un duşman, cu toate că nu există poate nicio intenţie de a acţiona. În acest fel. Dl. Dyson Lacy a văzut această expresie de rânjet ia australieni când se ceartă, tot aşa ca şi Gaika la cafrii în Africa de sud. Vorbind despre un asasin

feroce, care tocmai fusese prins şi care era înconjurat de o gloată furioasă, biekeiix1” descrie pe oameni ca „sărind unul în spatele altuia, rânjind şi repezindu-se la el ea fiarele sălbatice”. Cine a avut mult de-a face cu copiii mici trebuit să fi văzut cât de natural este la ei obiceiul de a muşca, când

R De la Physionomie...1805, p. 316.

9 Sir G. Bell, *Anatoiny und Philosophy of Expression*, p. 177, Gratiolet (De Za *Physionomie*... p. 369) spune: „Les dents se découvrent et imitent symboliquement furi ion de déchirer et de mordre” (Dinţii se descoperă şi imită simbolic acţiunea de a sfâşia şi muşca – n.trad.). Dacă, în loc de a folosi Icrinenul vag *symboliquement*, Graliolel ar fi spus că această acţiune este o rămăşiţă a unui obicei dobândit în decursul timpurilor primitive, atunci când strămoşii nosiri semiuiu. mi se luptau între ei eu dinţii ca gorilele şi orangutanii în zilele noastre, el ar fi fost mai clar. Dr. Piderit (*Vissenschuftliehes Sistem der Mimik und Physiognomik*, p. 82) vorbeşte de asemenea despre tragerea înapoi a buzei superioare la furie. În gravura unuia dintre minunatele tablouri

ale lui Ilogartli, furia este reprezentată în modul cel mai clar de ochii deschişi străfulgerând, fruulea încruntată şi dinţii dezveliţi, care rânjesc.

10 Olioer Tioist, vol. III, p. 245.

sunt înfuriaţi. La ei, aceasta pare tot atât de instinctiv ca şi la puii de crocodil, care îşi închid cu zgomot micile lor fălci de îndată ce ies din ou.

O expresie de rânjet pare să fie însoţită uneori de ţuguierea buzelor. Un observator atent spune că a văzut multe exemple de ură intensă (care aproape că nu se poate deosebi de furia, mai mult sau mai puţin, reţinută) la orientali şi o dată la o englezoaică în vârstă. În toate aceste cazuri există „un rânjet, nu o privire ameninţătoare, buzele lungindu-se, obrajii trăgându-se în jos, ochii pe jumătate închişi, pe când fruntea rămâne perfect calmă” 11.

Această retragere a buzelor şi dezvelirea dinţilor în timpul paroxismului de furie, ca pentru a muşca pe ofensator, sunt atât de remarcabile, având în vedere cât de rar îşi folosesc oamenii dinţii în luptă, încât m-am interesat la dr. J. Cri elite în Browne dacă acest obicei este comun la alienaţii mintali ale căror accese

de mânie sunt dezlănţuite. El m-a informat că l-a observat în mod repetat atât la alienaţii mintali, cât şi la idioţi, dându-mi următoarele exemple:

Cu puţin timp înainte de primirea scrisorii mele, el a asistat la izbucnirea îiestăpânită a mâniei şi a geloziei lipsite de sens la o alienată. La început, ca şi-a ocărit, soţul; în timpul acesta îi spumega gura. Apoi s-a apropiat mult de el cu buzele strânse şi încruntându-se furios. După aceea şi-a tras înapoi buzele, în special colţurile buzei superioare, arătându-şi dinţii, lovind în acelaşi timp eu sete înspre o. Un al doilea caz este al unui soldat bătrân care, atunci când i se cerea să se conformeze regulilor spitalului [de alienaţi], îşi dădea drumul nemulţumirii, terminând furios. De obicei, el începea întrebând pe dr. Browne dacă. nu îi este ruşine să-l trateze în acest fel. Apoi înjura şi blestema, păşea în sus şi în jos, îşi zvârlea nebuneşte braţele în toate părţile şi ameninţa, pe oricine se afla aproape de el. În sfârşit, pe măsură ce exasperarea sa se apropia ele calme, se repezea înspre elr. Browne cu o mişcare oblica, caracteristică, sculurându-şi pumnii strânşi şi anieninţând cu distrugerea. Apoi, buza superietară i

se ridica, mai ales la colţuri, aşa încât îşi arăta caninii săi cnenini. Îşi şuiera bicslemele printre dinţii strânşi şi între aga sa expresie devenea extrem de fioroasă. O descriere similară se poate, aplica şi unui alt om, cu deosebire numai că în general gura îi spume găsi scuipă, dansează şi sare repede încoace şi încolo în mori ciudat., ţipându-şi blestemele cu o voce ascuţită în falset.

Dr. Browne mă informează de asemenea de cazul unui idiot epileptic, ineapabil ele mişcări independente, care îşi petreeea toată ziua jueânelu-se cu jucării, însă. temperamentul îi era posomorât, şi se înfuria uşeir. Când cineva se atingea ele jucăriile sale, el îşi nelica încet capul din poziţia, obişnuită, aplecată, şi îşi fixa ochii pe ofensator, eu un mârâit tardiv, însă mânios. Dacă se c-nntiuuu aţâţarea, îşi trăgea înapoi buzele-i groase, dezvelindu-şi un şir de colţi hieloşi, proeminenţi (observându-se mai ales caninii mari), şi apoi căuta printr-o mişcare rapidă şi sălbatică a mâinii sale deschise hă apuce persoana care îl supăra. Rapiditatea acestei mişcări de apucare este uimitoare, după cum observă dr. Browne, la o fiinţă de obicei

atât. de apatică, căreia îi trebuie aproximativ cincisprezece secunde să întoarcă capul dintr-o parte într-alta atunci când atenţia îi este atrasă de vreun zgomot. Dacă, atunci eunel este astfel aţâţat, i se pune în mână o batistă, o carte sau vreun alt obiect, el îl duce la gură şi îl muşcă. Dl. Nicol, ele asemenea, mi-a descris două cazuri de pacienţi alienaţi mintali care îşi trăgeau înapoi buzele în timpul paroxismelor de furie.

După ce a indicat amănunţit diferite trăsături ciudate la idioţi, asemănătoare cu cele ale animalelor, dl. Nicol întreabă dacă ele nu sunt datorate reapariţiei unor instincte primitive: „un slab ecou dintr-un trecut foarte îndepărtat, care dovedeşte o înrudire pe care omul aproape că a depăşit-o”. El adaugă că, deoarece creierul omului trece, în cursul dezvoltării sale, prin aceleaşi stadii ea şi cele care au loc la vertebratele inferioare şi întrucât creierul unui idiot este în stare nefuncţională, putem presupune că el „îşi va manifesta funcţiile cele mai primitive, însă niciuna dintre funcţiile superioare”. Dr. Maudsley este de părere că aceeaşi ipoteză se poate extinde şi la creierul unor pacienţi alienaţi în stare degenerată şi

întreabă de unde vin oare „mârâitul sălbatic, firea haină, limbajul obscen, urletul sălbatic, obiceiurile neplăcute manifestate de unii dintre alienaţii mintali? De ce caracterul unei fiinţe omeneşti lipsite de judecată devine uneori atât de brutal, cum se întâmplă în unele cazuri, afară numai dacă [ne gândim că] acea fiinţă are în ea însăşi o natură animalică! „12. După cum s-ar părea, răspunsul la aceste întrebări este afirmativ.

Mânie, *indignare*.

— Aceste stări psihice nu se deosebesc de furie decât ca grad şi nu există vreo diferenţă pronunţată între seninele lor caracteristice. La mânie moderată, acţiunea inimii este puţin sporita –, culoarea intensificată, iar ochii devin strălucitori. Respiraţia este de asemenea puţin accelerată şi, deoarece toţi muşchii care servesc acestei funcţiuni acţionează în asociaţie, aripile nărilor sunt puţin ridicate pentru a permite inspirarea uşoară a. aerului, ceea ce constituie un semn foarte caracteristic al indignării. De obicei, guraeste strâns închisă şi aproape întotdeauna fruntea este încruntată. În locul gesturilor

f renetice ele furie extremă, un om indignat ia în mod inconştient o atitudine gata. să-şi atace sau să-şi lovească duşmanul, pe care îl va scruta cu privirea elin cap până în picioare, sfielându-l. Atunci capul este ţinut în sus, pieptul bine dilatat şi picioarele ferm fixate pe sol. Braţele şi le ţine în diferite poziţii, cu unul sau ambele coate ridicate, cu mâinile în şolduri, sau şi le întinde rigid în lături. La europeni, pumnii sunt de obicei încleştaţi[127]. Figurile 1 şi 2 din planşa. VI sunt ilustraţii destul de bune ale unor oameni simulând indignare. Oricine poate vedea în oglindă, dacă îşi va imagina în mod intens că a fost insultat şi că cerc explicaţie pe un ton mânios, că brusc şi inconştient va lua o atitudine oarecum asemănătoare.

Furia, mânia şi indignarea se manifestă în aproape acelaşi fel în toată lumea, şi descrierile următoare merită să fie citate ca dovezi şi ca exemple ale unora, din observaţiile de mai sus. Există totuşi o excepţie în privinţa încleştării pumnilor, care pare

127 „Body and Mind”, 1870, p. 51 — 53.

13 Le Brun, în binecunoscuta sa Conférence sur l’Ex
pression. . ., (De la Physionomie, de Lavater, ediția din 1820, vol. IX, p. 208», observ«! cil mînia este exprimata

limitată mai ales la bărbaţii care se luptă cu pumnii. La. australieni, numai unul dintre informatorii mei a văzut pumnii încleştaţi. Toţi sunt de acord că în acest caz corpul este ţinut drept şi toţi, exceptând două cazuri, afirmă că sprâncenele sunt foarte contractate. Unii se referă la gura foarte strâns închisă, la nările lărgite şi la ochii străfulgerând. După Rev. dl.

prin încleştarea pumnilor. Vezi, în acelaşi sens, Huschka *Mimices ei Physiognomices*, *Fragmentum Physiologicum*. 1824, p. 20. De asemenea, Sir C. Bell, *Anatomy and Philosophy of Expression*, p. 219.

Taplin, la australienii furia se manifestă prin ţuguierea. buzelor, ei chii fiind larg deschişi; în cazul femeilor, ele dansează încoaee şi îneedo, aruncând praf în aer. Un alt ei observat. or vorbeşte de bărbaţii indigeni, care îşi aruncă braţele violent nu te ia te părţile atunci când sunt furioşi.

Am primit descrieri similare, în afară de încleştarea pumnilor, în privinţa malaezilor din peninsula Malacca, abisinienilor şi băştinaşilor din Africa, ele, sud. La fel este şi cu indienii Dakota din America de Nord; după dl. Matthews, ei îşi ţin atunci

capul sus, se încruntă şi adesea se îndepărtează arogant, cu paşi mari. Dl. Bridges afirmă că, atunci când sunt furioşi, fuegienii adesea bat din picior, se plimbă înnebuniţi încoace şi încolo, uneori plâng şi pălesc. Rev. dl. Stack a observat un bărbat şi o femeie neozeelandezi care se certau şi şi-a notat în carnetul său: „ochii dilataţi, corpul legănat violent înainte şi înapoi, capul înclinat înainte, pumnii încleştaţi, când aruncaţi spre spate, când îndreptaţi reciproc spre faţă”. Dl. Swinhoe spune că descrierea mea concordă cu ceea ce i a văzut la chinezi, afară numai că un om furios îşi apleacă în general corpul înspre adversarul său şi, arătându-l cu degetul, dă drumul la o ploaie de injurii.

În sfârşit, în privinţa indigenilor din India, dl. J. Scott mi-a trimis o descriere completă a gesturilor şi a expresiei lor atunci când sunt furioşi. Doi bengalezi de castă inferioară se certau din cauza unui împrumut. La început ei erau calmi, însă curând s-au înfuriat şi reciproc au dat drumul celor mai vulgare înjurături despre rudele şi ascendenţii lor, timp de multe generaţii trecute. Gesturile lor erau foarte diferite de

cele ale europenilor, deoarece, cu toate că pieptul era dilatat şi umerii ridicaţi, braţele le rămâneau atârnate rigid, cu coatele, întoarse spre interior şi mâinile alternativ încleştate şi deschise. Adesea umerii le erau foarte ridicaţi, apoi erau lăsaţi în jos. Cei doi se uitau crunt unul la altul jxi sub sprâncenele coborâte şi foarte încreţite, iar buzele ţuguiate, le erau sirius închise. Ei s-au apropiat unul de altul cu capul şi gâtul întinse înainte, împingându-se, zgâriindu-se şi înşfăcându-se reciproc. Această înaintare a capului şi a corpului pare un gest comun la cei furioşi, şi l-am observat la englezoaice decăzute pe când se certau violent pe stradă. În asemenea cazuri se poate presupune că niciuna din părţi nu se aşteaptă să primească o lovitură de la cealaltă.

Un bengalez care lucra la grădina botanică a fost acuzat în prezenţa domnului Scott, de către supraveghetorul indigen, de a fi furat ei plantă valoroasă. El a ascultat în tăcere şi cu dispreţ» acuzaţ ia, ţinându-se drept, eu pieptul lărgit, gura închisă, buzele ţuguiate, ochii ficşi şi pătrunzători. Apoi şi-a susţinut sfidător nevinovăţia, cu mâinile ridicate în sus

şi încleştate, capul fiindu-i se.um împins înainte, cu ochii larg deschişi şi cu sprânceneki ridicate. Dl. Scott a observat de asemenea la Sikhim doi mechişi care se certau pentru partea ce le revine din plată. Curând, ei s-au înfuriat teribil; atunci nu s-au mai ţinut atât de drept şi, cu capul împins înainte, se strâmbau unul la altul, având umerii ridicaţi, braţele îndoite rigid de la coate spre interior şi mâinile închise spasmodic, însă nu chiar încleştate. Ei se apropiau unul de altul şi se retrăgeau în mod continuu şi adesea îşi ridicau braţele pentru a lovi, însă mâinile le rămâneau deschise şi nicio lovitură nu a fost dată. Dl. Scott a făcut observaţii similare asupra lepchaşilor, pe care i-a văzut adesea certându-se, şi a remarcat că ei îşi ţineau braţele rigid şi aproape paralel cu corpul, cu mâinile împinse puţin înapoi şi parţial închise, însă nu încleştate.

Sarcasm, *sfidare*: *dezvcurca caninului pe una*. *din părţi*.

— Expresia, pe care doresc să o examinez aici se deosebeşte numai puţin de cea descrisă mai sus, când buzele sunt trase înapoi şi sunt expuşi dinţii rânjiţi.

Deosebirea constă, doar în faptul că buza superioară este trasă înapoi în aşa fel, încât caninul numai pe una din părţile feţei este vizibil, faţa însăşi fiind în general puţin ridicată şi pe jumătate întoarsă de la persoana care a ofensat. Celelalte semne de furie nu sunt neapărat prezente. Această expresie poate fi uneori observată la o persoană care ia în zeflemea sau sfidează pe o alta, cu toate că nu există poate

1

2

PLANŞA A IV-a mânie adevărată, ca atunci când cineva, este acuzat în glumă ele vreo greşeală, şi răspunde: „Dispreţuiesc acuzaţia”. Expresia de sfidare nu este obişnuită, însă am văzut-o manifestată foarte clar de către o doamnă caic era luată în zeflemea de o altă persoană. Această expresie a fost descrisă de către Parsons, încă din 1746, într-o gravură în care se vedea caninul dezgolit pe una din părţi[128]. Fără a face

128 „Transact. Philosoph. Soc.”, Appendix, 1746, p. 65.

vreo aluzie la acest subiect, dl. Rejlander m-a întrebat dacă am observat vreodată această expresie, deoarece a fost foarte impresionat de ea. El a fotografiat pentru mine o doamnă (planşa IV, fig. 1) care îşi arăta uneori neintenţionat caninul pe o parte şi care o putea face voit în mod neobişnuit, de distinct.

Expresia unui sarcasm pe jumătate glumă poate trece treptat într-una ele mare ferocitate, când caninul este expus, cu fruntea foarte încruntata şi privirea fioroasă. Un băiat bengalez a fost acuzat, în faţa domnului Scott, de un oarecare delict. Delincventul nu a îndrăznit să dea drumul prin cuvinte furiei sale, însă ea se vedea clar pe fizionomia sa, uneori printr-o încruntare sfidătoare, iar alteori „printr-un rânjet chiar ca de câine". Când acesta s-a manifestat, „colţul buzei de deasupra caninului superior, care din întâmplare era mare şi proeminent în acest caz, s-a ridicat de partea acuzatorului său, fruntea sa fiind încă puternic încruntată". Sir C. Bell afirmă[129] că actorul Cooke putea exprima ura, cea, mai hotărâtă „atunci când, cu o aruncătură oblică a

1294 5 Anatomy and Philosophy of Expression, p. 136,

ochilor, îşi ridica partea exterioară a buzei superioare şi dezgolea un dinte ca un unghi ascuţit”.

Sir C. Bell denumeşte (p. 131) muşchii care de/. vfiluic caninii „muşchii rânjetului”.

Dezgolirea caninului este rezultatul unei mişcări duble. Unghiul sau colţul gurii este tras puţin înapoi, şi în acelaşi timp un muşchi e: are meuge? paralel şi aproape de nas ridică partea. exterioară a buzei superioare şi dezgoleşte caninul ele pe această parte a feţei. Contracţia acestui muşchi elue-e la formarea, unei cute distincte pe obraz şi produce creţuri puternice sub ochi, mai ales la colţul său interior. Acţiunea este aceleaşi ca cea a unui câine care mârâie; atunci când un câine. se face eae se luptă, adesea îşi t rage în sus buza, numai pe una elin părţi, anume pe cea din faţa aelversarului. Cuvântul „sneer” (a. lua în zeflemea) este de fapt acelaşi ea „suarl” (a mârâi), care iniţial era, „s-ar”, litera *I* „fiiuei numai un element <? are implică continuare», acţiunii”.16

Bănuiesc că vedem o urmă a aceleiaşi expresii la ceea ce nuiiin un surâs sarelemic sau batjocoritor. Buzele sunt. Ţinute atunci unite, sau aproape unite,

însă un colţ al gurii este tras înapoi spre persoana, luată în râs, şi această tragere înapoi este o parte dintr-un adevărat sarcasm. Cu toate? că unele» persoane surâel mai mult. pe o parte a feţei decât pe cealaltă, nu este, uşor a. Înţelege ele e-e în cazurile ele derâelerc surâsul, dacă este real, este atât de obişnuit, limitat la o parte a obrazului. Am observat ele asemenea. În aceste ocazii o uscară contracţie bruscă a muşchiului e-are trage în sus partea exterioară a buzei superioare. Şi clacă această mişcare? ar fi pe deplin executată, ea ar dezveli caninul şi ar producte o expresie ele aelevărat sarcasm.

Dl. Bulmer, un misionar australian dintr-o parte. îiielepartata, a Ţării lui Cripps, spune, ca răspuns la întrebarea mea despre dezgolirea caninuhii pe una elin părţi: „Ooistat că, rânjinet umil la altul, indigenii îşi vorbesc, cu dinţii strânşi, eu buza superioară tra-a ele e» singură parte şi pe faţă cu o expresiegenerală ele mânie, însă privesc? el rept în faţă persoana căreia i se» aelresează”. Alţi t re i observa, toi i elin Aust ralia „unul elin Abisinia, şi unul din China au răspuns

în mod afirmat iv la întrebarea mea asupra acestui subiect, însă, cicoare ce aceasta expresie este rară şi ei nu au intrat, în detaliu, mă tem eh? a, le acorda implicit încredere. Nu este totuşi câtuşi ele puţin improbabil că această expresie? ea la animal să fie mai comună, prinţ, re sălbatici decât la rasele civilizate. Dl. Geaeli este un observator care merită toată înere-elerea şi el a observat această expresiela un malaez din interiorul peninsulei Malacca. Rev. S.O. Glenie răspunde?: „Am observat; această expresie la indigenii elin Ceylon, însă nu adesea”. În sfârşit. În America de Nord dr. Rothrock a remareat, o la unii indieni sălbatici şi aelesea la un trib învecinat atnahşilor.

Cu toate că buza superioară este, fără îndoială, uneori ridicată numai ele o singură parte atunci când cineva este luat în zeflemea sau este sfidat, nu ştiu clacă se întâmplă întotdeauna aşa, deoarece faţa feste de obicei pe jumătate întoarsă, iar expresia este adesea trecătoare. Mişcarea, fiind limitată la unadin părţi, poate că nu formează esenţialul expresiei, ci probabil depinde de faptul că muşchii respectivi nu

sunt capabili de mişcare decât de o singură parte. Am rugat patru persoane să se străduiască să acţioneze voit în acest fel; clemă din eh nu şi-au putut dezveli caninul elccât, de partea, stângă, una numai ele partea ejreaptă, iar a patra ele, nicio parte. Nu este totuşi câtuşi de puţin sigur elae-a aceleaşi persoane? care ar sfida pe cineva în serios nu şi-ar dezgoli caninul ehpartea, oricare ar fi ca, dinspre persoana care a ofensat. Am văzut că unele persoane nu pot, în mod voit, să-şi facă sprâncenele oblice şi totuşi acţionează imediat îl acest le i când sunt influenţate de vreo cauză reală, de suferinţă, eu toate că total neînsemnată. Capacitatea ele a-şi dezgoli voit caninul pe una, din părţile feţei, fiind astfel adesea teital pierdută, arată că este ei acţiune rareori folosită şi aproape, dispărută. Este într-adevăr un fapt surprinzător ea omul să posede această capae-itate sau să manifeste vreo tendinţă ele a o folosi, întrucât, dl. Sutton nu a observat iiieioelată o acţiune de mârâit la rudele noastre cele mai apropiate, maimuţele ele la grădina zoologică, şi este sigur că pavianii, eu ţoale că sunt dotaţi cu canini mari, nu acţionează niciodată în

de-e st fe 1, ei îşi dezvelesc toţi dinţii atunci când se simt furioşi şi sunt gata ele atac. Nu se ştie clacă, maimuţele antropomorfe adulte, la ai cărenmasculi caninii sunt mult mai lungi eleeât la femele, şi-i dezgolesc atunci când se pregătesc» ele luptă.

Expresia examinată aici, clacă este a unei zeflemele jue-anşe sau a. unui mârâit, feroce, este una, el între e. ele mai ciudate care se întâlneşte la om. Ea dezvăluie descendenţa, să animală, deoarece. nimeni, chiar elae a se re>stoge>Este» pe pământ între» luptă ce» rp la corp, pe viaţă şi pe moarte, eu un elnşman şi încearcă să-l muşte, nu va încerca să foleisească, cuninii mai mult ele e îl e-eilalţi elinii. Din afinitatea noastră eu maimuţele antropomorfe putem crede uşeir că străirmşii noştri masculi pe jumătate umani ave au canini mari. Şi astăzi se naşe uneori oameni cai caninii ele elirnemsiuni neobişnuit ele mari, eu eliasteme pe laica opusă pentru primirea lor17. Putem ele asemenea bănui, eu toate că nu avem niciun sprijin elin analogie, că strămoşii noştri pe jumătate umani îşi elozgeilcau caninii atune i când se pregăteau ele luptă, după e um mii încă, o facem când

suntem înfuriaţi <au numai când luăm în zefleniea ori sfidăm pe cine va fără vreo intenţie reahi de a-l ataca cu dinţii.

CAPITOLUL AL XI-LEA

DISPREŢ, DESCONSIDERARE, DEZGUST, VINOVĂŢIE, MÂNDRIE ETC., NEAJUTORARE, RĂBDARE.

AFIRMAŢIE ŞI NEGAŢIE

Dispreţ, desconsiderare şi zeflemea, diferit, exprimate – Surâs batjocoritor

Gesturi exprimând dispreţ – Dezgust – Vinovăţie, viclenie, inindric etc.

— Neaju talare sau neputinţă – Răbdare – Încăpăţânare – Ridicarea din umeri comună majorităţii raselor umane – Semne de afirmaţie şi negaţie.

Batjocura şi zeflemeaua aproape că nu pot fi distinse de desconsiderare în afară numai ele faptul că ele implică o stare psihică mai mânioasă. Şi nici în acest caz ele nu pot fi deosebite clar de sentimentele discutate în capitolul anterior sub termenii ele sarcasm şi sfidare. Dezgustul este o senzaţie oarecum mai deosebită prin natura lui şi se referă la ceva

r<voltător, în primul rând în legătură eu simţul gustului, (lupa, cum este ele fapt, perceput sau imaginat în moel viu, şi în al doilea cinci eu orice ne provoacă un sentiment asemănător prin simţul mirosului, al pipăitului sau chiar al vederii. Totuşi, desconsiderarea extremă sau, elupă cum este? adesea denumită, aversiunea aproape că nu se deosebeşte? ele dezgust, Acest e câteva stări psihice sunt de aceea îndeaproape înrudite, şi fiecare se poate manifesta în diferite feluri. Unii autori au insistat mai ales asupra, unui anumit mod de exprimare, iar alţii asupra unui mod diferit. Din acest motiv, dl. Lemoine a susţinut1 că descrierile lor nu sunt demne de încredere. Vom vedea însă îndată că este natural ca sentimentele pe care le examinăm aici să fie exprimate în multe feluri, întrucât diferite acţiuni obişnuite servesc, după principiul asociaţiei, tot atât de bine pentru exprimarea lor.

Batjocura, şi dispreţul, ea, şi zeflemeaua şi sfidarea, se pot manifesta, printr-o uşoara dezvelire a caninului de o singură, parte a feţei, şi această mişcare? pare să se transforme? tivptat întruna, foarte

asemănătoare unui surâs. Or, surâsul sau râsul pot fi veritabile, deşi batjocoritoare, ceea, ce arată că ofensatorul est, e atât de neînsemnat, încât nu provoacă decât amuzament; în general însă, amuzamentul este un pretext. În răspunsurile la întrebările mele, Gaika observă că desconsiderar (»a este manifestată de obicei de către compatrioţii săi, cafrii, prin surâs; rajahul Brooke face aceeaşi observaţie în privinţa daiacilor din Borneo. Deoarece râsul este în primul rând expresia simplei bucurii, cred că copiii foarte mici nu râd niciodată batjocoritor.

După cum insistă Duchenne[130], închiderea parţială a pleoapelor sau întoarcerea ochilor ori a întregului corp este, de asemenea, [o mişcarej foarte expresivă de dispreţ. Aceste acţiuni par să declare că persoana dispreţuită nu merită să fie privită sau că este ne plăcut, să te uiţi la ea. Fotografia alăturată (planşa V, fig. 1), executată de dl. Bejlander, exprimă această formă de dispreţ. Ea arată, o tânără doamnă, despre care se presupune că rupe în bucăţi fotografia

130 Mécanisme de la Physionomie Humaine, album, legenda VIU, p. 35. Graliolel (De lu Physionomie 18(55, p. 52), de asemenea, vorbește despre inlonic/rea (••cililor sau a Întregului corp.

unui iubit, dispreţuit.

Cea mai obişnuită metodă de a exprima desconsiderarea este prin anumite mişcări în jurul nasului sau în jurul gurii; însă, atunci când sunt, puternic pronunţate, aceste din urmă mişcări indică dezgust. Nasul poate fi ridicat, puţin în sus, ceea ce pare să decurgă din întoarcerea în sus a buzei superioare, sau mişcarea poate fi redusă la simpla încreţire a nasului. Adesea, nasul este puţin contractat, aşa încât, să închidă parţial canalul[131], ceea ce est, e de obicei însoţit, ele un uşor fornăit sau de expiraţie. Toate aceste acţiuni sunt aceleaşi pe care le folosim atunci când percepem un miros neplăcut, şi dorim să-l excludem sau să-l eliminăm. În cazuri extreme, după cum observă dr. Piderit[132][133], noi ţuguim şi ridicăm ambele buze sau numai pe cea superioară „pentru a închide nările ca printr-o supapă,

---

131 într-o lucrare interesantă asupra simțului mirosului C.Medico-Chirurgical Transactions", vol. III, p. 2(58), ••Ir. \V. Ogle arata eă, alunei cind vrem să mirosim cu ;:tiiă, in loc de a inspira o singură dală adine pe nas, Iragcm aerul prinlr-o succesiune de inspirații scurte și tapide. Dacă „în cursul acestui proces sc observă nările. sp va vedea că. In loc să se dilate, de fapt, ele se eon-

1321 raclă la fiecare inspirație scurtă. Aeeaslâ contracție

133i include inlrcaga deschidere, ei numai poriiimea pos-

nasul fiind astfel ridicat, în sus. În acest fel s-ar părea că spunem persoanei dispreţuite că miroase urât, e, aproape în acelaşi fel cum ne manifestăm faţă de ea când, închizându-ne pe jumătate pleoapele sau întorcându-ne faţa dinspre ea, [îi arătăm] că nu merită să ne uităm la ea. Nu trebuie totuşi presupus că asemenea idei ne trec de fapt, prin minte atunci când ne manifestăm dispreţul; deoarece însă, ori de câte ori am perceput un miros neplăcut, sau am văzut o privelişte dezagreabilă, au fost, executate asemenea acţiuni, ele au ele venit obişnuite, fixânelu-se, iar acum sunt, folosite în orice stare psihică analogă.

Diferite mici gesturi bizare indică de asemenea desconsiderare, ele exemplu *plesnitul degetelor*. După cum observă dl. Tylor[134], „acest gest, nu este prea inteligibil, aşa cum îl vedem în general; însă, atunci când ne dăm seama că acelaşi dorinţa, pedealtă parte, e şi! excludem vreun miros, presupun că această contracţie influenţează numai partea anterioară a nărilor.

W issenschafiliches Sistem der Mimik und

134••lioain". I'.l explică apoi cauza acestei mișcări. Gînd

Physiognomik, 1867, p. 84 şi 93. Gratiolet (op. cit., p. 155) adoptă aproape acelaşi punct de vedere ca şi dr. Piderit în privinţa expresiei de dispreţ şi dezgust.

Batjocura implică o formă puternică de desconsiderare, iar una dintre rădăcinile cuvântului „scorn” (batjocură) înseamnă, după dl. Wedgwood (*Diclionary of English Elymnlorjy*, *„o*\. III, p. 126), gunoi sau murdărie. O persoană batjocorită este tratată ea ceva murdar.

Hesearrhes mia the Eariy History of Mankiial, ed. a 2-a, p. 15.

semn făcut foarte liniştit, ea şi cum am învârti vreun obiect minuscul între deget şi policar, sau semnul de a-l arunca uşor cu unghia policarului şi arătătorul sunt gesturi obişnuite» şi bine înţelese ale surelumuţilor, indieânel ceva foarte mie.

1

2

3

PLAIXŞA a V-a vrednic ele» dispreţ, pare ca şi când am fi exagerat şi am fi făcut convenţională o acţiune perfect naturală, aşa încât să pierdem din vedere semnificaţia ei iniţială. Strabo face e» observaţie» curioasă asupra acestui gest”. Dl. Washington Matthews mă informează că la indienii Dakota din America de Nord desconsiderarea se arată nu numai prin mişcările feţei, ca cele descrise mai sus,

„ei în mod convenţional prin faptul că mâna este închisă şi ţinută aproape de piept, iar apoi, în timp ce antebraţul este brusc întins, mâna este deschisă cu degetele separate între ele. Dacă persoana pe socoteala căreia se face acest gest este prezentă, mâna este îndreptată către ea, şi uneori capul este întors de la ea”. Această întindere şi deschidere bruscă a mâinii indică [dorinţa de al lăsa să cadă sau de a arunca un obiect fără valoare.

Termenul „dezgust”, în sensul lui cel mai simplu, înseamnă ceva dezagreabil gustului. Este curios cât de uşor acest sentiment poate fi provocat de orice este neobişnuit în aspectul, mirosul sau natura hranei noastre. În Ţara de Coc, un indigen a atins cu degetul nişte carne rece conservată, pe care tocmai o mâncam în bivuacul nostru, şi şi-a manifestat clar dezgustul profund din cauza moliciunii ei, în vreme ce eu am resimţit cel mai total dezgust atunci când mâncarea mi-a fost atinsă de un sălbatic în pielea goală, cu toate că mâinile nu-i păreau murdare. O urmă de supă pe barba cuiva pare dezgustătoare, cu toate că nu există, desigur, nimic dezgustător în supa însăşi. Presupun că

aceasta decurge din asociaţia puternică în mintea noastră între aspectul mâncării, sub orice formă, şi ideea de a o mânca.

Întrucât senzaţia de dezgust ia naştere în primul rând în legătură cu actul mâncatului sau al gustatului, este natural ea expresia ei să constituie mai ales din mişcări [ale muşchilor] din jurul gurii. Deoarece însă dezgustul provoacă de asemenea şi supărare, el este însoţit în general de o încruntare şi adesea de gesturi ca pentru a îndepărta un obiect neplăcut sau a se feri de el. În cele două fotografii (planşa V, fig. 2 şi 3), dl. Rejlander a imitat această expresie cu oarecare succes. În privinţa feţei, dezgustul moderat se manifestă în diferite feluri: prin deschiderea largă a gurii, ca şi când s-ar lăsa să cadă o bucăţică neplăcută, prin scuipat, prin suflarea cu buzele ţuguiate sau printr-un sunet ca şi când ne-am drege vocea. Asemenea sunete guturale se pot scrie prin *ah* sau şi emiterea lor este uneori însoţită de un tremurat, braţele fiind strâns lipite de corp, iar umerii ridicaţi, la fel ca atunci când se simte groază[135].

135 Vezi, în acest sens, dl. Hensleigh Wedgwood, introducere la

Dezgustul extrem este exprimat prin mişcări în cerul gurii, identice cu cele premergătoare actului vomitării. Gura este larg deschisă, cu buza superioară puternic retractată, ceea ce încreţeşte laturile nasului, şi cu buza inferioară proeminentă, răsfrântă cât mai mult posibil. Această din urmă mişcare necesită contracţia muşchilor care trag colţurile gurii în jos[136].

Este remarcabil cât de uşor şi imediat icnitul şi chiar vomitarea sunt provocate la unele persoane de simpla idee de a se fi ospătat din vreo hrană neobişnuită, preparată dintr-un animal care de obicei nu se mănâncă, cu toate că nu există nimic în asemenea hrană care să facă ca stomacul să o vomite. Atunci când din vreo cauză reală, ca hrană prea îmbelşugată sau carne stricată sau vreun vomitiv, vomitarea rezultă ca o acţiune reflexă, ea nu urmează imediat, ci în general după un timp considerabil. De aceea, explicarea faptului că icnitul sau vomitarea sunt atât de repede şi de uşor provocate de o simplă idee ne face să bănuim că strămoşii noştri trebuie să fi

---

Dictionary of English Etymology, ed. a 2-a, 1872, p. XXXVII.

136* Mai exact mișcările mușchilor regiunii pala line, situată In fundul cavității bucale (.V. Irad.).

avut înainte vreme capacitatea (aidoma

8 Duchenne crede că la întoarcerea buzei inferioare colţurile sunt trase în jos de către *depressores anguli oris*. Henle (*Handbuch der sistematischen Anatomie des Menschen*, 1858, vol. I, p. 151) conchide că această mişcare] este provocată de *musculus quadratus menii*.

celei pe care o au rumegătoarele şi alte câteva animale) de a vomita voit hrana care nu le convenea sau care credeau că nu le-ar conveni; şi acum, cu toate că această capacitate a fost pierdută în ceea ce priveşte voinţa, ea este chemată în acţiune involuntară, prin forţa unei obişnuinţe anterior bine stabilită, ori de câte ori gândul se revoltă la ideea de a se fi înfruptat dintr-un anumit fel de mâncare sau din ceva dezgustător. Această bănuială este întărită de faptul, de care am fost asigurat de către dl. Sutton, că maimuţele de la grădina zoologică adesea vomită, fiind perfect sănătoase, ceea ce face să pară, că actul vomitării ar fi fost voluntar. Ne putem da seama că, deoarece omul este în măsură să; comunice prin vorbire copiilor şi altora cunoştinţele sale despre

felurile de hrană care trebuie evitate, el nu va avea decât puţine ocazii să-şi folosească facultatea de vomitare voită, aşa încât această capacitate va tinde să se piardă prin nefolosire.

Întrucât simţul mirosului este intim legat de cel al gustului, nu este surprinzător ca un miros excesiv de neplăcut să provoace icnitul sau vomitarea la unele persoane tot atât de uşor ca şi ideea unei hrane respingătoare, şi, ca o altă consecinţă, un miros potrivit de neplăcut să determine diferitele mişcări de dezgust. Tendinţa de a icni la un miros fetid este imediat întărită în mod curios de un oarecare grad de obişnuinţă, cu toate că este curând pierdută prin obişnuinţa mai îndelungată elin cauza dezagreabilului şi prin reţinere voluntară. Am dorit, de exemplu, să curăţ scheletul unei păsări care nu fusese suficient de macerată, dar mirosul ne-a făcut pe mine însumi (neavând multă experienţă în asemenea lucrări) şi pe servitorul meu să icnim atât de vie» lent, încât am fost obligaţi să încetăm lucrul. În decursul zilelor precedente, examinasem alte câteva schelete, care aveau un uşor miros; totuşi, acest miros nu mă

influenţase câtuşi de puţin; ulterior însă, timp de câteva zile, ori de câte ori mă atingeam de aceleaşi schelete, ele mă făceau să icnesc.

Din răspunsurile pe care le-am primit de la corespondenţii mei, se pare că diferitele mişcări care au fost descrise acum ca exprimând desconsiderare şi dezgust predomină într-o mare parte a lumii. Dr. Rothrock răspunde, de exemplu, în mod hotărât afirmativ în legătură cu anumite triburi sălbatice de indieni din America de Nord. Crantz spune că, atunci când un groenlandez respinge ceva cu dispreţ sau scârbă, el îşi ridică nasul şi scoate un uşor zgomot nazal9. Dl. Scott mi-a trimis o descriere plastică a figurii unui tânăr hindus la vederea uleiului de ricin, pe care a fost uneori obligat să îl ia. DL Scott a văzut de asemenea aceeaşi expresie pe faţa indigenilor din caste mai înalte, care s-au apropiat prea mult de un anumit obiect profanator. Dl. Bridges spune că oamenii din Ţara de Foc „îşi exprimă desconsiderarea, aruncându-şi buzele înainte, şuierânel prin ele şi întorcându-şi nasul în sus”. Temdinţa fie de a fornăi prin nas, fie ele a scoate un zgomot exprimat prin *rih*

sau *ah* a fost remarcată de mai mulţi dintre observatorii mei.

Scuipatul pare să fie un semn aproape unanim de desconsiderare sau dezgust şi reprezintă evident aruncarea din gură a orice este neplăcut. Shakespeare îl face pe ducele de Norfolk să spună: „11 scuip – îl numesc un laş bârfitor şi un nemernic”. Şi, de asemenea, Falstaff spune: „Hal, dacă îţi spun o minciună, să mă scuipi în obraz”. Leichhardt observă că australienii „îşi întrerupeau vorbirea scuipând şi scoţând sunete ca *puh*! *puh*! exprimându-şi, după cât se pare, dezgustul”, iar căpitanul Burton vorbeşte de anumiţi negri „care scuipau cu dezgust pe sol”[137]. Căpitanul Speedy mă informează că tot aşa este şi la abisinieni. Dl. Geach spune că la malaezii din Malacca expresia de dezgust „corespunde cu scuiparea din gură”, iar la oamenii din Ţara de Foc, după dl. Bridges, „a scuipa spre cineva este cel mai mare semn de desconsiderare”.

Niciodată nu am văzut dezgustul exprimat mai clar decât pe figura unuia dintre copiii mei la vârsta

137 On the Origin of Language, 1866, p. 75.

de cinci luni, atunci când i s-a pus pentru prima dată în gură apă rece şi apoi, iarăşi după o lună, când i s-a pus o bucăţică dintr-o cireaşă coaptă. Aceasta s-a văzut din faptul că buzele şi gura întreagă au luat o formă care permitea conţinutului să curgă sau să cadă repede afară; scoaterea limbii pentru a lăsa să cadă un obiect neplăcut din gură poate explica cum se face că această acţiune serveşte pretutindeni ca un semn de desconsiderare sau de ură u.

Am văzut acum că batjocura, dispreţul, desconsiderarea şi dezgustul sunt exprimate în multe feluri prin mişcările trăsăturilor feţei şi prin diferite gesturi şi că acestea sunt aceleaşi în toată lumea. Ele constau toate din acţiuni reprezentând respingerea sau excluderea vreunui obiect real care ne displace sau pe care îl detestăm, însă care nu provoacă în noi alte emoţii puternice, ca furie sau groază; prin forţa obişnuinţei şi a asociaţiei, acţiuni similare sunt executate ori de câte ori vreo senzaţie analogă ia naştere în mintea noastră.

Gelozie, *invidie*, *avariţie*, *răzbunare*, *bănuială*, *înşelăciune*, *viclenie*, *vinovăţie*, *vanitate*, *îngâmfare*,

ambiţie, *mândrie*, *umilinţă* etc.

— Este îndoielnic dacă majoritatea stărilor complexe sufleteşti de mai sus sunt dezvăluite prin vreo expresie bine stabilită, suficient de distinctă pentru a fi descrisă şi precis conturată. Atunci când Shakespeare vorbeşte despre invidie („cu ochii în fundul capului” – faţă slăbănoagă – sau „neagră” sau „palidă”) şi despre gelozie („monstrul cu ochi verzi”) şi când Spencer descrie bănuiala drept „mârşavă”, „urâtă” şi „necruţătoare”, ei trebuie să fi resimţit această dificultate. Sentimentele de mai sus – cel puţin multe din ele – pot fi totuşi detectate cu ochiul, de exemplu îngâmfarea; adesea suntem conduşi însă, într-un grad mult mai mare decât ne închipuim, de ceea ce cunoşteam anterior despre acele persoane sau împrejurări.

Corespondenţii mei îmi răspund aproape unanim în mod afirmativ la întrebarea mea dacă expresia de vinovăţie sau cea de înşelăciune pot fi recunoscute la diferitele rase umane; şi am toată încrederea în răspunsurile lor, deoarece în general ei neagă că gelozia poate fi recunoscută. În cazurile în care se dau

detalii, aproape întotdeauna ele se referă la ochi. Se pare că vinovatul evită să se uite la acuzator sau îl priveşte pe furiş. Se zice că ochii „devin bănuitori" sau „îţi fug ochii dintr-o parte într-alta" sau că „pleoapele sunt parţial închise". Această ultimă observaţie este a domnului Hagenauer în legătură cu australienii şi a lui Gaika cu privire la cafri. Mişcările neastâmpărate ale ochilor se pare că decurg din faptul că, după cum se va explica atunci când vom trata despre înroşirea

Dl. Tylor afirmă că aşa este (*Researches mi o the Eariy History of Mankinil*, ed. a 2-a. 1870, p. 52) şi adaugă: „Nu este destul de clar de ce trebuie să fie aşa", obrazului, vinovatul nu suportă să întâlnească privirea acuzatorului său. Pot adăuga că am observat o expresie vinovată, fără urmă de frică, la unii dintre propriii mei copii la o vârstă foarte fragedă. Într-unul din cazuri, expresia era neîndoielnic clară la un copil de doi ani şi şapte luni şi a dus la descoperirea micii lui crime. Ea s-a putut vedea, după cum am înregistrat în notele mele din acel timp, dintr-o strălucire nenaturală a ochilor şi dintr-o atitudine ciudată, afectată, imposibil de a fi descrisă.

Cred că şi viclenia se manifestă mai ales prin mişcări în legătură cu ochii, deoarece aceştia sunt mai puţin sub controlul voinţei, datorită forţei obişnuinţei îndelung continuate, decât sunt mişcările corpului. Dl. Herbert Spencer observă[138]: „Când există o dorinţă vie de a observa ceva pe o parte a câmpului vizual, fără a lăsa impresia că acel lucru este văzut, apare tendinţa de a opri mişcarea bătătoare la ochi a capului şi de a lăsa orientarea necesară în întregime asupra ochilor, care sunt de aceea îndreptaţi foarte mult pe una din părţi. Deci, atunci când ochii sunt întorşi către una din părţi, fără ca faţa să fie îndreptată către aceeaşi parte, avem expresia naturală a ceea ce se numeşte viclenie”.

Din toate emoţiile complexe de mai sus, mândria este poate cea mai clar exprimată. Un om mândru îşi manifestă simţul de superioritate asupra altora ţinându-şi capul şi corpul drept. El este trufaş (în engleză „haughty”, în franceză „haut”) sau înalt şi caută să pară cât mai mare posibil, aşa încât, metaforic vorbind, se zice că el se umflă („swollen”) în

138 Principles of Psycholoyu, ed. a 2-a, 1872, p. 552.

pene de mândrie sau îşi dă aere („puffed”). Un păun sau un curcan, plimbându-se ţanţoş încoace şi încolo, cu penele umflate, este considerat uneori drept simbolul mândriei[139]. Un om arogant se uită de sus la alţii şi, cu pleoapele lăsate, de-abia binevoieşte să-i vadă; el îşi poate arăta desconsiderarea şi prin mişcări uscare, ca cele descrise mai sus, în legătură cu nasul sau buzele. De aceea; muşchiul care răsfrânge buza inferioară a fost denumit *musculus superbus*. În unele fotografii ale unor pacienţi atinşi de monomania mândriei, pe care mi le-a trimis dr. Criehton Browne, capul şi corpul sunt ţinute drept, cu gura strâns închisă. Această ultimă expresie, exprimând hotărârea, presupun că decurge din faptul că omul mândru resimte o totală încredere de sine. Întreaga expresie de mândrie este în antiteză directă cu cea de umilinţă, aşa încât nu este nevoie de a se spune ceva despre această din urmă stare psihică.

Neajutorare, *incapacitate* –, *darea din umeri*.

— Atunci când un om doreşte să arate că nu

139 Graliolel (Dc la Physionomie..., p. 351) face aceasla observație și art? altele eîteva bune despre expresia

poate face ceva sau să împiedice ca ceva să fie făcut, adesea el îşi ridică, cu o mişcare rapidă, ambii umeri. În acelaşi timp, dacă întregul gest este completat, el îşi îndoaie coatele strâns spre interior, îşi ridică mâinile deschise, întorcându-le spre exterior, cu degetele desfăcute. Capul este adesea aruncat puţin într-o parte, sprâncenele sunt ridicate, ceea ce produce creţuri de-a curmezişul frunţii. Gura este în general deschisă. Pot menţiona aceasta pentru a arăta cât de inconştient se acţionează asupra trăsăturilor feţei: cu teate că adesea am dat din umeri intenţionat pentru a observa cum îmi sunt situate braţele, nu mi-am dat de loc seama că sprâncenele îmi sunt ridicate şi gura deschisă, până ce m-am privit în oglindă; şi de atunci am observat aceleaşi mişcări şi pe feţele altora. În mândriei. Vezi şi Sir C. Bell (*Anatomy and Phylosophy of Expression*, p. 111) asupra acţiunii lui *musculus superbus*.

planşa alăturată (planşa VI, iig. 3 şi 4), dl. Rejlander a executat cu succes gestul ridicării din umeri.

Englezii sunt mult mai puţin demonstrativi decât

reprezentanţii majorităţii celorlalte naţiuni europene şi dau mult mai rar şi mai puţin energic din umeri

1

2

3

4

PLANŞA A *VI-a*

decât francezii sau italienii. Acest gest variază în toate gradele, de la mişcarea complexă, descrisă mai înainte, până la o ridicare din umeri fugitivă şi aproape imperceptibilă sau, după cum am observat la o doamnă şezând într-un fotoliu,

până la simpla întoarcere spre exterior a mâinile>r deschişi, cu degetele desfăcute. Niciodată, nu am văzut pe copiii englezi foarte mici să dea din umeri, însă următorul caz a fost observat cu grijă de către un profesor de medicină şi excelent observator, care mi l-a comunicat. Tatăl acestui domn era parizian, iar mama sa scoţiană. Soţia sa era de origine britanică, prin ambii părinţi; informatorul meu crede că ea nu a dat niciodată din umeri în viaţa ei. Copiii săi au fost crescuţi în Anglia, iar îngrijitoarea lor era o englezoaică get-beget, care niciodată nu a fost văzută dând din umeri. Or, fata cea mai mare [a acestui domn] a fost observată dând din umeri pe când avea între 16 şi 18 luni, mama sa exclamând atunci: „Ia te uită la mica franţuzoaică care dă din umeri!”. La început fata acţiona adesea în acest fel, uneori aruncându-şi capul puţin pe spate şi de o parte, însă, atâta timp cât a fost observată, ea nu şi-a mişcat coatele şi mâinile în modul obişnuit. Treptat, acest obicei a dispărut, şi acum, când fata a depăşit puţin vârsta de patru ani, ea nu mai este văzută acţionând în acest fel. Se pare că tatăl dă uneori din umeri, mai

ales când discută cu cineva; este însă extrem de puţin probabil ca fiica sa să-l fi imitat la o vârstă atât de fragedă, deoarece, după cum observă profesorul, nu ar fi fost posibil ca ea să fi văzut des acest gest la tatăl ei. De altfel, dacă acest gest ar fi fost dobândit prin imitaţie, nu este probabil să fi fost întrerupt de acest copil atât de curând, în mod spontan, şi, după cum vom vedea îndată, de către un al doilea copil, cu toate că tatăl încă mai locuia cu familia sa. Se poate adăuga că această fetiţă semăna, la fizionomie, cu bunicul ei parizian într-un mod aproape absurd. Ea prezintă de asemenea o altă asemănare foarte curioasă cu acest bunic, anume că are un tic ciudat. Atunci când vrea cu nerăbdare ceva, îşi întinde mânuţa şi îşi freacă repede policarul de arătător şi de degetul mijlociu; or, acelaşi tic este frecvent executat, în împrejurări similare, de către bunicul ei.

A doua fiică a acestui domn dădea de asemenea din umeri înainte de a avea 18 luni, iar ulterior a pierdut acest obicei. Este, fără îndoială, posibil ca ea să fi imitat pe sora mai mare, însă a continuat acest obicei după ce sora ei îl pierduse. La început ea

semăna mai puţin cu bunicul ei parizian decât sora ei la aceeaşi vârstă; acum însă îi seamănă mai mult. Ea practică chiar până în prezent acest obicei curios şi, atunci când cere ceva, nerăbdătoare, îşi freacă policarul de primele două degete.

În acest din urmă caz avem un bun exemplu, ca şi cele date într-un capitol anterior, al eredităţii unui tic sau a unui gest, deoarece presupun că nimeni nu va atribui simplei coincidenţe un obicei atât de ciudat, comun bunicului şi celor două nepoate, care nu l-au văzut niciodată.

Examinând toate împrejurările în legătură cu faptul că aceşti copii dădeau din umeri, nu încape îndoială că ei au moştenit obiceiul de la strămoşii lor francezi, deşi nu aveau decât un sfert din sânge francez în vinele lor şi bunicul lor nu dădea deseori din umeri. Cu toate că faptul este interesant, nu pare prea neobişnuit ca aceşti copii să fi dobândit prin moştenire un obicei în frageda lor tinereţe, ca apoi să-l fi întrerupt, deoarece la multe specii de animale se întâmplă, adesea ca anumite caractere să fie păstrate de către pui un anumit timp, iar ap» îi să fie pierdute.

Deoarece cândva mi-a părut foarte puţin probabil ca un gest atât de complex ca darea din umeri şi mişcările care o întovărăşesc să fie înnăscute, am dorit să stabilesc dacă Laura Bridgman, oarbă şi surdă, cari nu ar fi putut învăţa acest obicei prin imitaţie, îl practică. Şi am aflat prin dr. Înnes, de la o doamnă care o avusese în grijă în ultimul timp, că realmente ea dă din umeri, îşi întoarce coatele spre interior şi îşi ridică sprâncenele întocmai ca şi alte persoane în aceleaşi împrejurări. Am dorit de asemenea foarte mult să aflu dacă acest gest este practicat de diferitele rase umane, mai ales de cele care nu au venit mult în contact cu europenii. Vom vedea că ele acţionează în acest fel; se pare însă că acest gest este uneori limitat la simpla ridicare sau dare din umeri, fără celelalte mişcări.

Dl. Scott a văzut frecvent acest gesb la bengalezii şi dhangarii (aceştia din urmă constituind o rasă distinctă) care lucrează la Grădina botanică din Calcutta, când declarau, de exemplu, că nu puteau executa o oarecare lucrare, cum ar fi ridicarea unei greutăţi mari. El a ordonat unui bengalez să se caţăre

într-un arbore înalt; acesta însă, dând din umeri şi clătinând lateral din cap, a spus că nu poate. Cunoscând că omul era leneş, dl. Scott s-a gândit că putea şi a insistat să încerce. Acesta s-a îngălbenit la faţă, braţele i-au căzut în lături, gura şi ochii îi erau larg deschişi şi, examinând din nou arborele, s-a uitat cu dispreţ la dl. Scott, a dat din umeri, şi-a întors coatele, şi-a întins mâinile deschise şi, cu câteva scuturări laterale rapide ale capului, şi-a declarat incapacitatea. Dl. Erskine a văzut de asemenea indigenii din India dând din umeri, însă niciodată nu a observat coatele întoarse atât de mult spre interior ca la noi; şi, în timp ce dau din umeri, ei îşi pun uneori mâinile neîncrucişate pe piept.

La malaezii sălbatici din interiorul peninsulei Malacca şi la bugişi (malaezi veritabili, cu toate că vorbesc o altă limbă), dl. Geach a văzut adesea acest gest. Presupun că el este complet, deoarece, răspunzând la întrebarea mi-a pentru descrierea mişcărilor umerilor, braţelor, mâinilor şi feţei, dl. Geach observa că „Gestul este executat într-un stil frumos”. Am pierdut un extras din [descrierea] unei

călătorii ştiinţifice, în care datul din umeri la unii indigeni (micronezieni) din arhipelagul Caroline din Oceanul Pacific era descris bine. Căpitanul Speedy mă informează că abisinienii dau din umeri, însă nu intră în detalii. D-na Aşa Gray a văzut un tălmaci arab acţionând exact cum este descris în chestionarul meu atunci când un domn bătrân, de care se ocupa, a refuzat să meargă în direcţia justă, care îi fusese indicată.

Dl. Washington Matthews, în legătură cu triburile sălbatice de indieni din părţile de vest ale Statelor Unite spune: „În câteva ocazii am descoperit oameni dând uşor din umeri pentru a se scuza, însă nu am asistat la restul demonstraţiei pe care o descrieţi”. Fritz Müller mă informe ză că în Brazilia a văzut negri dând din umeri; este, fără îndoială, posibil ca să fi învăţat s-o facă imitând pe portughezi. D-na Barber nu a văzut niciodată aci st gest la cafrii din Africa, de sud; judecând după răspunsul său, Gaika nici măcar nu a priceput la ce sereferea descrierea mea. Dl. Swinhoe, de asemenea, se îndoieşte în privinţa chinezilor, însă i-a văzut, în împrejurări în care noi am

da din umeri, apăsându-şi cotul drept de corp, ridicându-şi sprâncenele şi mâna cu palma îndreptată către persoana căreia i se adresau şi scuturând-o de la dreapta la stânga. În sfârşit, în privinţa australienilor, patru dintre informatorii mii mi-au răspuns printr-o simplă negaţie, iar unul printr-o simplă relatare. Dl. Burmett, care a avut ocazii excelente de observaţie la graniţele coloniei Victoria, îmi răspunde de asemenea cu un „da”, adăugând că gestul este executat „într-un mod mai stânjenit şi mai puţin demonstrativ decât în cazul naţiunilor civilizate”. Acest fapt explică poate că gestul nu a fost observat de către patru dintre informatorii mii.

Aceste afirmaţii referitoare la europeni, hinduşi, la triburile de munte din India, la malaezi, micronezieni, abisinieni, arabi, negri, la indienii din America de Nord şi, după cât se pare, la australieni – mulţi dintre aceşti indigeni neavând aproape niciun raport cu europenii – sunt suficiente pentru a arăta că datul din umeri, însoţit în unele cazuri de alte mişcări corespunzătoare, este un gest natural omului.

Acest gest exprimă o acţiune neintenţionată sau

inevitabilă din partea noastră sau una pe care n-o putem executa sau o acţiune executată de către o altă persoană, pe care nu o putem împiedica. El este însoţit de formule ca: „Nu-i vina mea”, „îmi este imposibil să-ţi acord această favoare”, „Trebuie să-şi urmeze drumul, nu-l pot opri”. Datul din umeri exprimă de asemenea răbdare sau lipsa vreunei intenţii de a rezista. De aici muşchii care ridică umerii sunt uneori denumiţi, după cum am fost informat de un pictor, „muşchii răbdării”. Evreul Shylock spune:

„Signor Antonio, adesea.
Pentru banii şi camăta nwa.
În plin Rialto m-ai mustrat.
Eu, totuşi, dând din umeri.
Cu răbdare am suportat”.
(*Neguţătorul din Veneţia*, aci ui I, scena 3)

Sir C. Bell a prezentat14 figura în mărime naturală a unui om care se dă, înapoi de la un pericol teribil şi care este pe punctul de a urla de spaimă. El este reprezentat cu umerii ridicaţi până aproape de urechi, ceea ce indică clar că nu are niciun gând de rezistenţă.

Întrucât datul din umeri implică în general: „Nu pot face asta sau aceea”, tot astfel, printr-o mică modificare, uneori el presupune: „Nu o voi face”. În acest caz, mişcarea exprimă o hotărâre încăpăţânată de a nu acţiona. Olmsted descrie 15 cum un indian din Texas şi-a înălţat mult umerii atunci când a fost informat că un grup de oameni erau germani, şi nu americani, exprimând astfel că nu vrea să aibă nimic de-a face cu ei. Se pot vedea copii bosumflaţi şi încăpăţânaţi cu ambii umeri ridicaţi foarte sus; această mişcare nu este însă asociată cu celelalte care însoţesc în general darea din umeri adevărată. Descriind un tânăr care era. hotărât să nu cedeze dorinţei tatălui său, un excelent observator16 spune: „Şi-a băgat mâinile adânc în buzunare şi şi-a ridicat umerii până la urechi, ceea ce reprezenta o bună avertizare că, orice s-ar întâmpla, această stâncă se va rostogoli de pe baza ei neclintită de îndată ce Jaek [îşi va schimba părerea] şi că orice mustrare în legătură cu acest subiect este total inutilă”. De îndată ce fiul şi-a impus părerea, „el şi-a adus umerii în poziţia lor naturală”.

Resemnarea, este manifestată uneori prin mâinile deschise puse una deasupra alteia, pe partea inferioară a corpului. Nu m-aş fi gândit că acest mic gest ar merita chiar o observaţie fugitivă, dacă dr. W. Ogle nu m-ar fi informat că l-a remarcat de două sau trei ori la pacienţii săi care se pregăteau să fie operaţi sub cloroform. Ei nu manifestau multă frică, însă păreau să declare prin această poziţie a mâinilor că s-au decis şi s-au resemnat în faţa inevitabilului.

11 Anatomy and Philosopliy of Expression, p. 166.15 Journey through Texas", p. 352.

18 Dl. Oliphant, *The Broivnlows*, vol. II, p. 206.

Ne putem întreba acum de ce, atunci când simt – dacă doresc sau nu să-şi arate sentimentele – că nu pot sau nu vor să facă ceva sau că nu pot rezista la ceva făcut de alţii, oameni din toate părţile lumii dau din umeri, adesea îndoindu-şi în acelaşi timp coatele, arătându-şi palmele cu degetele întinse, aruncându-şi capul puţin de o parte, ridicându-şi sprâncenele şi deschizându-şi gura. Aceste stări sufleteşti fie că sunt numai pasive, fie că arată o hotărâre de a nu acţiona. Niciuna dintre mişcările de mai sus nu este câtuşi de

puţin folositoare. Nu mă îndoiesc că explicaţia se găseşte în principiul antitezei inconştiente. Aici, acest principiu pare să intre în joc tot atât de clar că în cazul unui câine care, atunci când se simte furios, adoptă atitudinea de atac şi caută să pară teribil duşmanului său; însă, de îndată ce simte afecţiune, corpul întreg ia o atitudine direct opusă, cu toate că aceasta nu îi este de niciun folos direct.

Să se observe cum o persoană indignată, care se revoltă de vreo nedreptate la care nu vrea să se supună, îşi ţine capul drept în sus, îşi ridică umerii şi îşi umflă pieptul. Adesea îşi strânge pumnii şi îşi pune unul sau ambele braţe în poziţia corespunzătoare de atac sau apărare, cu muşchii membrelor rigizi. Ea se încruntă, adică îşi contractă şi coboară sprâncenele, şi, fiind hotărâtă, îşi închide gura. Acţiunile şi atitudinea unui om neajutorat, în toate aceste privinţe, sunt exact contrare. În planşa vine putem închipui că una dintre figurile din stânga tocmai a spus: „De ce mă insulţi?”, iar alta din dreapta a răspuns: „N-am avut realmente încotro”. Omul neajutorat îşi contractă inconştient muşchii frunţii, care sunt în antagonism cu

cei care provoacă încruntarea, şi astfel îşi ridică sprâncenele; în acelaşi timp, el destinde muşchii de la gură, aşa încât mandibula se lasă în jos. Antiteza este completă în fiecare detaliu nu numai la mişcările trăsăturilor feţei, ci şi la poziţia membrelor şi la atitudinea întregului corp, după cum se poate vedea din planşa alăturată. Întrucât neajutoratul şi apologetul doresc adesea să-şi arate starea psihică, ei acţionează atunci în mod bătător la ochi şi demonstrativ.

În conformitate cu faptul că punerea mâinilor în şolduri şi strângerea pumnilor nu sunt câtuşi de puţin gesturi unanime la oameni de toate rasele atunci când sunt indignaţi şi gata să-şi atace duşmanul, tot aşa se pare că o stare psihică de neajutorare sau apologetă se manifestă în multe părţi ale lumii printr-o simplă dare din umeri, fără să fie întoarse coatele spre interior şi fără să fie deschise mâinile. Omul sau copilul care este încăpăţânat sau resemnat la o mare nenorocire nu are în niciunul din aceste două cazuri vreo intenţie de a rezista prin mijloace active şi îşi exprimă această stare psihică ţinându-şi numai umerii

ridicaţi sau este posibil ca el să-şi încrucişeze braţele pe piept.

Semne de afirmaţie sau aprobare şi de negaţie sau dezaprobare: *darea din cap şi scuturarea capului*: – Eram curios să stabilesc în ce măsură semnele folosite de noi pentru afirmaţie şi negaţie sunt generale în toată lumea. Aceste semne exprimă de fapt, într-o oarecare măsură, sentimentele noastre: o dare verticală din cap atunci când suntem de acord cu ceva, un surâs către copiii noştri când le aprobăm purtări «sau o scuturare laterală a capului, încruntându-ne, când dezaprobăm. La. sugaci, primul act de negări este refuzul hranei; am observat de repetate ori la propriii mei copii că fac aceasta retrăgându-şi lateral capul de la sân sau de la orice li se oferă într-o lingură. Atunci când acceptă hrana şi o iau în gură, ei înclină capul înainte. De când am făcut aceste observaţii, am aflat că la aceeaşi concluzie a ajuns şi Charma[140]. Merită notat că în acceptarea şi luarea de hrană nu are loc decât o singură mişcare înainte şi că o singură dare din cap implică afirmaţie.

140 Essai sur Ic Lungage, ed. a 2-a, 1816. Sini foarle

Pe de altă parte, refuzând hrana, mai ales dacă li se impune, adesea copiii îşi mişcă capul de mai multe ori dintr-o parte într-alta, tot aşa cum facem noi dând din cap la negaţie. De altfel, în cazul refuzului, nu rareori capul este dat înapoi sau gura este închisă, aşa încât aceste mişcări ar putea de asemenea servi ca semne de negaţie. Dl. Wedgwood observă asupra acestui subiect[141] că, „atunci când se foloseşte vocea cu dinţii sau buzele strânse, se produce sunetul literei *n* sau m. De aici putem explica folosirea particulei *ne* pentru a desemna negaţie şi, posibil, de asemenea particula grecească p-ţi în acelaşi sens”.

Că aceste semne sunt înnăscute sau instinctive, cel puţin la anglo-saxoni, este dovedit ca foarte probabil de către Laura Bridgman, oarbă şi surdă, „care întovărăşeşte în mod constant da-ul său cu datul din cap afirmativ, obişnuit, şi ww-ul său cu scuturarea negativă a capului”. Dacă dl. Lieber nu ar fi afirmat contrariul[142], mi-aş fi închipuit că aceste gesturi ar fi putut fi dobândite sau învăţate de ea, având în vedere

141Î ndatorat d-rei Wedgwood pentru faptul că mi-a dat
142a ceaslă informație, eu un extras din lAcrare.

simţul ei tactil uimitor şi perceperea fină a mişcărilor altora. Dintre idioţii microcefali, care sunt aşa de degeneraţi, încât nu învaţă niciodată să vorbească, a fost descris unul de către Vogt[143] răspunzând, atunci când era întrebat dacă mai vrea mâncare sau băutură, prin înclinarea sau scuturarea capului. În dizertaţia sa remarcabilă asupra educaţiei surdomuţilor, precum şi a copiilor ridicaţi numai cu un grad deasupra, idioţiei, Schmalz presupune că ei pot întotdeauna atât să facă, cât şi să înţeleagă semnele obişnuite de afirmaţie şi negaţie[144].

Totuşi, dacă examinăm diferitele rase de oameni, aceste semne nu sunt atât de unanim folosite, după cum m-aş fi aşteptat; ele par prea generale pentru a fi considerate ca fiind cu totul convenţionale sau artificiale. Informatorii mei afirmă că ambele semne sunt folosite de malaezi, de indigenii din Ceylon, de chinezi, de negrii de pe coasta Guineii, după Gaika, de cafrii din Africa de sud, cu toate că d-na Barber nu a văzut ca aceste din urmă popoare să folosească

143I H On Ihe Oriyin of Lunyutiye, 18t»t», p. 91.

144I ® On Ilic Vocal Sounds of Laura Hridgmun, „Smilh-

mişcarea laterală a capului ca o negaţie. În privinţa australienilor, şapte observatori sunt de acord că ei dau din cap la afirmaţie, iar cinci sunt de acord asupra mişcării laterale la negaţie, însoţită sau nu de vreun cuvânt; dl. Dyson Lacy nu a văzut însă niciodată acest din urmă semn in Queensland, iar dl. Bulmer spune că în Ţara lui Gipp negaţia este exprimată prin aruncarea capului puţin pe spate şi scoaterea limbii. La extremitatea de nord a continentului aproape de strâmtoarea Torres, atunci când emit o negaţie, indigenii „nu îşi scutură capul”, ci, ţinând în sus mâna dreaptă, o scutură, întorcând-o pe jumătate în jur şi iarăşi înapoi de două, trei ori” 22. Aruncarea înapoi a capului cu un cloncănit din limbă sonian Contributions”, 1851, vol. II, p. 11.

Mémoire sur les Microcéphales, 1867, p. 27.

Citat de Tylor, *Researches into the early History of Mankind*, ed. a 2-a. 1870, p. 38.

DI. J.B. Jukes, *Leliers and Extracts* etc., 1871, p. 248.

pare să fie folosită drept negaţie de grecii moderni şi de turci, acest din urmă popor exprimând

pe de printr-o mişcare ca cea folosită de noi când ne scuturăm capul[145]. După cum mă informează căpitanul Speedy, abisinienii exprimă negaţia smuncindu-şi capul spre umărul drept, împreună cu un uşor cloncănit, gura fiind încinsă; afirmaţia este exprimată aruncând capul pe spate cu sprâncenele ridicate pentru o clipă. După cum aflu de la dr. Adolf Meyer, atunci când ţâgălii din Luzon al Arhipelagului Filipinelor spun „da" îşi aruncă de asemenea capul pe spate. După rajahul Brooke, daiacii din Borneo îşi exprimă afirmaţia ridicându-şi sprâncenele, iar negaţia contractându-le uşor, împreună cu o privire caracteristică din ochi. Prof. şi d-na Aşa Gray au conchis că la arabii de pe Nil darea din cap ca afirmaţie este rară, pe când scuturarea capului ca negaţie nu a fost niciodată folosită şi nici măcar nu era înţeleasă de ei. La eschimoşi[146] datul din cap înseamnă *da* iar o clipire din ochi *nu*. Neozeelandezii „ridică capul şi bărbia în loc de a da din cap ca

145 F. Lieber, On Ihc Vocal Sounds of Laura Bridgman, p. 11 : Tylor, op. cit.. p. 53.
146 Dr. King, „Edinburgh Phil. Journal". 1815, p. 313.

asentiment”[147].

Dl. H. Erskine conchide, din cercetări făcute de europeni cu experienţă şi de unii indigeni culţi, că la hinduşi semnele de afirmaţie şi negaţie variază – datul şi scuturatul lateral din cap fiind uneori folosite ca şi de noi; însă negaţia este exprimată mai obişnuit prin aruncarea bruscă a capului pe spate şi puţin de o parte, cu un cloncănit din limbă. Nu-mi pot închipui care poate fi însemnătatea acestui cloncănit din limbă care a fost observat la diferite popoare. U11 indigen cult a spus că afirmaţia este adesea manifestată prin aruncarea, capului spre stângă. Am rugat pe dl. Scott să se ocupe în mod special de acest subiect şi după observaţii repetate, el crede că datul vertical din cap nu este Folosit în moel obişnuit de indigeni ca afirmaţie, dar că capul este mai întâi aruncat pe spate fie la dreapta fie la stânga şi apoi repezit oblic înainte numai o singură elată. Un observator mai puţin atent ar fi putut descrie poate această mişcare ca o scuturare laterală. El afirmă de asemenea că la negaţie capul este ţinut de obicei aproape drept în sus

147 Tylor, Researches into the Early History of .Man-

şi scuturat de mai multe ori.

Dl. Bridges mă informează că oamenii din Ţara de Foc dau vertical din cap la afirmaţie şi îl scutură lateral la negaţie. După dl. Washington Matthews, la indienii sălbatici din America de Nord datul şi scuturatul din cap au fost învăţate de la europeni şi nu sunt folosite în moel natural. Afirmaţia, o exprimă „descriind cu mâna (toate degetele fiind îndoite afară ele cel arătător) o curbă în jos şi spre exterior faţă de corp, pe când negaţia este exprimată mişcând mâna deschisă spre exterior, cu palma spre interior”. Alţi observatori afirmă că să se eşti indieni, semnul de afirmaţie este ridicarea degetului arătător în sus şi apoi lăsarea în jos arătând spre sol, sau scuturarea mâinii de la faţă drept înainte; iar semnul de negaţie este scuturarea degetului sau a mâinii întregi dintr-o parte într-alta 26. În toate cazurile, această din urmă mişcare reprezintă probabil scuturarea laterală a capului. Se pare că italienii îşi mişcă la fel degetul ridicat ele la dreapta la stânga drept negaţie, elupă cum, de fapt, şi noi, englezii, o facem uneori.

În general, constatăm o diversitate considerabilă

la semnele de afirmaţie şi negaţie la diferitele rase de oameni. În privinţa negaţiei, dacă admitem că *kind*, ed. a 2-a, 1870, p. 53.

28 I.ubbock, *The Origin of Cioilization*, 1870, p. 277.

Tylor, op. cit. p. 38. Lieber (op. cit., p. 11) face observaţii asupra negaţiei la italieni.

scuturarea degetului sau a mâinii dintr-o parte într-alta este simbolică mişcării laterale a capului şi că aruncarea bruscă pe spate a capului reprezintă una din acţiunile practicate adesea de copiii mici pentru a refuza hrană, atunci există mare uniformitate în toată lumea în ceea ce priveşte semnele negaţiei şi putem vedea cum au luat naştere. Excepţiile cele mai pronunţate sunt reprezentate de arabi, eschimoşi, unele triburi australiene şi daiacii. La aceştia din urmă, încruntarea este semnul negaţiei, iar la noi încruntarea este adesea însoţită de scuturarea laterală a capului.

În privinţa datului din cap ca afirmaţie, excepţiile sunt oarecum mai numeroase, şi anume la unii hinduşi, la turei, abisinieni, daiaci, ţâgăli şi

neozeelandezi. Sprâncenele sunt uneori ridicate la afirmaţie şi, deoarece plecând capul înainte şi în jos o persoană priveşte, natural, în sus la cel cui i se adresează, ea va fi susceptibilă să-şi ridice sprâncenele şi acest semn poate să fi luat naştere în acest fel ca o prescurtare. La neozeelandezi, de asemenea, ridicarea bărbiei şi a capului la afirmaţie reprezintă poate o formă prescurtată a ridicării în sus a capului după ce l-a mişcat. Înainte şi în jos.

CAPITOLUL AL XIT-LEA

SURPRINDERE, MIRARE, FRICĂ, GROAZĂ

Surprindere, mirare – Ridicarea sprâncenelor – Deschiderea gurii – Ţuguierea buzelor – Gesturi însoţind surprinderea – Admiraţia – Frica – Spaima – Zbirii «rea pani lui – Contracţia muşchiului platismal – Dilatarea pupilelor – Groază-Concluzie.

Dacă este bruscă şi încordată, atenţia se transformă treptat în surprindere, apoi în mirare, iar aceasta în uimire încremenită. Această din urmă stare psihică este îndeaproape înrudită cu groaza. Atenţia se manifestă prin ridicarea uşoară a sprâncenelor, şi, pe măsură ce această stare sporeşte, devenind mirare,

ele sunt ridicate din ce în ce mai mult, iar ochii şi gura sunt larg deschise. Ridicarea sprâncenelor este necesară pentru ca ochii să se deschidă repede şi larg şi produce cute transversale de-a curmezişul frunţii. Gradul în care ochii şi gura sunt deschise corespunde gradului de surprindere resimţit; aceste mişcări trebuie însă coordonate, deoarece gura larg deschisă şi sprâncenele numai puţin ridicate au drept rezultat o strâmbătură fără sens, după cum a arătat dr. Duchenne într-una din fotografiile sale b Pe de altă parte, se poate vedea adesea o persoană care simulează surpriza ridicându-şi numai sprâncenele.

Dr. Duchenne a prezentat o fotografie a unui bătrân cu sprâncenele foarte ridicate şi arcuite, în urma excitării prin curent galvanic a muşchiului frontal, şi cu gura voit deschisă. Fotografia exprimă în mod foarte veridic surprinderea. Am arătat-o la 24 de persoane fără a da nicio explicaţie şi numai una singură nu a înţeles deloc ce reprezenta. O a doua persoană a răspuns spaimă, ceea ce nu era departe de adevăr; totuşi, câţiva dintre ceilalţi au adăugat la cuvintele surpriză sau uimire epitetele de îngrozit,

jalnic, dureros sau dezgustat.

Ochii şi gura larg deschise reprezintă o expresie unanim recunoscută ea de surprindere sau mirare. Astfel, Shakespeare spune: „Am văzut un fierar care înghiţea veştile unui croitor stând cu gura deschisă" (*King John*, actul IV, scena 2). Şi, de asemenea, holbându-se unul la altul, părea că li se rup aproape orbitele;

se vedea vorbire în muţenia lor, cuvinte în chiar gesturile lor; aveau aerul ca şi când ar fi auzit de o lume distrusă" (Wwter's *Tale*, actul V, scena 2).

Informatorii mei îmi răspund cu o uniformitate remarcabilă în acelaşi sens în privinţa diferitelor rase de oameni, mişcările de mai sus ale trăsăturilor [feţei] fiind adesea însoţite de anumite gesturi şi sunete, care vor fi descrişi îndată. Doisprezece observatori din diferite părţi ale Australiei sunt de acord asupra acestei chestiuni. Dl. /Winwoode Reade a observat această expresie la negrii de pe coasta Guineii. Şeful Gaika şi alţii an răspuns *da* la întrebarea mea în privinţa cafrilor din Africa de sud, după cum au făcut-o alţii în mod categoric în privinţa abisinienilor,

ceylonezilţi, chinezilor, fuegienilor, diferitelor triburi nord-americane şi neozeelandezilor. În privinţa acestora din urmă, dl. Stack afirmă că această expresie se vede mai clar la anumiţi indivizi decât la alţii, cu toate că toţi se străduiesc, pe cât posibil, să-şi ascundă sentimentele. Rajahul Brooke spune că daiacii din Borneo îşi deschid larg ochii atunci când sunt miraţi, adesea scuturându-şi capul dintr-o parte într-alta şi lovindu-se pe piept. Dl. Scott mă informează că muncitorilor de la Grădina botanică din Calcutta li se interzice formal de a fuma; adesea ei calcă însă acest ordin şi, atunci când sunt brusc surprinşi fumând, deschid mai întâi larg ochii şi gura. Ei dau apoi adesea uşor din umeri, înţelegând că descoperirea este inevitabilă, sau se încruntă şi lovesc cu piciorul de pământ de necaz. Curând îşi revin din surprindere şi îşi manifestă o frică abjectă prin relaxarea tuturor muşchilor: capul parcă li se cufundă între umeri, ochii lăsaţi le umblă încoace şi încolo şi imploră iertare.

Dl. Stuart, binecunoscutul explorator australian, a prezentat2 o descrieri remarcabilă a uimirii

încremenite însoţite de spaimă la un indigen care nu mai văzuse niciodată un om pe cal. Dl. Stuart s-a apropiat pe nevăzute şi l-a strigat de la o mică distanţă. „El s-a întors şi m-a văzut; nu ştiu ce şi-a închipuit, însă nu am observat niciodată o expresie mai bună a fricii şi mirării. Stătea incapabil de a-şi mişca vreun membru, ţintuit locului, cu gura deschisă şi ochii holbaţi… A rămas nemişcat până ce negrul nostru s-a apropiat la câţiva metri de el, cânil brusc, aruncându-şi jos bumerangurile, a sărit într-un tufiş de mulgă cât de sus a fost în stare”. El nu a putut vorbi şi nu a răspuns niciun cuvânt la întrebările negrului, însă, tremurând din cap până în picioare, „ne-a făcut semn să ne îndepărtăm”.

Că sprâncenele sunt ridicate dintr-un impuls înnăscut sau instinctiv poate fi dedus din faptul că Laura Bridgman acţiona în acest fel atunci cânil era mirată, după cum am fost asigurat de doamna care o îngrijise recent. Deoarece surpriza este provocată de ceva neaşteptat sau necunoscut, noi dorim, atunci când suntem surprinşi, să cunoaştem cauza cât mai repede posibil şi ea urmare ne deschidem deplin ochii,

aşa încât câmpul vizual să se mărească, iar globii oculari să se poată mişca uşor în orice direcţie. Aceasta cu greu poate însă explica ridicarea atât de considerabilă a sprâncenelor în acest caz şi privirea fixă şi speriată. Cred că explicaţia rezidă în imposibilitatea de a deschide ochii cu mare repeziciune numai ridicând pleoapele superioare. Pentru a realiza aceasta, sprâncenele trebuie ridicate în mod energic. Oricine va încerca să-şi deschidă ochii cât mai repede posibil în faţa oglinzii va constata că acţionează în acest fel; ridicareu energică a sprintenelor deschide ochii atât. de larg, încât aceştia se holbează, albul fiind expus de jur-împrejurul irisului. De altfel, ridicarea sprintenelor constituie un avantaj pentru privirea în sus, întrucât, atâta timp cât sunt coborâte, ele ne împiedică vederea în această direcţie. Sir C. Bell da 3 o dovadă curioasă a rolului jucat de sprâncene la deschiderea pleoapelor. La un om beat turtă, toţi muşchii sunt relaxaţi şi, în consecinţă, pleoapele sunt căzute, la fel ca atunci când dormim. Pentru a contracara această tendinţă, beţivul îşi ridică sprintenele, ceea ce îi dă un aer

nedumerit, ridicol, după cum este bine reprezentat într-unul din desenele lui llogarth. O dată ce obiceiul de a ridica sprâncenele a fost dobândit pentru a vedea cât. mai repede posibil în jurul nostru, mişcarea va decurgi prin forţa asociaţiei ori de câte ori resimţim mirare, din ori ei cauză, chiar [atunci când auzimJ un sunet brusc sau dintr-o idei.

La persoane adulte, atunci când se ridică sprâncenele, întreaga frunţi şi încreţeşte mult în linii transversale; la copii însă, aceasta se întâmplă numai într-un grad redus. Cutele merg în linii concentrice cu fiecare sprânceană şi sunt parţial confluente la mijloc. Ele sunt foarte caracteristice expresiei de surprindere şi mirare. Când este ridicată, fiecare sprânceană devine, după cum observă Duclimine4, de asemenea mai arcuită decât. era înainte.

Motivul pentru care gura este deschisă atunci când se resimte mirare este o problemă mult mai complexă şi se pare că mai multe cauze contribuie la executarea acestei mişcări. Adesea s-a presupus 5 că în acest fel simţul auzului devine mai acut; ani observat însă persoane ascultând cu atenţii un zgomot

neînsemnat, a cărui natură şi sursă le cunoşteau perfect de bine, şi ele nu şi-au deschis gura. De aceea mi-am închipuit cândva că gura deschisă ar putea ajuta în a distinge direcţia de unde porneşte sunetul, oferind un alt canal pentru intrarea lui în ureche prin trompa lui Eustache. Dr. W. Ogle 6 a fost însă atât. di amabil, încât a consultat cele mai bune şi recente autorităţi asupra funcţiei trompei lui Eustache şi m-a informat că în mod aproape concludent aceasta rămâne închisă, cu excepţia numai a duratei actului de înghiţire, şi că la persoane la care trompa rămâne anormal deschisă simţul auzului, în ceea ce priveşte sunetele exterioare, nu este câtuşi de puţin ameliorat, ci din contra, este slăbit prin faptul că zgomotele respiratorii devin mult. mai distincte. Dacă şi aşază un ceas în gură în aşa fel încât să nu atingă marginile ei, ticăitul se aude mult mai puţin clar decât. dacă este ţinut a, fără din gură. La persoane la care, din cauza bolii sau a unei răceli, trompa lui Eustache este permanent sau temporar închisă, simţul auzului este vătămat; aceasta se poate însă explica prin faptul că şi acumulează mucozităţi în interiorul trompei şi se

împiedică astfel circulaţia aerului. Putem de aceea deduce că gura nu este ţ. mută deschisă sub influenţa sentimentului de mirare cu scopul de a auzi sunetele mai distinct, cu toate că majoritatea surzilor ţin gura deschisă.

Orice emoţie bruscă, inclusiv mirarea, accelerează acţiunea inimii şi cu ea respiraţia. După cum observă Gratiolet 7 şi după cum mi se pare şi mie, noi

3 Anatomii and Philosnphy nf Expression. p. 106.

Mecanisme de la Physionnmie Jfumaine. album, p. 6.

Vezi, «le exemplu, dr. Pideiil (*Wisscrisrhafiliches Sistem der Mimik und Physiognomik*, p. 88), «are are o expunere buna asupra expresiei de surpriză.

Dr. Murie de asemenea mi-a dat informaţii care m-au dus la aceeaşi concluzie, dedusă parţial din anatomia comparată.

De la Physionamie... 1865, p.231.

putem respira acum mult mai liniştit prin gura deschisă decât prin nări. De aceea, atunci când dorim să ascultăm atent vreun sunet, fie că ne oprim

răsuflarea, fie că răsuflăm cât mai liniştit posibil, deschizând gura. şi ţinând în acelaşi timp corpul nemişcat. Unul din fiii mei a fost deşteptat de un zgomot noaptea în împrejurări care solicită în mod firesc o mare băgare de seamă şi după câteva minute el şi-a dat seama că gura îi era larg deschisă. Atunci a devenit conştient că a deschis-o pentru a respira cât mai liniştit posibil. Această ipoteză este întărită de cazul contrar, care se întâmplă la câini. Când gâfâie după efort pe o zi călduroasă, un câine respiră zgomotos; dacă însă atenţia îi este brusc trezită, el imediat ciuleşte urechile pentru a asculta, îşi închide gura şi insuflă liniştit, ceea ce poate face prin nări.

Atunci când atenţia ne este concentrată pentru câtva timp, cu toată seriozitatea, asupra vreunui obiect să u subiect, toate organele corpului sunt uitări şi neglijate 8, şi, întrucât energia nervoasă a fiecărui individ este cantitativ limitată, puţin din ea. se transmite în orice parte a sistemului, cu excepţia aceleia care în momentul respectiv este pusă în acţiune energică. De aceea, mulţi dintre muşchi tind să se relaxeze, şi falca se lasă în jos prin propria. ei

greutate. Aceasta explicăcăderea fălcii şi gura. deschisă a. unui om înmărmurit de uimire şi poate şi la emoţii mai puţin puternice. Am redat acest aspect deoarece îl găsesc înregistrat în notele mele asupra copiilor foarte mici, atunci când nu erau decât moderat de surprinşi.

Mai există încă o cauza, foarte eficace care face ca gura să fie deschisă atunci când suntem miraţi şi mai ales când suntem surprinşi brusc. Putem inspira din plin şi adânc mult mai uşor prin gura larg deschisă decât prin nări. Or, atunci când tresărim la auzul vreunui zgomot sau la o vedere neaşteptată, aproape toţi muşchii corpului sunt involuntar şi pentru moment puşi în acţiune puternică –, cu scopul de a ne apăra sau a ne îndepărta rapiel ele pericolul pe care de obicei îl asociem cu ceva neprevăzut. Noi însă ne pregătim întotdeauna în mod inconştient, elupă cum s-a explicat mai înainte, pentru orice mare efort, inspirânel mai întâi adânc şi elin plin, iar apoi deschizând gura. Dacă nu urmează niciun efort şi tot mai rămânem miraţi, atunci încetăm câtva timp de a respira sau respirăm cât. mai liniştit posibil, pentru ca

fiecare sunet să fie auzit distinct. De asemenea, dacă atenţia, continuă să ne fie îndelungat şi puternic absorbită, toţi muşchii ni se relaxează, iar falca inferioară care la început s-a deschis brusc, rămâne coborâtă. Astfel, mai multe cauze converg spre aceeaşi mişcare ori ele câte ori se resimte surprindere, mirare sau uimire.

Cu toate că, atunci când este astfel influenţată, gura ne este în general deschisă, totuşi adesea buzele sunt uşor ţuguiate. Acest fapt ne reaminteşte de aceeaşi mişcare, deşi într-un grad mult mai puternic pronunţat, la cimpanzeu şi orangutan când sunt miraţi. Deoarece o expiraţie puternică urmează în mod natural inspiraţiei adânci, care însoţeşte primul sentiment de surprindere speriată, şi întrucât buzele sunt adesea ţuguiate, se part că diversele sunete care sunt de obicei scoase atunci pot fi explicate. Uneori însă se aude numai o expiraţie puternică; astfel, când era uimită, Laura Bridgman îşi rotunjea şi îşi ţuguia buzele, deschidea gura şi respira puternic 9. Unul dintre sunetele cele mai obişnuite este un *oh* profund, cari», după cum explica Helmholtz, ar decurge în mod

natural din faptul că gura este moderat de deschisă, iar buzele ţuguiate. Pe o noapte liniştită s-au lansat câteva rachete de pe vasul „Beagic” într-un golfuleţ din Tahiti pentru a amuza pe băştinaşi şi, de fiecare dată când se lansa câte o rachetă, se făcea o tăcere absolută, urmată însă invariabil de un geamăt profund de *oh*, care răsuna prin tot golful. Dl. Washington Matthews afirmă că indienii nord-americani îşi exprimă mirarea printr-un geamăt, iar, după dl. Winwoode Reade, negrii de pe coasta de vest a Africii îşi ţuguiază buzele şi scot un sunet ca *hei*, *hei*. Dacă gura nu este larg deschisă, pe când buzele sunt considerabil ţuguiate, se produce un sunet suflat, şuierat sau fluierat. Dl. R. Brough Smyth mă informează că un australian din interiorul ţării a fost dus la teatru să vadă un acrobat dându-se repede de-a berbeleacul; „el era tare uimit şi şi-a ţuguiat buzele, făcând cu gura un zgomot ea şi când ar fi suflat pentru a stinge un chibrit”. După dl. Bulmer, când sunt surprinşi, australienii exclamă *herki* „şi pentru a face aceasta gura este ţuguiată ea şi cum ar urma să fluiere”. Noi, europenii, adesea fluierăm în semn de

surprindere; astfel, într-un roman recent10 se spune: „Aici omul îşi exprimă mirarea. şi dezaprobarea printr-un fluierat prelungit”. După cum mă informează dl. Manşei Weale, „auzind de preţul ridicat al unui obiect, o fată de cafru şi-a ridicat sprâncenele şi a fluierat întocmai cum ar faci? un european”. Dl. Wedgwood observă că asemenea sunete se pot scrie cu *huiu* şi ele servesc drept interjecţie pentru surpriză.

După alţi trei observatori australienii îşi arată adesea mirarea printr-un ţ. îţâit din vârful limbii. Europenii de asemenea îşi exprimă mirarea uşoară printr-un sunet asemănător. Am văzut că, atunci când tresărim, deschidem brusc gura, şi, dacă se întâmplă ca limba să fie strâns apăsată de cerul gurii, retragerea ei bruscă produce un sunet de acest fel, care va ajunge să exprime surprindere.

Să trecem la gesturile corpului. O persoană surprinsă. Îşi ridică adesea mâinile deschise mult deasupra capului sau îşi îndoaie braţele numai până la nivelul obrazului. Palmele plate sunt îndreptate spre persoana care provoacă acest sentiment, iar degetele ţinute drept sunt separate. Acest gest este

reprezentat. de către dl. Rejlander în planşa VII, fig. 1. În *Cina cea de taină* a. lui Leonardo da Vinci, doi dintre apostoli îşi au mâinile pe jumătate ridicate, exprimând clar mirarea. Un observator de încredere mi-a spus că şi-a întâlnit, recent soţia. În împrejurări extrem de neaşteptate: „Ea a tresărit, şi-a deschis foarte larg gura şi ochii şi şi-a ridicat ambele braţe deasupra capului". Acum câţiva. ani am fost surprins văzând mai mulţi dintre copiii mei mici ocupaţi cu ceva nedistinct pe sol; distanţa era însă prea mare pentru a-i întreba despre ce era vorba. De aceea mi-am aruncat mâinile deschise cu degetele întinse deasupra capului şi de îndată am devenit conştient de această acţiune. Am aşteptat apoi, fără a. scoate vreun cuvânt, să văd dacă copiii înţeleseseră acest gest, şi, pe când veneau fugind spre mine, ei strigau: „Am văzut că te mirai de noi". Nu ştiu dacă acest gest este comun la diferitele rase umane, deoarece am neglijat să pun întrebări asupra acestui subiect. Că acest gest este înnăscut sau natural se poate

I.ieber, *On the Vocal Sounds of Laura Bridgman*, „Smithsonian C. oniribulions", 1.851, vol. II, p. 7.

10 Wender holme, vol. II, p. 91.

deduce din faptul că Laura Bridgmai, atunci când era uluită, „îşi întindea braţele şi îşi întorcea mâinile în sus cu degetele întinse”[148]; şi, având în vedere că sentimentul de surprindere este în general scurt, nici nu este probabil ea ca să fi învăţat acest gest prin simţul ei tactil ascuţit.

Huschke descrie 12 un gest puţin diferit, însă totuşi înrudit, cart, după cum spune el, este manifestat de unele persoane atunci când sunt mirate. Ele st ţin drept, cu trăsăturile aşa cum au fost descrise mai sus, însă cu bniţele drepte şi întinse spre spate, degetele întinse fiind răsfirate. Nu am văzut niciodată acest gest; este. Însă probabil ca Huschke să aibă dreptate, deoarece un prieten a întrebat pe altcineva cum şi-ar exprima o man. mirare şi imediat acea persoană a adoptat această atitudine.

Cred că aceste gesturi se pot. explica pe baza principiului antitezei. Am văzut că o persoană

148 Lieber, On the Vocal Sounds of fa ura Bridgman «.te., ibidem, p. 7. 4- Iluschke, Mimices el Physiognomices..1821, p. 18. Graliolel (De la Physionomie..., p. 255) prezintă li-.'iira unui om In această atitudine, care mie lini pare

indignată îşi ţine capul drept în sus, îşi ridică umerii, îşi scoate coatele în afară, adesea îşi încleştează pumnii, se încruntă şi îşi închide gura, pe când atitudinea unui om neajutorat este contrară în fiecare din aceşti detalii. Or, o persoană într-o stare psihică obişnuită, nefăcând nimic şi negâiidinilu-se la nimic special, îşi ţine de obicei braţele atârnând relaxate în lături, eu mâinile puţin îndoite şi degetele, împreunate. De. aceea „mişcările de ridicare bruscă a braţelor, fie braţele întregi, fie antebraţele, de deschidere a palmelor plat şi de răsfirarea. degetelor sau, de asemenea, de îndreptări a braţelor, întinzându-le spre spate cu degetele răsfirate, sunt în completă antiteză fată de cele păstrate într-o stare psihică nepăsătoare şi sunt –, în consecinţă, adoptate de către o persoană mirată. Adesea există de asemenea o dorinţă de a arăta, surprindere în mod bătător la ochi, şi atitudinile de mai sus se potrivesc, bine cu acest scop. Se poate pune întrebarea de ce trebuie să se manifeste surprinderea şi numai câteva alte stări psihice prin mişcări în antiteză faţă de altele. Acest principiu nu va. fi însă pus în joc în cazul acelor

emoţii, ca groaza, marea bucurie, suferinţa sau furia, care duc în umil natural la anumite linii de acţiune şi produc anumite efecte asupra corpului, deoarece întreg sistemul este astfel antrenat, şi aceste emoţii sunt. de pe acum exprimate astfel cu cca. mai mare claritate.

Există alte gesturi neînsemnate exprimând mirarea, pentru care nu pot. oferi nicio explicaţie, anume punerea. mâinii pe gură. sau pe vree) parte a corpului. Acesta a. fost. observat la atât de multe rase omeneşti, încât, trebuie să aibă, o origine naturală. Un australian sălbatic a. fost dus într-o odaie plină cu hârtii oficiale, care l-au surprins grozav; el a strigat *clac*, *clac*, ducându-şi dosul mâinii spre buze. D-na Barber spune că fingocşii şi cafrii îşi exprimă uimire a printr-o privire serioasă şi, punându-şi mâna dreaptă pe gură, spun cuvântul *mano*, care înseamnă „minunat”. Se pare că boşimanii13 îşi ducmâinile la gât şi îşi apleacă, capul spre spate. Dl. Winwoode Benele a observat că negrii de pe coasta de vest; a Africii, atunci când sunt uimiţi, se bat cu palma peste gură, spunând în acelaşi timp: „Gura mi se lipeşte”,

adică de mâinile mele; el a. aflat, că acesta eşti gestul lor obişnuit în asemenea ocazii. Căpitanul Speeely mă informează însă că exprimă frică combinată cu mirare. Le Brun, referindu-se de asemenea (Lavater, vol. IX, p. 299) la mâinile unui om mirat, [Ic descrie] ea fiind deschise.

13 Huschke, op. cit., p. 18.

că ubisinieuiii îşi duc mina lafrunte» cu palma în afară. În ştiisit, dl. Washington Matthews afirmă că semnul convenţional de mirare la triburile sălbatice din părţile ele vest ale Statelor Unite este „să-şi pună pe gură mâna pe jumătate închisă şi, făcând aceasta, să-şi aplece capul adesea înainte şi une? ori să cmită cuvinte, sau mormăieli joase”. Catlin14 face aceeaşi observaţie despre mina care este apăsată pe gură la mandani şi la alte triburi de indieni.

Admiraţie.

— Nu avem de spus decât puţin despre acest subie. e-l. Admiraţia constă, după cât se pare, din uimire asociată cu o oarecare plăcere şi lui simţ al aprobării. Când <ste viu resimţită, ochii se deschid larg, iar sprâncenele sunt ridicate, cehii se luminează,

în loc ele a rămâne fără expresie ca în cazul simplei mirări, iar gura, în loc. ele a se deschide larg, se întinde într-un surâs.

Frică, *groază*.

— Cuvântul „frică” pare? şase, tragă din ceea ce apun brusc şi este periculos 15, iar cel de groază de la tremuratul organelor vocale şi al corpului. Folosesc, cuvântul groază pentru frica extremă, însă unii autori cred că el ar trebui limitat, la cazuri care privesc, mai ales imaginaţia. Frica este adesea precedată de? mirare şi este înrudită cu ea în măsura în care ambele duc la deşteptarea imediată a simţurilor vederii şi auzului. În ambele cazuri, gura şi ochii sunt larg deschişi şi sprâncenele? ridicate. La început, omul speriat stă fără suflare? şi nemişcat ca o statuie sau se ghemuiască ca pentru a. scăpa instinctiv de a. fi observat.

Inima, bate rapid şi violent, aşa încât palpită şi loveşte în coaste; este însă foarte îndoielnic dacă atunci lucrează mai eficient decât de obicei pentru a. trimite o provizie mai mare de sânge? spre toate părţile corpului, deoarece pl (le-a păleşte imediat, ca

în timpul leşinului incipient. Totuşi, paloarea pielii (st (datorată, probabil în mare parte sau exclusiv, faptului că centrul vaso-motor este influenţat în aşa fel, încât să determine contracţia micilor artere ale pielii. Că pielea este? foarte? puternic influenţată de? sentimente? ele frică intensă vedem din modul uimitor şi inexplicabil în care transpiraţia apare imediat din cauza ei. Această transpiraţie este cu atât mai J'cmarcabilă, en cât suprafaţa este atunci mai rece; de? aici şi termenul că te trece o sudoare rece, în timp ce în mod normal glandele? sudori pare sunt puse în acţiune atunci când suprafaţa este încălzită, pe asemenea, părul de? pe piele se zbârleşte, iar muşchii superficiali tremură, în legătură cu acţiunea tulburată a inimii, respiraţia este accelerată. Glandele salivare acţionează imperfect, gura se usucă16 şi adesea se deschide şi se închide. Am observat de asemenea e? à la frică uşoară există o tendinţă, puternică de a căsca. Uliul dintre simptomele cele? mai bine pronunţate este tremuratul tuturor muşchilor c. orpului, coca ce adesea se vede? mai întâi la buze. Din această cauză şi din pricina uscăciunii gurii, vocea răguşeşte sau

devineneclară sau poate dispărea complet. *Obstupui, steteruntgue comae, el vox faucibus liaesit*

O „North American Indians", cil. a 3-a, 1842, vol. 1, p. 105.

II. Wedgwood, *Diclionary of English Elymology*, voi, îl, 1862, p. 35. Vezi, de asemenea Graliolel (*De* lui *Physiunnniic*... p. 135) despre originea unor astfel de cuvinte ca „l eroare", „oroare" „rigidus", „frigidus" ele.

46 Dl. Bain (*The emolions and the Will*, 1865, p. 54) explică în felul următor originea obiceiului: „De a supune

IM», criminal, în India, probei îmbucăturii de orez. Acuzatul este determinat să ia în gurii o îmbucătură de orez şi după scurt timp s-o arunce afară. Dacă îmbucătura este complet uscată, acuzatul este considerat vinovat, propria sa conştiinţă făeind să-i paralizeze organele de salivaţie".

„Am încremenit, părul mi s-a zbârlit, iar glasul mi s-a oprit în gât" (n.trad.).

Despre frica vagă există în [cartea lui] Iov o descriere binecunoscută şi admirabilă: „Pe gânduri

din arătările nopţii, când somnul adânc îl învăluie pe om, frica se lăsă asupra mea şi, tremurând, făcu ca toate oasele să mi se scuturi. Atunci un duh îmi trecu prin faţă; părul de pe carne mi se zbârli. El stătu liniştit, însă nu i-am putut desluşi forma: o arătare îmi stătea în faţa ochilor, domnea tăcere, şi am auzit o voce spunând: Ei-va omul muritor mai drept decât Dumnezeu? Ei-va omul mai neprihănit decât făcătorul său?" (*Iov*, IV, 13).

Pe măsură ce frica sporeşte până la un acces de spaimă, vedem, ca, şi la toate emoţiile violente, rezultate variabile. Inima bate sălbatic sau poate să înceteze de a funcţiona, după care urmează leşinul, o paloare cadaverică, răsuflarea este greoaie, nările sunt larg dilatate, „apare o mişcare forţată şi convulsivă a buzelor, o tremurare a obrajilor, o încercare şi o strângere a gâtului" 37; globii oculari dezgoliţi şi proeminenţi sunt fixaţi asupra obiectului spaimei sau se pot roti încoace şi încolo, *Huc iâluc volvens oculos totumquc pererrat1*. Se pare că pupilele sunt dilatate enorm. Totuşi, muşchii corpului pot deveni rigizi sau pot fi cuprinşi de mişcări

convulsive. Mâinile se încleştează şi se deschid alternativ, adesea cu o mişcare de crispare. Braţele pot fi întinse ca pentru a evita un pericol groaznic sau pot fi ridicate violent deasupra capului. Rev. dl. Hagenaucr a văzut această din urmă acţiune la un australian îngrozit. În alte cazuri exista o tendinţă bruscă şi ne controlabilă de fugă impetuoasă şi aceasta este atât de puternică, încât soldaţii cei mai viteji pot fi cuprinşi de panică.

Pe măsură ce frica se ridică la o intensitate extremă, se aude ţipătul îngrozitor de spaimă. Broboane mari de surioare apar pe pieli. Toţi muşchii corpului sunt relaxaţi. Curând urmează o prostraţie completă, iar facultăţile mintale dispar. Intestinele sunt influenţate. Muşchii sfincterelor încetează de a mai funcţiona şi funcţia lor de retenţie est, e tulburată.

Dr. J. Criehton Browne mi-a dat un exemplu atât de izbitor de frică intensă ta, o alienată în vârstă de treizeci şi cinei de ani, încât descrierea lui, cu toate că este dureroasă, nu trebuie omisă. Când cădea în paroxism, ea ţipa: „Asta (iad!”, „Uite o femeie

neagră!”, „Nu pot ieşi!” şi alte asemenea exclamaţii. Când ţipa aşa, mişcările îi erau alternativ de tensiune şi de tremurat. Pentru o clipă ea îşi încleşta mâinile, îşi întindea braţele înainte într-o poziţie ţeapănă, pe jumătate îndoite; apoi brusc îşi apleca corpul înainte, îl legăna rapid încoace şi încolo, îşi trecea degetele prin păr, se apuca de gât şi încerca să-şi sfâşie hainele de pe ea. Muşchii sternocleidomastoidieni (care servesc să aplece capul pe piept) ieşeau proeminent în afară, ca şi cum ar fi fost umflat i, iar pielea din faţa lor era, foarte încreţită. Părul, care îi era tăiat scurt pe ceafă şi era neted cânil era calmă, acum stătea zbârlit, cel din faţă fiind ciufulit din cauza mişcărilor mâinilor. Fizionomia îi exprima o mare suferinţă psihică. Pielea de pe faţă şi gât până la clavicule era înroşită, iar vinele frunţii şi ale gâtului ieşeau în afară ca nişte odgoane. Buza inferioară era căzută şi puţin răsfrântă. Gura o ţinea pe jumătate deschisă, cu falca de jos proeminând. Obrajii erau scobiţi şi adânc brăzdaţi în linii curbe, mergând de la aripile nărilor la colţurile gurii. Nările erau ridicate şi lărgite. Ochii erau larg deschişi şi pielea de sub ei părea umflată;

pupilele erau mari. Fruntea era încreţită transversal în multe cute, iar la extremităţile interioare ale sprâncenelor ea era brăzdată de linii divergente, produse de contracţia puternică şi persistentă a muşchilor corugatori.

Sir G. Bell, „Transaclions of Boyal. Phil. Soc.”, 1822, p. 308. *Anatomy and Philosophy of Expression*, p. 88, 164 – 169.

Vezi Moreau, asupra rotirii ochilor, în ediţia din

1820 a lui Lavater, vol. IV, p. 263. De asemenea Graliolet, *De la Physionomie*... p. 17 (traducerea citatului latin: Bolind ochii încoace şi încolo, privea lot ce-i în jur – A. trad.).

Dl. Bell a descris de asemenea[149], pe baza observaţiilor proprii, un acces de spaimă şi desperare la un asasin pe când acesta era dus la locul de execuţie la Torino. „De fiecare parte a căruţei erau preoţii care oficiau, iar în centru şedea criminalul. Era imposibil de privit fără spaimă starea în care se găsea acest netrebnic nefericit, şi totuşi, ca împins de o

149 Ohservnlions un llaly, 1825, p. 18, cilul în Analomy and Philosophy of Expression, p. 168.

ciudată slăbiciune, era tot atât de imposibil să nu priveşti un spectacol atât de sălbatic, atât de plin de groază. El părea în vârstă de 35 de ani, avea o statură mare şi vânjoasă, iar trăsăturile fizionomiei sale erau puternice şi sălbatice; crape jumătate gol, palid ca moartea, chinuit de spaimă, fiecare? membru încordat de chin, mâinile încleştate convulsiv, sudoarea, ţâşnind din fruntea sa. aplecată şi contractată; săruta neîncetat figura mântuitorului pictata pe flamura ce alinia în faţa lui, însă cu o durere atât de sălbatică şi de desperată, încât nimic din ceea ce s-a prezentat vreodată pe scenă nu o poate reda nici pe departe”.

Nu voi mai adăuga decât un singur caz ilustrând un om prostrat de spaimă. Un asasin fioros, care omorâse două persoane, a fost adus într-un spital sub impresia greşită că se otrăvise; dr. W. Ogle l-a observat atent în dimineaţa următoare, pe când i se puneau cătuşele şi era ridicat de poliţie. Era de o paloare extremă şi într-o stare? cic prostraţie atât de intensă, încât aproape că nu s-a putut îmbrăca singur. Pielea era transpirată, capul şi pleoapele atât de căzute, încât era imposibil să prinzi măcar o licărire a

ochilor săi. Falca inferioară îi atârna. Nu exista nicio contracţie a muşchiului facial. Dr. Ogle este aproape sigur că părul nu îi era zbârlit, deoarece? l-a observat cu atenţie, fiindcă şi-l vopsise cu scopul de a. se ascunde.

În privinţa fricii, după cum se manifestă la diferite rase omeneşti, informatorii mei sunt de acord că semnele ei sunt aceleaşi ca şi la europeni. Ea se manifestă într-un grad exagerat la hinduşi şi la indigenii din Ceylon. Dl. Geach a văzut că, atunci când sunt îngroziţi, malaezii pălesc şi tremuia, iar dl. Brough Smyth afirmă că un indigen australian, „fiind o dată foarte speriat, avea o fizionomie care se apropia de paloare, în măsura în care se poate concepe la un om foarte negru”. Dl. Dyson Lacy a. remarcat la un australian frica extremă, manifestată prin contracţia nervoasă a mâinilor, picioarelor şi buzelor şi prin sudoarea de pe piele. Mulţi sălbatici nu îşi reprimă semnele fricii atât de mult e? a europenii şi adesea ei tremură considerabil. După cum spune Gaika în engleza sa oarecum ciudată, la cafri „se manifestă foarte mult scuturarea corpului, iar ochii sunt larg

deschişi”. La sălbatici, muşchii sfincterului sunt adesea relaxaţi, întocmai cum se poate vedea la câinii foarte speriaţi şi cum am văzut la maimuţe când sunt îngrozite că vor fi prinse.

Zbârlirea părului.

— Unele dintre semnele fricii merită să mai fie examina h puţin. Poeţii vorbesc mereu despre părul măciucă. Brutus spune fantomei lui Cezar: „Asta face să-mi îngheţe sângele şi să mi se ridice părul”. Iar cardinalul

I în 19. – Fotografia unei femei demente, pentru a arăta starea parului ei.

Beaulbrt, după asasinarea lui Gloucester, exclamă: „Piaptănă-ţi parul, uite, uite că sta drept în sus”. Deoarece nu eram sigur dacă autorii ek romane nu ar fi aplicat la om ceea ce ei adesea au observat la animale, am cerut lămuriri dr. Crichton Brow ne în

privinţa demenţilor. Ca răspuns, el afirmă că a văzut de repetate ori părul lor zbârlindu-se? sub influenţa spaimei bruşte şi extreme. De? exeniplu, este uneori necesar să se facă injecţii subcutanate cu morfină mici alienate căreia îi este frică cumplită de această operaţie, deoarece ea crede că i se introduce? otravă în corp şi că i se moaie oasele, iar carnea i se face praf, cu toate că nu-i produce decât foarte puţină durere. Ea se îngălbeneşte ele moarte, membrele i se înţepenesc ca într-un fel de? spasm tetanic, iar părul se zbârleşte în partea anterioară a capului.

Dr. Browne mai observă că zbârlirea părului, care este atât ele comună la nebuni, nu este întotdeauna asociată cu groaza. Poate că cel mai des se vede la maniacii cronici, care delirează în moel incoerent şi au impulsuri distrugătoare, însă zbârlirea părului se poate? observa mai ales în timpul paroxismelor lor de violenţă. Faptul că părul se zbârleşte sub influenţa atât a furiei, cât şi a fricii cencordă perfect eu ceea e? e am văzut la animalele inferioare. Ga dovadă, el r. Browne citează mai multe cazuri. Astfel, unui om care? este acum în azil, înainte

ele revenirea fiecărui paroxism maniac, „paiul i se ridica de pe frunte ea o enaină a unui pone. i de Shetland”. El mi-a trimis fotografii a denia femei în intervalele dintre? paroxisnie? le lor şi a adăugat în privinţa uneia dintre acestea că „starea părului ei este un criteriu pedrivit stării sale psihice”. Am dat să mi se copieze? una dintre aceste fotografii şi copia privită ele la o mică distanţă dă o imagine? fidelă a originalului, cu excepţia părului, care? pare? puţin cam aspru şi prea creţ. Starea extraordinară a părului la demenţi este? datorată nu numai zbârlirii, ei şi uscăciunii şi asprimii lui, ca urmare a faptului că glandele subcutanate nu mai funcţionează. Dr. Bucknill a spus 20 că un nebun „este? nebun până în vârful unghiilor”; el ar fi putut să adauge: „şi adesea până la extremitatea fiecărui fir ele păr”.

Dr. Browne? menţionează, ea o confirmare empirică a raportului care există la alienaţi între starea părului şi a minţii leir, că soţia unui doctor care îngrijeşte de o doamnă suferind de melancolie acută, având o frică puternică de moarte pentru ea, soţul şi copiii săi, i-a relatat verbal cu o zi înainte de a primi

scrisoarea mea, după cum urmează: „Cred că starea d-nei se va îmbunătăţi curând, întrucât părul i se netezeşte; întotdeauna am observat că pacienţii noştri se fac mai bine ori de câte ori părul încetează de a le mai fi aspru şi nesupus”.

Dr. Browne atribuie starea persistent aspră a părului la mulţi pacienţi alienaţi parţial faptului că mintia le este întotdeauna oarecum tulburată şi parţial efectelor obişnuinţei, şi anume că părul le este frecvent şi puternic zbârlil în timpul multor paroxisme repetate. La pacienţii la care zbârlirea părului ele extremă, boala este în general permanentă şi mortală; la alţii însă, la care zbirii rea este moderată, de îndată ce se însănătoşesc la minte, parul îşi recapătă netezimea.

Într-un capitol anterior, am văzut că la animale părul se zbârleşte prin contracţia unor muşchi foarte mici nestriaţi şi involuntari, care merg la fiecare folicul în parte. După cum mă informează dl. J. Wood, pe lângă această acţiune a stabilit clar, experimental, că la om perii de pe partea anterioară a capului, caic se apleacă înainte, şi cei de pe partea posterioară,

care se apleacă înapoi, se ridică în direcţii opuse prin contracţia muşchiului occipito-frontal sau a pielii capului, aşa încât acest muşchi pare să ajute la zbârlirea părului de pe capul omului, după cum omologul său, *panniculus carnosus*, ajută în mai mare măsură la zbârlirea ţepilor de pe spatele unora dintre animalele inferioare.

Contracţia muşchiului pielos al gâtului (*platysma myoides*).

— Acest muşchi se mi iulie pe laturile gâtului, mergând în jos până puţin sub claviculă şi în sus la partea inferioară a obrajilor. O porţiune, numită risorius, este reprezentată în gravura pe lemn fig. 2, M. Contracţia acestui muşchi trage colţurile gurii şi partea inferioară a obrajilor în jos şi înapoi. Ea produce în acelaşi timp cute proeminente, divergente, longitudinale pe laturile gâtului la tineri, iar la persoane bătrâne şi slabe creţuri fine, transversale. Se pare că uneori acest muşchi nu este sub controlul voinţei, însă aproape oricine îl punct în acţiune dacă i se spune să-şi tragă cu putere colţurile gurii înapoi şi în jos. Am auzit totuşi de un om care poate acţiona în

mod voit asupra muşchiului mimai de o singură parte a, gâtului.

Sir C. Bell şi alţii au afirmat că acest muşchi se contractă puternic sul» influenţa, fricii; Duchenne insistă cu atâta forţă asupra importanţei lui pentru expresia acestei emoţii, încât îl denumeşte „muşchiul spaimei” 22. El admiri totuşi că contracţia este cu totul inexpresivă dacă nu este asociată cu gura şi ochii larg deschişi; Duchenne a dat o fotografie (copiată şi redusă în gravura pe leim alăturată) a aceluiaşi bătrân din exemplele precedente, cu sprâncenele puternic ridicate, gura deschisă şi muşchiul *platysma myoides* contractat, toate sub influenţa curentului galvanic. Fotografia originală a fost arătată la 24 de persoane, cart au fost întrebate separat, fără să li se dea vreo explicaţie, ce expresie intenţiona să reprezinte; 20 au răspuns imediat: „spaimă intensă” sau „groază”, trei au spus „durere”, iar una „nelinişte extremă”. Dr. Duchenne a prezentat o altă fotografie a aceluiaşi bătrân cu muşchiul *platysma myoides* contractat, gura şi ochii deschişi şi sprâncenele devenite oblice prin acţiunea curentului galvanic. Expresia astfel produsă

este foarte izbitoare (planşa VII, fig. 2), forma oblică a sprâncenelor întărind aspectul de mare suferinţă morală. Originalul a fost arătat la 15 persoane; 12 au răspuns spaimă sau groază, iar trei desperare sau mare suferinţă. Din aceste cazuri şi din examinarea altor foto

22 Mecanisme de la Physionomie lluinaine, album, legenda XI.

grafii prezentate de dr. Duchenne împreună cu observaţiile? sale» asupra leu –, cieel că nu poate exista nici cea mai mică îndoială că contracţia muşchiului *platysnw myoides* întăreşte în mod considerabil expresia de frică. Totuşi, acest muşchi

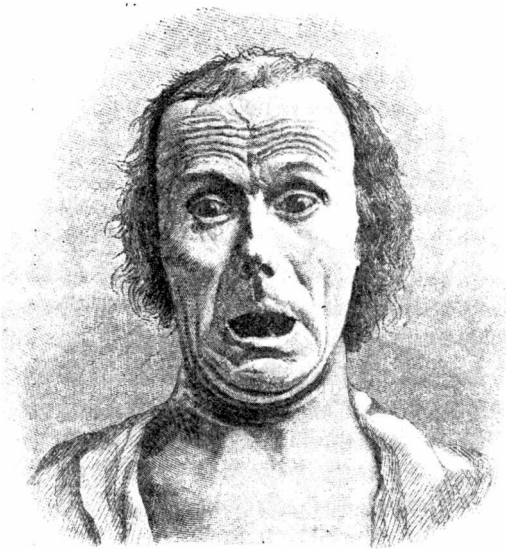

Fig. 2 o.

— Groază (după o fotografie luată de dr. Duriicniic).

PLANŞA a Vll-u nu ar trebui denumit chiar al spaimei, întrucât ceintracţia sa cu siguranţă că nu este? un însoţitor necesar acestei stări psihice.

O persoană poate manifesta spaimă extremă în modul cel mai clar printr-o paloare de mort, prin broboane de sudoare pe piele, prin prostraţie totală, eu toţi muşchii corpului, inclusiv muşchiul *platysma myoides*, complet relaxaţi. Cu toate că dr. Browne a văzut adesea acest muşchi tremurând şi contractându-se la alienaţi, nu a fost în măsură să facă o legătură între acţiunea lui şi vreo stare» emotivă la alienaţi, cu toate că s-a ocupat cu grijă de pacienţii suferind de frică intensă. Pe de „altă parte, dr. Nicol a observat

trei cazuri în care acest muşchi pare să fie» mai mult sau mai puţin permanent contractat sub influenţa melancoliei asociate» cu spaimă intensă, însă într-unul din aceste cazuri alţi diferiţi muşchi de la gât şi cap erau supuşi unor contracţii spasmodice.

Dr. W. Ogle a observat pentru mine într-unul din spitalele londoneze aproximativ 20 de pacienţi înainte de a fi cloroformaţi în vederea operaţiei. Ei prezentau o oarecare» agitaţie, însă nu spaimă mare. Numai la patru dintre cazuri muşchiul *platysma myoides* era vizibil contractat şi nu începuse» să se» contracte până ce pacienţii nu au ţipat. Muşchiul părea că se contractă în momentul fiecărei inspiraţii adânci, aşa încât este foarte îndoielnic dacă contracţia depindea câtuşi de puţin de „emoţia de frică. În al cincilea caz, pacientul, care» nu era sub cloroform, era foarte înspăimântat, iar muşchiul *platysma myoides* era mai puternic şi mai persistent contractat decât în celelalte cazuri. Însă chiar aici putea exista o îndoială, deoarece muşchiul, care părea neobişnuit de dezvoltat, a fost observat de către» cir. Ogle contractându-se în timp ce omul îşi mişca capul de pe

pernă, după ce se terminase operaţia.

Întrucât eram foarte nedumerit din care motiv în oricare caz un muşchi supe» rficial de „pe gât este» în special influenţat eh frică, m-am adresat numeroşilor mei amabili corespondenţi pentru informaţii în legătură eu contracţia acestui muşchi în alte» împre» jurări. Ar fi ele? prisos să dau aici toate» răspunsurile» pe care» le-am primit. Ele arată că acest muşchi acţionează adesea într-un moel şi grad foarte» variabil în multe condiţii diferite. Muşchiul se contractă violent, la, turbare? şi într-un grad ceva mai mic în caz de „tetanos, uneori în mod pronunţat în timpul inse» nsibilizării sub cloroform. Dr. W. Ogle a observat doi pacienţi de „sex masculin suferind de o asemenea dificultate în respiraţie, încât traheea a trebuit să fie» deschisă; la amândoi, muşchiul *platiysma myoides* era puternic contractat. Unul din aceşti pacienţi a surprins conversaţia chirurgilor din junii sau şi, atunci când a putut, vorbi, a. declarat că, nu fusese speriat. În alte câteva cazuri de elifieultate extremă ele» respiraţie», observate» de „doctorii Ogle şi Langstaff şi care» nu ne» (? e» sitau traheotomie,

muşchiul *platysma myoides* nu era, contractat.

Dl. J. Wood, care a studiat cu atâta grijă muşchii corpului omenesc, elupă cum se poate vedea elin diversele sale publicaţii, a observat adesea muşchiul *platysma myoides* contractat la vomitare, greaţă şi dezgust; de asemenea, la copii şi la adulţi sub influenţa furiei, de exemplu la irlandeze, care se ceartă şi se ciorovăiesc între ele cu gesturi furioase. Aceasta poate să se fi datorat tonului lor ridicat şi furios, deoarece cunosc o doamnă, o excelentă muziciană, care, atunci când chită anumite note înalte, îşi contractă întotdeauna muşchiul *platynma myoides*. Am observat că tot aşa face şi un tânăr când scoate anumite note din flaut. Dl. J. Wood îmi comunică faptul că a constatat că muşchiul *platysma myoides* este cel mai bine dezvoltat la persoanele cu gâtul gros şi umerii lăţi şi că la familiile cart» moştenesc aceste particularităţi dezvoltarea lui este de obicei asociată cu umilă. putere voluntară asupra muşchiului omolog occipi to-licnhil. C. are mişcă scalpul.

Niciunul dintre cazurile de mai sus nu pare să

arunce vreo lumină asupra contracţiei din frică a. muşchiului *platysma myoides*; cred însă că exemplele el «mai jos sunt diferite. Este sigur că la persoana la care ne-am referit mai înainte, cart poate acţiona asupra acestui muşchi în mod voit numai de una din laturile gâtului, [muşchiul se contractă de ambele laturi ori de câte ori t resare. Mai sus s-au adus dovezi, arătându-se că uneori acest muşchi se cernii acta poate cu scopul ele a deschide larg gura când respiraţia devine grea din cauză de boală şi în cursul inspiraţiei adânci la accesele de ţipăt înaintea unei operaţii. Şi, ori ele câte ori o persoană tresare la vederea unei privelişti sau la vreun siu ict brusc, ea inspiră imediat adânc şi în acest fel contracţia muşchiului *platysma myoides* pe ale să se şi asociat eu sentimentul de frică. Cred că exită însă un raport mai eficient. Prima senzaţie de frică sau imaginare» a ceva oribil prove ci că de obicei un tremurat. M-am prins pe mine însumi resimţind un mic fior involuntar la un gând elureucs şi am văzut în moel clar că mi se contractase muşchiul *platysma myoides*, ca atunci când simulez un tremurat. Am cerut aliena hă

acţioneze în acest fel; la unii acest muşchi s-a contractat, la alţii însă nu. Pe când se scula din pat, unul elin fiii mei a tremurat de frig şi, deoarece din întâmplare îşi ţinea mâna pe gât, a. simţit clar cum acest muşchi i s-a contractat puternic. Atunci a tremurat în moel voit, după cum a făcut-o în ocazii anterioare, dar muşchiul *platysma myoides* mai fost influenţat. Dl. J. Wood a observat ele asemenea ele mai multe ori acest muşchi contractându-se la pacienţii care se dezbiăeau complet pentru a fi examinaţi şi care nu erau speriaţi, însă tivmuraii puţin ele Irig. Din nefericire, mi-am fost în măsură, să stabilesc dacă, atunci câini tot corpul t tremură, ea în slaeliul ele friguri al unui acces ele malarie, muşchiul *platysma myoides* se contractă. Însă, deoarece cu siguranţă că se contractă adesea în timpul tremuratului, iar tremuratul însoţeşte de multe ori prima senzaţie ele frică, acest fapt cred că ne dă o indicaţie în legătură cu acţiunea acestui muşchi în ultimul caz[150]. Totuşi, contracţia lui nu este un însoţitor invariabil al fricii, deoarece el nu acţionează probabil niciodată sub

150 De îapl, Duciienne adoptă acest punct dc vedere

influenţa, spaimei extreme.

Dilatarea pupilelor.

— Gratiolet insistă în mod repetat[151] că pupilele sunt enorm ele dilatate ori ele câte ori se resimte spaimă. Nu am niciun motiv să nu îndoiesc ele exactitatea acestei afirmaţii, însă nu am reuşit să obţin dovezi care să o confirme, în afară de singurul caz menţionat înainte al unei femei elemente sulei inel ele anxietate. Atunci când autorii de romane vorbesc de ochii care sunt larg deschişi, presupun că ei se referă la pleoape. Afirmaţia lui Muuro[152] că la papagali irisul este influenţat de accese de furie, independent de cantitatea de lumină, pare să fie în legătură cu această chestiune; prof. Donders însă mă informează. că a văzut, adesea mişcările pupilelor acestor păsări, care pot fi, după el, în legătură cu capacitatea lor de acomodare la distanţă în aproape acelaşi fe 1

dele speriate, fapt care cu greu se poate considera «a absolut Coreei.

151(ibidem, p. 15), deoarece cl atribuie contracția mușchiului

152p latysma myoides tremurai ului de frică („frisson de la peur”); Intr-alin parte, cl compara însă această acțiune cu ceea ce determină zbirlirea părului la patrupe-

M De la Physionomie... 51, 256 şi 346.

26 După cum este citat în lucrarea lui While.

Gradalion în Man, p. 57.

după cum pupilele noastre» se contractă atunci când ochii converg pentru vederea ele» aproape. Gratiolet observă că pupilele dilatate par a privi într-o obscuritate profundă. Fără îndoială că frica omului a fost adesea provocată de întuneric, însă nu atât de „des şi de „exclusiv pentru a explica apariţia în acest fel a unui obicei asociat, atât de bine stabilizat. Presupunând că afirmaţia lui Gratiolet ar fi corectă, pare» mult mai probabil ca creierul să fie direct influenţat de „emoţia puternică ele» ITică şi să acţioneze asupra pupilelor, însă prof. Donders mă informează că acesta este» un subiect extrem de complicat. Pentru a aduce» poate» lămuriri în acest subiect, pot, adăuga ea dr. Fyfle, de „la spitalul din Nelley, a observat la de-i pacienţi că pupilele le» erau vizibil dilatate» în perioada de „frisoane» a, mini acces ele» malarie. Prof. Donders a văzut ele» asemenea ade» sea dilatarea pupilelor în caz ele» leşin incipient.

Groază extremă.

— Starea psihică exprimată prin acest termen implică spaimă şi este în unele» cazuri aproape» sinonimă eu ea... Multe» persoane? tro biiie să fi resimţitgroază cumplită la gândul operaţiei chirurgicale» iminente», înainte» ele» binecuvântat, a descoperire a cloroformului. Gel care» se» teme» de „un om şi care? oo a se» ine» nea îl urăşte» va resimţi groază ele» el, după cum foloseşte» Milion acest euvânî. Ee» şi nitâni groază dacă veelern pe cineva, ele» exo mplu un copil, expus uimi pericol iminent şi fatal. Apreiape oricine» va avea acelaşi sentiment în cel mai înalt, grad asistând la torturarea unui om sau atunci când urmează să fie torturat, în aceste» cazuri nu e» există niciun perieeil pentru noi, însă, prin puterea imaginaţiei şi a simpatiei, ne? punem pe noi înşine» în locul celui care» suferă şi simţim e-e va. Înrudit cu frică.

Sir G. Bell orbservă20 că groaza [implică] foarte» multă era» rgio: „corpul este» într-o tensiune maximă, neiniluenţat ele frică”. Este» de de-eea probabil ea groaza să fie» în general însoţită de „ei puternică contracţie» a sprânceneleu», însă, în rucât frica este»

unul din elemente de ei, gura şi ochii vor fi largde se liişi şi spunecncle vor fi ridicate» în măsura în care» acţiunea antagonista a muşchilor e? o rugători permite această mişcare». Duchenne» a prezentat o fotografie» 27 (fig. 21) a aceluiaşi bătrân de „mai înainte», cu ochii privind oarecum fix, cu sprâncenele» parţial ridicate» şi în de-elaşi timp puternic contractate», cu gura elese-hisă şi muşeliiil *platyx ma mi*/*oidex* în acţiulie», tente» realizate» cu ajutorul curent ului galvanic. El consideră e-a expresia, astfel proelusă arată groaza extremă asociată en durere? îngrozitoare» sau tortură. În măsura în care» suferinţele? sale» îi permit, să resimtă vrem teamă pentru viitor, un om torturat va manifesta groaza într-un grad extrem. Am arătat originalul acestei fotografii la 23 de persoane de ambele» se» xe» şi ele» vârste diferite; 13 au răspuns imediat groază, mare durere, tortură şi chinuire, iar trei spaimă extremă, aşa încât 16 au răspuns apreiape în conformitate eu părerea lui Duchenne. Totuşi, şase? au spus furie», din cauza, fără îndoială a, sprânce» nelor puternic contractate şi trecând cu vederea gura curios deschisă. O persoană

a spus dezgust. În general, rezultatul indică faptul e-a aici avem ei reprezentare. destul de bună a groazei şi spaimei. Fotografia la care? ne-am referit, mai înainte (planşa VII, fig 2) reprezintă de asemenea spaimă, însă aici sprâncenele» oblice indică o mare» suferinţă morală în loc ele» eue-rgie».

28 Anatomy and Vliilosophy of Expression, p. 109.

27 Mtâcanisme de *la riiysioaoade llumaine*; «ÎI>uiu, planşa I. XV,». I I şi (5.

Groaza este însoţită în general de diferite gesturi, care se deosebesc la diferiţi indivizi. Judecând după ilustraţii, adesea corpul întreg este întors de o parte sau se retrage sau braţele sunt duse violent înainte, ca pentru a împinge şi îndepărta vreun obiect îngrozitor. Gestul cel mai frecvent, în măsura în cart se poate deduce din modul de a acţiona al persoanelor ce se străduiesc să exprime o scenă viu imaginată de groază, este ridicarea ambilor umeri cu braţele îndoite, strâns apropiate de laturile corpului sau de piept. Aceste mişcări sunt aproape

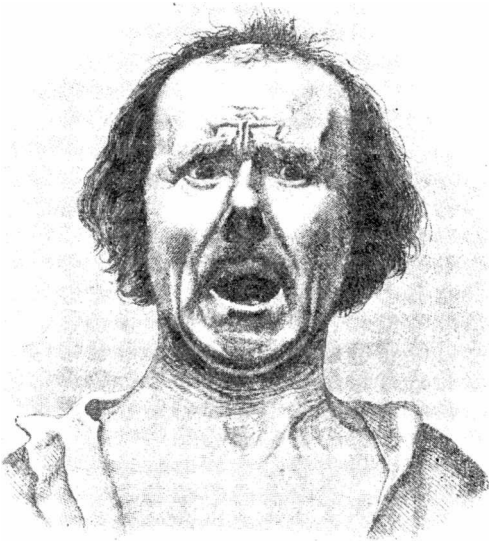

Fig. 21. – Groază şi spaima (copiată după o fotografie luată de dr. Duchenne).

aceleaşi ca cele executate de obicei când ne este foarte frig; în general, ele sunt însoţite de tremurat, precum şi de o profundă expiraţie sau inspiraţie, după cum se poate întâmpla în acel moment ca pieptul să fie umflat sau contractat. Sunetele astfel emise sunt exprimate prin cuvinte *ca un* sau /[153]. Totuşi nu este evident pentru ce, atunci când ne este frig sau când exprimăm un sentiment de groază, ne îndoim braţele apăsându-le de corp, ne ridicăm umerii şi tremurăm.

153 Vezi observațiile la acest sens ale d-lui Wedgwood, in introducerea lucrării sale Dictionary of English Ety

Concluzie.

— M-am străduit să descriu diferitele expresii de frică în gradaţiile ei, de la simpla atenţie până la o tresărire de surprindere, de la spaimă până la groază extremă. Unele dintre semne se pot explica în bazaprincipiilor de obişnuinţă, asociaţie şi ereditate, ca deschiderea largă a gurii şi a ochilor, ridicarea sprâncenelor, aşa încât să privim cât mai repede posibil în jurul nostru şi să auzim în mod distinct orice» sunet care poate ajunge la urechile noastre, deoarece în acest mod suntem de obicei pregătiţi să descoperim şi să înfruntăm orice pericol. Unele din celelalte semne de frică pot fi explicate, cel puţin parţial, pe baza aceloraşi principii. Timp de generaţii fără număr, oamenii s-au străduit să scape de duşmanii lor sau de pericol prin fugă rapidă sau luptându-se violent cu ei, şi asemenea mari Dorturi au făcut ca inima să bată repede, respiraţia să fie accelerată, pieptul să palpite şi nările să se dilate. Deoarece aceste eforturi au feist adesea prelungite până la extrem, rezultatul final trebuie să fi fost prostraţia totală, paloare, transpiraţie, tremuratul

tuturor muşchilor sau completa leu relaxare. Şi acum, ori ele» câte ori emoţia fricii este puternic resimţită, cu toate că ea poate să nu ducă la vreun efort, aceleaşi rezultate» vor tinde» să reapară prin puterea. eredităţii şi a asociaţiei.

motogy, ed. a 2 a, 18 f>5, p. XXXVII.

Este totuşi preibabil ca multe sau majoritatea simptomeler ele» spaimă ele» mai sus, ca baitaia inimii, tremuratul muşchilor, transpiraţia rece etc., să fie elatorate» în mare» parte direct transmiterii tulburate» sau întrerupte a forţei nervoase» ele» la sistemul cerebro-spinal la diferite părţi ale» cenpului, prin faptul că mintea este atât ele» puternic influenţată. Putem privi cu încrede «» la această cauză, independent ele obişnuinţă şi ele asociaţie», în cazuri ca cel al secreţiei modificate atradusului intestinal şi al lipsei de activitate a anumitor glande. În privinţa zbârlirii involuntare a părului, avem meitive» serioase» să credem că în cazul animalelor această acţiune, oricum ar fi luat ea naştere», se» neşte împreună cu anumite mişcări voite să le» faţă să pară teribile» duşmanilor lor, şi, deoarece» aceleaşi

acţiuni involuntare» şi voluntare sunt efectuate de animale îndeaproape» înrudite cu omul, suntem îndemnaţi să credem că omul a păstrat prin (» realitate o amintire a lor, care a devenit acum inutilă. Este, fără îndoială, un fapt remarcabil ca muşchii nestriaţi minusculi, prin care» perii împrăştiaţi nir pe corpul aproape» golaş al omului se» zbârlesc, să fi fost păstraţi până în ziua de azi şi încă să se» contracte la aceleaşi emoţii, anume la groază şi furie», care» fac ea părul să se» zbârlească la reprezentanţii inferiori ai ordinului elin care face parte» şi omul.

CAPITOLUL AL XIII-LEA

ATENŢIE ÎNDREPTATĂ ASUPRA PROPRIEI PERSOANE, RUŞINE, TIMIDITATE, MODESTIE: ÎNROŞIRE

Natura înroşirii – Ereditate – Părţile corpului cele mai influenţate de înroşire la diferite rase umane – Gesturi însoţitoare ale înroşirii – Confuzie mintală – Cauzele înroşirii – Atenţie asupra propriei persoane, elementul fundamental al înroşirii – Timiditate – Ruşine ca urmare a încălcării legilor morale şi a regulilor convenţionale – Modestie – Teoria înroşirii –

Recapitulare.

Înroşirea este cea mai caracteristică şi mai omenească din toate expresiile. Maimuţele roşesc de furie, însă ar fi nevoie de un număr copleşitor de dovezi pentru a ne face să credem că vreun animal poate roşi. Colorarea feţei este datorită relaxării învelişurilor musculare ale micilor artere, prin care capilarele se umplu cu sânge, şi aceasta depinde de faptul că centrul vaso-motor respectiv este influenţat. Fără îndoială că, dacă în acelaşi timp s-ar produce o puternică emoţie, ar fi influenţată circulaţia generală, însă datorită reţelei de vase minuscule care o acoperă, faţa se congestionează sub acţiunea unui sentiment de ruşine şi nu datorită acţiunii inimii. Putem provoca râsul prin gâdilarea pielii, plânsul sau încruntarea printr-o lovitură, tremuratul prin frica de durere şi aşa mai departe, însă nu putem provoca înroşire, după cum observă dr. Burgess[154], prin vreun mijloc firesc, şi anume prin vreo acţiune asupra corpului. Mintea este cea care trebuie influenţată. Înroşirea este nu numai

154 The Physiology or Mcchanism of Blushing, 1839, p. 156. Voi mai avea ocazia să citez adesea aeeaslâ lucrare in capitolul de față.

involuntară, dar chiar dorinţa de a o inhiba, care duce la atenţia sporită faţă de propria persoană, sporeşte de fapt tendinţa de înroşire.

Tinerii, nu însă şi sugacii2, roşesc mult mai uşor decât bătrânii, ceea ce este remarcabil, deoarece ştim că copiii roşesc de furie la o vârstă foarte timpurie. Am primit relatări autentice despre două fetiţe roşind la vârsta între doi şi trei ani şi despre un alt copil sensibil, cu un an mai mare care a roşit când a fost

2 Dr. Burgess, op. cit., p. 56. La p. 33, el observă de asemenea că femeile roşesc mai uşor decât bărbaţii, după cum se afirmă mai jos.

dojenit pentru o greşeală. Mulţi copii ceva mai mari roşesc în mod foarte pronunţat. Se pare că facultăţile mintale ale sugacilor nu sunt încă suficient de dezvoltate pentru a le permite» să roşească. De aici reiese de asemenea că idioţii rareori roşesc. Dr. Crichton Browne a observat pentru mine pe cei de sub îngrijirea sa, însă nu a observat niciodată ei roşire veritabilă, cu toate că le-a văzut faţa colorându-se, după cât se pare, de bucurie atunci când li se dădea de mâncare, precum şi de mânie. Unii totuşi, care nu

sunt complet degeneraţi, sunt capabili de a roşi. Un idiot microcefal, ele exemplu, în vârstă de 13 ani, ai cărui ochi se luminau puţin când era satisfăcut sau amuzat, a fost descris de dr. Behn[155] roşind şi întorcându-se într-o parte când era dezbrăcat pentru un examen medical.

Femeile roşesc mult mai mult decât bărbaţii; este rar să vezi un bătrân roşind, însă nu atât de rar este să vezi o bătrână roşind. Orbii nu fac excepţie. Laura Bridgman, născută în această stare, precum şi complet surdă, e capabilă să roşească[156]. Rev. R. II. Blair, director la Worcester Collège, mă informează că trei copii născuţi orbi, din cei şapte sau opt care se aflau atunci în azil, roşeau foarte mult. La început, orbii nu sunt conştienţi că sunt observaţi; după cum mă informează dl. Blair, este o parte extrem de importantă a educaţiei lor a le imprima această noţiune, însă impresia astfel dobândită ar întări considerabil tendinţa de a roşi, sporind obiceiul de a-şi îndrepta atenţia asupra propriei persoane.

155 Cilal dc Vogi, Memoire sur Ies Microcepludes, 1863, p. 20. Dr. Burgess (op. ci,., p. 56) sc Îndoiește câ idioții roșesc vreodalâ.
156 Liebcr, On Ihe Vocul Sounds Siniihsonian Con

Tendinţa de a roşi este ereditară. Dl. Burgess prezintă cazul5 unei familii alcătuite din tată, mamă şi zece copii, care, fără excepţie, sunt predispuşi de a roşi într-un grad extrem de penibil. Copiii erau mari „şi unii dintre ei au fost trimişi să călătorească pentru a le dispărea această sensibilitate bolnăvicioasă, însă aceasta nu a fost de niciun folos”. Chiar particularităţi ale roşirii par să fie ereditare. Pe când examina şira spinării unei fete», Sir J. Paget a fost izbit de modul ei ciudat de a roşi; o pată mare roşie a apărut mai întâi pe unul din obraji, iar apoi alte pete s-au împrăştiat în mod diferit pe faţă şi gât. Ulterior, adresându-se mamei acesteia, el a întrebat dacă fiica ei roşea întotdeauna în acest fel ciudat şi i s-a răspuns: „Da, îmi seamănă mie”. Sir J. Paget a remarcat atunci că, punând această întrebare, a făcut-o pe mamă să roşească, şi ea. a prezentat aceeaşi particularitate ca şi fiica ei.

În majoritatea cazurilor, faţa, urechile» şi gâtul sunt singurele părţi care» roşesc, însă multe persoane simt că, atunci când roşesc intens, tot corpul li se încălzeşte şi simt furnicături, ceea ce arată că

întreaga suprafaţă a pielii trebuie să fie, într-un fel oarecare» influenţată. Se zice uneori că înroşirea începe de pe frunte; mai obişnuit însă începe» pe obraji, întinzându-se apoi la urechi şi gât6. La doi albinoşi examinaţi de dr. Burgess, înroşirea a început printr-o mică pată circumscrisă pe obraji deasupra plexului parotidian, mărindu-se apoi într-un cerc; între acest cere roşu şi înroşirea de pe gât exista o linie evidentă de demarcaţie, cu toate că ambele au apărut simultan. Retina, care, natural, este roşie la albinoşi, şi-a sporit în acelaşi timp roşcata7. Oricine trebuie să fi remarcat cât

3 Ibidem, p. 182.

Moreau, în ediţia din 1820 a lui Lavaler, vol. IV, p. 303.

Bingess, op. cit., p. 38, despre paliditate după înroşire, p. 177.

de uşor se succedă după o înroşire altele noi şi se înlocuiesc pe faţă. Înroşirea este precedată de o senzaţie caracteristică pe piele. După dr. Burgess, înroşirea pielii este în general urmată de o uşoară paloare, care arată că vasele capilare se contractă

după dilatare. În rare cazuri apariţia palorii, în loc de înroşire, este determinată de condiţii care în mod natural ar provoca o înroşire. De exemplu, o tânără doamnă mi-a spus că la o recepţie aglomerată părul i s-a agăţat în aşa hal de nasturele unui servitor, încât s-a scurs câtva timp până ce s-a putut degaja; din senzaţiile ei şi-a închipuit că a roşit profund, însă a fost asigurată de un prieten că devenise extrem de palidă.

Am dorit să aflu cât de jos pe corp se întinde reşirea; Sir. J. Paget, care prin ocupaţia lui are ocazii frecvente de observaţii, a studiat pentru mine în mod amabil această chestiune timp de doi-trei ani. El a constatat că, la femeile care roşesc intens pe faţă, urechi şi ceafă, de obicei roşeaţa nu se întinde mai jos pe corp. Ea se observă rar în jos până la claviculă şi omoplat; personal, Sir J. Paget nu a văzut niciodată vreun caz în care să se fi întins mai jos, pe partea superioară a pieptului. El a remarcat de asemenea că uneori reşirea dispare în partea de jos, nu treptat şi pe nesimţite, ci prin pete roşietiee neregulate. Dr. Langstaff a observat pentru mine, de asemenea, mai

multe femei, la care corpul nu s-a roşit câtuşi de puţin, în timp ce faţa le era purpurie de ruşine. La dementi, dintre care unii par deosebit de susceptibili rosirii, dr. J. Criehton Browne a văzut de mai multe ori roşeaţa întinzându-se în jos până la claviculă, iar în două cazuri până la piept. El citează cazul unei femei măritate, în vârstă de 27 de ani, care suferea de epilepsie. În dimineaţa următoare sosirii ei la azil, dr. Brown împreună cu asistenţii săi a vizitat-o pe când era în pat. În momentul în care s-au apropiat, ea s-a înroşit profund pe obraji şi tâniple, iar roşeaţa i s-a întins repede la urechi. Era foarte agitată şi tremura. El i-a desfăcut gulerul de la cămaşă pentru a-i examina starea plămânilor şi atunci o roşeaţă intensă a apărut rapid pe piept, într-o linie arcuită pe a treia parte superioară a fiecărui sân, întinzându-se în jos între sâni până aproape de cartilajul xifoid al sternului. Acest caz este interesant, deoarece roşeaţa s-a extins în jos în acest fel şi a devenit internă prin faptul că atenţia femeii fusese atrasă de acea parte a corpului ei. Pe măsură ce examinarea continua, femeia s-a liniştit, şi roşeaţa a dispărut; acelaşi fenomen a

fost însă observat în mai multe ocazii ulterioare.

Faptele de mai sus arată că la englezoaice, de regulă, reşirea nu se întinde mai jos de gât şi de partea superioară a pieptului. Sir J. Paget, în care se poate avea încredere, mă informează totuşi că a auzit recent de cazul unei fetiţe care, scandalizată de ceea ce şi-a închipuit a fi un act de indelicateţe, a reşit pe tot abdomenul şi pe părţile superioare ale picioarelor. Moreau relatează de asemenea8, din sursa unui pictor renumit, că pieptul, umerii, braţele şi tot corpul unei fete care a consimţit de nevoie să servească drept medel s-au înroşit când s-a dezbrăcat pentru prima dată.

O chestiune oarecum curioasă este de ce, în majoritatea cazurilor, numai faţa urechile şi gâtul singure roşesc, avându-se în vedere că adesea întreaga suprafaţă a corpului este furnicată şi se înfierbântă. Aceasta pare să depindă mai ales de faptul că faţa şi părţile învecinate ale pielii au fost de regulă expuse aerului, luminii şi alternanţelor de temperatură, părţi prin care arterele mici nu numai că au dobândit obiceiul de a se dilata şi contracta uşor, ci

par să se fi dezvoltat în mod neobişnuit în comparaţie eu celelalte părţi ale suprafeţei9. După cum au observat dl. Moreau şi dr. Burgess, faptul că faţa este atât de susceptibilă să roşească în diferite împrejurări, cum sunt accesul de malarie, căldura obişnuită, efortul violent, mânia, lovitura uşoară etc., se datorează probabil aceleaşi cauze; pe de altă parte, faţa tinde să capete o paloare de frig şi frică şi să se decoloreze în timpul sarcinii. Faţa este de asemenea deosebit de susceptibilă să fie influenţată de boli de piele, pojar, erizipel etc. Acest punct de vedere este întărit de faptul că oameni de diferite rase care de obicei umblă goi adesea roşesc pe braţe şi piept şi chiar în jos până la talie. O doamnă care roşeşte foarte uşor l-a informat pe dr. Criehton Browne că, atunci când îi este ruşine sau când este agitată, roşeşte pe faţă, gât, încheieturile mâinilor şi pe mâini, adică pe toate porţiunile expuse ale pielii. Este totuşi îndoielnic dacă expunerea obişnuită a pielii feţei şi a gâtului şi capacitatea de reacţie decurgând din expunere, sub influenţa stimulilor de tot felul, sunt prin ele însele suficiente pentru a explica tendinţa,

mult mai evidentă la englezoaice, ca aceste părţi să se înroşească mai mult decât altele, întrucât mâinile sunt bogat prevăzute cu nervi şi vase mici şi au fost expuse la aer tot atât de mult ca şi faţa sau gâtul, şi totuşi mâinile rareori roşesc. Vom vedea îndată că faptul prin care atenţia minţii a fost îndreptată mult mai frecvent şi mai serios către faţă decât către orice altă parte a corpului oferă probabil o explicaţie suficientă.

Roşirea la diferite rase omeneşti.

— Vasele mici ale feţei se umplu cu sânge în cazul emoţiei provocate de ruşine la aproape toate rasele omeneşti, cu toate că la rasele de culoare foarte închisă nu se poate observa nicio modificare distinctă de culoare. Înroşirea este evidentă la toate naţiile ariene din Europa şi într-o oarecare măsură, şi la cele din India. Însă dl. Erskine nu a remarcat niciodată ca gâtul hinduşilor să se înroşească. La lepşaşii din Sikhim, dl. Scott a observat adesea o uşoară înroşire pe oDraji, la baza urechilor şi pe laturile gâtului, însoţită de adâncirea ochilor şi de capul plecat. Aceasta se întâmplă atunci când îi prindea cu o minciună sau când îi acuza de nerecunoştinţă. Tenul

palid, gălbui al acestor oameni face înroşirea mult mai bătătoare la ochi decât la majoritatea celorlalţi indigeni din India. La aceştia din urmă, ruşinea sau, poate, în parte frica este exprimată, după dl. Scott, mult mai clar prin întoarcerea sau aplecarea capului, cu ochii şovăind sau privind chiorâş decât prin vreo schimbare de culoare a pielii.

Rasele semite roşesc uşor, după cum ar fi fost de prevăzut, din cauza marii lor asemănări cu arienii. Astfel, în cartea lui Eremia (cap. VI,.15), în legătură cu evreii se spune: „Nu, nu le era câtuşi de puţin ruşine şi nici nu puteau roşi”. D-na Aşa Gray a văzut un arab conducându-şi barca în mod neîndemânatic pe Nil, şi când tovarăşii lui au râs de el, „s-a înroşit chiar până la ceafă”. Lady Duff Gordon observă că un tânăr arab a roşit ajungând în prezenţa ei10.

O Burgess, op. cit., p. 111 şi 122. Moreau în Lavaler, op. cit., vol. IV, p. 293.

Lelters from Egtjpl, 1865, p. 66. Lady Gordon greşeşte când spune că malaezii şi mulatrii nu roşesc niciodată.

Dl. Swinhoe a văzut pe chinezi roşind; el crede

însă că aceasta se întâmplă rar; ei au totuşi expresia „să roşeşti de ruşine”. Dl. Geach mă informează că chinezii stabiliţi în Malacca şi malaezii indigeni din interiorul ţării roşesc. Unii dintre aceşti oameni umblă aproape goi, şi el s-a ocupat în mod special de extinderea în jos a înroşirii. Omiţând cazurile în care numai faţa a fost văzută roşind, dl. Geach a observat că faţa, braţele şi pieptul unui chinez în vârstă de 24 de ani au roşit de ruşine, iar la un alt chinez, când a fost întrebat de ce nu şi-a executat lucrul mai bine, corpul întreg i-a fost la fel influenţat. La doi malaezi11 el a văzut faţa, gâtul, pieptul şi braţele roşind, iar la un al treilea (un „bugis”) roşirea s-a extins în jos până la talie.

Polinezienii roşesc uşor. Rev. dl. Stack a văzut sute de cazuri la neozeelandezi. Următorul caz merită menţionat, deoarece se referă la un bătrân care era neobişnuit de închis la culoare şi parţial tatuat. După ce şi-a închiriat pământul unui englez pentru o arendă anuală mică, a fost cuprins de o pasiune puternică de a-şi cumpăra o cabrioletă care devenise recent la modă printre maori. În consecinţă, el a vrut să-şi

încaseze arenda pe patru ani de la arendaşul său şi a consultat şi pe dl. Stack dacă o putea face. Omul era bătrân, stângaci, sărac şi în zdrenţe, şi ideea de a se plimba conducându-şi singur trăsura pentru a se făli l-a amuzat pe dl. Stack în aşa măsură, încât nu s-a putut stăpâni de a pufni în râs şi „atunci bătrânul se înroşi până la rădăcina părului”. Forster spune că „poţi uşor distinge o roşeaţă care se întinde” pe obrajii celor mai frumoase femei din Tahiti[157][158]. Indigenii din mai multe arhipelaguri din Pacific au fost de asemenea văzuţi roşind.

Dl. Washington Matthews a văzut adesea înroşirea feţei femeilor tinere aparţinând diferitelor triburi de indieni din America de Nord. La cealaltă extremitate a continentului, în Ţara de Foc, după dl. Bridges, indigenii „roşesc mult, însă mai ales în prezenţa femeilor; roşesc cu siguranţă şi în legătură cu propriul lor aspect personal”. Această din urmă afirmaţie corespunde cu ceea ce îmi amintesc despre fuegianul Jemmy Button, care roşea când era tachinat

157 Cpl. Osborn („Quedah”, p. 199), vorbind despre un malaiez căruia i-a reproșat cruzimea, spune că s-a bucurat văzind că omul a roșit.
158 .1. R. Forster, Observalions during a Vogage round

în legătură cu grija cu care îşi lustruia ghetele şi se împodobea. În privinţa indienilor aymara de pe platourile înalte ale Boliviei, dl. Forbes spune[159] că, din cauza culorii pielii lor, este imposibil ca înroşirea să fie tot atât de clar vizibilă ca la rasele albe; totuşi, în asemenea împrejurări care ne-ar face să roşim, „se poate vedea aceeaşi expresie de modestie sau tulburare şi chiar pe întuneric se poate simţi o creştere a temperaturii pielii feţei, exact cum se întâmplă la europeni”. La indienii care locuiesc în părţile calde, neaccidentate, umede ale Americii de Sud, am văzul în privinţa chinezilor. El citează de asemenea pe Rolh, care neagă că abisinienii ar fi capabili să roşească. Din nefericire, căpitanul Speedy, care a trăit timp atât de îndelungat printre abisinieni, nu a răspuns la întrebarea în legătură cu această chestiune. În sfârşit, trebuie să adaug că rajahul Brooke nu a observat vreodată nici cel mai mic semn

159t he. World, in cvarto, 1778, p. 229. Wailz (Introduciion lo Anlhropology, trad. engl., 1863, vol. I, p. 135) prezintă referințe pentru alte insule din Pacific. Vezi, de asemenea, Dampier (On ihe Blushing of the Tunquinese, vol. II, p. 40); eu nu am consultat însă această lucrare. Waitz citează pe Bergmann, după care calmucii nu roșesc; această afirmație poate fi pusă la îndoială după ceea ce

de înroşire la daiacii din Borneo; din contra, în împrejurări care la noi ar provoca înroşire, „ei simt că sângele li se trage din obraji”.

pielea nu pare să reacţioneze la excitarea mintală atât de prompt ca la indigenii din părţile de nord şi de sud ale continentului, care au fost expuşi timp îndelungat marilor vicisitudini ale climei; de aceea, Humboldt citează fără rezerve sarcasmul spaniolului; „Cum poţi avea încredere în cei care nu ştiu cum să roşească?”[160][161]. Vorbind despre băştinaşii din Brazilia, von Spix şi Martius afirmă că, la drept vorbind, nu se poate spune căci roşesc; „numai după raporturi îndelungate cu albii şi numai după ce au primit o oarecare educaţie, am putut observa la indieni o schimbare de culoare exprimând emoţiile în mintea lor”[162]. Este totuşi de necrezut ca facultatea de a roşi să fi luat naştere în acest fel, însă obiceiul de atenţie faţă de propria persoană, ca urmare a educaţiei lor şi a unui nou mod de viaţă, trebuie să fi sporit mult orice tendinţă înnăscută de a roşi.

---

160 Humbokl, Personal Narrative, trad, engl., vol. III,
1614 -a, 1851, vol. I, p 271.
1621 6 Vezi, asupra acestui subiect, Burgess, op. cil., p.

Mai mulţi observatori demni de încredere m-au asigurat că au văzut pe faţa unor negri un aspect semănând cu înroşirea în împrejurări care la noi ar provoca-o, cu toate că pielea lor era neagră ca abanosul. Unii o descriu ca roşind cafeniu, însă cei mai mulţi spun că culoarea neagră devine mai intensă. Alimentarea sporită cu sânge a pielii pare să intensifice într-un fel oarecare culoarea ei neagră; astfel, anumite boli exantematoase fac ca locurile influenţate să pară la negri mai negre, în loc de a părea, ca la noi, mai roşii[163]. Din faptul că pielea devine mai întinsă pl în umplerea capilarelor, ea va reflecta poate o nuanţă oarecum diferită de cea de mai înainte. Putem fi siguri că la negri capilarele feţei se umplu cu sânge sub influenţa emoţiei de ruşine, deoarece o negresă albinoasă, perfect caracterizată din acest punct de vedere de Buffon.[164], a prezentat o slabă nuanţă de purpuriu pe obraji când s-a arătat în pielea goală. La negru, cicatricele pielii rămân mult timp albe; dr. Burgess, care a avut ocazii frecvente de

163 3 2. De asemenea, Waitz, Introduction to Anthropology,
164 e diția engleză, vol. I, p. 135. Moreau dă o relatare detali

a observa o cicatrice pe faţa unei negrese, a văzut distinct „că ea se înroşea invariabil ori de câte ori i se vorbea brusc sau când era acuzată de vreo vină neînsemnată”[165]. Roşirea putea fi văzută pornind de la circumferinţa cicatricei spre centru, la care însă nu ajungea. Adesea, mulatrii roşesc mult; pe faţa lor o roşeaţă urmează după alta. Din aceste fapte nu poate exista îndoială că negrii roşesc, cu toate că nicio roşire nu poate fi văzută pe faţa lor.

Am fost asigurat de Gaika şi de d-na Barber că cafrii din Africa de sud nu roşesc niciodată, ceea ce poate să însemne numai că nu se poate distinge nicio schimbare de culoare. Gaika adaugă că, în împrejurări care ar face pe europeni să roşească, compatrioţii săi „par ruşinaţi şi nu ţin capul sus”.

ratru dintre corespondenţii mei afirmă că australienii, care sunt aproape de aceeaşi culoare ea şi negrii, nu roşesc niciodată. Un al cincilea răspunde îndoielnic, observân. ci că putea fi văzută numai o înroşire foarte puternică din cauza stării de murdărie

---

165a tă (Lavater, 1820, vol. IV, p. 3*2) a inroșirii la o

a pielii lor. Trei observatori afirmă că de fapt ei roşesc[166];

de stăpânul ei brutal să-şi arate sânii goi.

Citat de Prichard, *Phys. Hist, of Mankind*, ed. a l-a 1851, vol. I, p. 225.

Burgess, op. cit., p. 31. Despre imoşirea la mulalri (vezi p. 33). am primit relatări similare în legătură cu mulatrii.

Barrington spune de asemenea că australienii din New South Wales roşesc, după cum este citat de Wailz, op. cit., p. 135.

dl. S. Wilson adăugă că aceasta nu se vede decât sub influenţa unei emoţii puternice şi când pielea nu este de culoare prea închisă din cauza expunerii îndelungate sau a lip se de curăţenie. Dl. Lang răspunde: „Am observat că ruşinea provoacă aproape întotdeauna o înroşire, care adesea se întinde în jos până la gât”. El adaugă că ruşinea se vede de asemenea „după ochii care se întorc dintr-o parte într-alta”. Întrucât dl. Lang era profesor la o şcoală de indigeni, este probabil că a observat mai ales copiii, şi

166n egresă sclavă din Madagascar, alunei cind a fost forțată

ştim că aceştia roşesc mai mult decât adulţii. Dl. G. Taplin a văzut metişi roşind şi spune că băştinaşii au un cuvânt care exprimă ruşine. Dl. Hagenauer, unul dintre cei care nu au observat niciodată că australienii roşesc, spune că el „i-a văzut privind în pământ de ruşine”, iar misionarul dl. Bulmer observă că –, deşi „nu am putut detecta nimic la băştinaşii adulţi care să semene cu ruşine, am remarcat însă că ochii copiilor, atunci când sunt ruşinaţi, prezintă un aspect neliniştit, umed, ca şi când nu ar şti unde să se uite”.

Faptele prezentate mai sus sunt suficiente pentru a arăta că înroşirea, fie că produce sau nu vreo schimbare de culoare, este comună majorităţii, probabil totalităţii raselor omeneşti.

Mişcări şi gesturi care însoţesc înroşirea.

— Sub influenţa unui simţ acut de ruşine, există o dorinţă puternică de a te ascunde20. Ne întoarcem tot corpul şi mai ales faţa, pe care ne străduim s-o ascundem într-un fel oarecare. O persoană ruşinată cu greu poate suporta să întâlnească privirea celor prezenţi, aşa că în mod aproape invariabil îşi lasă ochii în jos sau se uită pieziş. Deoarece în general

există o dorinţă puternică de a evita aspectul ruşinii, încercând zadarnic să se privească direct persoana care a provocat acest sentiment, antagonismul dintre aceste tendinţe opuse duce la diferite mişcări neliniştite ale ochilor. Am observat două doamne foarte predispuse la înroşire, care par să fi dobândit cel mai ciudat tic, de a clipi fără întrerupere cu o rapiditate extraordinară. O roşeaţă intensă este uneori însoţită de o uşoară lăcrimare21, ceea ce presupune că se datorează faptului că la glandele lacrimale vine o cantitate sporită de sânge, care ştim că se îndreaptă în capilarele părţilor învecinate, inclusiv în retină.

Mulţi autori, vechi şi moderni, au observat mişcările de mai sus; s-a arătat de asemenea că băştinaşii din diferite părţi ale lumii îşi manifestă adesea ruşinea privind în jos sau pieziş ori prin mişcări neastâmpărate ale ochilor. Ezra strigă (cap. IX, 6): „O, Dumnezeul meu: Mi-este ruşine şi roşesc de a-mi ridica capul spre tine, Dumnezeul meu”. În cartea lui Isaia (cap. 1, 6) întâlnim cuvintele: „Nu mi-am ascuns faţade ruşine”. Seneca observă (Epu/oZa A7, 5) că „actorii romani îşi lasă capul în jos, îşi ţin ochii

fix în pământ, însă nu sunt în stare să roşească atunci când, jucând, simulează ruşinea”. După Macrobius, care a trăit în secolul al V-lea, „filosofii naturali afirmă că natura, fiind mişcată de ruşine, râs

2 e Dl. Wedgwood (*Diclionary of English Elymology*, vol. III, 1865, p. 155) spune ei» cuvântul englez, „shame” (ruşine) „poate foarte bine să se tragă din ideea de „shade” (umbră sau ascunziş) şi poate fi ilustrai de cuvinlul vechi saxon „scheme” (umbră). Graliolel (De *la Physionomie*. p. 357 – 362) discută gesturile care însoţesc ruşinea; unele din observaţiile sale îmi par însă oarecum himerice. Vezi, de asemenea. Burgess (op. cit., p. 69 şi 131) despre acelaşi subiect.

Burgess, op. cit., p. 181 şi 182. Boerhaave a observat de asemenea (după cum este cilal de Graliolel, op. cit., p. 361) tendinţe spre lăcrimare în limpid înroşirii intense. După cum am văzul, dl. Bulmer vorbeşte despre „ochii umezi” ai copiilor băştinaşilor australieni atunci când le este ruşine.

pândeşte sângele în faţa ei ca un văl, deoarece vedem că oricine roşeşte îşi duce mâinile înaintea

feţei” (*Saturnalia*, cartea a VII-a, cap, II). Shakespeare îl face pe Marcus să spună nepoatei sale: „Ah! Acum îţi întorci faţa de la mine de ruşine” (*Titus Andronicus*, actul II, scena 5). O doamnă mă informează că a găsit la spitalul din Lock o fată, pe care o cunoscuse mai înainte şi care devenise o paria nefericită; atunci când cineva se apropia de ea, sărmana fiiuţă îşi ascundea faţa sub aşternut şi nu putea fi convinsă să şi-o descopere. Vedem adesea copii mici întorcându-se dacă sunt timizi sau le este ruşine şi stând încă în picioare, îşi afundă faţa în rochia mamei sau se trântesc cu faţa în jos în poala ei.

Confuzie psihică.

— Majoritatea persoanelor, atunci când roşesc intens, manifestă o stare de confuzie mintală. Aceasta se recunoaşte în expresii obişnuite, ca „s-a zăpăcit”. În această stare, oamenii îşi pierd prezenţa de spirit şi fac observaţii curios de nepotrivite. Adesea, ei sunt foarte nenorociţi, se bâlbâie şi fac mişcări stângace şi strâmbături ciudate. În unele cazuri se pot observa crispări involuntare ale unora dintre muşchii faciali. Am fost informat de o tânără doamnă care roşeşte

excesiv de mult că în asemenea momente ea nu ştie nici chiar ce vorbeşte. Atunci când i s-a sugerat că aceasta s-ar putea datora suferinţei sale din pricină că îşi dă seama că înroşirea i-a fost observată, ea a răspuns că aceasta nu poate fi cauza „deoarece s-a simţit tot atât de zăpăcită şi când a roşit la un oarecare gând şi se găsea singură în propria sa cameră”.

Voi da un exemplu de confuzie extremă a minţii, la care sunt predispuse unele persoane sensibile. Un domn, pe care mă pot baza, m-a asigurat că a asistat personal la următoarea scenă:

S-a oferit o mică cină în onoarea unui om extrem de timid, care, atunci când s-a ridicat pentru a mulţumi [la toastul băut în cinstea sa], şi-a repetat discursul pe care, evident, şi-l învăţase pe de rost, în tăcere completă, fără a pronunţa un singur cuvânt; el a acţionat însă ca şi cum ar fi vorbit cu multă vigoare. Prietenii săi, dându-şi seama cum stăteau lucrurile, au aplaudat vehement izbucnirile de elocvenţă imaginare ori de câte ori gesturile sale indicau o pauză, şi omul nu a descoperit niciodată că rămăsese tot timpul

complet tăcut. Din contra, ulterior, foarte satisfăcut, i-a spus prietenului meu, că, după părerea sa, reuşise neobişnuit de bine.

Atunci când cineva este foarte ruşinat sau foarte timid şi roşeşte intens, inima îi bate rapid, iar răsuflarea îi este tulburată. Aceasta cu greu se poate opri de a nu influenţa circulaţia sângelui în creier şi chiar facultăţile psihice. Judecând după influenţa şi mai puternică a mâniei şi a fricii asupra circulaţiei, pare totuşi îndoielnic dacă putem explica în mod satisfăcător în acest fel starea psihică tulburată la unele persoane atunci când acestea roşesc intens.

Adevărata explicaţie poate să constea din simpatia intimă care există între circulaţia capilară a suprafeţei capului şi feţei şi cea a creierului. Adresându-mă dr. J. Crichton Browne pentru informaţii, el mi-a prezentat diferite fapte în legătură cu acest subiect. Atunci când nervul simpatic este secţionat pe una din laturile capului, capilarele din această parte sunt relaxate şi se umplu cu sânge, făcând ca pielea să se înroşească şi să se încălzească şi în acelaşi timp temperatura din interiorul craniului

de aceeaşi parte să se ridice. Inflamarea membranelor creierului duce la congestionarea feţei, a urechilor şi a ochilor. Primul stadiu al accesului de epilepsie pare să fie contracţia vaselor creierului, iar prima manifestare exterioară este paloarea extremă a fizionomiei. Erizipelul capului produce de obicei delir. Chiar alinarea unei migrene puternice prin arderea pielii cu o loţiune puternică, după părerea mea, se bazează pe acelaşi principiu.

Dr. Browne a administrat adesea pacienţilor săi emanaţii de nitritamil[167], care are calitatea neobişnuită de a provoca o înroşire vie a feţei în 30 până în 60 de secunde. Această îmbujorare seamănă cu înroşirea aproape în toate detaliile; ea începe în mai multe puncte distincte de pe faţă şi se întinde până ce cuprinde întreaga suprafaţă a capului, gâtului şi pieptului; numai într-un singur caz însă s-a observat că s-a întins şi la abdomen. Arterele din retină se dilată, ochii lucesc şi într-un caz a existat o uşoară lăcrimare. La început, pacienţii sunt plăcut stimulaţi,

167 Vezi de asemenea, asupra acestui subiect, Asylum Medical Report”, 1871, p. 95—98. dr. J. Criehton Browne. Memoir, în „West Riding Lunatic

însă, în timp ce îmbujorarea sporeşte, ei se tulbură şi se zăpăcesc. O femeie căreia i s-au administrat adesea aceste emanaţii a afirmat că, de îndată ce se încălzea, se zăpăcea. Se pare, judecând după ochii strălucitori şi după comportarea însufleţită a persoanelor care sunt tocmai pe punctul de a roşi, că facultăţile lor mintale sunt oarecum stimulate. Confuzia psihică se produce numai atunci când înroşirea este excesivă. S-ar părea de aceea că capilarele feţei sunt influenţate, atât în timpul inhalării nitritamilului, cât şi în timpul înroşirii, înainte ca acea parte a creierului de care depind facultăţile mintale să fie influenţată.

Din contra, atunci când creierul este în primul rând influenţat, circulaţia pielii este influenţată în mod secundar. Dr. Browne a observat adesea, după cum mă informează, pete şi împestriţături roşii împrăştiate pe pieptul pacienţilor epileptici. În aceste cazuri, atunci când pielea de pe torace sau abdomen este frecată delicat cu un creion sau cu vreun alt obiect sau, în cazuri mai grave, numai atinsă cu degetul, suprafaţa se acoperă în mai puţin de o jumătate de minut cu pete de un roşu viu, care se întind la o oarecare

distanţă de fiecare parte a punctului atins şi persistă câteva minute. Acestea sunt *maculae cerebrales* ale lui Trousseau şi, după cum observă dr. Browne, ele indică o stare foarte modificată a sistemului vascular cutanat. Atunci, dacă există, fără îndoială, o simpatie intimă între circulaţia capilară de acea parte a creierului de care depind facultăţile noastre mintale şi pielea feţei, nu este surprinzător ca acele cauze morale care produc înroşire intensă să provoace de asemenea o mare tulburare a minţii, independent de propria lor influenţă tulburătoare.

Natura, stărilor mintale care produc înroşire.

— Acestea sunt: timiditate, ruşine, şi modestie, la toate elementul esenţial fiind autoobservaţia. Se pot aduce multe explicaţii pentru presupunerea că iniţial atenţia sporită în legătură cu părerea altora despre aspectul exterior personal era cauza excitatoare, acelaşi efect fiind ulterior produs, prin puterea asociaţiei, de autoatenţia în legătură cu comportarea morală. Ceea ce provoacă înroşirea nu este himplul act de a medita asupra propriului nostru aspect, ci de a ne gândi la ce cred alţii despre noi. Într-o

singurătate absolută, persoana cea mai sensibilă este cu totul indiferentă la aspectul ei exterior. Noi resimţim mustrarea sau dezaprobai ca mult mai acut decât aprobarea şi, ca urmare, observaţiile de depreciere sau de ridicol, dacă sunt în legătură cu aspectul sau cu purtarea noastră, ne fac să roşim mult mai uşor decât lauda. Fără îndoială însă că lauda şi admiraţia sunt foarte eficace; o fată drăguţă roşeşte când un bărbat se uită insistent la ea, cu toate că ştie perfect de bine că nu o defăimează. Mulţi copii, precum şi persoane bătrâne şi sensibile, roşesc dacă sunt mult lăudaţi. Modul în care s-a ajuns ca aspectul nostru personal să ducă, atunci când ne dăm seama că alţii se ocupă de noi, la umplerea imediată cu sânge a capilarelor, mai ales a celor ale feţei, va fi discutat ulterior.

Motivele <? are mă fac să cred că atenţia îndreptată către aspectul personal şi către comportarea morală a fost elementul fundamental în dobândirea obiceiului de a roşi vor fi relatate acum. Luate fiecare separat, ele sunt neînsemnate, însă combinate au, după mine, o greutate considerabilă.

Este notoriu că nimic nu face pe cineva să roşească atât de mult ca o observaţie, oricât de neînsemnată, în privinţa, aspectului său personal. Nu poţi nici măcar să remarci rochia unei femei care roşeşte uşor fără ca faţa să nu i se împurpureze. După cum observă Coleridge, este suficient să priveşti fix unele persoane pentru a le face să roşească; „să explice asta cine poate”[168].

La cei doi albinoşi observaţi de dr. Burgess[169], „cea mai mică mişcare de a le examina particularităţile în mod invariabil” îi făcea să roşească intens. Femeile sunt mult mai sensibile în privinţa aspectului lor personal decât bărbaţii, mai ales femeile mai în vârstă în comparaţie cu bărbaţii mai în vârstă, şi ele roşesc mult mai uşor. Tinerii de ambele sexe sunt mult mai sensibili în această privinţă decât bătrânii şi roşesc mult mai uşor decât aceştia. La o vârstă foarte fragedă, copiii nu roşesc şi nici nu arată celelalte semne de autoconştienţă care însoţesc în general roşirea. Unul dintre farmecele lor principale

168 înlr-o discuție despre așa-numilul magnetism animal, Table Talk, vol. I.
169 Ibidem, p. 40.

este că nu le pasă de ceea ce cred alţii despre ei. La o vârstă timpurie, ei se uită cu ochii larg deschişi la un străin, cu o privire fixă şi fără să clipească, ca la un obiect neînsufleţit, într-un fel pe care noi, cei mai în vârstă, nu-l putem imita.

Este evident pentru oricine că tinerii şi tinerele sunt foarte sensibili faţă de părerea altora în ceea ce priveşte aspectul lor şi roşesc incomparabil mai mult în prezenţa sexului opus decât în cea a propriului lor sex[170]. Un tânăr care nu este foarte predispus să roşească se va îmbujora intens la orice uşoară ridiculizare a aspectului său din partea unei fete a cărei judecată asupra oricărui subiect important el nu ar lua-o în consideraţie. Nicio pereche fericită de tineri îndrăgostiţi, preţuindu-şi admiraţia reciprocă şi dragostea mai scump decât orice altceva, pe lume, nu s-au curtat vreodată fără să fi roşit de nenumărate ori. După dr. Bridges, chiar sălbaticii din Ţara de Foc roşesc, „mai ales în prezenţa femeilor, însă în mod sigur şi în legătură cu aspectul lor personal”.

Dintre toate părţile corpului, faţa este cea mai

170 Dl. Bain (The Emotions and Ihe Will, I860, p. 65)

cercetată şi luată în consideraţie, după cum este natural, fiind sediul principal al expresiei şi sursa vocii. Ea este de asemenea şi sediul principal al frumuseţii şi al urâţeniei şi în toată face observaţii cu privire la timiditatea comportărilor, care este produsă între sexe... sub influenţa respectului reciproc, de teama ambelor părţi de a nu fi în relaţii bune în mod reciproc.

lumea faţa este cea mai împodobită 26. De aceea faţa trebuie să fi fost supusă, timp de multe generaţii, la o autoobservaţie, mult mai minuţioasă şi mai serioasă decât oricare parte a corpului şi, în conformitate cu principiul expus aici, putem înţelege de ce este cea mai predispusă să roşească. Cu toate că expunerea la alternanţe de temperatură etc. a sporit probabil mult capacitatea de dilatare şi de contracţie a capilarelor feţei şi a părţilor învecinate, totuşi acest fapt prin el însuşi cu greu poate explica de ce aceste părţi roşesc mai mult decât restul corpului, întrucât el nu lămureşte de ce mâinile roşesc rareori. La europeni, tot corpul le furnică uşor atunci când faţa roşeşte intens. La rasele (meneşti care de obicei

umblă goale, roşeaţa se extinde pe o suprafaţă mult mai mare decât la noi. Într-o oarecare măsură, aceste» fapte se pot înţelege, deoarece atenţia faţă de „propria persoană la omul primitiv, precum şi la rasele actuale care încă umblă goale, nu trebuie să se fi limitat numai la faţa lor, după cum se întâmplă la persoanele care acum umblă îmbrăcate.

Am văzut că în toate părţile lumii persoanele care se ruşinează de vreo infracţiune morală sunt predispuse să-şi întoarcă faţa sau s-o aplece sau să şi-o ascundă, independent de vreun gând în legătură cu aspectul lor personal. Scopul cu greu poate fi acela de a-şi masca înroşirea, deoarece în acest fel faţa este întoarsă sau ascunsă în împrejurări care exclud orice dorinţă de a ascunde ruşinea, ca atunci când vinovăţia este pe deplin mărturisită şi regretată. Eh te totuşi probabil că omul primitiv, înainte de a fi dobândit multă sensibilitate morală, trebuie să fi fost foarte sensibil în privinţa aspectului său personal, cel puţin în legătură cu celălalt sex, şi să se» fi simţit, în consecinţă, nenorocit la vreo observaţie critică în legătură cu aspectul său, ceea ce este o formă a

ruşinii. Şi, întrucât faţa este» partea corpului cel mai mult privită, este de înţeles că oricine», fiind ruşinat de „aspectul său personal, va dori să-şi ascundă această parte a corpului. O dată astfel dobândit, este natural ca acest obicei să fie» continuat atunci când ruşinea este resimţită din motive strict morale; altfel nu ar fi uşor hă ne dăm seama de ce în aceste împrejurări ar exista o dorinţă de a ne ascunde faţa mai mult decât oricare altă parte a corpului.

Obiceiul atât de general, la oricine se simte ruşinat, de a-şi întoarce faţa sau de a lăsa ochii în jos sau de a-i mişca neliniştit dintr-o parte într-alta decurge probabil din fiecare privire îndreptată spre cei prezenţi, care îi creează convingerea că este observat cu atenţie, şi atunci se străduieşte, neuitându-se la cei de faţă, dar mai ales în ochii lor, să scape pentru moment de această convingere neplăcută.

Timiditate.

— Această ciudată stare psihică, adesea denumită sfială sau falsă ruşine sau „mauvaise honte”, pare să fie una dintre cauzele cele mai eficiente ale

înroşirii. Timiditatea se recunoaşte de fapt mai ales prin înroşirea feţei, prin evitarea privirii celorlalţi, prin lăsarea ochilor în jos, precum şi prin mişcările stângace şi nervoase ale corpului. Multe femei roşesc din timiditate de sute sau poate chiar de mii de ori, dar li se întâmplă să roşească doar o dată pentru ceea ce merită mustrare şi le este realmente ruşine. Timiditatea pare să depindă de sensibilitatea faţă de părerea bună sau rea a altora în special în legătură cu aspectul nostru exterior. Străinii nu cunosc şi nici nu le pasă de purtarea sau de caracterul nostru, însă ci ne pot critica aspectul, şi adesea o şi fac. Ca urmare a acestui fapt, persoanele timide sunt în special predispuse să se jeneze şi să roşească în prezenţa străinilor. Dacă sunt conştienţi că există ceva neobişnuit sau chiar nou în îmbrăcăminte sau că persoana lor are vreun defect neînsemnat, mai ales la faţă – elemente probabile de atragere a atenţiei străinilor –, timizii devin insuportabil de timizi. Pe de altă parte, în acele cazuri care privesc comportarea, şi nu aspectul personal, suntem mult mai predispuşi la timiditate în prezenţa cunoştinţelor noastre, a căror

apreciere o preţuim într-o anumită măsură, decât în prezenţa străinilor. Un medic mi-a spus că un tânăr duce, bogat, cu care călătorea în calitate de însoţitor medical, roşea ca o fată atunci când îi plătea onorariul; şi totuşi acest tânăr probabil că nu ar fi roşit şi nu s-ar fi arătat timid dacă ar fi plătit o notă unui negustor. Unele persoane sunt totuşi atât de sensibile, încât simplul act de a adresa cuvântul aproape oricui este suficient pentru a le stârni conştiinţa de sine, rezultatul fiind o uşoară roşire.

Dezaprobarea, şi ridicolul determină, din cauza sensibilităţii noastre în această privinţă, mult mai uşor timiditatea şi roşirea decât le determină aprobarea, cu toate că la unele persoane aceasta din urmă este foarte eficace. Încrezuţii sunt rareori timizi, deoarece se preţuiesc prea mult pe ei pentru a se aştepta la critică. Nu este atât, de evident de ce un om mândru este adesea timid, după cum pare să fie cazul, afară numai dacă, cu toată încrederea sa în sine, el preţuieşte mult, opinia altora, deşi cu dispreţ. Persoanele extrem de timide sunt rareori timide în prezenţa acelora cu care sunt foarte familiari şi de a

căror părere bună şi simpatie sunt complet asiguraţi, de exemplu o fată în prezenţa mamei sale. Am neglijat să pun întrebarea, în circulara mea tipărită, dacă timiditatea, poate fi detectată la diferite rase omeneşti, însă un hindus l-a asigurat pe dl. Erskine că ea poate fi recunoscută la compatrioţii săi.

Timiditatea, după cum indică derivaţia cuvântului în mai multe limbi[171][172], este înrudită îndeaproape eu frica; în sensul obişnuit al cuvântului, este totuşi distinctă de frică. Fără îndoială că unui timid îi este groază de atenţia străinilor; cu greu se poate însă spune că îi este frică de ei; el poate fi tot atât de viteaz ca un erou în luptă şi totuşi poate să nu aibă încredere în sine pentru lucruri de nimic în prezenţa străinilor. Aproape oricine este extrem de nervos când se adresează pentru prima dată unui public, şi majoritatea oamenilor rămân toată viaţa aşa; aceasta pare să depindă însă mai mult de conştiinţa unui mare efort iminent, cu efectele sale asociate

171 H. Wedgwood, Diclionary of English Elymology, vol. III, 1865, p. 184. La fel și cu cuvîntul verecundus.

172 Dl. Bain (The Emotions and Ihe Will, p. 64) a discutat sentimentele „de rușine” manifestate în aceste

asupra sistemului nervos, decât de timiditate cu toate că, fără îndoială, timidul suferă în asemenea ocazii infinit mai mult decât altcineva. La copiii foarte mici este greu de deosebit între frică şi timiditate; la ei însă, acest din urmă sentiment mi-a părut, adesea mai asemănător cu sălbăticia unui animal neîmblânzit. Timiditatea apare la o vârstă foarte timpurie. La unul dintre copiii mei în vârstă de doi ani şi trei luni, am văzut o urmă, de ceea ce părea cu siguranţă să fie timiditate, manifestată faţă de mine după o absenţă de acasă de numai o săptămână. Aceasta s-a manifestat nu numai printr-o înroşire, ci şi printr-o uşoară întoarcere a ochilor dinspre mine timp ocazii, precum şi *Iracul scenei* la actorii care nu sunt obişnuiţi cu scena. Dl. Bain pare să atribuie aceste sentimente simplei presupuneri sau lemei.

de câteva minute. Într-alte cazuri am observat că timiditatea sau sfiala şi adevărata ruşine se arată în ochii copiilor mici înainte ca ei să fi dobândit capacitatea de a roşi.

Deoarece timiditatea pare să depindă de atenţia concentrată asupra propriei persoane, ne putem da

seama câtă dreptate au cei care susţin că, mustrând copiii pentru timiditate, în loc de a le face vreun bine, le cauzăm mult rău, întrucât li se atrage atenţia şi mai mult asupra lor. Pe bună dreptate s-a insistat asupra faptului că „nimic nu jigneşte mai mult persoanele tinere decât a fi observate în mod continuu în legătură cu sentimentele lor, a li se examina amănunţit fizionomia şi a li se măsura gradul de sensibilitate cu ochiul vigilent al spectatorului necruţător. Sub constrângerea unor asemenea examinări, ei nu pot gândi la nimic altceva decât că sunt priviţi şi nu pot simţi nimic altceva decât ruşine sau teamă”[173].

Cauze morale: *vinovăţie*.

— În privinţa înroşirii din cauze strict morale, întâlnim acelaşi principiu fundamental ca şi mai înainte, şi anume consideraţie pentru părerea altora. Nu conştiinţa provoacă înroşire, deoarece cineva poate regreta sincer în singurătate o greşeală uşoară comisă sau poate suferi cea mai profundă remuşcare pentru o crimă nedescoperită, însă nu va roşi.

173 Maria și R. L. Edgeworlh, Essays on Practicai Etlu-

„Roşesc, spune dr. Burgess[174], în prezenţa acuzatorilor mei”. Nu sentimentul vinovăţiei, ci gândul că alţii ne cred sau ne ştiu vinovaţi ne îmbujorează faţa. Cineva se poate simţi profund ruşinat de a fi spus un mic neadevăr fără să roşească, însă, dacă bănuieşte măcar că este descoperit, el va roşi imediat, mai ales dacă este descoperit de o persoană pe care o respectă.

Pe de altă parte, un om poate fi convins că Dumnezeu este martor la toate acţiunile sale, se poate simţi profund conştient de vreo greşeală şi se poate ruga pentru iertare, însă acestea nu vor provoca înroşire, după cum crede o doamnă care roşeşte foarte uşor. Presupun că explicaţia acestei deosebiri între cunoaşterea acţiunilor noastre de către Dumnezeu şi de către om rezidă în faptul că dezaprobarea de către om a comportării morale este de o natură oarecum înrudită cu dezaprobarea aspectului nostru personal, aşa încât, prin asociaţie, ambele duc la rezultate similare, în vreme ce dezaprobarea de către Dumnezeu nu evocă o asemenea asociere.

---

174 c alion, ediție nouă, voi. II, 1822, p. 38. Dr. Burgess (op.

Multe persoane au roşit intens când au fost acuzate de vreo crimă, cu toate că erau complet nevinovate. După cum mi-a relatat doamna la care m-am referit mai sus, chiar gândul că alţii cred că am făcut vreo observaţie nebinevoitoare sau stupidă este întru totul suficient să provoace o roşire, cu toate că ştim tot timpul că am fost greşit înţeleşi. O acţiune poate fi meritorie sau de natură indiferentă, însă o persoană sensibilă va roşi dacă bănuieşte că alţii sunt de altă părere în privinţa ei. De exemplu, o doamnă poate da, fiind singură, bani unui cerşetor, fără urmă de roşire; dacă însă sunt prezente şi alte persoane şi ea se îndoieşte că ele o aprobă sau dacă bănuieşte că o cred împinsă de dorinţa de a-şi etala generozitatea, ea va roşi. La fel va fi când încearcă să aline nenorocirea unei doamne ruinate, mai ales dacă o cunoscuse anterior în condiţii mai bune, *cil.*, p. 187) insistă puternie în acelaşi sens. *30 Ibidem*, p. 50.

deoarece va nu poate fi sigură cum va fi apreciată purtarea sa. Cazuri ca acestea însă trebuie considerate ca identice cu timiditatea.

Încălcarea normelor de bună-cuviinţă.

— Regulile de bună-cuviinţă se referă întotdeauna la comportarea în prezenţa altora sau faţă de alţii. Ele nu au neapărat vreo legătură cu simţul moral şi sunt adesea fără sens. Totuşi, deoarece depind de moravurile celor egali şi superiori nouă, a căror părere o preţuim în mod deosebit, ele sunt considerate ca tot atât de obligatorii ca şi legile onoarei pentru un om bine crescut. În consecinţă, o încălcare a legilor de bună-cuviinţă, adică orice nepoliteţe sau „gaucherie”, orice necuviinţă sau observaţie nepotrivită, deşi cu totul întâmplătoare, va provoca cea mai intensă roşire de care este capabil cineva. Chiar amintirea unui asemenea act, după un interval de mulţi ani, va provoca furnicare în tot corpul. Atât de puternică este, de asemenea, forţa simpatiei, încât o persoană sensibilă va roşi uneori, după cum m-a asigurat o doamnă, la încălcarea flagrantă a bunei-cuviinţe de către o persoană cu totul străină, cu toate că actul poate să nu aibă absolut nicio legătură cu ea.

Modestie.

— Acesta est? un alt factor important care duce

la provocarea roşirfi, însă cuvântul modestie include stări psihice foarte diferite. El implică umilinţă, şi adesea judecăm aceasta după faptul că unele persoane sunt foarte mulţumite şi roşesc la o mică laudă sau sunt nemulţumite de lauda pe care o cred, după propriul lor umil criteriu, prea mare pentru persoana lor. Aici roşirea este provocată de însemnătatea obişnuită a consideraţiei pentru părerea altora. Adesea însă modestia se manifestă prin acte de indelicateţe, iar indelicateţea este o problemă de bună-cuviinţă, după cum vedem clar la naţiunile care merg complet sau aproape goale. Cel care este modest şi roşeşte uşor la acte de asemenea natură o face pentru că ele reprezintă încălcări ale unei bune-cuviinţe solid şi înţelept stabilite. Aceasta se vede de fapt din derivaţia cuvântului „modest” din „modus”, o măsură sau un criteriu de comportare. O înroşire datorată acestei forme de modestie eh te de altfel aptă de a fi intensă, întrucât ea se referă în general la sexul opus; şi am văzut cum, în toate cazurile, predispoziţia noastră de a roşi este astfel sporită. S-ar părea că noi aplicăm termenul „modest” la cei care au o părere

umilă despre ei înşişi şi la cei care sunt extrem de sensibili în privinţa unui cuvânt sau a unui fapt nedelicat, numai deoarece în ambele cazuri roşirea este uşor provocată, cele două stări psihice neavând nimic altceva comun. Din acest motiv, timiditatea este adesea confundată şi ca eu modestia în sensul umilinţei.

După cum am observat şi după cum mi s-a relatat, unele persoane roşesc la orice amintire bruscă şi neplăcută. Cauza cea mai neobişnuită pare să fie amintirea bruscă de a fi promis şi de a nu fi făcut ceva pentru o altă persoană/, în acest caz se poate să ne treacă prin minte, pe jumătate conştient, ghidul: „Ce va crede el despre mine?”, şi atunci îmbujorarea va. căpăta natura unei adevărate înroşii i. Este foarte îndoielnic dacă asemenea îmbujorări sunt datorate, în majoritatea cazurilor, faptului că circulaţia capilară este influenţată, deoarece trebuie să ne amintim că aproape toate emoţiile puternice, cum sunt mânia sau marca bucurie, acţionează asupra inimii şi fac ca faţa să roşească.

Faptul că înroşirea poate fi provocată în

singurătate absolută pare opus ipotezei adoptate aici, şi anume că acest obicei a luat iniţial naştere din gândul la ce cred alţii despre noi. Mai multe doamne care roşesc foarte uşor sunt de aceeaşi părere în privinţa singurătăţii, iar unele dintre ele cred că au roşit chiar pe» întuneric. Din ceea ce a afirmat dl. Forbes în privinţa aymaraşilor şi din propriile mele senzaţii, nu mă îndoiesc că această din urmă afirmaţie este corectă. De aceea Shakespeare a greşit când a făcut-o pe Julieta, care nici măcar nu era singură, să spună lui Romeo (actul II, scena 2):

„În ştii că masca nopţii e pe faţa mea.

Căci altfel unei fele i-ar roşi obrazul De ce m-ai auzit spunând în astă noapic”.

Atunci însă când o roşire este provocată în singurătate, cauza este aproape întotdeauna în legătură cu părerea altora despre noi asupra acţiunii executate în prezenţa lor sau bănuite de ei, sau de asemenea în legătură cu reflectarea la ce ar fi gândit alţii despre noi dacă ar fi cunoscut acele acţiuni. Totuşi, unul sau doi dintre informatorii mei cred că au roşit de ruşine pentru acţiuni care nu au nicio

legătură cu alţii. Dacă este aşa, atunci rezultatul trebuie să-l atribuim forţei obiceiului înrădăcinat şi a asociaţiei, sub influenţa unei stări psihice îndeaproape analogă cu cea care provoacă de obicei înroşire; şi nici nu trebuie să fim surprinşi de aceasta, deoarece chiar simpatia pentru o altă persoană care comite o gravă încălcare a modului de comportare pare să provoace uneori, după cum tocmai am văzut, o înroşire.

Conchid, în sfârşit, că roşirea, datorată timidităţii, ruşinii pentru o crimă reală, ruşinii pentru o încălcare a legilor bunei-cuviinţe, modestiei din umilinţă, modestiei dintr-o nedelicateţe, depinde în toate cazurile de acelaşi principiu, care este o reacţie sensibilă faţă de părerea altora, mai ales faţă de defăimarea de către alţii, în primul rând în legătură cu aspectul nostru personal, şi în special al feţei, şi în al doilea rând, prin forţa asociaţiei şi a obişnuinţei, în legătură cu părerea altora despre comportarea noastră.

Teoria roşirii.

— Trebuie să examinăm acum de ce ideea că alţii gândesc ceva despre noi ne influenţează circulaţia

capilară. Sir C. Bell[175] insistă asupra faptului că roşirea este „un dispozitiv pentru expresie, după cum se poate deduce din aceea că culoarea nu se extinde decât pe suprafaţa feţei, a gâtului şi a pieptului, părţile cele mai expuse. Ea nu se» dobândeşte, ci există de la început”. Dr. Burgess crede că ea a fost destinată de creator „pentru ca sufletul să aibă putere nelimitată de a arăta pe obraji diferitele emoţii interne ale sentimentelor morale”, constituind ca o oprelişte asupra noastră şi un semn pentru alţii că încălcăm reguli care ar trebui considerate sacre. Gratiolet observă numai: „Or, comme il est dans l’ordre de la nature que l’être social le plus intelligent soit aussi le plus intelligibile, cette faculté de rougeur et pâlcur qui distingue» l’homme est un signe naturii de să haute perfection”.

„Or, cum e firesc ca fiinţa socială cea mai inteligentă să fie şi cea mai inteligibilă, această facultate, proprie omului, de a roşi şi de a se face palid este un semn natural al înaltei sale perfecţiuni”

175 Bell. Analomy and Philosophy of Expression, p. 95. Burgess, op. cil., p. 19, Graliolel, De la Physionomie, p. 91.

(V. *Irad.*).

Convingerea că roşirea a fost predestinată *special* de creator este opusă teoriei generale a evoluţiei, atât de larg acceptată în prezent. Dar discutarea acestei chestiuni iese din cadrul problemei pe care mi-am propus-o. Cei care cred în predestinare vor găsi că este greu de explicat faptul că timiditatea este cea mai frecventă şi cea mai eficientă din toate cauzele roşirii, deoarece face pe cel ce roşeşte să sufere şi pe cel care priveşte să se simtă stingherit, fără a fi de cel mai mic folos pentru vreunul din ei. Ei vor constata de asemenea că este greu să explici faptul că negrii şi alte rase închis colorate roşesc, deoarece la aceste rase o schimbare în culoarea pielii nu este decât abia sau de loc vizibilă.

Fără îndoială că o uşoară înroşire contribuie la frumuseţea feţei unei fecioare, iar circazienele capabile de a roşi se vând cu un preţ mai ridicat pentru seraiul sultanului decât cele mai puţin sensibile[176]. Însă cel mai neclintit adept al eficacităţii

176 După autoritatea pe care o prezintă lady Mary Worlley Montague, vezi Burgess, op. cil., p. 43.

selecţiei sexuale cu greu va putea presupune că roşirea a fost dobândită ca un ornament sexual. Această ipoteză ar contrazice de asemenea cea ce s-a spus mai sus despre rasele de culoare care roşesc în mod abia vizibil.

Ipoteza care îmi pare cea mai probabilă, cu toate că la prima vedere poate părea pripită, este că atenţia strict îndreptată spre oricare parte a corpului tinde să deranjeze tonusul obişnuit al arterelor mici ale acelei părţi. În consecinţă, aceste vase se relaxează în asemenea momente mai mult sau mai puţin şi se umplu imediat cu sânge arterial. Această tendinţă trebuie să fi fost mult întărită dacă atenţia a fost frecvent îndreptată, în decurs de multe generaţii, asupra aceleiaşi părţi, datorită influxului nervos circulând uşor de-a lungul căilor obişnuite şi prin puterea eredităţii. Ori de câte ori ni se pare că alţii defăimează sau chiar examinează aspectul nostru personal, atenţia ne este intens îndreptată spre părţile exterioare şi vizibile ale corpului nostru, iar dintre toate aceste părţi faţa ne este cea mai sensibilă, deoarece, fără îndoială, tot aşa a fost şi în decursul

multor generaţii trecute. De aceea, dacă presupunem pentru moment că atenţia încordată poate acţiona asupra vaselor capilare, cele ale feţei trebuie să fi devenit deosebit de sensibile. Prin forţa asociaţiei, aceleaşi efecte vor tinde să decurgă ori de câte ori ni se pare că alţii ne examinează sau ne cenzurează acţiunile sau caracterul.

Deoarece baza acestei teorii rezidă în faptul că starea psihică de atenţie are o oarecare putere de a influenţa circulaţia capilară, va fi necesar să prezentăm un număr considerabil de detalii mai mult sau mai puţin direct legate de acest subiect. Mai mulţi observatori care, prin experienţa şi cunoştinţele lor vaste, sunt deosebit de capabili de a forma o judecată sănătoasă au convingelucrarea sa *Treatise on the Nervous Diseases of Women*, 1840, p. 110 şi „Mind and Brain”, vol. II, 1860, p. 327. Părerile dr. Carpenter despre mesmerism au un conţinut aproape similar. Marele fiziolog Müller a tratat (*Elements of Physiology*, trad. engl., vol. II, p. 937 – 1085) despre influenţa gândirii asupra nutriţiei părţilor în lucrarea sa *Lectures on Surgical Pathology*, 1853, vol. I, p. 39.

Cilez din ediţia a 3-a revăzută de către prof. Turner, 1870, p. 28. Vezi, de asemenea, Gratiolet, *De la Physionomie*... p. 283 – 287.

rea că atenţia sau conştiinţa (Sir H. Holland consideră acest ultim termen ca fiind mai explicit) concentrată asupra aproape oricărei părţi a corpului produce un anumit efect fizic asupra ei. Aceasta se aplică la mişcările muşchilor involuntari şi la cele ale muşchilor voluntari atunci când acţionează involuntar la secreţia glandelor, la activitatea simţurilor şi senzaţiilor şi chiar la nutriţia ţesuturilor.

Se ştie că mişcările involuntare ale inimii sunt influenţate dacă li se acordă o atenţie serioasă. Gratiolet[177] prezintă cazul unui om care, observându-şi şi numărându-şi în mod continuu pulsul, a făcut până în cele din urmă ca o bătaie din fiecare şase să se întrerupă. Pe de altă parte, tatăl meu mi-a spus că un observator atent, care suferea cu siguranţă de o boală de inimă, de care a şi murit, a afirmat în mod precis că pulsul îi era în mod obişnuit extrem de neregulat; totuşi, spre marea sa dezamăgire, el devenea

177 l)c la Physionomie..., p. 283.

invariabil regulat de îndată ce tatăl meu intra în odaie. Sir H. Holland observă[178] că „efectul asupra circulaţiei unei părţi, din faptul că conştiinţa este brusc îndreptată şi fixată asupra ei, este adesea evident şi imediat”. Prof. Laycock, care s-a ocupat în mod special de fenomene de această natură[179], susţine că, „atunci când atenţia este îndreptată asupra, oricărei părţi a corpului, inervaţia şi circulaţia sunt excitate local, iar activitatea funcţională a acelei porţiuni se intensifică”.

Se crede în general că mişcările peristaltice ale intestinelor sunt influenţate prin faptul că li se acordă atenţie în perioade fixe repetate, iar aceste mişcări depind de contracţia muşchilor nestriaţi şi involuntari. Se ştie că acţiunea anormală a muşchilor voluntari în epilepsie, coree şi isterie este influenţată de previziunea unui atac şi de vederea altor pacienţi similar influenţaţi[180]. Aceeaşi situaţie se constată şi la acţiunile involuntare de căscat şi râs.

Anumite glande sunt puternic influenţate dacă ne gândim la ele sau la condiţiile în care au fost de obicei

178 Chapters on Mental Physiology, 1858, p. III.
179„ Mind and Brain”, 1860, vol. II, p. 327.
180 Chapters on Mental Physiology, p. 101—106.

excitate. Acest fapt este bine cunoscut de oricine în urma debitului salivar sporit atunci când, de exemplu, ne gândim concret la fructe intens de acide[181]. În capitolul al VI-lea s-a arătat că o dorinţă serioasă şi îndelungată, fie de a reprima, fie de a spori acţiunea glandelor lacrimale, este eficace. S-au înregistrat la femei câteva cazuri curioase de influenţă a minţii asupra glandelor mamare şi altele şi mai remarcabile în legătură cu funcţiile uterine[182].

Atunci când ne îndreptăm toată atenţia asupra unui singur sunet, acuitatea lui sporeşte»[183], iar obiceiul continuat al atenţiei susţinute, ca la orbi asupra auzuera chinuită de gândul ferm şi durabil că este gravidă. Atunci când sosea perioada prevăzută, ea acţiona exact ea şi cum ar fi dat realmente naştere unui copil şi părea să sufere dureri foarte mari, aşa încât îi apăreau broboane de sudoare pe frunte. Drept

---

181 Vezi Graliolet asupra acestui subiecl, De la Physionomie..., p. 287.

182 Din observațiile sale asupra demenților, dr. Crichton Browne este convins că atenția Îndreptată timp mai Îndelungat asupra oricărei părți sau organ îi poate influența, pină in cele din urmă, circulația capilară și nutri

183ț ia. El mi-a dat cîteva cazuri extraordinare ; unul dintre ele, care nu poate fi relatat aici în mod detaliat, se referă la o femeie măritată, in vîrstă de cincizeci de ani, care

rezultat, a reapărut menstruali a care a durat trei zile şi care nu se mai manifestase de şase ani. Dl. Braid dă în *Magic*, *Hypnotism*... 1852, p. 95, ca şi în celelalte lucrări ale sale, cazuri analoge, precum şi alte fapte arătând marea influenţă a voinţei asupra glandelor mamare, chiar numai asupra unui singur sân.

Dr. Maudsley (*The Physiology and Pathology of Mind*, ed, a 2-a, 1868, p. 105) relatează, dintr-o sursă lui, la orbi şi surzi asupra pipăitului, pare să amelioreze în mod permanent simţul respectiv. Judecând după aptitudinile diferitelor rase omeneşti, există de asemenea unele motive de a crede că efectele sunt ereditare. Revenind la senzaţiile obişnuite, se ştie că durerea este sporită dacă ne ocupăm de ea; Sir B. Brodie merge atât de departe, încât crede că se poate resimţi durere în oricare parte a corpului asupra căreia se atrage serios atenţia 41. Sir H. Holland observă de asemenea că devenim nu numai conştienţi de existenţa unei părţi asupra căreia este concentrată atenţia, ci resimţim acolo diferite senzaţii ciudate, ca greutate, căldură, frig, furnicături sau nuncărimi42.

În sfârşit, unii fiziologi susţin că mintea poate influenţa, nutriţia părţilor. Sir J. Paget a dat un caz curios de putere, de fapt nu a minţii, ci a sistemului nervos, asupra părului. O doamnă „care suferea de accese de aşa-numita migrenă nervoasă a constatat că în fiecare dimineaţă după un asemenea acces porţiuni ale părului erau albe, parcă pudrate cu amidon. Schimbarea avea, loc într-o singură noapte, iar după, câteva zile părul îşi redobând ea treptat culoarea, să cafenie închis” 43.

Vedem astfel că atenţia concentrată influenţează eu siguranţă diferite părţi şi organe care nu sunt, de fapt, sub controlul voinţei. Prin ce mijloace se efectuează atenţia, poate cea mai uimitoare dintre toate facultăţile minunate ale minţii, este un subiect extrem de obscur. După Miiller44, procesul prin care celulele senzoriale ale («» ierului devin, prin voinţă, susceptibile de a primi impresii mai intense şi mai distincte este foarte analog cu cel prin care celulele motorii sunt excitate să trimită forţă nervoasă muşchilor voluntari. Există multe puncte de asemănare între acţiunea celulelor nervoase»

senzoriale şi a celor motorii, de exemplu faptul obişnuit că atenţia concentrată numai asupra unui singur simţ provoacă oboseală, ca şi efortul prelungit al unui singur muşchi45. De aceea, când ne concentrăm voit atenţia asupra oricărei părţi a corpului, celulele creierului care primesc impresiile sau senzaţiile de la acea parte sunt probabil stimulate la activitate în vreun mod necunoscut. Aceasta poate explica faptul că, fără să st» producă vreo modificare locală a părţii asupra căreia atenţia noastră este intens îndreptată, se simt sau se intensifică acolo durere sau senzaţii ciudate.

Dacă însă acea parte este prevăzută cu muşchi, nu putem fi siguri, după cum mi-a semnalat dl. Michael Coster, că vreun impuls uşor nu a. putut fi trimis, în mod inconştient, la asemenea muşchi, ceea ce ar provoca probabil o senzaţii», obscură în acel loc.

Într-un mare număr de cazuri, ca în cel al glandelor salivare, lacrimale, tractusului intestinal etc., puterea atenţiei parc să rezide mai ales sau, după cum cred unii fiziologi, exclusiv în faptul că sistemul vaso-motor este influenţat în aşa fel, încât permite un

aflux de sânge mai mari» în capilarele părţilor respective.

cil autorilule, câteva fapte curioase în legătura cu ameliorarea simţului tactil prin practică şi atenţie. Este. remarcabil ca, atunci când a devenit în acest fel mai acut la orice punct al corpului, ca, de exemplu, la un deget, el este de asemenea ameliorat în punctul corespunzător din partea opusă a corpului.

„Lancet", 1838, p. 39 – 40, citat de prof. Laycock, *Nervous Diseases of Women*, 1840, p. 110.

Chapters on Meatal Physiology. 1858, p. 91 – 93.

Lectures on Surgical Pathology, cd. a 3-a, revăzută de prof. Turner, 1870, p. 28 şi 31.

Elements of Physiology, Lrad. engl., vol. II, p. 938.43 Prof. Laycock a discutal acest subiect în mod foarte interesant. Vezi lucrarea sa *Nervous Diseases of Women*, 1840, p. 110.

Această acţiune sporită a capilarelor poate să fie în unele cazuri combinată cu activitatea simultan sporită a sistemului senzorial.

Modul în care starea psihică influenţează sistemul vaso-motor poate fi conceput în felul

următor: Atunci când gustăm fructe acre, o impresie este trimisă prin nervii gustului la o anumită parte a sistemului senzorial, care, la rândul său, transmite forţă nervoasă centrilor vaso-motori, iar aceştia determina relaxarea învelişurilor musculare ale arterelor mici care străbat glandele salivare. Din această cauză mai mult sânge curge în aceste glande care secretă o cantitate» abundentă de salivă. Or, nu pare o presupunere improbabilă ca, atunci când ne gândim intens la o senzaţie, aceeaşi parte a sistemului senzorial sau o parte strâns legată de el să fie pusă în stare de activitate în acelaşi fel ca la perceperea în mod rece a senzaţiei. Dacă este aşa, aceleaşi celule din creier vor fi excitate», într-o măsură poate mai mică, atunci când ne gândim intens la un gust acru, ca şi cum l-am percepe, şi ele vor transmite într-unul din cazuri, ca şi în celălalt, impulsuri nervoase la centrul vaso-motor, cu aceleaşi rezultate.

Să dăm un alt exemplu, în unele privinţe mai corespunzător. Dacii im om stă în faţa unui foc fierbinte, i se înroşeşte faţa. Aceasta se datorează, pare-se, după cum mă informează dl. Michael Foster,

parţial acţiunii locale a căldurii şi parţial unei acţiuni reflexe de la centrii vaso-motori46. În acest din urmă caz, căldura influenţează nervii feţei, aceştia transmit o impresie celulelor senzoriale al (» creierului care acţionează asupra centrului vaso-motor, iar acesta reacţionează asupra arterelor mici ale feţei, relaxându-le şi permiţându-le să se umple cu sânge. Aici pare de asemenea probabil că, dacă ar fi să ne concentrăm în mod repetat şi cu toată seriozitatea atenţia asupra amintirii feţei noastre încălzite, aceeaşi parte a sistemului senzorial care ne dă conştiinţa căldurii va tinde să fie într-o mică măsură stimulată şi, în consecinţă, să transmită un oarecare impuls nervos centrilor vaso-motori, pentru a relaxa capilarele feţei. Or, deoarece, în cursul unor generaţii fără sfârşit, oamenii şi-au îndreptat adesea şi cu seriozitate atenţia asupra aspectului lor personal şi mai ales asupra feţei lor, orice tendinţă incipientă de a influenţa astfel capilarele feţei trebuie, în decursul timpului, să se fi întărit considerabil în baza principiilor la care tocmai ne-am referit, şi anume al trecerii uşoare a impulsului nervos de-a lungul căilor obişnuite şi al obiceiului

ereditar. Îmi pare că în acest fel se oferă o explicaţie» plauzibilă a fenomenelor principale legate de actul roşirii.

Recapitulare.

— Bărbaţii şi femeile, dar mai ales tiner îi au preţuit întotdeauna într-un înalt grad aspectul lor personal şi au preţuit de asemenea aspectul altora. Faţa a fost obiectul principal al atenţiei, cu toate că, atunci când iniţial omul umbla gol, el trebuie să se fi interesat de toată suprafaţa corpului. Atenţia concentrată asupra persoanei noastre este excitată aproape exclusiv de părerea altora, întrucât, trăind în singurătate absolută, nimănui nu i-ar păsa de aspectul său. Oricine resimte mai acut critica decât lauda. Aşadar, ori de câte or i ştim sau presupunem că alţii ne critică aspectul personal, atenţia ne este puternic atrasă spre noi înşine, mai ales către faţa noastră. Efectul probabil al acesteia va fi, după cum tocmai s-a explicat, punerea în acţiune a acelei părţi a sistemului senzorial care primeşte nervii senzoriali ai feţei, iar sistemul senzorial va reacţiona prin sistemul vaso-motor asupra capilarelor feţei. Prin repetarea

frecventă în decursul generaţiilor fără număr, procesul trebuie să fi devenit atât de obişnuit în asociaţie cu părerea că alţii se gândesc la noi, încât chiar o bănuială a defăimării din partea lor este suficientă pentru relaxarea capilarelor, fără vreun gând conştient în legătură cu faţa noastră. La unele persoane sensibile este destul să le remarci numai îmbrăcămintea pentru a le produce acelaşi efect. De asemenea, prin forţa asociaţiei şi a eredităţii, capilarele se relaxează ori de câte ori ştim sau ne imaginăm că cineva ne critică, chiar în tăcere, acţiunile, gândurile ori caracterul său, de asemenea, când suntem foarte lăudaţi.

48 Vezi, de asemenea, dl. Michael Foster asupra acţiunii sistemului vaso-motor în interesanta sa conferinţă ţinută la Royal Institution, după cum este tradusă în „Revue des Cours Scient ifiques”, 25 septembrie 1809, p. 683.

În baza acestei ipoteze, putem înţelege de ce faţa roşeşte mai mult decât oricare altă parte a corpului, cu toate că întreaga suprafaţă este oarecum influenţată, mai ales la rasele care încă mai umblă

aproape goale. Nu este de loc surprinzător că rasele de culoare închisă roşesc, cu toate că nicio modificare de culoare nu este vizibilă pe pielea lor. După principiul eredităţii, nu este surprinzător ca persoane născute oarbe să roşească. Putem înţelege de ce tinerii sunt mai influenţaţi decât bătrânii, iar femeile mai mult decât bărbaţii şi de ce sexele opuse mai ales îşi provoacă roşirea reciproc. Devine evident pentru ce observaţii personale pot să provoace înroşirea şi pentru ce cea mai puternică din toate cauzele este timiditatea, deoarece timiditatea se referă la prezenţa şi părerea altora, iar timizii sunt întotdeauna mai mult sau mai puţin conştienţi de sine. În privinţa veritabilei ruşini din cauza delictelor morale, ne putem da seama de ce nu vinovăţia, ci gândul că alţii ne cred vinovaţi ne face să roşim. Un om care se gândeşte la o crimă comisă în singurătate şi care este ros de conştiinţă nu roşeşte; totuşi, el va roşi la amintirea vie a unei greşeli descoperite sau a uneia comise în prezenţa altora, gradul de înroşire fiind în raport strâns cu sentimentul de consideraţie faţă de cei care au descoperit, au asistat sau au bănuit greşeala sa.

Încălcări ale regulilor convenţionale de comportare, dacă se insistă în mod rigid asupra lor de către egalii sau superiorii noştri, provoacă adesea o roşire mai intensă decât ar provoca-o o crimă descoperită, iar un act realmente criminal, dacă nu este criticat de egalii noştri, cu greu ne va aduce o urmă de culoare pe obraji. Modestia din umilinţă sau din nedelicateţe va provoca o înroşire vie, deoarece ambele se raportează la judecata sau la obiceiurile stabilite ale altora.

Din cauza legăturii intime care există între circulaţia capilară a suprafeţei capului şi cea a creierului, ori de câte ori are loc o înroşire intensă, va exista o oarecare, adesea chiar o mare tulburare a minţii. Aceasta este de multe ori însoţită de mişcări stângace şi uneori de crisparea involuntară a anumitor muşchi.

Deoarece, după această ipoteză, înroşirea este rezultatul indirect al atenţiei iniţial îndreptată către aspectul nostru personal, adică către suprafaţa corpului şi în special către faţă, putem înţelege însemnătatea gesturilor care însoţesc înroşirea în toată lumea. Acestea constau în ascunderea feţei sau

aplecarea ei spre pământ sau întoarcerea într-o parte. Ochii sunt în general trişti sau neliniştiţi, deoarece a privi pe cel care ne face să ne ruşinăm sau să ne intimidăm ne determină să înţelegem în mod insuportabil că privirea îi este îndreptată asupra noastră. În baza principiului oDiceiului asociat, sunt executate aceleaşi mişcări ale feţei şi ochilor – şi de fapt cu greu pot fi evitate – ori de câte ori ştim sau credem că alţii ne critică sau ne laudă prea mult comportarea noastră morală.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

OBSERVAŢII FINALE ŞI REZUMAT

Cele Irei principii conducătoare care au determinat mişcările principale ale expresiei – Ereditatea lor – Despre rolul jucat de voinţă şi intenţie la dobândirea diferitelor expresii – Recunoaşterea instinctivă a expresiei – Legătura dintre subiectul nostru şi unitatea specifică a raselor umane – Despre dobândirea succesivă a diferitelor expresii de către strămoşii omului – Importanţa expresiei – Concluzie.

Am descris, cum am putut mai bine, principalele acţiuni expresive la om şi la câteva dintre animalele

inferioare. M-am străduit de asemenea să explic originea şi dezvoltarea acestor acţiuni prin cele trei principii arătate în primul capitol. Primul dintre aceste principii este că, dacă mişcările care servesc pentru a satisface vreo dorinţă sau a alina vreo senzaţie [penibilă] sunt deseori repetate, (de devin atât de obişnuite, încât sunt executate, indiferent că sunt sau nu de vreun folos, ori de câte ori se resimte aceeaşi dorinţă sau senzaţie, chiar într-un grad foarte slab.

Col de-al doilea principiu este cel al antitezei. Obiceiul de a executa în mod voit mişcări opuse sub influenţa impulsurilor opuse s-a stabilit solid în noi prin practica întregii noastre vieţi. Deci, dacă anumite acţiuni au fost executate în mod regulat în conformitate cu primul principiu, sub impulsul unei anumite stări psihice, va exista o tendinţă puternică şi involuntară de a executa acţiuni direct opuse, iudiferent că sunt sau nu de vreun folos, sub excitarea unei stări psihice opuse.

Cel de-al treilea principiu este acţiunea directă a sistemului nervos excitat asupra corpului,

independent de voinţă şi, în mare parte, independent de obişnuinţă. Experienţa arată că forţa nervoasă este generată şi eliberată ori de câte ori sistemul cerebro-spinal este excitat. Direcţia urmată de această forţă nervoasă este în mod necesar determinată de [direcţia] liniilor de legătură dintre celulele nervoase între eh» şi cu diferite părţi ale corpului. Însă această direcţie este de asemenea mult influenţată de obişnuinţă, deoareœ forţa nervoasă treçe mai uşor de-a lungul căilor obişnuite.

Acţiunile frenetice şi fără sens ale unui om furios pot fi parţial atribuiri» scurgerii nedirijate a forţei nervoase şi parţial efectelor obişnuinţei. Ele trec astfel la gesturi incluse în primul principiu, ca atunci când un om indignat adoptă inconştient o atitudine potrivită pentru a-şi ataca adversarul, cu toate că fără vreo intenţie de a-l ataca. Vedem de asemenea influenţa obişnuinţei la toate (» moliile şi senzaţiile care sunt denumite, excitante, deoarece ele au preluat acest caracter prin faptul că de obicei duceau la acţiuni energice, care influenţau indirect sistemul respirator şi circulator, şi aceasta din urmă reacţiona

asupra creierului. Ori de câte ori resimţim, chiar uşor, aceste emoţii sau senzaţii, cu toate că ele pot să nu ducă în acel moment la vreun efort, întregul nostru sistem este totuşi tulburat prin forţa obişnuinţei şi a asociaţiei. Alte emoţii şi senzaţii sunt denumite deprimante, deoarece în primul rând ele nu duc de obicei la o acţiune energică, afară doar chiar de primul moment, ca în cazul durerii, fricii şi mâhnirii extreme; în al doilea rând, ele provoacă până în cele din urmă extenuare totală, fiind exprimate în consecinţă mai ales prin semne negative şi prin prostraţie. Există de asemenea alte emoţii, ca cea de afecţiune, care de obicei nu duc la niciun fel de acţiune şi, în consecinţă, nu sunt manifestate prin semne exterioare puternic pronunţate. De fapt, afecţiunea, în măsura în care constituie o senzaţie plăcută, provoacă semnele obişnuite de plăcere.

Pe de altă parte, multe din efectele datorate excitării sistemului nervos par să fie complet independente de scurgerea forţei nervoase de-a lungul căilor care au devenit obişnuite prin eforturile anterioare ale voinţei. Asemenea efecte» care

dezvăluie adesea o stare psihică a persoanei astfel influenţată nu pot fi explicate acum, de exemplu schimbarea culorii părului din cauza groazei sau durerii extreme, sudoarea rece sau tremuratul muşchilor din frică, secreţiile modificări» ale tractusului intestinal şi incapacitatea. de a acţiona a anumitor glande.

Cu toate că în subiectul nostru de faţă multe rămân neînţelese, însă numeroase mişcări şi acţiuni expresive pot fi explicate într-o anumită măsură prin ceh» trei principii din mai sus, totuşi putem spera săli» vedem pe toate explicate ulterior prin aceste principii sau prin altele» îndeaproape analoge.

Toate felurile de acţiuni, dacă însoţise în mod regulat vreo stan» psihică, sunt recunoscute imediat drept expresive. Acestea pot consta din mişcări ale oricărei părţi a corpului, ca datul din coadă la câine, datul din umeri la om, zbârlirea. părului, nădusirea, starea circulaţiei capilari», răsuflarea anevoioasă şi folosirea instrumentelor vocale şi a altora producătoare de sunete. Chiar insectele îşi exprimă mânia, spaima, gelozia şi dragostea prin stridulaţia

lor. La om, organele respiratorii sunt de o importanţă specială în expresie nu numai direct, ci într-un grad şi mai mare în mod indirect.

Puţine puncte sunt mai interesante în subiectul nostru de faţă decât lan-Iul extraordinar de complex de evenimente care duc la anumite mişcări expresive. Priviţi, de exemplu, la sprâncenele oblice ale unui om suferind de necazuri sau de griji. Atunci când sugacii ţipă zgomotos de foame sau de durere, circulaţia este influenţată, iar ochii tind să se congestioneze; în consecinţă, muşchii din jurul ochilor sunt puternic contractaţi ca protecţie; în decurs de multe generaţii, această acţiune a devenit puternic fixată şi ereditară; atunci însă când, cu înaintarea în vârstă şi în cultură, obiceiul de a ţipa este parţial reprimat, muşchii din jurul ochilor vor mai tinde încă să se contracte ori de câte ori se resimte chiar o uşoară suferinţă; dintre aceşti muşchi, piramidalii nasului sunt mai puţin sub controlul voinţei decât ceilalţi şi contracţia lor nu poate fi inhibată decât de cca. a fasciculelor centrale [mediale] ale muşchiului frontal; aceste din urmă fascicule trag în sus capetele interioare ale

sprâncenelor şi încreţesc fruntea într-un mod caracteristic, pe care îl recunoaştem îndată ca fiind expresia necazului şaua grijilor. Mişcări uşoare, ca ceh» descrise acum sau tragerea aproape imperceptibilă în jos a. colţurilor gurii sunt ultimele rămăşiţe sau vestigii ale unor mişcări inteligibile şi puternic pronunţate. Ele sunt to atât de pline de semnificaţie pentru noi, în ceea ce priveşte expresia, ca şi rudimentele pentru naturalist la clasificarea şi goneai ogi a < >rg ani’s mei o r.

Este unanim admis că acţiunile expresive principale, manifestate de om şi de animalele inferioare, sunt acum înnăscute? sau ereditare, adică nu au fost învăţate de către individ. Învăţătura sau imitaţia atât de puţin are de-a face (? u mai multe dintre el (», încât din primele zile şi în tot decursul vieţii ele sunt complet în afara control ului nostru, de exemplu relaxarea arterelor pielii la înroşire şi sporirea acţiunii inimii la mânie. Putem vedea copii în vârstă de numai doi sau trei ani sau chiar pe cei născuţi orbi roşind de ruşine; pielea golaşă a capului unui copil foarte mic se înroşeşte de furie. Sugacii ţipă

de durere imediat după naştere şi toate trăsăturile lor preiau aceeaşi formă ca şi în decursul anilor următori. Chiar numai aceste fapte sunt suficiente pentru a. arăta că multe dintru? expresiile noastre cele mai importante nu au fost învăţate; este însă remarcabil că unele, care sunt cu siguranţă înnăscute, necesită practică din partea individului înainte de a fi executate în mod deplin şi perfect, de exemplu plânsul şi râsul. Ereditatea majorităţii acţiunilor noastre expresive explică faptul că cei născuţi orbi le manifestă, după cum aflu de la Rev. R. II. Blair, tot. atât de bine ea şi cei binecuvântaţi cu vedere. Putem astfel înţelege faptul că rincrii şi bătrânii de rase cu totul diferite, atât la om, cât şi la animale, exprimă aceeaşi stan» psihică prin aceleaşi mişcări.

Suntem atât de familiarizaţi cu faptul că animalele tinere şi bătrâne îşi arata sentimentele în acelaşi fel, încât aproape că nu ne dăm seama cât de remarcabil este caun căţeluş să dea din coadă când este mulţumit, să-şi lase urechile în jos şi să-şi descopere caninii când vrea să fie furios, întocmai ca un câine bătrân, sau ca o pisicuţă să-şi arcuiască

micul ei spate şi să-şi zbârlească părul când este speriată sau furioasa, întocmai ca o pisică bătrână. Atunci însă când revenim la gesturi umane mai puţin comune, pe care suntem obişnuiţi să le considerăm ca artificiale sau convenţionale, ca datul din umeri în semn de neputinţă, ridicarea. braţelor cu mâinile deschise şi degetele întinse în semn de uimire, suntem poate prea. surprinşi să constatăm că ele sunt înnăscute. Că aceste şi alte câteva gesturi sunt ereditare, o putem deduce din faptul că ele sunt executate de copii foarte» mici, de cei născuţi orbi şi de cele mai distincte rase omeneşti. Trebuie să ţinem de asemenea seamă că ticuri noi, foarte neobişnuite, au apărut la anumiţi indivizi în asociaţie cu anumite stări psihice şi că ulterior au fost transmise la descendenţi i lor, în unele cazuri timp de mai multe generaţii.

Anumite alte gesturi cart? ne par atât de naturale, încât ne putem uşor imagina că sunt înnăscute, au fost probabil învăţate ca şi cuvintele dintr-o limbă. Acesta pare să fie cazul unirii mâinilor ridicate şi ridicarea ochilor în sus în timpul rugăciunii.

Tot aşa este şi cu sărutatul ca un semn de afecţiune; acesta este înnăscut în măsura în care depinde de plăcerea dedusă din contactul cu o persoană iubită. Dovada în privinţa eredităţii datului şi scuturatului din cap ca semn de afirmaţie şi negaţie este îndoielnică, deoarece ele nu sunt unanime, dar par prea generale ca să fi fost dobândite independent de toţi indivizii atâtor de multe rase.

Vom examina acum în ce măsură voinţa şi conştiinţa au intrat în joc la dezvoltarea diferitelor mişcări de expresie. Pe cât putem judeca, numai câteva mişcări expresive, ca acelea la care ne-am referit acum, sunt învăţate de fiecare individ, adică au fost executate conştient şi voit în primii ani ai vieţii, cu un scop bine definit sau pentru a imita pe alţii, şi apoi au devenit obişnuite. Cel mai mare număr de mişcări de expresie, şi cu atât mai mult cele mai importante, sunt, după cum am văzut, înnăscute sau ereditare, şi despre asemenea mişcări nu se poate spune că depind de voinţa individului. Totuşi, toate cele cuprinse în primul principiu au fost la început voit executate, cu un scop bine definit, şi anume de a

scăpa de vreun pericol, de a alina vreo suferinţă sau de a satisface vreo dorinţă. De exemplu, aproape că nu poate exista îndoială că animalele care se luptă cu dinţii au dobândit obiceiul de a-şi lăsa urechile lipite de spate când sunt furioase din faptul că strămoşii lor au acţionat voit în acest fel pentru a-şi feri urechile de a nu fi sfâşiate de către adversarii lor, deoarece acele animale care nu se luptă cu dinţii nu îşi exprimă în acest fel starea lor de furie. Putem deduce ca foarte probabil că noi înşine am dobândit de la strămoşii noştri obiceiul de a ne contracta muşchii din jurul ochilor când plângem liniştiţi, adică fără să scoatem vreun sunet puternic, pentru că ei au suferit în timpul ţipatului, mai ales în timpul fragedei copilării, o senzaţie neplăcută la [nivelul] globilor oculari. Unele mişcări foarte expresive rezultă de asemenea din străduinţa de a opri sau preveni alte mişcări expresive; astfel, oblicitatea sprâncenelor şi tragerea în jos a colţurilor gurii decurg din încercarea de a preveni pornirea unui acces de ţipat sau de a-l opri după ce a pornit. Este evident că aici conştiinţa şi voinţa trebuie să intre mai întâi în joc. Noi nu ne dăm

seama, în aceste sau în alte cazuri, de muşchii care sunt puşi în acţiune decât atunci când executăm cele mai obişnuite mişcări voite.

În privinţa mişcărilor expresive datorate principiului antitezei, este clar că aici a intervenit voinţa, cu toate că într-un mod îndepărtat şi indirect. Tot aşa şi cu mişcările cuprinse în al treilea principiu; acestea, în măsura în care au fost influenţate de forţa nervoasă trecând uşor de-a lungul căilor obişnuite, au fost determinate de eforturile anterioare repetate ale voinţei. Efectele datorate indirect acestui din urmă factor sunt adesea combinate în mod complex, prin forţa obişnuinţei şi a asociaţiei, cu cele rezultând direct din excitarea sistemului cerebro-spinal. Aşa pare să fie şi cu acţiunea sporită a inimii sub influenţa oricărei emoţii puternice. Atunci când unui animal i se zbârleşte părul în momentul în care ia o atitudine ameninţătoare şi scoate sunete fioroase pentru a-şi îngrozi duşmanul, vedem o combinaţie curioasă de mişcări care iniţial erau voite cu cele care sunt involuntare. Este totuşi posibil ca acţiunile strict involuntare, cum este zbârlirea părului, să fi fost

influenţate de puterea misterioasă a voinţei.

Unele mişcări expresive pot să apară spontan în asociaţie cu anumite stări psihice cum sunt ticurile la care ne-am referit recent, devenind ulterior ereditare. Nu cunosc însă nicio dovadă care să facă această ipoteză probabilă.

Capacitatea de comunicare între membrii aceluiaşi trib prin mijlocul vorbirii a fost de importanţă primordială pentru dezvoltarea omului; forţa vorbirii este mult ajutată de mişcările expresive ale feţei şi corpului. Ne dăm îndată seama de aceasta atunci când discutăm despre un subiect important cu orice persoană a cărei faţă este ascunsă. Totuşi, după cât am putut descoperi, nu există motive de a crede că vreun muşchi s-a dezvoltat sau chiar s-a modificat exclusiv în scopul expresiei. Organul vocal şi alte organe producătoare de sunete, prin care se produc diferite zgomote expresive, par a forma o excepţie parţială; am încercat însă într-altă parte să arăt că aceste organe s-au dezvoltat mai întâi pentru scopuri sexuale, pentru ca unul din sexe să poată chema sau încânta pe celălalt. Şi nici nu pot descoperi motive

pentru a crede că vreo mişcare ereditară, care acum serveşte ca un mijloc de expresie, a fost executată iniţial voit şi conştient în acest scop special, de pildă unele din gesturile şi limbajul degetelor folosite de surdomuţi. Din contra, fiecare mişcare de expresie autentică sau ereditară pare să fi avut o origine naturală şi independentă oarecare. Însă, odată dobândite, asemenea mişcări pot fi folosite voit şi conştient ca mijloc de comunicaţie. Chiar sugacii, dacă sunt îngrijiţi cu atenţie, descoperă la o vârstă foarte timpurie că ţipătul lor aduce alinare şi curând îl practică în mod voit. Putem vedea frecvent o persoană ridicându-şi voit sprâncenele pentru a exprima surprindere sau surâzând pentru a exprima o pretinsă satisfacţie şi aprobare. Adesea, un om dorind să facă anumite gesturi bătătoare la ochi sau demonstrative îşi va ridica braţele întinse cu degetele larg desfăcute deasupra capului pentru a arăta uimire sau îşi va ridica umerii până la urechi pentru a arăta că nu poate sau nu vrea să facă ceva. Tendinţa la asemenea mişcări va fi întărită sau sporită prin faptul că ele sunt astfel executate în mod voit şi repetat, iar efectele pot

fi ereditare.

Merită poate să fie analizat dacă mişcările folosite mai întâi numai de unul sau câţiva indivizi pentru a exprima o anumită stare psihică nu pot fi extinse uneori şi la alţii şi dacă până în cele din urmă ele nu devin generale prin puterea imitaţiei conştiente sau inconştiente. Este sigur că la om există o tendinţă puternică de imitaţie, independent de voinţa conştientă. Aceasta se manifestă în mod extraordinar la anumite boli ale creierului, mai ales la începutul muierii inflamatorii a creierului, şi a fost denumită „semnul ecou" („echo sign"). Pacienţii astfel afectaţi imită, fără să înţeleagă, fiecare gest absurd care este făcut şi fiecare cuvânt spus în apropierea lor, chiar într-o limbă străină LLA animale, şacalul şi lupul au învăţat în captivitate să imite lătratul câinelui. Nu ştim cum a ficat învăţat mai întâi lătratul câinelui, care serveşte să exprime diferite emoţii şi dorinţe şi care este remarcabil prin faptul că a fost dobândit de când acest animal a fost domesticit, fiind moştenit în diferite grade de diferite rase de câini; nu putem însă bănui că imitaţia a avut un rol în dobândirea lui

datorită faptului că acest animal a trăit timp îndelungat în asociaţie strictă cu un animal atât de vorbăreţ ca omul!

În cadrul observaţiilor de mai sus şi în tot acest volum am simţit adesea o mare greutate la aplicarea potrivită a termenilor: voinţă, conştiinţă şi intenţie. Acţiuni care la început erau voite au devenit curând obişnuite şi până în cele

(lin urmă ereditare, iar apoi au putut fi executate chiar în opoziţie, cu voinţa. Cu toate că adesea ele dezvăluie starea psihică, rezultatul acesta nu era la început, nici intenţionat şi nici prevăzut. Chiar cuvinte ea „anumite mişcări servesc ca mijloc de expresie” pot să inducă în eroare, deoarece ele implică că acesta era scopul sau obiectul iniţial. Totuşi, aceasta nu a fost decât rareori sau chiar niciodată, întrucât mişcările an fost iniţial fie de vreun folos direct, fit» efectul indirect al stării de excitare a sistemului senzorial. Un sugaci poate ţipa, fie» intenţionat, fie instinctiv, pentru a arăta că vrea hrană, însă el nu are nicio dorinţă sau intenţie de a-şi modifica trăsăturile în forma specifică ce indică atât de clar suferinţă; totuşi,

după cum s-a explicat, unele dintre ceh» mai caracteristice expresii ale omului derivă din actul ţipatului.

Cu toate că, după cum este unanim admis, majoritatea acţiunilor noastre expresive sunt înnăscute sau instinctive, este o altă problemă dacă avem vreo capacitate instinctivă de a le recunoaşte. S-a presupus în general că aşa. şi este, însă dl. Le moine 2 a pus cu tărie în discuţie această presupunere. După cum afirmă un observator atent3, maimuţele învaţă curând să distingă nu numai tonurile vocii stăpânului lor, ci şi expresia feţei lui. Câinii cunosc bine deosebirea dintre gesturile sau tonurile mângâietoare şi ameninţătoare şi par să recunoască un ton de compătimire. Însă, din câte îmi pot da seama după încercări repetate, ei nu înţeleg vreo mişcare limitată la trăsături, afară de surâs sau râs, pe care, cel puţin în unele cazuri, par să le recunoască. Această măsură limitată de cunoştinţe a fost probabil dobândită, atât de maimuţe, cât şi de câini, prin asocierea din partea lor a tratamentului aspru sau binevoitor eu acţiunile noastre şi cu siguranţă că această cunoştinţă nu este

instinctivă. Fără îndoială, copiii învaţă curând mişcările de expresie ale celor mai vârstnici, tot aşa cum animalele le învaţă pe cele alt» omului. De altfel, atunci când un copil plânge sau râde, el ştie în mod general et» face şi ce simte, aşa încât un foarte mic efort al judecăţii îi va spunect» înseamnă ta, alţii plânsul sau râsul. Problema t» să» însă [următoarea]: îşi dobânziesc oare copiii noştri cunoştinţa expresiei numai din experienţă, prin capacitatea de asociaţie şi judecată?

Deoarece majoritatea mişcărilor de expresie trebuie să fi fost dobândite treptat, devenind ulterior instinctive, pare să existe un grad oarecare de probabilitate apriori ea recunoaşterea lor să fi devenit de asemenea instinctivă. Această presupunere cel puţin nu întâmpină mai multe dificultăţi decât a admite că, atunci t ind o femelă de mamifer naşte pentru prima dată un pui,(» a cunoaşte ţipătul de suferinţă a descendentului ei sau că multe animale îşi recunosc duşmanii şi st» tem de ei în mod instinctiv, iar cu privire la ambele aceste afirmaţii nu poate exista nicio îndoială justificată. Este totuşi extrem tit»

greu să dovedeşti că copiii noştri recunosc instinctiv vreo expresie. M-am ocupat tit» această problemă la primul meu copil, care nu ar fi putut învăţa ceva din asociaţie cu alţi copii, şi m-am convins că înţelegea un surâs şi că îi făcea plăcere să-l vadă, răspunzându-i cu un altul, la o vârstă mult prea timpurie pentru a fi învăţat ceva din experienţă. Când acest copil avea vârsta de aproximativ patru luni, am fă

„*La Physionomie ei la Parole*, 1865, p. 103 şi 118.

Rengger, *Naturgeschichle der Săugethiere von Paraguay*, 1830, p. 55, cui; în prezenţa sa multe zgomote ciudate» şi strâmbături stranii şi am încercat să-l îngrozesc, însă zgomotul, dacă nu era prea tare, şi strâmbăturile erau luate drept glume bune, ceea ce am atribuit atunci faptului că erau precedate sau însoţite de surâs. La. vârsta de cinci luni, el părea să înţeleagă expresia şi tonul de compătimire. Atunci când avea şase luni şi câteva zile, doica lui s-a făcut că plânge, şi am văzut cum faţa copilului a luat imediat o expresie melancolică, cu colţurile gurii mult lăsate în jos; or, acest copil a putut vedea rareori vreun alt copil plângând şi niciodată vreo persoană adultă plângând,

şi m-aş îndoi ca la o vârstă atât de fragedă el să fi putut cugeta asupra acestui subiect. Îmi pare de aceea, că un sentiment înnăscut trebuie să-i fi spus că pretinsul plâns al doicii sale exprima suferinţă, ceea ce prin simpatie i-a provocat lui însuşi suferinţă.

Dl. Lemoine demonstrează că, dacă omul ar poseda o cunoştinţă înnăscută a. expresiei nu le-ar fi atât de greu autorilor şi pictorilor, după cum este bine cunoscut, să descrie şi să redea semnele caracteristice ale fiecărei stări psihice. Acest argument nu îmi pare însă valabil. Putem vedea de fapt expresia schimbându-se în mod neîndoielnic la un om sau la un animal şi totuşi să nu fim de loc în stare, după cum ştiu din experienţă, să analizăm natura acestei schimbări, în cele două fotografii ale aceluiaşi bătrân prezentate» de Puchenne (planşa 1JI, fig. 5), aproape» fiecare a recunoscut că una reda un surâs adevărat, iar cealaltă unul fals; am constatat însă că este foarte greu să hotărăsc în ce» constă deosebirea dintre ele». Adesea m-a izbit, ca un fapt curios, că atâtea nuanţe de expresie sunt imediat recunoscute fără vreun proces conştient de analiză din partea

noastră. Cred că nimeni nu poate descrie clar o expresie morocănoasă sau vicleană; totuşi mulţi observatori susţin în unanimitate că aceste expresii pol şi recunoscute la diferite rase omeneşti. Aproape toţi cărora le-am arătat fotografia tânărului cu sprâncene oblice, luată de Duchenne (planşa. TI, fig. 2), au declarat imediat că ea exprimă, durere sau vreun asemenea sentiment; totuşi niciuna din aceste persoane» sau una dintr-o mie nu poate spune dinainte ceva precis despre oblicitatea sprâncenelor eu capetele interioare încreţite sau despre cutele drept unghiulari» de pe frunte. La fel este şi cu multe alte expresii despre» caic ani căpătat experienţă din osteneala ce mi-am dat eu instruirea altora asupra punctelor care trebuie observate. Atunci, dacă marca ignoranţă a detaliilor nu ne împiedică să recunoaştem cu siguranţă şi promptitudine diferite» expresii, nu văd cum această ignoranţă poate» fi prezentată ca un argument, că nu este» înnăscută cunoaşterea noastră, cu toate că este vagă şi generală.

M-am străduit să arătân mare amănunţime» că toate» expresiile» principale» manifestate ele» om

sunt aceleaşi în toată lumea. Acest fapt este» interesant, deoarece» el oferă un nou argument în favoarea, tezei că diferitele» rase» se» trag dintr-o tulpină strămoşească unică, care trebuie să fi fost aproape» complet umană ca structură şi într-o mare măsură şi la minte înaintea perioadei de despărţire» a raselor. Fără îndoială că adesea structuri similare, adaptate la acelaşi scop, au fost independent dobândite de specii distincte prin variaţie şi selecţie naturală; această ipoteză nu va explica însă asemănarea strânsă dintre specii distincte» în privinţa multor detalii fără importanţă. Or, dacă ţinem seama de „numeroasele particularităţi structurale care nu au nicio legătură cu expresia, prin care toate rasele de om se aseamănă foarte mult, şi apoi adăugăm la ele numeroasele trăsături, unele de cea mai mare importanţă şi multe»

de cea mai neînsemnată valoare, de care depind direct sau indirect mişcările de expresie, îmi pare improbabil în cel mai înalt grad ca atât de multă asemănare, sau mai bine zis identitate structurală, să fi fost dobândită prin mijloace independente. Totuşi

aşa ar fi fost dacă rasele umane s-ar trage din mai multe specii iniţial distincte. Este cu mult mai probabil ca numeroasele trăsături de strânsă asemănare la diferite rase să fie datorate moştenirii de la o singură formă parentală, care luase deja un caracter omenesc.

Este o problemă interesantă, deşi poate zadarnică, [să se determine] cât de timpuriu au fost succesiv dobândite, în lungul şir al strămoşilor noştri, diferitele mişcări expresive, manifestate acum de om. Observaţiile de mai jos vor servi cel puţin pentru a reaminti câteva dintre punctele principale discutate în acest volum. Putem afirma cu încredere că râsul, ca un semn de plăcere şi de bucurie, a fost practicat de strămoşii noştri mult înainte ca ei să fi meritat de a fi numiţi oameni, întrucât foarte multe specii de maimuţe, atunci când sunt mulţumite, emit un sunet repetat, evident analog râsului nostru, adesea însoţit de mişcări vibratorii ale fălcilor şi buzelor, cu colţurile gurii trase înapoi şi în sus, de încreţirea obrajilor şi chiar de strălucirea ochilor.

Putem deduce de asemenea că frica a fost exprimată dintr-o perioadă extrem de îndepărtată în

aproape acelaşi fel cum este exprimată acum de către om, şi anume printr-un tremurat, zbârlirea părului, sudoare rece, paloare, ochii larg deschişi, relaxarea majorităţii muşchilor şi ghemuiica sau ţinerea nemişcată a întregului corp.

Suferinţa mare trebuie să fi provocat de la început scoaterea de ţipete sau gemete, contorsiunea corpului şi scrâşnirea dinţilor. Însă strămoşii noştri nu par să fi manifestat acele mişcări foarte expresive alt» trăsăturilor cart» întovărăşesc ţipatul şi plânsul până ce organele lor circulatorii şi respiratorii, precum şi muşchii din jurul ochilor, nu au dobândit structura actuală. Vărsarea de lacrimi pare să fi luat naştere prin acţiunea reflexă a contracţiei spasmodice a pleoapelor, asociată poate cu congestionarea globilor oculari în timpul ţipatului. De aceea, plânsul a apărut relativ târziu în linia descendenţei noastre, concluzie care concordă cu faptul că rudele noastre cele mai apropiate, maimuţele antropomorfe, nu plâng. Aici trebuie să fim oarecum prudenţi, deoarece, cum anumite maimuţe care nu sunt îndeaproape înrudite cu omul plâng, acest obicei poate să se fi dezvoltat de

demult la o subramură a grupului din care se trage omul. Până ce nu au dobândit obiceiul de a se strădui să-şi stăpânească ţipetele, strămoşii noştri iniţiali, când sufereau de necaz sau grijă, nu ridicau oblic sprâncenele, nu-şi trăgeau în jos colţurile gurii. De aceea, expresia necazului şi a grijii este eminamente omenească.

Furia trebuie să fi fost exprimată de foarte timpuriu prin gesturi ameninţătoare sau frenetice, prin înroşirea pielii şi prin privirea fioroasă, însă nu prin încruntare. Obiceiul încruntării pare să fi fost dobândit mai ales prin faptul că corugatorii sunt primii muşchi care se contractă în jurul ochilor, ori de câte ori omul a resimţit în copilărie o durere, mânie sau suferinţă şi apare, în consecinţă, o [stare] apropiată strâns de ţipat; în parte, încruntarea a apărut ca o apărare în timpul unei priviri dificile şi atente. Pare probabil că această acţiune de apărare contra luminii nu trebuie să fi devenit obişnuită până ce omul nu a luat o poziţie complet verticală, deoarece maimuţele nu se încruntă atunci când sunt expuse la o lumină orbitoare. Când erau înfuriaţi, strămoşii noştri

iniţiali trebuie să-şi fi arătat dinţii mai uşor decât o face omul, chiar atunci când îşi dădeau complet drumul furiei, ca la demenţi. Putem fi de asemenea aproape siguri căci trebuit» să-şi fi ţuguiat buzele, când erau îmbufnaţi sau dezamăgiţi, într-un grad mai mare decât este cazul la propriii noştri copii sau chiar la copiii raselor sălbatice actuale.

Până ce nu au dobândit ţinuta obişnuită verticală a omului şi nu au învăţat să lupte cu pumnii sau cu ciomege, strămoşii noştri iniţiali, atunci când erau indignaţi sau moderat de mânioşi, nu-şi ţineau capul sus, nu-şi îndreptau toracele, nu-şi ridicau umerii şi nu-şi încleştau pumnii. Până ce nu s-a ajuns la acea perioadă, gestul antitetic de a ridica din umeri ca semn de incapacitate sau de răbdare nu pare să se fi dezvoltat. Din acelaşi motiv, mirarea nu trebuie să se fi exprimat atunci prin ridicarea braţelor cu mâinile deschise şi degetele întinse. Şi, judecând după acţiunile maimuţelor, nici mirarea nu trebuie să fi fost manifestată printr-o gură larg deschisă, însă ochii vor fi fost deschişi şi sprâncenele arcuite. Dezgustul trebuie să fi fost manifestat într-o perioadă foarte

timpurie prin mişcări în jurul gurii, ea acelea de vomitare, adică dacă ipoteza pe care am sugerat-o în privinţa sursei expresiei este corectă, şi anume dacă strămoşii noştri avuseseră şi au folosit capacitatea de a vomita voit şi rapid orice hrană care le displăcea. Însă modul mai rafinat de a arăta desconsiderare sau dispreţ prin coborârea pleoapelor sau întoarcerea ochilor şi a feţei, ca şi când persoana dispreţuită nu ar merita să te uiţi la ea, nu va fi fost probabil dobândit decât într-o perioadă mult mai târzie.

Din toate expresiile, înroşirea pare a fi cea mai strict omenească; ea este totuşi comună tuturor sau aproape tuturor raselor omeneşti, fie că modificarea de culoare este vizibilă sau nu pe pielea lor. Relaxarea micilor artere ale tegumentului de care depinde înroşirea pare să fi fost rezultatul iniţial al atenţiei serioase îndrept ale către aspectul propriei noastre persoane, şi mai ales către faţa noastră, ajutată de obişnuinţă, ereditate şi scurgerea uşoară a forţei nervoase de-a lungul căilor obişnuite, iar ulterior să fi fost extinsă prin forţa asociaţiei la autoatenţia îndreptată către comportarea morală. Nu există

aproape nicio îndoială că multe animale sunt capabile de a. aprecia culori şi chiar forme frumoase, după cum se vede din osteneala pe care indivizii aparţinând unui sex şi-o dau pentru a-şi etala frumuseţea în faţa celor de sex opus. Nu pare însă posibil ca vreun animal să-şi fi examinat îndeaproape propriul său aspect personal şi să fi fost sensibil la el, până ce capacităţile sale mintale nu s-au dezvoltat într-un grad egal cu cele ale omului. De aceea putem conchide că înroşirea a luat naştere într-o perioadă foarte târzie din lunga linie a descendenţei noastre.

Din faptele la care ne-am referit mai sus, precum şi din cele date în cursul acestui volum, urmează că, dacă structura organelor noastre de respiraţie şi circulaţie s-ar fi deosebit numai într-o mică măsură de starea în care ele există acum, majoritatea expresiilor noastre ar fi fost uimitor de diferite. O foarte mică modificare în mersul arterelor şi al venelor care duc la cap ar fi împiedicat probabil acumularea sângelui în globii oculari în timpul expiraţiei violente, deoarece aceasta se întâmplă la extrem de puţine patrupede. În acest caz nu am mai prezentat unele dintre cele mai

caracteristice expresii ale noastre. Dacă omul ar fi respirat prin branhii exterioare (cu toate că această idee este aproape de neconceput), în loc de a respira pe gură şi prin nări, trăsăturile sale nu i-ar fi exprimat sentimentele mai eficient decât o fac acum mâinile sau membrele sale. Furia, şi dezgustul ar fi fost însă totuşi manifestate prin mişcări ale buzelor şi gurii, iar ochii ar fi devenit mai strălucitori sau mai întunecaţi, după starea circulaţiei. Dacă urechile ar fi rămas mobile, mişcările lor ar fi fost foarte expresive, cum este cazul la toate animalele care se luptă cu ajutorul dinţilor; putem deduce că strămoşii noştri iniţiali luptau în acest fel, deoarece noi încă ne descoperim caninul dintr-una din părţi atunci când rânjim la cineva sau îl sfidăm şi descoperim toţi dinţii când suntem grozav de înfuriaţi.

Mişcările de expresie ale feţei şi ale corpului, oricare ar fi fost originea lor, sunt prin ele însele de mare importanţă pentru binele nostru. Ele servesc ca primul mijloc de comunicaţie între mamă şi pruncul ei: ea surâde ca aprobare, încurajându-şi astfel copilul pe calea cea bună, sau se încruntă ca dezaprobare.

Percepem uşor simpatia la alţii după expresia lor; suferinţele noastre sunt atenuate, plăcerile sporite, iar bunăvoinţa reciprocă este astfel sporită. Mişcările de expresie dau vivacitate şi energie cuvintelor noastre vorbiţi». Ele destăinuiesc gândurile şi intenţiile altora mai bine decât cuvintele, care pot fi denaturate? După cum a observat Haller de mult[184], tot adevărul pe care îl poate conţine aşa-zisa ştiinţă a fizionomiei pare să depindă de faptul că diferite persoane folosesc în mod frecvent diferiţi muşchi faciali, după temperamentul lor, dezvoltarea acestor muşchi fiind poate astfel sporită, iar liniile sau cutele de pe faţă devenind, datorită contracţii»] lor obişnuite, mai adânci şi mai bătătoare la ochi. Expresia liberă, prin semnele exterioare ale unei emoţii, o intensifică. Pe de altă parte, reprimarea, în măsura în care este posibilă, a tuturor semnelor exterioare ne atenuează emoţiile[185]. Cine se lasă dus de gesturi violente îşi va spori furia; cel care nu îşi controlează semnele fricii va resimţi frica într-o mai mare măsură, iar cel care rămâne

184 Cilat de Moreau, in ediția lui Lavalcr, 1820, vol.
185I V, p. 211.

pasiv atunci când este copleşit de durere pierde cea mai bună ocazii» de a-şi recăpăta elasticitatea minţii. Aceste rezultate decurg din raportul intim ea re există între aproape toate emoţiile şi manifestările lor exterioare şi parţial din influenţa directă a efortului asupra inimii şi, în consecinţă, asupra creierului. Chiar simularea unei emoţii tinde să o stârnească în mintea noastră. Shakespeare, minunat cunoscător al psihicului omenesc şi excelent judecător în această problemă, spune:

„Că nu-i grozav ca un ador ca ăsta.
Ce suferă doar cu ghidul.
Să-şi mişte totuşi sufletu-nir-atâta.
Incit muncit cu gândul să pălească.
Să izbucnească-n plâns amar.
Cu glasu-ntretăiat şi cu Inircaga
Făptura răscoliia în idee
Şi asta pentru ce? Pentru nimici”.
(*llamlel*, aclul TT, scena 2)

Gratiolet (De *la Physionomie*... 18G5, p. 6G) insistă asupra adevărului acestei concluzii.

Tradus de Dragoş Protopopescu (X. *Irad.*).

Am văzut că studiul teoriei expresiei confirmă, într-o anumită măsură limitată, concluzia că omul se trage dintr-o formă de animal inferior şi susţine convingerea unităţii specifice sau subspecifice a diferitelor rase; de altfel, în măsura. În cart» judecata mea poate fi de folos, asemenea confirmare aproape că nu era necesară. Am văzut de asemenea că expresia prin ea însăşi, sau limbajul emoţiilor, după cum a fost numită uneori, este fără îndoială importantă pentru binele omenirii. Fără a mai menţiona animalele noastre domestice, pentru a înţelege, pe cât posibil, sursa sau originea diferitelor expresii care pot fi văzute ora de oră pe faţă. oamenilor din jurul nostru, ar trebui ca aceasta să ne interesezi» în mod deosebit. Din aceste diferite cauze, putem conchide că filosofia subiectului nostru a. meritat, şi merită şi mai departe din plin atenţia care i s-a acordat tit» mai mulţi excelenţi observatori, şi mai cu seamă din partea oricărui fiziolog competent.

INDEX

A

Abstracţie, 128.

Acţiuni reflexe, 23;
— Luse, strănut ele., 23;
— Acţiunea musculară a broaştei decapita Ic, 23;
— Închiderea pleoapelor, 21;
— Tresărit, 25;
— Contracţia irisului, 26.
Admiraţie, 166, 167.
Afirmaţie, semne de 156, 157.
Albinoşi, înroşirea ta, 181, 187.
Alison, prof., 21.
Ambiţie, 150.
Anatomice, desene, de Henle, 7.
Anatomia şi filosofia expresiei, 5.
Anderson, dr., 62, zz. *26*.
Animale, expresii speciale la (vezi expresie), 67;
— Mişcări asociate obişnuite la inferioare, 27 – 28:
— Lupi şi şacali, 27 – 28;
— Cai, 28;
— Pisici, 28 – 29;
— Pui de găină, 29;
— Raţe sălbatice, 29;

— Flamingo, Kagu şi pescăruş verde. 29, 30. Annesley, Locot, 125 74, *n 4*.

Antiteză, principiile ei, 31;

— Câini, 31, 35;

— Pisici, 34, 35;

— Semne convenţionale, 36.

Arrectores pili, 60, 61.

Asociaţie, facultatea de 21;

— Cazuri de 21, 22.

Audubon, 59, zz. *14*.

Avariţie, 150.

Azara, 72, zz. 6, 71, n.

n

Bain, dl., 9, 21, 112, *n*.4, 167, zz. *16* 188, zz? î.

Baker, Sir Samuel, 66.

Bănuială, 150.

Barber, d-na, 16, 23, zz. *2*6, 154, 166.

Bartlelt, dl., 28, 30, 65, 71.78.

Behn, dr., 180

Bell, dl., 169;

— Sir Charles, 5, 8, 30,07, 70, 89.97.119, 123. 125, 175, 193.

Bennett, G., 79, zz. *16*.

Bergeon, 169, 95, n. 21.

Bernard, Claude, 24, 42, 43, zz I.

Biliard, jucător de mişcările lui, 8.

Blair, rev. R.H., 180, 201.

Blyth, dl., 58.

Bowman, dl., 160, 90, zz. *1*4, 91, zz. *1*6, 96, 128.

Brehm, 57, 73, 78, zz. *14*, *n*. *16*.

Bridges, dl., 16, 140, 150, 183.

Bridgman, Laura, 111, 120, 153, 159, 165, 180.

Brinton, dr., 90, zz. *13*.

Broaşte, 23, 61.

Broaşte râioase, 61.

Brodie, Sir B., 196.

Brooke, rajaliul, 16, 117.

Brown, dr., B. 63, zz. *29*.

Browne, dr. J. Crichton, 12, 46, zz. *1*0.88, 103, 112, 115, 138, 168, 181, 195, zz. *39*.

Bucknill, dr., 170.

Bucurie, expresia ei, 45, 46, 111;

— La copii mici, 46;

— La câini, la cai, 46;

— La maimuţe, 75;
— Râs, 111;
— Bună dispoziţie, veselie, 119;
— Dragoste, sentimente afectuoase, 115.
Bulmer, dl. J. 15, 117, 142, 165, 185.
Buna cuviinţă, încălcările ei, 192.
Buna dispoziţie, 119;
— Definiţia ei de către un copil 119.
Burmell, dl. Templelon, 15, 99, 154.
Burgess, dr., 7, 179, 184, 193.
Burton, căpitanul, 150.
Bulion, Jemmy, fuegianul, 121, 183.
e
Calul, 28;
— Ciupeala, tropăitul lui, 28;
— Ţipătul lui la suferinţă, 51;
— Lupta lui, 65;
expresia de frică, plăcere ele., 74.
Cameleoni, 62.
Camper, Pierre, 3, n. *3*.
Canguri. 66.
Canin, dintele, dezvelirea lui, 110, 1 11.

Carpenter despre principiile fiziologiei comparate, 29, *n.17*. Catlin, 167.

Caton, onorabilul.1., 58, *n. 11*.

Căscat, 76, 93.

Cebus azarae, 75.

Chevreul, dl., 8.

Chibzuire, 125;

— Adâncă, în general însoţită de încruntare, 126.

Cimpanzeul, 57, 75.

Cistercieni, călugării, 37;

— Vorbirea prin gesturi ta, 37.

Cline, mişcări de simpatie ta, 8;

— Invirtindu-se înainte de a se culca, 27;

— Indicind vinalul, 27;

— Scărpinindu-se ele., 28;

— Diferite gesturi ale, 37, 38;

— Lătratul, un mijloc de exprimare, 52;

— Schelă lăiala, 53;

— Tragerea înapoi a urechilor, 64, 65;

— Diferite mişcări ale, 67;

— Gesturi de afecţiune;

— Rânjel, 69;

— Durere, 70:
— Atenţie. 70:
— Spaimă, 70;
— Jocul lor, 71.
Cobra – de-capello. 62.
Colibriul Sfinx, 21.
Cooke, actorul, 141.
Cooper, dr., 62, *n*. *22*.
Cope, prof., 63, *n*.*3J*.
Crantz, 149.
1)
Darwin, dr., 21, n. /, 29, pe *16*, 47, *n*. *11*.
Decizie sau determinare, 132;
— Închiderea gurii, 132.
Deprimare, 48, 99.
Dermici, apendici, zbârlirea lor, 57;
— La cimpanzeu şi orangutan, 57;
— La leu etc., 57, 58;
— La cline şi pisică, 57, 58;
— La cai şi bovine, 57, 58;
— La elan, 58;
— La liliac, 58;

— La păsări, 58;
— Sub influenţa minici şi fricii, 59.
Desconsiderare, 145;
— Pocnirea degetelor, 147.
Descurajare, 99.
Desperare, 99.
Devotament, expresia lui, 69, 70.
Dezgust, 147;
— Scuipatul, un semn de 150.
Diagramele muşchilor feţei, 18.
Dickens, Charles, 137.
Dilatarea pupilelor, 174.
Dispoziţie proastă, 129.
Dispreţ, 145.
Donders, prof., 90, 93, 129, 175.
Dragoste, maternă, 47;
— Dintre sexele opuse, 17;
— Expresia ei, 115;
— Sărutul, un semn de 116;
— Provoacă lacrimi, 116.
Duchenne, dr. 7, 11, 12, 75, 85 n. 4, 102.
Durere, senine exterioare de la animale, 12, 13;

— La om, 42, 43;
— La hipopotam, 43;
— Produce transpiraţie, 44, 45;
— Deprimare, 48, 49.
E
Edgeworih, Maria şi L.R., 191.
Elan, 66.
Elefanţi, 66;
— Plânsul lor. 93, 94.
Emiterea de sunete, vezi sunete, 51.
Engelinann, prof., 129.
Erskine, «II. 11., 16, 22, 105, 154, 158.
Expresie, anatomia şi filosofia ei, principiile generale ale, 19;
— Cele trei principii principale, 19;
— A obiceiurilor asociate folositoare, 20;
— Antitezei, 31;
— Acţiune a sistemului nervos, 41, 42;
— Mijloacele de la animale, 51;
— Emiterea de sunete, 51 – 56;
— Zbârlirea apendicilor dermici, 57 – 61;
— Umflarea corpului 61 – 64:

— Tragerea înapoi a urechilor 6 – 1 – 66;

— Ciulirea urechilor, 66.

Expresii speciale la animale, 67;

— La câini, 67 – 72;

— La pisici, 72 – 74;

— La cai, 74 – 75;

— La rumegătoare, 74 – 75;

— La maimuţe, paviani, cimpanzei, 75 – 87;

— Speciale la om, 83;

— Suferinţă, 66;

— Plânsul la copii, 83, 84:

— Construcţia muşchilor din jurul ochilor în timpul ţipatului, 89;

— Secreţia lacrimală, 91.92:

— Suferinţa, 99:

— Poziţia oblică a sprâncenelor. 99, 100:

— Muşchii milinirci, 101:

— Lăsarea în jos a culţurilor gurii, 107, 108;

— Bucurie, 111;

— Bună dispoziţie, veselie, 119;

— Dragoste, sentimente afectuoase, 120, 121;

— Devotament, 123.

r

Fiziologia râsului 9, 10.

Forbes, dl. D., 130, 183, 193.

Ford, dl., 57.

Forster, T.R., 183.

Foresler, dl. Michael 196, 197.

Freycinet, 98.

Frică, 81, 49, 166, 167;

— Descrierea ci de către Iov, 168.

Furie, 15, 135, 136;

— Tremuratul o consecinţă a, 136;

— Descrierea lui Shakespearea, 137;

— Rânjetul cu dinţii, 137, 138.

l yffe, de „175.

(«

Gaika, Christian, 16, 117, 115, 169, 181.

Gallon, <II. F., 22, *n*. *8*.

Garrod, <11. A.H., 45, *n*. *O*.

Gaskell, d-na, 106, zi. a.

Geach, dl., F., 16, 106, 112, 151, 171, 172, 173,

Gelozie, 17, 48, 150.

Gesturi, 21, 22, 37;

ereditatea a, obişnuite, 22, zi. *8*;

— Însoţind înroşirea, 185, 186.

Gâdilal, 112, 113.

Glennie, Rev. S.O., 16, 91, 142.

Gordon, Lady Duff, 182.

Gorila. 57, 80.

Gould, 50, zj. //.

Graliolel, Pierre, 8, 22, 68, 129, zi.tf, 132, 137, *n*. zz, 193. Gray, prof. şi <l-na Aşa, 16, 154, 182.

Green, d-na, 15.

Groază, 174, 175.

Gueldenstädt, 72, zi. *4*.

Gunning, dr., 91.

Günther, dr., 59, 61, 63. zi. *30*.

II

Haggebauer, Rev., 15, 108, 150, 185.

Haller, 51.

Handbuch der Anatomie des Menschen, 7. zj. Z. Harvey, 21, zi.

— X Helmholz, 54, 55.

I lemlerson, dl., 63, zi. *31*.

Henle, 85, zi. *2.107*. *n*. *li*, 116.

Her/tastes, 59, «3, (it.

Hiena, 70, 71.

Hipocrat, 21, zi. 3, 14.

Holland, Sir Henry, 23, 21, II, zi. 8, 191, *n.33*, 195. Homer, descrierea râsului, 111.

Humboldt, 77, 184.

Huschke, 166.

Husky, 21, zi. <î, 23, zi. *U.*

Icnit sau vomitare, 89, 90.

Idioţi, expresia de bucurie ta, 111, 112;

— Înroşirea ta, 179, 180.

Iepuri de vizuinii, 51, 56, 65, fiţi. îmbufnare, 132;

— Expresia de predomina în toată lumea, 131;

— La maimuţe, 79;

— La orangulani ele., 131.

Indignare, 139, 145.

Inima, sensibilă la emoţii exterioare, 12;

— Reacţionează asupra creierului, 12, 13;

— Influenţată de furie, 15.

Innes, dr., 153.

Intercomunicaţie, facullalea de la animale sociale, 36;

— Surdomuţi, 37;
— La din şi pisici, 37, 38.
Invidie, 150.
Încruntare, actul de 6, 131;
— Oamenii de diferite rase se încruntă, 126;
— La sugaci 126, 127;
— Pentru a ajuta vederii, 127;
— Pentru a exclude lumina vie, 128.
Ingimfare, 150.
Înroşire, 179;
— Moştenirea ei, 180;
— La diferit ele rase de oameni, 182;
— Mişcări şi gesturi care însoţesc, 185, 186; tulburarea minţii, 187;
— Natura stării mintale care determină, 187;
— Timiditatea, 189;
— Cauze morale: vinovăţie 191;
— Încălcarea bunei cuviinţe, 192;
— Modestie, 192;
— Teoria ei, 193.
Înroşire, tendinţa ta, ereditară, 180.
Înroşire, fiziologia sau mecanismul ei, 7, 178,

n.1. Înşelăciune, 150.
Întrebări privind expresia etc., 12, 13.
J
Jerdon, dr., 63.
Jov, descrierea fricii de către, 1 (58.
lukes, dl...1. B., 157.
K
Kindermann, Herr, 18, 8 – 1, *n. 1*.
King, maiorul Ross, 65.
Kölliker, 60.
I.acrimi, cauza secreţiei de 91, 92;
— Râset şi luse, 92;
— Căscat, 93;
— Acţiune reflexă, 95.
Lacy, dr. Dyson, 15, 80, 130.
Lane, dl. H.B., 15.
Lang, dl. Archibald Ei., 15.
Langstaff, dr., 82, 86, 181.
Lavater G., 6, n. 6.
Laycock, prof., 195.
Le Brun, 5, 6, 139, zi. *I'i*.
Leichhardt, 150.

Lemoine, dl., 8, 204.
Lessing, Laocoonul lui, 12, *n*. *lit*.
Leydig, 60, 61.
Lieber, dl. F., 111, n. 2, 157.
Lister, dl., 60, 113, n. fi.
Litchfield. dl., 54.
Lockwood, Rev. S., 53, n?
Lorain, dl., 45, n. *9*.
I.ubbock, Sir John, 88, 121, *n*. *2*: *i*.
Luptă, modul de la animale, 64, 65;
— Toate carnivorele luptă cu caninii, 64;
— Clinii, pisicile, 64;
— Caii, guanacii etc., 65;
— Elanii, 65;
— Iepurii, 66;
— Mistreţii, 66;
— Elefanţii, 66;
— Rinocerii, 66;
— Maimuţele, 66;
M
Maimuţă, gibon, produce sunete muzicale 53;
Maimuţe, 36;

— Capacitatea de intercomunicaţie şi exprimarea ta, 36, 53, 54, 57, 58;
— Expresii speciale ta, 75;
— Plăcere, bucurie, 75;
— Emoţii dureroase, 76;
— Mânie, 77;
— Roşesc de furie, 78;
— Ţipătul la 79;
— Bosumflarea ta, 79;
— Încruntarea ta, 80;
— Uimire, spaimă ta, 81;
Marshall, dl., 88, n.5, 112, n. J.
Martin, W.I. 75, 77, 79, *n.17*.
Martius, 184.
Matthews, dl., Washington, 17, 129, 147, 154, 158, Hi «Maudsley, dr., 25, n. *1*0, 25, *n*. *1*4, 196, zi. *10*.
Mauvaise bonte, 189.
May, A., 18.
Mecanisme de la Physionomie Humaine, 22, *n*. *7*.
Meditaţie, 128;
— Adesea însoţită de anumite gesturi, 129.
Meyer, dr. Adolf, 158.

Minte, tulburarea ei în timpul înroşirii, 136, 187.
Mişcări, simbolice, 7;
— De simpatie, 8;
— Obişnuite asociate, la animale inferioare, 27;
— La clini, 27 – 28;
— La lupi şi şacali, 28;
— La cai, 28;
— La pisici, 29;
— La pui de găină, 29;
— La raţe sălbatice etc., 29 – 30.
Mâhnire, 48;
— Expresia ei, 99;
— Poziţia oblică a sprâncenelor, 99, 100;
— Coborârea colţurilor gurii 107, 108;
— La maimuţe, 76.
Mistreţ, 65, «fi.
Mii ne 139;
— La maimuţe, 77.
Modestie, 192.
Moreau, dl., 6, 181.
Moştenirea gesturilor obişnuite, 22, *n. 8*;
— A Înroşirii, 180.

Mowbray, despre păsări de curte, 29, *n*. *18*.

Müller, dr. Ferdinand, 15;

— Fritz, 11, 20, zi. 2, 36, *n*. 2, 43, zi. 6, 154.

Muşchii mâhnirii, 100 – 10 7.

Muzică, 123.

Neajutorare, 151.

Negaţie, semne de 156, 157.

Nelinişte, 99.

Neputinţă, 151.

Nicol, dl. Patrick, 12, 10 – 1, 172.

O

Obicei, forţa lui, 20.

Ochi, contracţia muşchilor lor în timpul ţipatului, 89. Ogle, dr. \V., 116, *n*. 3, 155, 169, 175.

Oliphant, d-na, 148, *n*. *1*2, 155.

Olmsted, 155.

Om, expressii speciale la (vezi expresie), 83.

Omenire, istoria timpurie a, 117, n. *G*.

Orbi, tendinţa ta, de a înroşi, 180.

Owen, prof., 10, zi.73, 53, zi.3, 80, *n*.*18*.

1>

Pager, Sir J., 12, 67, 180, 196.

Persons, 1., 5, *n.2*.

Pavian, anubisul, 57, 58, 76, 78.

Păr, schimbarea, culorii, 11, 12, 196;

— Zbirlirea, 59, 60, 169, 170.

Păsări, îşi zbirlesc penele când sunt furioase, 58;

— Când sunt speriate şi le strâng de corp, 59. *Physionomie* de la *el des Moiwements d'Expression*, 8. Piderit, dr., 8, 18, 86, 116, 126, 133, 146.

Piele de găină, 59, 60, 61.

Pisica, 29, 72;

— Pregătindu-se de luptă, 31;

— Mlngâindu-şi stăpânul, 35:

— Lrăgindu-şi urechile înapoi, 65;

— Lovind din coadă, 72;

— Mişcări afective, 73, 74;

— Torsul lor ele., 74.

Plâns, 83;

— Perioada primei vărsări de lacrimi la sugaci cu totul nesigură 86, 87;

— La sălbatici, 87;

— La demenţi, 87;

— Oprirea sau sporitrea obiceiului de 88;

— Ţipătul şi plânsul cu hohote la sugaci (vezi lacrimi) 89. Plânsul cu hohote, specifice speciei umane, 89.

Platysma myoides, muşchiul, contracţia lui, 170.

Plau 1, 129.

Pocnitul degetelor, 147.

Porci, folosiţi pentru distrugerea şerpilor cu clopoţei, 63.

Porci ţepoşi, 56.

Pouchet, M.G., 41, zi. 7.

Psihologie, principii de 9, 10.

Pupile – dilatarea lor, 171.

Raţa sălbatică, 29.

Răzbunare, 150.

Reade, dl. Winwood, 16, 162, 166.

Rejlander, dl., 18, 81, *n*. 7, 102, 113, 141. Rengger, 36, 53, 75, *n*. *1*1, 77.

Resemnare. 18.

Rezumat, 199.

Reynolds, Sir J., 117, zi. *li*.

Ridicarea umerilor, 151.

Riduri, 115.

Rinoceri, 45, 66
Rânjetul sau zeflemeaua, 140, 141.
Râs, 56, 75, 92;
— La maimuţe, 75;
— Bucurie exprimată prin, 111;
— La copii, 111;
— La idioţi, 112;
— La persoane adulte, 112;
— Determinat de gidilat, 112, 113;
— Strălucirea ochilor, 116;
— Lacrimi provocate de râs excesiv, 117
— Printre hinduşi, malaezi ele., 117;
— Pentru a ascunde sentimente, 120;
— Incipient la un sugar, 118.
Riviere, dl., 14, 69.
Rothrock, dr., 16, 130, 143, 1 19.
Rumegătoare, emoţiile lor, 71, 75.
Ruşine, gesturi de 185 – 186;
— Descrierea lor în Isaia, Ezra, ele., 186.
S
Sal vin, dl. F., 28, n. *Iii*.
Sandwicli, locuitorii din insulele, 98.

Savage şi Wyman, domnii, 80.

Sărutatul, 121.

Schmalz, 157.

Scoli, Sir \V., 69;

— DI J., 16, 101, 1 10 – 111, 111, 151;

— Dr. W.R., 37 zi. 3.

Scuipatul, semn de dezgust, 150 Secreţii, influenţate de emoţii puternice, 42. Semne de afirmaţie şi negaţie, 156, 157;

— Convenţionale, 36, 37.

Sfidare 110, 141.

Shaler, prof., 62, 63, 61.

Simpatie, 121, 122.

Sentimente afectuoase, 121;

— Provocate de simpatic, 121, 122. Simţurile şi intelectul, 9, n. 8, 21. Sistemul nervos, acţiunea directă a, 41;

— Schimbarea culorii părului, 41, 42, 196

— Secreţiile influenţate, 42;

— Transpiraţie, 41, 45;

— Furie, 15;

— Bucurie, 15, 46;

— Spaimă, 46, 47;
— Dragoste, 17;
— Gelozie, – 18;
— Durere, 48.
Smith, Sir Andrew, 117.
Smyth, dl. Brough, 15, 165, 169.
Somerville, 11.
Spaimă, 46, 47, 166, 167;
— La o femeie nebună, 168;
— La asasini, 168, 169;
— Dilatarea pupilelor, 174.
Speedy, cpt., 16, 150, 151.
Spencer, dl. Herbert, 9, 10 *n*. *1*1, 19, îl /, 43 11, 53, 112, 128, *n*. J, 150.
Spix, von, 184.
Sprâncene, poziţia oblică a, 99, 100.
St. John, dl., 29.
Stack, Rev. J. \V., 15, 131.140, 182.
Stuart, dl., 162.
Suferinţă corporală şi mintală, 83.
Sugaci, expresia, la 11, 12;
— Ţipătul la 83, 84;

— Plânsul la 86.87.

Sunete, emiterea de eficace ea mijloc de expresie, ăl;

— Între sexe, 52:

— Către animale când sâni separate, 52;

— De furie, 52;

— Lătratul câinelui, 52;

— Şacali îmblânziţi, 53;

— Porumbei, 56: vocea umană, 52, şi;

— Ca mijloc de curtare, 53; muzică, ŞI;

— La sugaci, 55, 56;

— De surpriză, sfidare şi dezgust, ă6:

— Iepuri de vizuină, 56:

— Porci spinoşi 56:

— Insecte, 37;

— Păsări, 57.

Surdomuţi, senine opuse folosite la educarea lor. 36, 37, pe., i. Surâs, 115, 118:

— La sugaci, 119:

— La să-i bal iei, 119.

Surpriză, 161.

Sutton, dl., 57, 78, 81, 93, 149.

Swinhoe, dl., 16.117, I 10.183.
Şarpele cu clopoţei, 62 – 64.
Şerpi, 62, 65.
Şopârle, 61, 62.
T
Taplin, Rev. (ieorge, 16, 104, 139, 185.
J’avlor Rev. R... 88.
Tegelnieier, dl., 39.
Tendinţe, ereditare sau instinctive, 20 21.
Tennent, Sir,.1. Emerson, 94.
Timiditate, 189.
Transpiraţie, provocată de durere, 11, 15.
Tremurat, produs de frică, 41, 42;
— De plăcere, 42;
— De muzică frumoasă, 42;
— De furie, 42;
— De groază, 41.
Turner, prof. W., 60, pe *18*.
Tuse, 92.
Thwaites, dl., 94.
Tylor, dl., 37, «. 2, 146, 150, w. *11*.
Ţipătul ea o chemare la ajutor, 55.

IJ
Uimire, 161;
— La maimuţe, 80, 81.
Uliul secretar, 64.
Umflarea corpului ele., 61;
— La broaşte şi broaşte râioase. 61;
— Iii cameleoni ele., 61, 62;
— La şerpi, 62, 61, 65.
Umilinţă, 150.
Ură, 135:
— Furie, 135, 136;
— Mânie, indignare, 130;
— Sarcasm, sfidare, dezvelirea caninului, 1 l o, 111 Urechile, tragerea înapoi, 64, 65:
— În luptă, la clini, pisici, tigri ele., 61, 65;
— La cai, 65;
— La guanaei ele., 65;
— La elanii masculi, 66;
— La iepuri, 66;
— La mistreţi, 66;
— La maimuţe, 64;
— Ciulirea lor. 61.

V

Vani laie, 150.

Variaţia animalelor şi plantelor sub influenţa domesticirii 23, *n*. *S*.

Vasomotor, sistemul, 42, 13.

Viclenie, 151.

Vinovăţie, 150:

— Provoacă înroşire, 101.

Viperă (*Clotho arietans*) africană, 62.

Virdiow, 23, *n*. *fi*.

Vocea umană, 52, 53.

Vocux, dl. de 64, /i. *32*.

Vogi. C., 116, /i. *1*2.157.

Vorbire prin gesturi, 36, 37.

Vulpea, 71, 72.

v

Wallich, dr., 18, 113.

Weale, dl J.P. Manşei, 16, 129, 131, 165.

Wedgwood, dl. Hensleigh, 61, 92, *n*. *1*8, 121, 130, zz. *1*0, 136, zz. 6, 157.

Weir, dl. Jenner, 59.

West, dl., 16.

Wilson, dl., 69;

— Samuri, dl. 15, 184.

Wisscrischul iliches Syslemder Mimik urni Phiisiuynomik, Woir, dl., 18.

Wood, dl. J” 101, zi. 7, 171, 173.

— Dl. T. W” 18.

z

Zbârlirea apendicilor dermici, 57, 61.

D E S P R E I N S T I N C T

D E

Charles Darwin

DESPRE INSTINCT[186]

Migvaţiune. Migraţiunea păsărilor tinere peste mari întinderi de apă şi migraţiunea somonilor tineri din apa dulce în apa sărată şi întoarcerea ambilor la locul lor de naştere au fost pe drept caracterizate ca instincte surprinzătoare. În privinţa celor două puncte

186 Lucrare publicata in cartea lui G. I. Romancs, Meniul Evul ut ion in Animals, Editura Paul Rugau, Londra, 1883. Aceasta lucrare redă textul complet al unei părți din capitolul „despre inslincl” scris penlru Originea speciilor, insă ulterior suprimat în vederea prescurtării acestei lucrări. Dl. Gould a observai acest fapt la Malta și în Tas- mania, in emisfera dc sud. Beehslein iSliibeiwiigcl, 1810, p. 293) spune eă, in Germania, sturzul migrator și cel ncmigrator pol li distinși după nuanța galbenă a tălpii picioarelor. Prepelița esle migratoare in Africa de sud,

principale care ne interesează, avem, în primul rând, la diferite rase de păsări, o serie completă, de la cele care îşi mută ocazional sau în mod regulat aşezarea înăuntrul aceleiaşi ţări până la cele care trec periodic în ţări foarte îndepărtate, traversând, adesea noaptea, largul mării pe distanţe de 400 şi 500 km ca, de pildă, de la ţărmul de nord-est al Marii Britanii până în sudul Scandinavi ei. În al doilea rând, în privinţa variabilităţii instinctului migraţiunii, adesea chiar aceeaşi specie este migratoare într-o ţară şi sedentară într-alta. sau diferiţi indivizi din aceeaşi specie în aceeaşi ţară sunt migratori sau sedentari; or aceştia se pot distinge între ei prin mici deosebiri1. Dr. Andrew Smith a remarcat adesea cât de înrădăcinat este instinctul migraţiunii la unele mamifere din Africa de sud, în pofida urmăririlor la care sunt supuse în consecinţă; în America de Nord însă, persecuţia a determinat, într-o perioadă recentă2, ca în migraţiunile lor bizonii să traverseze Munţii Stâncoşi; şi acele mari căi care se întind pe circa 160 km şi pe care bizonii care migrau pe câmpiile din est le-au adâncit întotdeauna cu câţiva centimetri, iar uneori cu

mai multe zeci de centimetri, n-au existat niciodată la vest de Munţii Stâncoşi. În Statele Unite, rândunelele şi alte păsări şi-au extins, într-o perioadă foarte recentă, distanţa migraţiunilor lor3.

Însă staţionară pe insula Robin, numai la 5 km de continent (Le *Vaillant's Travels*, vol. 1, p. 105); dr. Andrew Smith confirmă aceasta. Prepeliţa a început să rămână în Irlanda în număr mare pentru a se reproduce acolo (W. Thompson, *N-ai. Hist, of Ireland*, „B'rds", vol. II, p. 70).

Col. Fremont, *Report of Exploring Expedition*, 1845, p. 144.

Vezi excelentul memoriu al dr. Bachman despre acest subiect în „Silliman's Philosoph... Journ.", vol. 30, p. 81.

La păsări, instinctul migratoriu este uneori pierdut, ca la sitari, dintre care unii au început, fără vreo cauză bine stabilită, să se reproducă şi să se stabilească definitiv în Scoţia[187]. În Madeira, prima

187 Dl. \V. Thompson a prezentat o excelenta relatare detaliată asupra întregului acest subiect (vezi Nai. Hist, of Ireland, „Birds", vol. II, p. 247—257) a cărui cauză o discută. Sc pare că există motive (p. 254) să credem că sc pot distinge indivizii migratori dc cci nemigra- Lori. Pentru Scoția, vezi St. John, U7W Sports of the Highlands, 1846, p. 220.

sosiri» a sitarilor este cunoscută[188] şi acolo ei nu sunt migratori; nici lăstunul nostru comun nu este [migrator], cu toate că aparţine unei grupe de păsări tipice migratorii. O gâscă neagră, care fusese rănită, a trăit nouăsprezece ani în captivitate; în decursul primilor doisprezece ani, în fiecare primăvară în perioada migraţiunii ea devenea neliniştită şi ar fi plecat cât mai departe posibil spre nord, ca şi alţi indivizi din acea specie, din captivitate; însă, după această perioadă, „ea înceta de a mai manifesta această dorinţă”[189]. Am văzut astfel că până în cele din urmă impulsul de a migra a dispărut la această gâscă.

Cred că la migraţiunea animalelor instinctul, care le sileşte să pornească într-o anumită direcţie, ar trebui deosebit de mijloacele necunoscute prin care ele pot distinge o anumită direcţie de alta şi prin care, după ce o pornesc, îşi pot păstra direcţia pe o noapte întunecată deasupra largului mării; şi, de asemenea, [ar trebui deosebit] de mijloacele, asociate instinctiv cu schimbarea de temperatură sau cu lipsa de hrană

188 Dr. Heineken, „Zoologica! Journal”, vol. V, p. 75. Vezi, dc asemenea, dl. E. V. Harcourt, Sketch of Madeira, 1851, p. 120.
189 \V. Thompson, loc. cit., vol. II, p. 63. în lucrarea

etc., care le fac să pornească la perioada potrivită. În aceste cazuri, ca şi în altele, diferitele aspecte ale problemei au fost adesea confundate între ele sub denumirea de instinct[190]. În privinţa perioadei de pornire, desigur că nu poate fi vorba de memorie la plecarea, pentru prima dată, a tinerilor cuci, care are loc la două luni după cea a părinţilor lor; merită totuşi să fie observat că, într-un fel oarecare, animalele dobândesc o idee de timp surprinzător de exactă. A. d'Orbigny arată că, în America de Sud, un uliu schilod cunoştea perioada de trei săptămâni când la mănăstiri se distribuia hrană săracilor şi el folosea acest interval pentru a le vizita. Oricât de greu ar fi de imaginat cum pot ajunge animalele să cunoască, fie prin inteligenţă, fie instinctiv, o anume perioadă, vom vedea îndată că în unele cazuri animalele noastre domestice au dobândit un impuls, care se repetă anual, de a călători extrem de asemănător, dacă nu identic, cu un veritabil instinct al migraţiunii şi care cu greu se poate datora memoriei.

Un adevărat instinct este acela care face ca

190d r. Bachman la care tocmai ne-ani referit, se dau cazuri de

gâscă neagră să încerce să scape pentru a zbura spre nord; nu ştim însă cum distinge această pasăre nordul de sud. Şi nici nu ştim cum poate o pasăre care pleacă noaptea, cum fac multe, pentru a trece oceanul, să-şi păstreze direcţia ca şi cum ar fi prevăzută cu o busolă. Ar trebui însă să fim foarte prudenţi atribuind, în această privinţă, animalelor migratoare o capacitate pe care noi înşine nu o avem8, deşi la ele gâşte de Canada în captivitate, care încearcă să scape spre nord.

Vezi E.P. Thompson despre *Passions of Aninuds*, 1851, p. 9, şi observaţiile lui Alison despre acest subiect în *Todd's Cyclopaedia uf Anatomy and Physiology*, articolul *Instinct*, p. 29.

Nu mă pot abţine de a nu atrage atenţia asupra superiorităţii metodei ştiinţifice şi prudenţei filosofice, arătată aici, în contrast cu opiniile prof. Haeckel asupra aceluiaşi subiect, care în prezenţa acestei dificultăţi conchide imediat în favoarea unui misterios simţ suplimentar (vezi p. 95) (Ei. I. Romanes), aceasta ajunge la o perfecţiune uimitoare. Să dăm un singur

exemplu: Wrangel[191], navigatorul încercat, scrie cu uimire despre instinctul fără greş al indigenilor din nordul Siberiei, care l-au condus prin labirintul complicat al colinelor de gheaţă, schimbând necontenit direcţia; şi, în timp ce Wrangel observa, cu busola în mână, diferitele cotituri şi încerca să stabilească direcţia adevărată, indigenul o cunoştea întotdeauna perfect în mod instinctiv. De altfel, capacitatea animalelor migratoare de a-şi păstra direcţia nu este fără greş, după cum se poate deduce din marele număr de rândunele pierdute, adesea întâlnite de corăbii în Atlantic; somonul migrator dă adesea greş când se întoarce la propriul său râu, „mulţi somoni din Tuced fiind găsiţi în Forth”. Este însă într-adevăr minunat cum o păsărică delicată, venind din Africa, sau Spania, după ce a traversat marea, îşi găseşte exact acelaşi gard viu din centrul Angliei, unde şi-a făcut cuibul cu un an înainte[192].

---

191 Wrangel's Travels, Irad.. engl., p. 146. Vezi, de asemenea, Sir G. Grey, Exprdilion lo Australia, vol. II, p. 72, penlru interesanta relatare a capacității australienilor în aceasta privință. Vechii misionari francezi credeau câ indienii nord-aincricani erau de fapl conduși de inslincl la găsirea drumului lor.

* Riuri din Scoția (N. Irad.).

192 Numărul de păsări care vizitează din intimplarc insulele Azore

Să revenim acum la animalele noastre domestice. S-au înregistrat multe cazuri de animale care îşi găsesc drumul spre casă în mod misterios; se afirmă că oile în Scoţia au trecut înot chiar estuarul Eirth of Forth în drum spre casă, care se găsea la 160 km11. Chiar după ce s-au reprodus timp de trei sau patru generaţii în câmpiile din sudul Scoţiei, ele îşi păstrează firea lor neliniştită. Nu există niciun motiv pentru care să mă îndoiesc de descrierea amănunţită, prezentată de Hogg, a unei familii de oi care avuses o *tendinţă ereditară* de a reveni, în perioada de reproducere, într-un loc situat la 16 km, de unde fuseseră aduse primele: şi, după ce mieii erau destul de mari, ele se întorceau la locul unde trăiau de obicei. Această tendinţă ereditară, asociată cu perioada de naştere, era atât de supărătoare, încât proprietarul s-a văzut obligat să le vândă pe toate[193].

(Consulul C. Huni, “Journ. Geograph. Soc. ”, vol. XV, partea a 2-a, p. 282), atit de îndepărtate de Europa, eslc probabil parțial datorat direcției pierdute in timpul migrațiunii. \V. Thompson (Nat. Hist. of Ireland, „Birds”, vol. II, p. 172) arată că păsările nord-amcricane care pribegesc uneori în Irlanda ajung in general la perioada la care ele migrează în America de Nord. In privința somonilor, vezi Scope's Days of Salinon Eishing, p. 47.

193n ice, care nu se găsesc la o distanță prea marc de continent, însă care, din motive ee vor fi dale Intr-un capitol viitor, nu cred să fi fost

Şi mai interesantă este relatarea mai multor autori despre anumite oi din Spania, care din timpuri străvechi au migrat anual, în cursul lunii mai, dintr-o parte într-alta a ţării, la o distanţă de 650 km; toţi autorii sunt de acord că, „de îndată ce vine luna aprilie, oile manifestă, prin mişcări curios de neliniştite, o dorinţă puternică de a se reîntoarce la locuinţa lor de vară". „Neliniştea – spune un alt autor – pe care o manifestă poate servi în caz de nevoie drept calendar". „Păstorii trebuie să-şi exercite atunci toată vigilenţa pentru a le în

„Gardener's Chronicle", 1852, p. 798. Alic dale sâni arătate în *Youall on the Sheep*, p. 377.

Citat de Youall în „Veterinary Journal", vol. V. p. 282.

Bourgoanne, *Travels în Spain*, trad. engl. 1789, vol. I, p. 38 – 54. În Mils *Treatise on Cattle*, 177G, p. 342, conţine extrasul unei scrisori de la un domn din Spania, din care am reţinut un rezumat. *Youall on the Sheep*, p. 153, dă referinţe asupra a trei publicaţii, cu

---

vreodată unite cu continentul, am fost foarle impresionat de faptul eă numai foarle rar pare că a existat vreo pasăre migratoare pe ele. Dl. E. V.

descrieri similare. Pot adăuga, că von Tschudi (*Sketches of Nature in the Alps*, trad. engl., 1856, p. 160) afirmă că anual, în primăvară, vitele sunt foarte excitate atunci când aud marele clopot care este purtat cu ele, ştiind bine că acesta este semnalul pentru „migraţiunea iminentă" spre Alpii mai înalţi.

piedica să fugă", „deoarece este un adevăr cunoscut că ele s-ar duce» exact la locul unde s-au născut". S-au întâmplat multe cazuri în care trei sau patru oi au pornit şi au făcut drumul singure, cu toate că în general asemenea oi hoinare sunt devorate de lupi. Este foarte îndoielnic dacă aceste oi migratoare sunt indigene în acea ţară şi este sigur că într-o perioadă relativ recentă migraţiunile lor s-au extins considerabil; şi dacă este aşa, cred că nu există îndoială că acest „instinct natural", după cum îl numeşte un autor, de a migra într-o anumită direcţie, într-un anumit anotimp, a fost dobândit în timpul domesticirii, bazat, fără îndoială, pe acea dorinţă puternică de a se întoarce la locul de naştere, dorinţă care, după cum am văzut, este comună multor rase de oi. Întregul acest caz pare strict paralel cu cel al

migraţiunilor animalelor sălbatice.

Să examinăm cum de a fost posibilă naşterea migraţiunilor mai remarcabile. Să luăm cazul unei păsări care este împinsă în fiecare an, de frig sau de lipsă de hrană, să călătorească încet spre nord, cum se întâmplă cu unele păsări; este de înţeles cum, cu timpul, această călătorie obligatorie se transformă într-o tendinţă instinctivă, ca în cazul oilor din Spania. Or, să presupunem că, de-a lungul unui nesfârşit şir de veacuri, văile s-au transformat în estuare şi apoi în braţe de mare din ce în ce mai largi; şi încă se mai poate crede că impulsul care face ca gâscă cu penele tăiate să vrea să zboare valvârtej spre nord va conduce pasărea noastră pe deasupra apelor fără de drumuri şi că prin ajutorul puterii necunoscute cu care multe animale (şi sălbaticii) pot păstra direcţia corectă, ea va traversa cu bine marea care acoperă în prezent cărarea veche, acum cufundată în apă, a străvechii sale călătorii terestre[194].

Voi da un caz de migraţiune care la început mi-a

194 i nsulă ; tot așa esle și in Azore, după cum Îmi comunică dl. Caren Huni, cu toate că cslc de părere că prepelițele

părut că prezintă o dificultate specială. Se afirmă că în Extremul nord al Americii, deoarece elanii şi renii puteau simţi mirosul păşunilor la o distanţă de peste 150 km, ei traversau o întindere de deşert *absolut* pentru a ajunge la anumite insule, unde exista o cantitate mai mare (însă tot insuficientă) de hrană. Cum s-a putut stabili pentru prima dată această migraţiune! Dacă anterior clima ar fi fost puţin mai favorabilă, deşertul larg de 3 60 km ar fi putut fi acoperit atunci cu vegeeare migrează din insulă în insulă pol părăsi arhipelagul (în creion este adăugat: niciun „canar" ((». I. Romanes)

Alil cât am pulul afla, pe insulele Falkland nicio pasăre *terestră* nu este migrai oare. Din cercetările pe care le-am întreprins, nu există nicio pasăre migratoare pe Mauriţiu sau Bourbon. Colenso („Tasmanian. Journal", vol. II, p. 227) afirmă că un cuc, C. *Iticirfns*, este migrator, rămânând doar trei sau patru luni în Noua Zeelandă; Noua Zeelandă este o insulă alil de mare, încât el poate migra foarte uşor la sud şi rămâne acolo cu lotul necunoscut de indigenii din nord. Insulele Faroe, situate la circa 290 km de

nordul Scoţiei, au mai multe specii de păsări migratoare (Graber, *Tagebuch*, 1830, p. 205); Islanda pare să fie cea mai importantă excepţie la regulă, ea fiind situată la numai… km de… linia de… 100 de stânjeni marini (ultimele zece cuvinte sâni adăugate în creion, ai spaţiile lăsate în alb pentru a fi completate ulterior – G.I. Romanes).

taţie suficientă care ar fi tentat patrupedele să-l parcurgă şi în acest fel ele ar fi descoperit mica insulă nordică mai fertilă. Însă frigul glaciar intens a precedat clima actuală şi de aceea ideea unei clime anterioare mai bune pare cu totul de nesusţinut; însă, dacă au dreptate geologii americani, care cred, pe baza scoicilor recent descoperite, că ulterior perioadei glaciare a existat o perioadă puţin mai caldă decât cea actuală, atunci avem poate cheia migraţiunii elanilor şi a renilor de-a curmezişul deşertului[195].

Frica instinctivă.

— Am mai discutat despre blândeţea ereditară a animalelor noastre domestice şi din cele ce urmează

195 Paragraful Inlre paranteze drepte esle șlers foarle slab eu creionul ((». L Roinanes).

reiese că nu am nicio îndoială că frica de om trebuie întotdeauna să fie dobândită mai întâi în stare naturală şi că în stare domestică ea este doar pierdută. În puţinele arhipelaguri şi insule locuite de om, despre care am putut descoperi o relatare timpurie, animalele indigene erau complet lipsite de frica de om; am stabilit aceasta în şase cazuri, în părţile cele mai îndepărtate ale lumii şi la păsări şi mamifere din speciile cele mai diferite[196]. Pe insulele Galapagos am împins un şoim de pe o cracă cu ţeava puştii, iar păsărelele au băut apă din vasul pe care îl ţineam în mână. Asupra acestui subiect am dat detalii în *Jurnalul* meu şi aici voi sublinia numai că blândeţea nu este generală, ci specială faţă de om, deoarece pe insulele Falkland gâştele îşi clădesc cuibul pe insulele învecinate din cauza vulpilor. Aceste vulpi, care semănau cu lupii, erau tot atât de fără frică faţă de om, ca şi păsările, iar marinarii din călătoria lui Byron, confundându-le curiozitatea cu ferocitatea, fugeau în apă pentru a le evita. În toate ţările vechi civilizate,

196în „Journal of Researches”, 1815, p. 378 am dai detalii asupra insulelor Falkland și Galapagos. De Cada

circumspecţia şi frica chiar a puilor de vulpe şi de lup sunt bine cunoscute[197]. Pe insulele Galapagos, marile şopârle terestre (*Amblyrhynchus*) erau extrem de blânde, aşa încât le puteam trage de coadă, pe când în alte părţi ale lumii şopârlele *mari* sunt destul de circumspecte.

Şopârla acvatică din acelaşi gen trăieşte pe coastă, este adaptată la înot şi se scufundă perfect în apă; ea se hrăneşte cu alge din fundul apei şi, fără îndoială, este expusă pericolului din partea rechinilor. În consecinţă, cu toate că sunt blânde pe pământ, nu le putem goni în apă, iar când le aruncăm acolo, ele întotdeauna înoată pe dată înapoi la ţărm. Iată contrastul [dintre ele şi] toate animalele amfibii din Europa, care, atunci când sunt tulburate de către cel mai periculos animal, omul, imediat şi instinctiv se reped în apă.

Blândeţea păsărilor de pe insulele Falkland este deosebit de interesantă, deoarece majoritatea chiar a

---

197M oslo (Kerr’s Colleclion of Voyages, vol. II, p. 246) spune că pc insulele Capului Verde, porumbeii sini alll de blinzi, incit pot fi prinși cu ușurință. Aceslea sînt deci singurele grupe mari de insule, cu excepția celor oceanice (despre care nu pol găsi nici o relatare mai veche), care erau neloeuile alunei cind au fosl descoperile. în

acestor specii, şi în special a păsărilor mai mari, sunt excesiv de săbaltice în Ţara de Foc, unde timp de generaţii au fost urmărite de către sălbatici. Merită mai ales remarcat că pe ambele aceste insule, precum

1626, Thos. Herbert (*Travels*, p. 349) descrie blândeţea păsărilor de pe insulele Mauriţiu, iar Du Bois, în 1669 – 1672 intră în detalii în legătură cu acest subieel, în privinţa tuturor păsărilor din insula Bourbon. (Réunion). Cpt. Moresby mi-a împrumutat manuscrisul unei relatări a inspecţiei insulelor St. Pierre şi Providence, la nord de Madagascar, în care descrie extrema blândeţe a porumbeilor. Cpt. Carmichael a descris blândeţea păsărilor de pe Tristan d'Acunha.

17 I.e Roy, *lettres Philosoph.*, p. 86.

şi pe Galapagos, după cum am notat în *Jurnalul* meu, în comparaţie cu diversele relatări anterioare datei când am vizitat aceste insule, păsările devin treptat din ce în ce mai puţin blânde şi este surprinzător, având în vedere gradul de urmărire pe care au suferit-o ocazional în decursul ultimelor unu sau două secole, că ele nu au devenit şi mai sălbatice

ceea ce dovedeşte că frica de om nu este dobândită atât de curând.

În vechile ţări locuite, unde animalele au devenit în general şi instinctiv foarte fricoase şi bănuitoare, ele învaţă foarte curând una de la alta, şi poate chiar de la alte specii, să fie prudente faţă de orice obiect neobişnuit. Este notoriu că şobolanii şi şoarecii nu pot fi prinşi mult timp cu acelaşi fel de cursă[198], oricât de ispititoare ar fi momeala; totuşi, întrucât este rar ca unul care a fost prins să scape, ceilalţi trebuie să fi învăţat pericolul văzându-şi tovarăşii suferind. Chiar obiectul cel mai înspăimântător, dacă niciodată nu reprezintă un pericol şi dacă nu este temut *în mod instinctiv*, este privit imediat cu indiferenţă, după cum vedem în cazul trenurilor noastre. Care pasăre lasă atât de greu să te apropii ca stârcul şi de câte generaţii ar fi nevoie pentru a face pe stârci să nu le fie frică de om? Totuşi, dl. Thompson spune[199] că, după o experienţă de câteva zile, aceste păsări vor lăsa, fără teamă, să treacă un tren până la o distanţă

198 E. P. Thompson, Passions of Aninuds, p. 29.
199 Nat. Hisl. of Ireland, „Bird”, vol. II, p. 133.

de jumătate de bătaie de puşcă[200]. Cu toate că nu poate exista îndoială că frica de om în vechile ţări locuite, este parţial dobândită, ea este totuşi instinctivă, întrucât păsările care cuibăresc sunt în general îngrozite când văd pentru prima dată un om şi cu siguranţă cu mult mai mult decât păsările bătrâne de pe arhipelagul Falkland şi Galapagos, după ani de zile de persecuţie.

În Anglia avem dovezi excelente că frica de om este dobândită şi ereditară în funcţie de gradul pericolului la care animalul este expus, deoarece, după cum de mult a remarcat onorabilul Daines Barrington[201], toate păsările noastre *mari*, tinere sau bătrâne, sunt extrem de sălbatice. Totuşi, nu poate exista niciun raport între dimensiune şi frică, deoarece, atunci când insulele nelocuite au fost vizitate pentru prima dată, păsările mari erau tot atât de blânde ca şi cele mici. Cât de excesiv de circumspectă este coţofana noastră şi totuşi nu îi este

200 Mă pot referi aici la coroborarea pe care această afirmație a primit-o recent într-o corespondență dintre dr. Rae

201ș i Goodsir („Nature”, 3,12 și 19 iulie 1883). Primul spune că rața sălbatică, lișița clc., care frecventează anumile

frică de cai sau vaci, uneori aşezându-se pe spatele lor, întocmai cum făceau porumbeii pe Cowley la Galapagos în 1864. În Norvegia, unde coţofana nu este urmărită, ea îşi culege hrana aproape, „în jurul uşii, uneori intrând în interiorul casei”[202]. Cioara vânătă (C. corww) este, de asemenea, una dintre păsările cele mai sălbatice; totuşi, în Egipt[203] ea este extrem de blândă. Fiecare pui de coţospăimântătoare ale unei gări mari de cale ferată, la o aruncătură de piatră de locurile frecventate de ele, sâni acum cu totul nebăgate în seamă de aceste păsări, care de obicei sunt cele mai prudente şi circumspecte dintre toate păsările (adică raţele sălbatice). Ca să nu încalc însă spaţiul dv., nu voi menţiona multe alte exemple pentru a dovedi adevărul observaţiilor dr. Rae” (G. I. Romanes).

„Philosophical Transactions”, 1773, p. 264.

DI C. Hewilson, „Mag. of Zool. and Bot.”, vol. II, p. 311.

202d istricte pe unde a construit calea ferată la Pacific, au

203d evenit cu lotul fără frică de trenuri chiar în primele citcva zile după ce s-a deschis circulația, iar cel din urmă dfn dovezi similare in privința păsărilor sălbatice din Australia, adăugind : „Vuietul constant al marii circulații, precum și vacarmul neînterupt și zgomotele în-

Geoffroy ŞI.

— Hilaire, „Ann. des Mus.”, vol. IX, p. 171.

fană sau de cioară nu a putut fi speriat în Anglia şi totuşi tuturor le este extrem de frică de om; pe de altă parte, pe insulele Falkland şi Galapagos, multe păsări bătrâne şi părinţii lor trebuie că au fost speriate mai înainte, şi au văzut altele ucise; totuşi, ele nu au dobândit frica de cel mai distrugător animal, omul[204].

Animale care, după cum se spune, simulează moartea – o stare necunoscută oricărei fiinţe – îmi părea un instinct remarcabil. Sunt de acord cu acei autori[205] care cred că acest subiect a fost mult exagerat; nu mă îndoiesc că leşinul (am ţinut un

204 Am arătat mai sus gradul subtil la care se poate dezvolta asemenea teamă instinctivă atunci cind este în măsură să distingă cc reprezintă o distanță prudentă de la armele de foc. De cind am scris pasajul la care mă refer (vezi p. 197), am intilnit următoarea observație in scrisorile publicate recent dc dr. Rae în „Nature”, interesantă deoarece arată cil de rapid atinge un asemenea rafinament în discriminare : „Să mi sc permită să dau unul din multele exemple, care îmi sini cunoscute, de rapiditatea cu care păsurile dobîndesc cunoștința pericolului. Atunci cind ploierii aurii vin dc la locurile de reproducere situate la latitudini înalte, ei vizitează in număr mare insulele din.nordul Scoției și rămin împreună în stoluri mari. La început te poți apropia ușor dc ei, însă, după ce s-au tras cîteva focuri dc armă în ele, nu numai că devin mult mai timide, ci par să măsoare cu mare exactitate distanța la care sint în afară de orice pericol” (G. I. Romanes).

205 Couch, Illiislrcilinns of Instinct, p. 201.

măcăleandru leşinat în mână) şi efectele paralizante ale fricii excesive au fost confundate uneori cu simularea morţii26. În această privinţă, insectele sunt cele mai bine cunoscute Avem printre ele o serie perfectă, chiar în cadrul aceluiaşi gen (după cum am observat la *Gurculio* sau *Ghrysomela*), de la speciile care nu simulează decât timp de o secundă şi uneori în mod imperfect, încă mai mişcându-şi antenele (ca la unii *Rister*), şi care nu vor simula a doua oară, oricât de mult ar fi iritate, până la alte specii care, după de Geer, pot fi prăjite cu cruzime pe un foc încet fără să facă cea mai mică mişcare şi până la altele, de asemenea, care rămân timp îndelungat nemişcate, chiar până la douăzeci şi trei de minute, cum am constatat la *Ghrysomela sparţii*. Unii indivizi din aceeaşi specie de *JPtinus* iau o poziţie diferită de a celorlalţi. Or, nu se va putea nega că modul şi durata simulării sunt folositoare fiecărei specii după felul pericolului de care trebuie să scape; de aceea nu este mai mare dificultatea reală în dobândirea prin selecţie naturală, a acestei atitudini ereditare decât a oricărei alta. M-a surprins totuşi, ca o consecinţă ciudată,

faptul că insectele au putut ajunge să simuleze exact poziţia pe care o iau atunci când sunt moarte. De aceea am notat cu grijă poziţiile simulate de către 17 specii diferite de insecte (inclusiv *Iulus*, un păianjen şi *Oniscus*) aparţinând genurilor celor mai distincte, atât simulatori slabi, cât şi foarte buni; ulterior mi-am procurat exemplare ale unora dintre aceste insecte, care au pierit de moarte naturală; pe altele le-am ucis cu camfor printr-o moarte înceată şi uşoară; rezultatul a fost că în niciunul din cazuri

28 Cel mai curios caz de simulare a morţii care pare adevărată este cel dat de Wrangel (*Travets în Siberia*, trad. engl.p. 312), referitor la gâştele care migrează pentru a năpârli atunci când sunt incapabile să zboare. Autorul spune că ele simulau moartea atât de bine, „cu picioarele şi gâtul întinse, complet rigide, încât am trecut pe lângă ele crezându-le moarte. Indigenii însă nu se lăsau astfel înşelaţi. Simularea care nu le scapă de vulpi, lupi ele., care, presupun cu trăiesc în tundre, i-ar scăpa oare de şoimi? Acest caz pare. straniu. O şopână din Patagonia („Journal of Researches", p. 97) care trăieşte în nisipul din

apropierea coastei şi este pestriţă ca şi el, atunci când este speriată, simulează moartea cu picioarele întinse, cu corpul lăsat în «s şi cu ochii închişi; dacă însă mai este tulburată, ea se îngroapă repede în nisip. Dacă iepurele de ei m^2 ar fi fost un mic animal neînsemnat şi dacă şi-ar fi închis ochii atunci când este pe culcuşul său, oare nu am fi spus poate că simulează moartea? în privinţa insectelor, vezi Kirby şi Spence, *Introduclion to Entomology*, vol. III, p. 234.

atitudinea nu era exact aceeaşi, iar în mai multe cazuri atitudinea celor ce simulau şi a celor cu adevărat moarte era cât se poate de diferită.

Nidificare şi habitaţie.

— Revenim acum la instincte mai complexe. Cuiburile păsărilor au format, cel puţin în Europa şi în Statele Unite, obiectul unui studiu atent, aşa încât avem o ocazie bună şi rară de a vedea dacă există vreo variaţie la acest instinct important şi vom constata că aşa şi este. Vom mai constata de asemenea că ocazii favorabile şi inteligenţa modifică uneori, într-o mică măsură, instinctul de construcţie. La cuiburile păsărilor avem, de asemenea, o serie

neobişnuit de perfectă, de la cele care nu construiesc niciun cuib, ci stau pe solul gol, la altele care fac un cuib extrem de simplu şi imperfect, apoi la cele mai perfecte şi aşa mai departe, până ce ajungem la construcţii minunate, rivalizând cu arta ţesătorului.

Chiar la un cuib atât de neobişnuit ca cel de *Hirundo* (*Collocalia esculenta*), mâncat de chinezi, cred că putem urmări stadiile prin care instinctul necesar a fost dobândit. Cuibul este compus dintr-o substanţă fragilă, albă, transparentă, foarte asemănătoare gumei arabice pure sau chiar sticlei, căptuşit cu puf de fulgi aderenţi. Cuibul unei specii înrudite de la British Museum constă din fibre neregulat reticulate, unele subţiri ea27 din aceeaşi substanţă; la o altă specie, bucăţile de algă marină sunt aglutinate printr-o substanţă similară. Această materie mucilaginoasă uscată abscarbe curând apă şi se moaie; examinată la microscop, nu prezintă nicio structură, afară de urme de laminarie şi băşici în general în formă de pară, de diverse dimensiuni; şi de fapt acestea sunt foarte aspectuoase în mici fragmente uscate, iar unele bucăţele arătau aproape

ca o lavă cu băşicuţe. O mică bucăţică pură pusă la flacără pârâie, se umflă, însă nu arde uşor, şi miroase puternic a materie animală. După dl. G.R. Gray, căruia îi sunt foarte îndatorat pentru faptul de a-mi fi permis să examinez toate exemplarele de la Muzeul britanic, genul *Collocalia* este inclus în aceeaşi subfamilieca şi lăstunul mare comun (*Cypselus apus*). În general, această din urmă pasăre îşi însuşeşte cuibul unei vrăbii, însă dl. Macgillivray a descris eu grijă două cuiburi în care materiale dezordonat aranjate erau aglutinate la un loc prin fire extrem de subţiri dintr-o substanţă care pârâie, însă nu arde uşor când este pusă la flacără. În America de Nord[206], o altă specie de rândunică face cuibul ei aderent la peretele vertical al unui coş de sobă şi îl construieşte din bucăţele mici de lemn aşezate paralel şi aglutinate la un loc cu bucăţi dintr-o mâzgă fragilă care, ca şi cea de la lăstunul cu cuib comestibil, se umflă şi se moaie în apă, împrăştiind un miros animal puternic; nu se deosebeşte decât prin faptul că este gălbui-cafeniu, că nu are atâtea bule mari de aer, că este mai evident

206 Este aproape inutil dc observat că trebuie să ne

laminată şi că are chiar un aspect striat, făcut de nenumărate puncte eliptice, excesiv de mici, care cred că sunt bule de aer minuscule, alungite.

87 În manuscris este lăsal intenţional un gol pentru a fi completai ulterior eu un cuvânt corespunzător (G. I. Roma nes).

28 Pentru *Cypselus murarius*, vezi Macgillivray „British Birds”, vol. III, 1840, p. 625. Pentru C. *pelasgius*, vezi excelenta lucrare a domnului Peabody despre păsurile din Massachusetts, „Boston Journal of Nat. Hist.”, vol. III, p. 187. Dl. E. Robert (*Comples Readus*, citat în „Anns, and Mag. of Nat. Hist.”, vol. VIII, 1842, p. 476) a constatat că cuiburile de *Hirundo riparia*, făcute pe malurile nisipoase ale Volgâi, aveau suprafeţele superi oare tencuile cu o substanţă animală galbenă, pe care şi-a imaginal-o ca fiind construită din icre de peşte. A putut oare să fi greşit el specia, deoarece nu există niciun motiv de a presupune că rândunica *Hirundo riparia* are vreun asemenea obicei? Aceasta ar fi o variaţie remarcabilă a instinctului, dacă s-ar putea dovedi; şi mai remarcabil este că această pasăre aparţine unei

subfamilii diferite de *Hirundo riparia* şi *Collocalia*. Sunt îndemnat să o cred, deoarece, s-a afirmai, pare-se pe drept, că lăstunul îşi umezeşte cu salivă adezivă noroiul din care îşi construieşte cuibul.

Majoritatea autorilor sunt de părere că cuibul comestibil al lăstunului este format fie din iarbă de mare, fie din icre de peşte; cred că alţii au bănuit că este format dintr-o secreţie din glandele salivare ale păsării. Din observaţiile anterioare, nu mă pot îndoi că această ultdmă ipoteză este cea corectă. Obiceiurile terestre ale lăstunului mare şi medul în care se comportă substanţa la flacără aproape că înlătură ipoteza ierbii de mare. Şi nici după ce am examinat icrele de peşte uscate, nu pot crede că am putea găsi vreo urmă de materie celulară în cuib, dacă el ar fi fost format în acest fel. Cum ar fi putut oare lăstunul mare ale cărui obiceiuri sunt atât de bine cunoscute, să obţină icre de peşte fără s-o aflăm? Dl. Macgillivray a arătat că criptele salivare la lăstunul mare sunt mult dezvoltate şi crede că substanţa cu care materialele cuibului sunt prinse laolaltă este secretată de glandele lor. Nu mă îndoiesc că aceasta este originea

substanţei similare şi mai abundente din cuibul lăstunului mare nord-american, precum şi din cel de *Collocalia esculenta*. În acest fel, putem înţelege structura, va mai veziculară şi laminată, precum şi structura curios reticulată a speciei din insulele Filipine. Singura modificare necesară la instinctul acestor diferite păsări este ea din ce în ce mai puţine materiale străine să fie folosite. Conchid deci că chinezii fac supă din salivă uscată28[207].

Dacă căutăm o serie perfectă de cuiburi de păsări la formele mai puţin comune, nu trebuie niciodată să uităm că păsările actuale trebuie să fie în număr infinit de mic faţă de cele care au existat de când s-au imprimat urme de picioare pe litoralul formaţiei de gresii roşii noi al Americii de Nord.

Dacă se admite că cuibul fiecărei păsări, situat oriunde şi construit oricum, este bun pentru acea specie în condiţiile sale proprii de viaţă, că instinctul de nidificare variază, oricât de puţin, când o pasăre este pusă în condiţii noi şi că variaţiile pot fi ereditare, ceea ce nu este câtuşi de puţin îndoielnic, atunci

207a mintim de data la care s-a scris aceasta; sc poate re

selecţia naturală, în decursul vremurilor, ar putea modifica şi perfecţiona aproape până în orice grad cuibul unei păsări faţă de cel al strămoşilor ei din timpuri îndepărtate. Să iau unul din cazurile cele mai extraordinare care au fost înregistrate şi să vedem cum ar fi putut acţiona selecţia; mă refer la observaţia domnului Gould[208] asupra *Megapodidaetor* australiene. *Talegalla lathami* îşi adună o mare piramidă, în cantitate de 2 – 4 căruţe, de materie vegetală în descompunere, şi în mijlocul acesteia îşi depune ouăle. Ouăle sunt clocite de masa în fermentare, a cărei căldură a fost evaluată la 90° F; puii îşi fac drum cu ghearele pentru a ieşi din această moviliţă. Tendinţa de acumulare este atât de puternică, încât un singur mascul neîmperecheat, în captivitate la Sidney, îşi strângea anual o masă imensă de materie vegetală. *Leipoa ocellata* face un maldăr, cu o circumprobabil la secretarea substanţei din care este construit cuibul la *Collocalia* (G. I. Romanes).

Birds of Australia şi *Introduction to the Birds of*

208m arca însă eă, încă din 1817, Home a arătat („Philosophical Transactions", p. 332) că proventriculul la Collocalia este de o structură glandularii ciudată, adaptată

Australia, 1848, p. 82.

ferinţă de 1, 35 m şi înalt de 1, 20 m, din frunze gros acoperite cu nisip şi lasă, în acelaşi fel, ca ouăle să fie clocite de căldura fermentaţiei. *Megapodius tumulus* din părţile de nord ale Australiei îşi face un maldăr chiar şi mai mare, însă se pare că el conţine mai puţină materie vegetală; alte specii din Arhipelagul Malaez se pare că îşi depun ouăle în găuri în pământ, unde sunt clocite numai de căldura soarelui. Nu este atât de surprinzător ca aceste păsări să-şi fi pierdut instinctul de clocit, dacă temperatura potrivită este furnizată fie de fermentaţie, fie de soare, cât este faptul că ele sunt obişnuite să îngrămădească mai dinainte un maldăr mare de materie vegetală pentru ca aceasta să poată fermenta, deoarece, oricum s-ar explica, se ştie că alte păsări îşi părăsesc ouăle atunci când căldura este suficientă pentru clocire, ca în cazul lui *Muscicapa* („fly-catcher”), care şi-a clădit cuibul în sera domnului Knight[209]. Chiar şarpele se foloseşte de un pat cald în care îşi depune ouăle; ceea ce ne interesează pe noi mai mult este că,

209 Yarrcll, „British Birds”, vol. I, p. 166.

după prof. Fischer, o găină comună „s-a folosit de căldura artificială a unui pat cald pentru a-şi cloci ouăle”[210]. Réaumur şi Bonnet, de asemenea, au observat[211] că furnicile au încetat munca lor istovitoare de a-şi muta zilnic ouăle la şi de la suprafaţă, după căldura soarelui, atunci când îşi clădiseră cuibul între de stupi pe albine, de unde le venea o temperatură potrivită şi constantă.

Să presupunem acum că condiţiile de viaţă ar favoriza o pasăre din această familie, ale cărei ouă erau clocite numai de razele solare, să se extindă într-o ţară mai rece, mai umedă şi mai împădurită; atunci acei indivizi, care din întâmplare au tendinţa de acumulare într-atât modificată, încât preferă mai multe frunze şi mai puţin nisip, vor fi favorizaţi de extinderea lor, deoarece vor acumula mai multă materie vegetală, iar fermentarea acesteia va compensa pierderea căldurii solare şi astfel vor fi clociţi mai mulţi pui, care vor moşteni ciudata tendinţa acumulativă a părinţilor lor tot atât de uşor

210 Alison, articolul Instinct din Todd’s Cyclopedia of Anatomy and Physiology, p. 21.
211 Kirby și Spence, Introduction io Entomology, voi.

ca şi rasele noastre de câini, dintre care una moşteneşte tendinţa de a indica, alta de a urmări, iar alta de a se repezi la vânat. Şi acest proces de selecţie naturală ar putea fi continuat până ce ouăle ar ajunge să fie clocite exclusiv de căldura fermentaţiei, pasărea ignorând desigur tot atât de mult cauza acestei călduri, ca şi a celei a propriului său corp.

Atunci când două specii îndeaproape înrudite, de exemplu una semiacvatică şi cealaltă terestră, sunt modificate din cauza modurilor lor diferite de viaţă, similitudinea lor în privinţa principalelor trăsături generale ale structurii, este datorată, după teoria noastră, descendenţei din strămoşi comuni, iar uşoarele lor deosebiri sunt datorate modificării ulterioare prin selecţie naturală. Când auzim că un sturz din America de Sud (*T. falldandicus*) îşi căptuşeşte cuibul, ca şi speciile noastre europene, în acelaşi mod neobişnuit, cu noroi, deşi fiind înconjurat de plante şi animale cu totul diferite, el este desigur situat în condiţii oarecum diferite, sau când aflăm că în America de Nord masculii de bourel[212], ca şi

212 I I, p. 519.

masculul speciei noastre, au obiceiul ciudat şi anormal de a face „cuiburi de masculi”, necăptuşite cu pene.

84 Peabody, „Boston Journal of Nat. Ilist.”, vol. III, p. 144. În legătura cu speciile noastre, vezi Macgillivray, „British Birds”, vol. III, p. 23.

În care să se adăpostească, când aflăm astfel de cazuri, şi ele sunt destul de numeroase la toate clasele de animale, trebuie să atribuim similitudinea instinctului moştenirii lui de la strămoşi comuni, iar deosebirea fie modificării selective şi profitabile, fie obiceiurilor dobândite şi ereditare. În acelaşi fel, după cum sturzul nordic şi cel sudic au moştenit în mare măsură nidificarea instincti vă de la un strămoş comun, tot aşa, fără îndoială, sturzul şi mierla au moştenit, de asemenea, mult de la strămoşul lor comun, însă cu modificări oarecum mai considerabile, la una sau ambele specii, ale instinctului strămoşului lor străvechi şi necunoscut.

Vom examina acum variabilitatea instinctului de nidificare. Cazurile ar fi fost, fără îndoială, mult mai numeroase dacă şi în alte ţări acest subiect ar fi fost studiat cu aceeaşi grijă ca în Marea Britanie şi în

Statele Unite. Din uniformitatea generală a cuiburilor fiecărei specii vedem clar că chiar detalii neînsemnate, ca materialele folosite şi poziţia aleasă pe o ramură înaltă sau joasă, pe un mal sau pe un teren neted, solitar sau în comunităţi, sunt datorate nu întâmplării sau inteligenţei, ci instinctului. *Sylvia sylvieola*, de exemplu, se poate deosebi de două specii îndeaproape înrudite de pitulice mai uşor prin faptul că cuibul îi este căptuşit cu pene decât prin oricare alt caracter (Yarrell, „British Birds”).

Adesea nevoia sau constrângerea face ca pasărea să-şi modifice aşezarea cuibului; se pot da numeroase exemple, din diferite părţi ale lumii, de păsări care se reproduc pe arbori, însă în ţările lipsite de arbori [se reproduc] pe sol sau printre stânci. Audubon (citat în „Boston Journal of Nat. Hist.”, vol. IV, p. 249) afirmă că, pe o insuliţă de lângă Labrador, „pescăruşii, din cauza persecuţiei pe care au întâmpinat-o, acum îşi construiesc cuiburi pe arbori”, în loc de a o face printre stânci. Dl. Couch (*Illustrations of Instinct*, p. 218) afirmă că, din cauză că trei sau patru depuneri succesive de ouă le-au fost distruse, „întreaga colonie

de vrăbii (P. *domesticus*) a părăsit locul, ca printr-o înţelegere reciprocă, şi s-a aşezat pe nişte arbori la o oarecare distanţă, situaţie care, deşi este cunoscută în unele regiuni, nici lor şi nici strămoşilor lor nu le era obişnuită, unde cuiburile lor devenind obiectul curiozităţii". Vrabia îşi construieşte cuibul în găurile zidurilor, pe ramuri înalte, în iederă, sub cuiburile ciorilor, în găurile făcute de lăstunul de mai şi adesea îşi însuşeşte cuibul făcut de rândunica de casă; „cuibul diferă de asemenea considerabil după loc" (Montague, *trnith*. *Biet*., p. 482). Stârcul (Macgillivray, „British Birds", vol. IV, p. 446; W. Thompson, *Nat*. *Hist*. *of Ireland*, vol. II, p. 446) îşi construieşte cuibul pe arbori, pe stânci marine abrupte şi printre bălării pe sol. În Statele Unite, *Ardea kerodias* (Peabody, „Boston Journal of Nat. Hist.", vol. III, p. 109) îşi construieşte cuibul de asemenea pe arbori înalţi sau scunzi sau pe sol şi, ceea ce este mai remarcabil, uneori în colonii, iar alteori solitar.

Avantajul intră în joc: am văzut că pasărea-croitor din India foloseşte firul artificial în loc de a-l ţese. un scatiu sălbatic (Bolton, *Harmonia Rnrălis*, vol.

I, p. 492) a folosit mai întâi lina, apoi bumbacul şi după aceea puful, care au fost puse în apropierea cuibului său. Măcăleandrul comun construieşte adesea cuibul sub şoproane, fiind observate patru cazuri într-un loc în acelaşi anotimp (\V. Thompson, *Nat. Hist. of Ireland*, vol. I, p. 14). În Ţara Galilor, rândunica (*H. urbica*) clădeşte cuibul lipit de stânci verticale, iar pe toată câmpia Angliei lipit de zidurile caselor, ceea ce trebuie să le fi mărit în mod prodigios răspândirea şi numărul. În 1825, în America arctică *Hirundo lunifrons* (Richardson, *Fauna Boreali-Americani*, p. 331) pentru prima dată şi-a construit cuibul lipit de zidurile caselor, iar cuiburile, în loc de a fi adunate la un loc, fiecare având o intrare tubulară, erau construite sub streşini într-o singură linie, fără intrarea tubulară, sau cu o simplă margine. Se cunoaşte de asemenea data unei modificări similare în obiceiurile lui II. *fulva*. În toate modificările, din cauza persecuţiei sau din convenienţă, inteligenţa trebuie

că între într-o oarecare măsură în joc. Bourelul (*T. vulgaris*), care îşi construieşte cuibul în diferite poziţii, şi-l face de obicei ca să se potrivească cu

obiectele înconjurătoare (Macgillivray, vol. III, p. 21) şi aceasta o face poate instinctiv. Când aflăm însă de la White (scrisoarea a 14-a) că pitulicea (*Phylloscopus rufa*), când este tulburată, pentru faptul că este privită îşi ascunde orificiul cuibului (şi am cunoscut un caz similar), putem presupune că avem un caz de inteligenţă. Şi nici bourelul, nici mierla de apă („Mag. of Zool.", vol. II, 1838, p. 421) nu-şi clădesc invariabil bolţi la cuiburile lor atunci când sunt plasate în poziţii apărate. Jesse descrie o stăncuţă care şi-a construit cuibul pe o suprafaţă înclinată, într-un turnuleţ ridicat pe un vraf de beţe, înalt de trei metri – o muncă de 17 zile; şi pot adăuga (White, *Selborne*, scrisoarea a 12-a) că se cunosc familii ale acestei păsări care îşi fac cuiburi regulat în vizuini de iepure. Se pot cita numeroase fapte analoge. Găinuşa de apă (*G. chloropus*) pare să-şi acopere uneori ouăle atunci când îşi părăseşte cuibul, însă W. Thompson spune (*Nat. Hist. of Ireland*, vol. II, p. 328) că nu face niciodată aceasta într-un loc apărat. Găinuşele de apă şi lebedele, care îşi fac cuibul în apă sau în apropierea ei, îşi vor ridica instinctiv cuibul de îndată ce îşi dau

seama că apa începe să se ridice (Couch, *Ilhistrations of Instinct*, p. 223 – 226). Cazul următor pare însă şi mai curios. Dl. Yarrell mi-a arătat schiţa cuibului unei lebede negre australiene, care fusese clădit direct sub picurarea streşinii unei clădiri; şi, pentru a evita aceasta, masculul şi femela împreună au adăugat la cuib... E5 semicirculare, până ce au ajuns chiar lângă perete în linia picurării; iar apoi au împins ouăle în porţiunea nou adăugată pentru a rămâne complet uscate. Corrws *pica*, în împrejurări obişnuite, îşi clădeşte un cuib remarcabil, însă foarte uniform; în Norvegia, ea îşi clădeşte cuibul în biserici sau sub jgheabul streşinilor caselor, precum şi în copaci. În partea lipsită de copaci a Scoţiei, o pereche şi-a construit cuibul, timp de mai mulţi ani, într-un tufiş de agrişi, pe care l-au baricadat de jur-împrejur cu măceş şi ghimpi în mod extraordinar, aşa încât „unei vulpi i-ar trebui câteva zile de muncă pentru a pătrunde la cuib”. Pe de altă parte, într-un district al Irlandei în care coţofenele fuseseră foarte urmărite şi se oferise o recompensă pentru fiecare ou distrus, o pereche şi-a construit cuibul la baza unui gard viu, scund şi lat,

fără a strânge mult material, aşa încât să nu atragă atenţia. Dl. Couch spune că în Cornwall a văzut două cuiburi apropiate, unul într-un gard viu la mai puţin de un metru de la pământ, „apărat în mod neobişnuit printr-un brâu lat de ghimpi”, celălalt „pe vârful unui ulm izolat şi foarte subţire, speranţa fiind evident că nicio fiinţă nu va îndrăzni să se caţere pe o coloană aşa de fragilă”. Am fost surprins de subţirimea copacilor aleşi uneori de coţofene, însă, oricât de inteligentă este această pasăre, nu-mi pot închipui că ea poate prevedea că băieţii nu se pot căţăra pe un asemenea copac, ci mai degrabă că, o dată ce a ales un copac, a constatat din *experienţă* că este un loc sigur26.

Cu toate că nu mă îndoiesc că inteligenţa şi experienţa intră adesea în joc la nidificarea păsărilor, totuşi deseori ele dau greş. O stăncuţă a fost văzută încercând fără succes să treacă un lemn prin ferestruica unui turnuleţ şi nu s-a gândit să-l tragă în lung; White (scrisoarea a 6-a) descrie câteva rândunele care şi-au construit, an de an, cuiburile pe un zid expus, şi an de an, ele au fost luate de ploaie.

Furnarius cunicularvus din America de Sud îşi face drept cuib o vizuină adâncă într-o râpă; am văzut („Journal of Researches”, p. 216) aceste păsărele săpând fără succes numeroase găuri în râpă, deasupra cărora fâlfâiau în mod continuu, fără să-şi dea seama că pereţii de pământ nu erau destul de groşi pentru cuiburile lor.

Multe variaţii nu pot fi explicate în niciun fel. *Totanus macularins* (Peabody, „Boston Journal of Nat. Ilist”. vol. III, p. 219) îşi depune uneori ouăle pe pământ gol, alteori în cuiburi neglijent făcute din iarbă. Dl. Blackwall a înregistrat cazul curios al unei presuri galbene (*Emberiza citrinella*), relatat de Yarrell în „British Birds”, care îşi depune ouăle şi le cloceşte pe pământul gol; în general, această pasăre îşi construieşte cuibul pe sol sau foarte aproape de el; s-a înregistrat însă cazul în care şi l-a construit la o înălţime de 2 m. S-a descris („Ann. and Mag. of Nat. Hist.”, 1842, vol. VIII, p. 281), cuibul unei cinteze (*Frângilla coelebs*) care era legat cu o bucată de sfoară de la bici, trecută o dată în jurul unei ramuri de pin, iar apoi solid împletită cu materialul cuibului;

cuibul cintezei aproape că poate fi recunoscut după modul elegant în care este îmbrăcat cu licheni; dl. Ilewitson însă („Hewitson's British Cology", p. 7) a descris unul la care, în loc de licheni, erau folosite bucăţele de hârtie. Sturzul (*T. musicus*) îşi construieşte cuibul în tufişuri; uneori însă, atunci când tufişurile abundă, în găurile zidurilor sau sub şoproane; se cunosc două cazuri în care şi l-au construit chiar pe pământ, în iarbă înaltă sub frunze de napi (W. Thompson, „Nat. Ilist. of Ireland", vol. I, p. 136; Couch, *I Ilustrativii 8 of Instinct*, p. 219). Rev. W.D. Fox mă informează că o „pereche excentrică de mierle" (*T. merula*) şi-au făcut cuibul, trei ani consecutiv, în iedera de pe un zid şi întotdeauna şi-l căptuşeau eu păr negru de cal, cu toate că nu exista nimic care să le tenteze să folosească acest material. Ouăle de asemenea nu erau pătate. Acelaşi excelent observator a descris („Hewitson's British Cology") cuiburile a doua codiţe roşii (*Ruticilla phoenicurus*), din care unul singur era căptuşit abundent eu pene albe. Pitulicea cu creastă aurie (dl. Sheppard, „Linn. Trans.", vol. XV, p. 14) îşi face de obicei un cuib

neacoperit, ataşat dedesubtul unei ramuri de pin, iar uneori pe ramură; dl. Sheppard a văzut unul „atârnând, cu o gaură pe una din părţi”. Dintre cuiburile minunate ale păsării ţesătoare indiene (*Pleceus Philippensis*), aproximativ unul sau două din fiecare cincizeci au o cameră superioară, în care cuibăreşte masculul, scobită în trunchiul lărgit al cuibului, cu o streaşină adăugată la ea („Proc. Zool. Soc.”, 27 iulie 1852). Voi sfârşi adăugând două observaţii generale asupra acestui subiect, făcute de către doi buni observatori (Sheppard, „Linn. Trans.”, vol. XV, p. 14; Blackwall citat de Yarrell, „British Birds”, vol. I, p. 444). „Există doar puţine păsări care nu deviază întâmplător de la forma generală în care îşi construiesc cuibul. Este evident – spune dl. Blackwall – că păsări de aceeaşi specie posedă capacitatea de a construi în diferite grade de perfecţiune, deoarece cuiburile unor indivizi sunt finisate într-un mod eu mult superior altora”.

35 Aici este omis un cuvânt (lin manuscris (G. I. Romanes).

Pentru Norvegia, vezi „Mag. of Zool. and Bot.”,

1838, vol. II, p. 311. Pentru Scoţia, Rev. J. Hali, *Travels* în *Scoţiană*, vezi articolul *Instinct*, în *Todd's Cyclopacdia of Anatomy and Plujsiclogy*, *p*. 22. Pentru Irlanda, W. Thompson, *Nat. Hist. of Ireland*, vol. II, p. 329. Pentru Cornwall, vezi Couch, *Illustr*ations *of Instinct*, p. 213.

Unele dintre cazurile arătate mai sus, ca acela al lui *Totanus*, care sau îşi face un cuib, sau cuibăreşte pe pământul gol, ori acela al mierlei de apă, care îşi bolteşte sau nu cuibul, ar trebui denumite poate un instinct dublu mai degrabă decât o variaţie. Cazul cel mai citat de variaţie dublă pe care l-am întâlnit este cel al speciei *Sylvia cisticola*, arătat de dr. P. Savi („Anns. des Se. Nat.", vol. II, p. 126). La Pisa, această pasăre face anual două cuiburi: cuibul de toamnă este format din frunze cusute între ele eu pânză de păianjen şi puf de plante şi este plasat în mlaştini; cuibul de primăvară este plasat în smocuri de iarbă din lanurile de grâu, iar frunzele nu sunt prinse una de alta, însă laturile [cuibului] sunt mai groase şi se folosesc materiale foarte diferite. După cum s-a observat mai înainte în privinţa structurilor corporale,

în asemenea cazuri o schimbare mare şi *aparent* bruscă a putut avea loc în instinctul unei păsări prin păstrarea unei singure forme de cuib.

În unele cazuri, când aceeaşi specie se extinde într-o climă diferită, cuibul diferă; JLrtawws *sordid tis* din Tasmania îşi clădeşte un cuib mai mare, mai compact şi mai bine executat decât cel din Australia (Gould, *Birds of Australia*). După Audubon („Anns. of Nat. Hist.", vol. II, 1839, p. 462), *Stema mânuţa* din sudul şi centrul Statelor Unite îşi scobeşte numai o mică gaură în nisip; „pe coasta Labradorului însă îşi face un cuib foarte confortabil din muşchi uscat, bine împletit şi aproape tot atât de mare ea şi al lui *Turdus migratorius*". Acei indivizi de *Icterus baltimore* (Peabody, „Boston Journal of Nat. Ilist.", vol. III, p. 97) „care în sud îşi fac cuibul dintr-un muşchi subţire, care permite aerului să treacă, şi îl completează fără a-l căptuşi, în clima rece din New England ei şi-l clădesc din materiale moi, strâns ţesute şi eu o căptuşeală caldă".

Habitatul mamiferelor.

— Pentru faptul că am vorbit atât de mult despre

cuiburile păsărilor, nu voi mai face decât câteva observaţii asupra acestui subiect. Clădirile ridicate de către castor sunt celebre de multă vreme; vedem însă o treaptă prin care instinctele sale uimitoare ar fi putut fi perfecţionate la casa mai simplă a unui animal înrudit, bizamul (*Fiber zibethicus*), care, după cum spune Ilearne[213], este oarecum asemănătoare celei a castorului. Castorii solitari din Europa nu au, sau au pierdut în cea mai mare măsură instinctele lor de construcţie. Anumite specii de şobolani trăiesc acum în podurile caselor[214], însă alte specii rămân în arbori găunoşi – o modificare analogă celei a vrăbiilor. Dr. Andrew Smith mă informează că, în părţile nelocuite ale Africii de sud, hienele nu trăiesc în vizuini, în vreme ce fac aceasta în părţile locuite şi neliniştite[215]. Mai multe mamifere şi păsări trăiesc de obicei în vizuini construite de alte specii şi, numai când acestea nu există, ele îşi sapă propriile lor locuinţe[216].

213 Hearnc's Travels, p. 380. Hcarnc a făcut cea mai bună descriere publicată vreodată (p. 227—230) a obiceiurilor castorului.

214 Rev. L. Jenyns, „Linii. Trans.", vol. XVI, p. 1GG.

215 Un caz cilat uneori la iepurii de elnip care și-au făcui vizuina Inlr-o poziție expusă („Anns. of Nat. Hist.", vol. V, p. 362) îmi pare. că necesită verificare : nu erau folosite vechile vizuine?

216 Zoologi/ of the Voț/agc of the Beagte, „Mammalia",

La genul *Osmia*, din familia albinelor, nu numai diferitele specii prezintă deosebirile cele mai remarcabile în privinţa instinctelor lor, după cum le descrie dl. F. Smith.[217], însă chiar indivizii de aceeaşi specie variază într-un grad neobişnuit în această privinţă, ilustrând astfel regula care pare cu siguranţă să fie valabilă la structuri corporale, şi anume că acele părţi care se deosebesc cel mai mult la specii înrudite sunt de asemenea apte să varieze cel mai mult la aceeaşi specie. După cum mă informează dl. Smith, o altă albină, *JHegac Mle maritima*, îşi face cuibul în apropierea mării în bancurile de nisip, pe când în districtele împădurite ea face găuri în stâlpi42.

Am discutat mai sus multe dintre cele mai extraordinare categorii de instincte, însă mai am câteva observaţii care îmi par că merită să fie făcute. Să luăm mai întâi câteva cazuri de variaţie care m-au impresionat. Un păianjen care fusese schilodit şi care nu-şi mai putea ţese pânza şi-a schimbat obiceiul în cel de a vâna, care este propriu unei mari grupe de păianjeni 43. Unele insecte au două instincte foarte

217p . 90.

diferite în împrejurări diferite sau în diferite momente ale vieţii, iar unul din ele poate fi păstrat prin selecţie naturală, provocând astfel o deosebire aparent bruscă de instinct faţă de rudele cele mai apropiate ale insectelor. Astfel, larva unui coleopter (*Cionus scrophulariae*), atunci când este crescută pe *Scrophularia*, elimină o substanţă vâscoasă, care produce o vezică transparentă, unde larva suferă metamorfoza; când este însă crescută natural sau când este transportată de om pe un *Verbascum*, ea devine săpătoare şi suferă metamorfoza în interiorul unei frunze44. Omizile anumitor fluturi de noapte se împart în două mari categorii: cele care sapă în parenchimul frunzelor şi cele care răsucesc frunzele cu o dibăcie desăvârşită; la vârsta lor timpurie, câteva omizi sunt săpătoare şi apoi devin răsucitoare de frunze, iar această modificare a fost, pe drept cuvânt, considerată atât de mare, încât abia recent s-a constatat că aceste omizi aparţineau aceleiaşi specii45. Fluturele de noapte *Angoumois* are de obicei două generaţii: prima celozează primăvara din ouă depuse toamna

Catalogue of British Hymenoptera, 1855, p. 158.

Aici urmează o parte despre parazitism, sclavie şi construirea de celule, care este publicată în *Originea speciilor* (G. I. Romanes).

Citat, pe baza autorităţii lui Sir J. Banks, „Journal Linn. Soc”.

P. Huber, „Mém. Soc. Phys, de Genève”, vol. X, p. 33.

Westwood, „Gardener’s Chronicle”, 1852, p. 261.

pe grăunţe de grâu înmagazinate în hambare şi apoi imediat zboară spre câmpurile cultivate pentru a-şi depune ouăle pe grâul din Ian, în loc să şi le depună pe grăunţele nude înmagazinate de jur-împrejurul lor; fluturii din cea de-a doua generaţie (produşi din ouăle depuse pe grâul din Ian) sunt eclozaţi în grânare, pe care apoi nu le părăsesc, ci îşi depun ouăle pe grăunţele din jurul lor, iar din aceste ouă iese generaţia de primăvară, care are instinctul diferit, de a depune ouăle pe grâul din lan46. Unii păianjeni vânători, atunci când au ouă şi pui, renunţă la vânătoare şi ţes o pânză cu care să prindă pradă; aşa este cu *Salticus*, care îşi depune ouăle în cochilie de

melci şi în timpul acela ţese o pânză mare verticală 47. Pupele unei specii de Fonntca sunt uneori descoperite şi nu sunt închise în coconi, ceea ce constituie o variaţie foarte remarcabilă; se pare că la fel se întâmplă şi cu *Pulex-xă* comun. Lordul Brougham ne raportează un caz remarcabil de instinct, şi anume că jkiiul de găină încă din ou face o gaură cu ciocul şi apoi „ciobeşte coaja până ce taie un segment din ea. El îşi mişcă întotdeauna ciocul de la dreapta spre stânga şi taie segmentul întotdeauna din capătul cel mare”. Acest instinct nu este însă chiar atât de invariabil, deoarece am fost asigurat la *Eccalobeion* (mai 1840) că s-a întâmplat ca puii care au început [să ciocnească oul] prea aproape de capătul lat că nu fi putut ieşi prin gaura astfel făcută şi, în consecinţă, au început din nou să ciobească coaja, pentru a îndepărta încă un rând mai mare de coajă; de altfel, uneori ei începeau (să spargă) de la capătul îngust al cojii oului.

Faptul regurgitării întâmplătoare a hranei de către cangur[218] ar trebui să fie considerat, poate, ca

218 \V. C. Marlin, „Mag. of Nal. Hisl.”, N. S„ vol. II, p. 323.

fiind datorat unei modificări intermediare sau variabile mai degrabă a structurii decât a instinctului, ceea ce merită a fi luat în seamă. Este notoriu că aceeaşi specie de păsări are capacităţi vocale puţin diferite în diferite regiuni; un excelent observator afirma că „potârnichile irlandeze zboară fără să emită o chemare, pe când pe coasta opusă potârnichile scoţiene în zbor ţipă din toate puterile când sunt stârnite”[219]. Bechstein spune că, din experienţa sa de mulţi ani, el este sigur că la privighetoare există o tendinţă de a cânta la miezul nopţii sau în timpul zilei, care se perpetuează în familie şi este strict ereditară[220]. Este remarcabil că multe păsări au capacitatea de a ciripi melodii lungi şi dificile, iar altele, cum este coţofana, de a imita toate felurile de sunete şi totuşi în stare naturală nu îşi manifestă niciodată aceste aptitudini[221].

Stubeiwdgel, 1810, p. 323. Vezi, despre diferitele capacităţi de a ciula în diferite locuri, p. 205 şi 265.

83 Blackwall, *Researches în Zootogy*, 1834, p.

219 W. Thompson, Nat. Hisl. of Ireland, vol. II, p. 65,
220s pune că a observat aceasta și câ faptul este bine cunos
221c ut dc eâlre vînători.

158. Cu vier a observat de mult că ţoale *Passcres* par să aibă o structură similară a organelor lor vocale, şi lotuşi numai câteva, anume masculii, cinia, ceea ce dovedeşte că o şiruclură potrivită nu dă întotdeauna naştere la obiceiuri corespunzătoare (în privinţa păsărilor care în captivitate imită sunete, însă nu şi în stare naturală, vezi p. 222, unde se dau dovezi că anumite păsări sălbatice imită sunetele altor specii) (Ei. I. Romanes).

Întrucât adesea ne este foarte greu să ne închipuim cum a luat mai întâi naştere un instinct, ar merita să relatăm câteva din multele cazuri de obiceiuri întâmplătoare şi ciudate care nu pot fi considerate drept instincte normale, însă care ar fi putut, după ipoteza noastră, să dea naştere la instincte. S-au înregistrat astfel[222] mai multe cazuri de insecte care au în mod natural obiceiuri foarte diferite prin faptul că au fost eclozate în corpul oameniler, ceea ce este un fapt extrem de remarcabil, având în vedere temperatura la care au fost expuse şi care poate explica originea instinctului tăunului sau al lui

222 Rev. L. Jenyns, Observations in Natural History, 1846, p. 280.

Ocstrus. Putem vedea cum se dezvoltă cea mai strânsă asociaţie la vrăbii, deoarece Lamarck a observat o duzină din aceste păsări ajutând atât de eficient o pereche al cărei cuib fusese luat, încât noul cuib a fost terminat în ziua următoare; nici în faptele raportate de către Macgillivray nu încape îndoială că sunt adevărate vechile relatări cum că rândunelele se asociază uneori pentru a îngropa de vii vrăbiile care s-au făcut stăpâne pe unul din cuiburile lor. Este bine cunoscut că albinele de stup care au fost neglijate „iau obiceiul de a jefui de la vecinele lor mai harnice” şi sunt numite atunci piraţi; Huber dă un caz mult mai remarcabil al unor albine de stup care au pus aproape complet stăpânire pe un cuib de bondari şi timp de trei săptămâni aceştia din urmă au continuat să colecteze miere, pe care apoi o regurgitau la cererea albinelor, fără vreo violenţă e[223]. Aceasta ne reaminteşte de acei pescăruşi care trăiesc exclusiv urmărind alţi pesepruşi, obligându-i să le cedeze hrana lor[224].

223 Kirby și Spence, Introduction to Entomology, vol. II, p. 207. Cazul dat de Huber esle la p. 119.

224 Există motive de a bănui (Macgillivray, „British

Albinele de stup execută uneori acţiuni care trebuie considerate printre cele mai uimitoare instincte, şi totuşi aceste instincte trebuie că au fost adesea în stare latentă timp de multe generaţii; mă refer la moartea unei mătci, când mai multe larve de lucrătoare sunt neapărat distruse şi, fiind plasate în cuiburi mari şi hrănite cu lăptişor de matcă, devin astfel fecunde; de asemenea, când un stup îşi are matca, masculii sunt inevitabil omorâţi toamna de către lucrătoare; însă, dacă stupul nu are matcă, nici un singur trântor nu este vreodată distrus[225]. Teoria noastră aruncă poate o rază de lumină asupra acestor fapte misterioase, însă bine stabilite, considerând că analogia cu alţi membri ai familiei albinelor ne va face să credem că albina de stup se trgge dintr-alte albine, care aveau în mod regulat multe femele ce locuiau în acelaşi cuib în tot timpul anotimpului şi care nu îşi distrugeau niciodată propriii lor masculi, aşa încât a nu distruge masculii şi a da hrană normală larvelor suplimentare nu este poate decât o re venire la un instinct ancestral, care, ca în cazul reversiunilor

225B irds", vol. V, p. 500) că unele dintre specii nu pot dige

structurilor corporale, poate apărea elupă multe generaţii[226].

Kirby and Spence, *Introduclion lo Entomology*, vol. II, p. 510 – 513.

80 în privinţa problemei de ce există atât de mult. i trintori, încât să fie nevoie de a-i omori, vezi *Animal intelligencc*, p. 166, în care sugerez că printre strămoşii albinelor de stup poate că masculii au pulul şi folosiţi ca lucrători. Este posibil însă ca trântorii să fie chiar acum de folos ea îngrijitori la larve, deoarece mi s-a spus de către un apicultor cu experienţă că aşa şi este (G. I. Romanes).

Mă voi referi acum la câteva cazuri care prezintă dificultăţi speciale pentru teoria noastră, majoritatea paralele cu cele pe care le-am prezentat atunci când am discutat, în capitolul al VIII-lea, despre structuri corporale. Întâlnim astfel, întâmplător, acelaşi instinct ciudat la animale foarte îndepărtate pe scara naturală, care, prin urmare, n-au putut dobândi această particularitate din comunitatea descendenţei. *Mololhrus-xd*. (o pasăre asemănătoare graurului) din

226r a decit hrana care a fost parțial digerată de alte păsări.

America de Nord şi de Sud are exact aceleaşi obiceiuri ca şi cucul; parazitismul este însă atât de obişnuit în natură, încât coincidenţa nu este prea surprinzătoare. Paralelismul dintre instinctul furnicilor albe aparţinând neuropterelor şi cel al furnicilor aparţinând himenopterelor este un fapt cu mult mai uimitor, însă el pare departe de a fi apropiat. Un caz poate tot atât de remarcabil ca oricare altul înregistrat este că acelaşi instinct a fost dobândit în mod independent de două animale foarte îndepărtat înrudite între ele: cel al unui neuropter şi al unei larve de dipter, care sapă o capcană conică în nisipul afinat şi stau nemişcate la fund, iar dacă prada este pe punctul de a scăpa, împroaşcă cu nisip de jur-împrejur[227].

S-a afirmat că animalele sunt dotate cu instincte nu pentru binele lor individual sau pentru cel al organizaţiilor lor sociale proprii, ci pentru binele altor specii, eu toate că aceasta duce la propria lor distrugere; s-a spus că peştii migrează ca să poată fi

227 Kirby și Spcnce, Introduction lo Entomology, vol. I, p. 429-435.

pradă păsărilor şi altor animale[228], ceea ce este imposibil după teoria selecţiei naturale a modificării autofavorabile a instinctului. Nu am întâlnit însă niciun fapt care merită să fie luat în consideraţie în susţinerea acestor păreri. După cum vom vedea îndată, greşeli de instinct pot fi, în unele cazuri, vătămătoare unei specii şi folositoare alteia; o anumită specie poate fi obligată sau chiar, după cât se pare, convinsă să-şi cedeze hrana sau secreţia unei alte specii, însă nu pot crede, fără dovezi mai convingătoare decât cele oferite până acum, că vreun animal a fost special dotat cu un instinct care duce la propria sa distrugere sau vătămare.

Un instinct manifestat numai o singură dată în viaţa unui animal pare, la prima vedere, o mare dificultate pentru teoria noastră, însă, dacă este indispensabil pentru viaţa animalului, nu există niciun motiv valabil ca el să nu fi fost dobândit prin selecţie naturală, întocmai ca şi structurile corporale folosite numai într-o singură ocazie, ca vârful dur al ciocului puiului de găină sau ca mandibulele temporare ale

228 Linné, Amoen dales Arademicae, vol. II ; prof. Alison

trihopterului (*Phryganea*), care sunt folosite exclusiv pentru a tăia şi deschide uşile de mătase ale curioasei sale căsuţe şi care apoi sunt aruncate pentru totdeauna63. Este totuşi imposibil să nu resimţi o uimire fără margini atunci când citeşti despre cazuri ca acela al unei omizi care se suspendă mai întâi cu coada de o mică grămăjoară de mătase ataşată de un obiect oarecare şi apoi se metamorfozează; după un timp, ea deschide prin tăiere una din laturi şi, expunând pupa lipsită de membre sau de organe de simţ, zace liberă în interiorul părţii *inferioare* a pielii crăpate, ca o pungă veche, a omizii; această piele, pe care pupa se suie apucându-se de porţiunile dintre încreţiturile segmenţilor săi abdominali, cercetează apoi cu coada, care despre instinct, *Todd's Cyclopaedia of Anatomy and Physiology*, p. 15.

83 Kirby şi Spence, *Introduction to Entomology*, vol. III, p. 287.

este prevăzută cu mici cârlige, se ataşează în acest fel, iar ulterior se eliberează şi aruncă pielea care îi servise drept scară 64. Sunt tentat să mai dau un alt caz analog, cel al omizii unui fluture (*Thelda*)

care se hrăneşte în interiorul rodiei, însă, când este sătulă, îşi croieşte, rozând, drumul pentru a ieşi (făcând astfel ieşirea fluturelui posibilă înainte ca aripile să fie pe deplin dezvoltate), iar apoi îşi leagă vârful cu fire de mătase de ramura copacului, ca să nu cadă înainte ca metamorfoza să fie completă. Deci, ca şi în atât de multe cazuri, în această ocazie larva lucrează pentru siguranţa pupei şi a insectei mature. Uimirea noastră la această manevră este micşorată într-o foarte mică măsură atunci când aflăm că mai multe omizi leagă, pentru propria lor siguranţă, mai mult sau mai puţin perfect, frunzele de tulpini cu ajutorul firelor de mătase şi că o altă omidă, înainte de a se transforma în pupă, îndoaie şi împreună marginile unei frunze, acoperă una din suprafeţe cu o pânză de mătase şi ataşează această pânză de peţiolul şi de ramura copacului; ulterior, frunza devine fărâmicioasă şi se separă, lăsând. coconul de mătase ataşat de peduncul şi de ramură; în acest caz, procesul nu se deosebeşte decât puţin de formarea obişnuită a unui cocon şi de ataşarea lui la vreun obiect oarecare 65.

O dificultate cu mult mai mare este oferită de acele cazuri în care instinctele unei specii se deosebesc considerabil de cele ale formelor înrudite. Aşa este cu *Thelda* rodiei, menţionată mai sus; şi, fără îndoială, s-ar putea cita multe asemenea exemple. Nu ar trebui să uităm însă vreodată ce mică proporţie de insecte vii există faţă de cele dispărute din diferitele ordine care au existat timp atât de îndelungat pe acest pământ. De altfel, întocmai ca în cazul structurilor corporale, am fost surprins cât de des am constatat la o examinare ulterioară unele urme ale unei serii gradate, atunci când credeam că am găsit un caz al unui instinct perfect izolat.

Nu rareori am simţit că instincte mici şi neînsemnate constituiau o greutate mai mare pentru teoria noastră decât cele care, pe drept, provoacă uimirea omenirii, deoarece, dacă un instinct nu este realmente de o importanţă considerabilă în lupta pentru existenţă, nu ar putea fi modificat sau format prin selecţie naturală. Poate că cel mai izbitor exemplu este al albinelor lucrătoare, care, aranjate în şir, ventilează printr-o mişcare caracteristică a aripilor

lor stupul bine închis; această ventilaţie a fost imitată în mod artificial66 şi, deoarece este executată chiar iarna, fără îndoială că scopul ei este de a aduce aer proaspăt în stup, înlocuind astfel aerul cu gaz carbonic; de aceea ea este realmente indispensabilă; ne putem uşor imagina stadiile ei, mai întâi câteva albine ducându-se la ieşirea din stup pentru a se răcori vânturându-se, obicei prin care instinctul a putut lua naştere. Admirăm prudenţa instinctivă a făzăniţei, care o face, după cum observă Waterton, să zboare de la cuibul ei şi astfel să nu lase nicio urmă care să poată fi adulmecată de animalele de pradă, ceea ce de asemenea poate fi de mare importanţă pentru specie. Şi mai surprinzător este acel instinct care face ca micile păsări care cuibăresc să îndepărteze din cuib ouăle lor sparte şi puii morţi prematur, în vreme ce la potârnichi, ai căror pui pleacă imediat

Kirby şi Spence, *Introduction to Entomology*, vol. II, p. 193.

după părinţii lor, ouăle sparte sunt lăsate pe lângă cuib; însă, când auzim că cuiburile acelor păsări

(*Halcyonidae*) ai căror pui morţi prematur nu sunt închişi într-o membrană şi de aceea cu greu pot fi îndepărtaţi de părinţi din cuib „devin astfel foarte bătătoare la ochi”[229] şi când ne reamintim de câte cuiburi sunt distruse de pisici, nu mai putem considera aceste instincte de o importanţă neglijabilă. Cu greu însă putem evita de a nu considera unele instincte ca simple procedee sau joacă; un porumbel din Abisinia obişnuia, atunci când se trăgea în el, să se repeadă în jos până a-l atinge aproape pe vânător, apoi se urca la o înălţime extraordinară[230]. *Bizcacha* (*Lagostomus*) colectează aproape invariabil tot felul de gunoaie, oase, pietre, baligă uscată etc. lângă vizuina sa. Guanacii au obiceiul de a se înapoia (ca şi muştele) la acelaşi loc pentru a-şi depune excrementele şi am văzut un maldăr cu un diametru de 2, 1 m; şi, cum acest obicei este comun la toate speciile acestui gen, el trebuie să fie instinctiv; cu greu ne putem însă închipui că poate fi de vreun folos animalului, cu toate că el este util peruvienilor, care

229 Blylh, „Mag. of Nat. Hist.”, N. S., vol. II.
230 Bruce’s Travels in Abyssinia, vol. V, p. 187.

întrebuinţează băligarul uscat drept combustibil[231]. Probabil că s-ar putea aduna multe fapte analoge.

Oricât de minunate şi admirabile sunt cele mai multe instincte, totuşi ele nu pot fi considerate ca perfecte; în toată natura se duce o luptă constantă între cel ce vrea să scape de duşman şi cel care vrea să-şi apuce prada. Dacă instinctul păianjenului este admirabil, cel al muştei care se repede în capcana lui este cu atât mai inferior. Surse rare şi întâmplătoare de pericol nu pot fi evitate dacă urmează moartea, iar fiinţele nu au putut învăţa văzând pe altele suferind; pare atunci că niciun instinct de protecţie nu este dobândit; astfel, solul din interiorul solfatarelor din Java este presărat cu cadavre de tigri, păsări şi mase de insecte ucise de emanaţiile otrăvitoare, cu carnea, părul şi penele lor conservate, însă cu oasele complet dizolvate[232]. Nu rareori instinctul de migraţiune dă greş şi, după cum am văzut, animalele sunt pierdute.

231 Vezi „Journal of Researches” al men, p. 167, pentru guanaco și pentru bizcacha, p. 145. Multe instincte ciudate sint în legătură cu excrementele animalelor, cum este la calul sălbatic din America dc Sud vezi „Azara’s Travels”, vol. I, p. 373), la musca de casă și la cîini; vezi despre depozitele urinare ale lui Ilyrax, Livingstone, „Missionary Travels”, p. 22.

232 Von Bucii, Descripl. Phys. des lies Canaries, 1836,

Ce ar trebui să gândim despre impulsul puternic care face ca hermelinele[233], veveriţele, lemingii şi multe alte animale care nu migrează în mod obişnuit să se adune uneori şi să urmărească fără răgaz un drum de-a curmezişul marilor râuri, lacurilor, intrând uneori chiar în mare, unde un număr enorm piere, şi s-ar părea că până în ceh» din urmă toate pier? Faptul că o regiune este suprapopulată part» să fie motivul impulsului iniţial; este însă îndoielnic dacă lipsa condiţionează de fapt toate cazurile. Toate acestea sunt inexplicabile. Oare acelaşi sentiment care acţionează asupra acestor animale este cel care face pe oameni să se adune în cazuri de

L. Lloyd, *Scandinaviun Adventure*, 1851, vol. II, p. 77, face o excelentă relatare a migrării lemingilor, atunci când înoată de-a curmezişul unui lac, dacă întâlnesc o barcă, se caţără de una din părţi şi coboară de cealaltă parte. Mari migraţiuni au avut loc în 1789, 1807, 1808, 1813 şi 1823. Până în cele din urmă par să piară toate. Vezi descrierea făcută de Hogström, în „Swedish Acis", vol. IV, 1763, a

233p . 423, din excelenta autoritate a d-lui Reinwardls.

hermelinelor migrând şi intrând în mare. Vezi relatarea lui Bachman, în „Mag. of Nat. Hist”. N.S., 1839, vol. III, p. 229, cu privire la migraţiunea veveriţelor; ele sunt proaste înotătoare şi lotuşi traversează râuri mari.

nenorocire şi de frică? Şi sunt oare aceste migraţiuni întâmplătoare sau, mai bine zis, emigrări, o speranţă deznădăjduită de a găsi o ţară nouă şi mai bună? Emigrările ocazionale ale insectelor de multe specii, asociate laolaltă, care, după cum am văzut, trebuie să piară cu sutele şi miile în mare, sunt şi mai remarcabile, deoarece niciuna dintre familiile cărora le aparţin nu sunt natural sociale sau nici măcar migratoare[234].

Instinctul social este indispensabil unor animale, folositor încă şi mai multora pentru anunţarea rapidă a pericolului şi, după cât se pare, plăcut unui mic număr de animale. Nu ne putem însă opri de a

234 In adresa sa de aniversare din 1848 călre Societatea dc entomologie, dl. Spence face cîteva observații excelente despre migrațiunea ocazională a insectelor și arată cit de inexplicabilă este ea. Vezi, de asemenea, Kirby și Spence, Introduclion to Entomology, vol. II, p. 12, și Weissenborn, „Mag. of Nat. Hist.’’, N. S., 1834, vol. III, p. 516, penlru detalii interesante despre o mare migrațiune de libelule, in general de-a lungul cursului rîurilor.

constata că în unele cazuri el este dus până la o extremă vătămătoare: antilopele din Africa de sud şi porumbeii voiajori din America de Nord sunt urmăriţi de numeroase animale şi păsări de pradă, cure cu greu s-ar putea întreţine în asemenea număr dacă prada lor ar fi împrăştiată. Bizonii din America de Nord migrează în grupuri atât de mari, încât, atunci când ajung la trecători înguste de pe malurile stâncoase ale râurilor, cei din frunte sunt, după Lewis şi Clarke (?) [235], împinşi adesea în prăpastie şi sunt zdrobiţi. Putem oare crede că, atunci când un animal erbivor se întoarce rănit la propria sa turmă, de care este atunci atacat şi împuns de moarte cu coarnele, acest instinct crud şi foarte comun este de vreun folos speciei? S-a remarcat[236] că la cerbi numai cei care au fost mult urmăriţi de câini la vânătoare sunt conduşi de un simţ de autoconservare pentru a-şi goni tovarăşul urmărit sau rănit, care ar atrage pericolul asupra turmei. Însă elefanţii sălbatici, neînfricaţi, „atacă fără milă pe unul care a scăpat în junglă cu

235 Sttoinul de Întrebare este In manuscris (G. I. Romanes).
236 \V. Scrope, Ari of Deer Stalkir.g, p. 23.

legăturile încă de picioare”[237]. Şi am văzut porumbei domestici atacând şi rănind grav păsări tinere sau bolnave, căzute.

Atunci când se duce să se culce, fazanul mascul cântă puternic, cum poate fi auzit de oricine, şi astfel se trădează braconierului[238]. Găina sălbatică din India cotcodăceşte, după cum mă informează dl. Blyth, ca şi descendentele sale domestice, atunci când a făcut un ou şi în acest fel indigenii îi descoperă cuibul. În La Plata, *Furnarwis-ul* îşi construieşte din mii un cuib mare în formă de cuptor, într-un loc cât mai bătător la ochi posibil – pe o stâncă goală, în vârful unui stâlp sau al unui trunchi de cactus[239]; într-o regiune dens populată, cu băieţi informează că a privit mai bine de o jumătate de oră cum, pe insulele Falkland, o raţă cu cap gros apăra o gâscă de munte de atacurile repetate ale unui uliu hoitar. Mai întâi gâscă a intrat în apă, iar raţa a înotat foarte aproape, alături de ea, tot apărând-o cu ciocul său puternic; atunci când gâsca s-

237C orse, Asiatic Researches, vol. III, p. 272. Acest fapt

238e ste cu atit mai ciudat cu cît un elefant care scăpase dintr-o groapă a fost văzut de mulți martori cum s-a

239o prit și și-a ajutat cu trompa tovarășul de a ieși din groapă („Athenaeiun”, 1840, p. 238). Căpitanul Sulivan mă

a târât pe ţărm, raţa a urmat-o, mergând în jurul ei, iar când gâsca a intrat din nou în mare, raţa tot o mai apăra cu vigoare; totuşi, această raţă nu se asociază niciodată cu această specie de gâşte, deoarece hrana şi locul de habitaţie le sunt complet diferite. Din ceea ce văd, cum păsările gonesc ulii, mi-e tare teamă că ar fi mai filosofic a atribui comportarea raţei urii faţă de uliu decât bunăvoinţei faţă de gâscă.

78 Rev. L. Jenyns, *Observations in Natural History*, 1846, p. 100.

„Journal of Researches", p. 95.

răutăcioşi, el ar fi curând exterminat. Marea pasăre-măcelar îşi ascunde foarte prost cuibul, iar masculul, în timpul clocirii, şi femela, după eclozarea ouălor, îşi trădează cuibul prin ţipete aspre, repetate[240]. Tot aşa o specie de chiţoran din Mauriţiu se trădează ţipând de îndată ce cineva se apropie. Şi nici nu ar trebui să spunem că aceste greşeli ale instinctului sunt fără importanţă, privindu-l numai pe om, deoarece, după cum sălbăticia instinctivă este îndreptată faţă de om, nu pare să existe motive ca alte

240 Knapp, Journal of a Xaluralisl, p. 188.

instincte să nu fie în legătură cu el.

S-a observat mai sus cum ouăle struţului american sunt împrăştiate peste tot locul şi sunt astfel irosite; cucul depune uneori două ouă în acelaşi cuib, ducând la respingerea sigură a unuia dintre pui. S-a afirmat adesea că muştele fac de multe ori greşeli şi îşi depun ouăle pe suprafeţe inapte pentru hrana larvelor lor. Un păianjen va apuca cu ardoare o mică bilă de bumbac atunci când este deposedat de ouăle lui, care sunt încastrate într-un înveliş de mătase; dacă i se lasă însă să aleagă, el va prefera ouăle lui şi nu va mai apuca a doua oară bila de bumbac, aşa încât vedem mintea sau raţiunea corectând o primă greşeală. Adesea, păsărelele îşi manifestă ura urmărind un uliu, distrăgându-i poate astfel şi atenţia, însă alteori greşesc şi persecută (după cum am văzut personal) orice specie străină şi nevinovată. Vulpile şi alte animale carnivore distrug adesea cu mult mai multă pradă decât pot devora sau duce cu ele. Cucul, *Cnculus indicator*, ucide un număr mult mai mare de albine decât poate mânca şi îşi continuă în mod nesocotit, fără întrerupere, această distracţie câte

ziua de mare[241]. O matcă de albine de stup ţinută captivă de Huber, aşa încât nu putea să-şi depună ouăle în celule de lucrătoare, nu le-a depus, ci le-a lăsat să cadă, după care lucrătoarele le-au devorat. O matcă nefecundată nu poate depune decât ouă masculine, însă pe acestea le depune în celule de lucrătoare sau de matcă – o eroare de instinct care nu este surprinzătoare în aceste împrejurări – iar „lucrătoarele acţionează ca şi cum ar suferi în instinctul lor din cauza stării imperfecte a mătcilor, deoarece ele hrănesc aceste larve masculine cu lăptişor de matcă şi le tratează ca pe o adevărată matcă”[242]. Mai surprinzător îmă este că lucrătoarele bondarilor se străduiesc de obicei să apuce şi să devoreze ouăle propriei lor mătci, şi toată activitatea mamelor este „aproape insuficientă pentru a împiedica această violenţă”[243]. Poate fi oare acest ciudat obicei instinctiv de vreun folos albinelor! Având în vedere nenumăratele şi admirabilele instincte, toate îndreptate către creşterea şi înmulţirea tineretului,

241 Bruce’s Travels in Abyssinia, vol. V, p. 179.
242 Kirby si Spence, Introduction to Entomology, cd.
243a 3-a, vol. II, p. 101.

putem oare fi de părerea lui Kirby şi Spence că acest instinct ciudat şi aberant le este acordat „pentru a ţine populaţia în limite normale” O? Poate fi oare de vreun folos speciei instinctul care face pe femela păianjenului să atace şi să devoreze masculul după ce s-a împerecheat cu el? 8 a. Fără îndoială, cadavrul soţului ei o hrăneşte şi trebuie recunoscut că, fără a se putea oferi o explicaţie mai valabilă, suntem astfel reduşi la utilitarismul cel mai brutal, compatibil cu teoria selecţiei naturale. Mă tem că în cazurile de mai sus se poate adăuga un întreg catalog.

Ibidem, vol. I, p. 380.

Ibidem, p. 280. Se dă o lungă listă a mai multor insecte care, în stare larvară sau adultă, se devorează între ele.

Concluzie. – în acest capitol am examinat în primul rând instinctele animalelor, şi anume dacă este posibil ca ele să fi fost dobândite prin mijloacele indicate de teoria noastră sau dacă, chiar în cazul că cele mai simple au putut fi astfel dobândite, altele sunt atât de complexe şi minunate, încât ele trebuie să fi fost create în mod special şi astfel să ne răstoarne

teoria. Având în vedere faptele relatate asupra dobândirii prin selecţie a unor procedee înnăscute sau prin modificarea instinctelor sau prin antrenament şi obişnuinţă, cu ajutorul, în mică măsură, al imitaţiei, al acţiunilor şi al dispoziţiilor ereditare la animalele noastre domestice, şi paralelismul lor (în funcţie de faptul că au avut mai puţin timp) faţă de instinctele animalelor în stare naturală, având în vedere că în stare naturală instinctele cu siguranţă că variază într-o mică măsură, având în vedere cât de general găsim la animalele înrudite, însă distincte, o gradaţie la instinctele mai complexe – care arată că este cel puţin posibil ca un instinct complex să fi fost dobândit prin etape consecutive şi care, de altfel, indică în mod general, după teoria noastră, înseşi etapele prin care instinctul a fost dobândit, în măsura în care presupunem că instinctele înrudite s-au ramificat la diferite» stadii de descendenţă dintr-un strămoş comun, şi de aceea au păstrat, mai mult sau mai puţin neschimbate, instinctele diferitelor forme ancestrale ale oricărei specii – având în vedere toate acestea, împreună cu certitudinea că instinctele sunt tot atât

de importante unui animal ca şi structurile în general corelate şi că, în lupta pentru existenţă în condiţii schimbătoare, uşoare modificări ale instinctului cu greu se va evita de a fi uneori folositoare indivizilor, nu îmi pot da seama de nicio dificultate copleşitoare pentru teoria noastră. Chiar la instinctul cel mai minunat pe care îl cunoaştem, cel al alveolelor albinei de stup, am văzut cum o simplă acţiune instinctivă poate duce la rezultate care ne umplu mintea de uimire.

Îmi pare de altfel că faptul foarte general al gradaţiei în complexitatea instinctelor în cadrul limitelor aceleiaşi grupe de animale şi, de asemenea, că două specii înrudite, situate în două părţi îndepărtate ale lumii şi înconjurate de condiţii de viaţă cu totul diferite, încă mai au foarte multe aspecte comune în instinctele lor întăresc teoria noastră a descendenţei, deoarece ea le explică, în timp ce, dacă considerăm fiecare instinct ca fiind creat în mod special, nu putem spune decât că aşa şi este. După teoria noastră, imperfecţiunile şi greşelile instinctelor încetează de a mai fi surprinzătoare; de fapt ar fi

uimitor dacă cazuri cu mult mai numeroase şi mai flagrante nu ar putea fi descoperite, sau dacă o specie care nu a reuşit să se modifice şi să-şi perfecţioneze instinctele sale, aşa, încât să poată continua să lupte cu conlocuitorii aceleiaşi regiuni, nu ar adăuga, pur şi simplu, încă o specie la miile şi miile de specii care au dispărut.

Poate că nu este logic, însă, după închipuirea mea, este cu mult mai satisfăcător de a considera că puiul de cuc îşi aruncă fraţii săi vitregi, că furnicile, îşi fac sclavi, că larvele *Ichn*eumonidae-lor se hrănesc în interiorul corpului prăzii lor, că pisicile se joacă cu şoarecii şi vidrele şi cormoranii cu peştii vii, nu în virtutea instinctelor speciale acordate de creator, ci ea părţi foarte mici ale unei legi generale, ducând la progresul tuturor organismelor. Înmulţiţi-vă, modificaţi-vă, cei mai puternici să trăiască şi cei mai slabi să moară!

Dat la cules 13.07.1967. Bun de tipar 04.11.1967. Apărut 1963. Tiraj 2220 en. Hârtie scris IA de 80 (/ha\ Format 81610 a 860. CM editoriale 22.92. Cdi de tipar 32/10 I. 11347. O.Z. pentru

bibliotecile mari 138. C.Z. pentru bibliotecile mici 16.

61 Ibidem, p. 208 – 211.

— J.O. Westwood, „Trans. Entomol. Soc.”, vol. II, p. 1.